

Міністерство освіти і науки України
Донбаський державний педагогічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Частина I

Слов'янськ – 2019

Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2019. Вип. 8. Частина I. 256 с.

Редакційна колегія

- Глуценко В. А.** – доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Біличенко О. Л.** – доктор наук із соціальних комунікацій, професор (Донбаський державний педагогічний університет)
- Бріцин В. М.** – доктор філологічних наук, професор (Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України)
- Буніятова І. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка)
- Габідулліна А. Р.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Загнітко А. П.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
- Іванова Л. П.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
- Казаков І. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Кудрявцева Л. О.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Марченко Т. М.** – доктор філологічних наук, професор (Горлівський інститут іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету)
- Матвєєва Н. П.** – доктор філологічних наук, професор (Чорноморський національний університет імені Петра Могили)
- Маторіна Н. М.** – кандидат філологічних наук, доцент (науково-технічний редактор) (Донбаський державний педагогічний університет)
- Мойсієнко А. К.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
- Овчаренко Н. І.** – кандидат філологічних наук, доцент (Донбаський державний педагогічний університет)
- Просалова В. А.** – доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет імені Василя Стуса)
- Синиця І. А.** – доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет)

Пропоновані науково-методичні студії з мовознавства, літературознавства, методики викладання мови та літератури у ЗВО педагогічного спрямування та загальноосвітніх закладах присвячено актуальним проблемам сучасної лінгвістики, дидактики та літературного процесу.

Результати репрезентованих наукових розвідок можуть стати в нагоді лінгвістам, літературознавцям, викладачам, учителям, аспірантам, магістрантам і студентам.

The presented scientific methodological studies on Linguistics, Theory and History of Literature, Methodology of teaching language and literature in pedagogical institutions of higher education and comprehensive schools deal with the topical issues of modern Linguistics, Didactics and Literature Process.

The results of the research investigations suggested will be useful to linguists, literary scholars, lecturers, teachers, post-graduate students, undergraduate students seeking a Bachelor's or a Master's degree.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21219–11019Р, видано 04.03.2015 р. (УКРДЕРЖРЕЄСТР)
Друкується за рішенням Вченої ради Донбаського державного педагогічного університету
(протокол № 8 від 28.03.2019 р.)

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Tyshchenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Botsman Yu.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (English and German Languages), Donbas State Teachers' Training University

УДК 811.161.1'373

LINGUISTIC HISTORIOGRAPHY ON THE METHODOLOGICAL VIEWS OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN LINGUISTS of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century

The article thoroughly analyzes the methodological foundations of the comparative-historical researches of Ukrainian linguists of the 70's of the XIXth century – 30's of the XXth century, in particular, such scientists' as P. O. Buzuk, A. Yu. Krymskyi, K. T. Nimchynov, Ye. K. Tymchenko and others. The implementation of the methodological views of these linguists in the works on the history of the East Slavic languages is studied. The innovative character of the scientists' statements for the further development of linguistics is shown. It is proved that aforementioned Ukrainian researchers, who referred to historical and comparative methods, became the continuators of the traditions of scientists from Kharkiv, Moscow, and Kazan schools.

Key words: method of research, sources of language history studying, chronologization of language phenomena.

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Боцман Ю.

– студентка II курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.

У статті розкрито методологічні погляди А. Ю. Кримського, П. О. Бузука, К. Т. Німчинова, Є. К. Тимченка та ін. Вивчено їх реалізацію у розвідках цих мовознавців з історії східнослов'янських мов. Показано новаторський характер тверджень учених для подальшого розвитку мовознавства. Доведено, що названі українські дослідники, які зверталися до історичного і порівняльного методів, стали продовжувачами традицій учених Харківської, Московської, Казанської шкіл.

Ключові слова: метод дослідження, джерела вивчення історії мови, хронологізація мовних явищ.

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Боцман Ю.

– студентка II курса англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ О МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ
ВЗГЛЯДАХ ИЗВЕСТНЫХ УКРАИНСКИХ ЯЗЫКОВЕДОВ 70-х гг.**

XIX в. – 30-х гг. XX в.

В статье раскрыты методологические взгляды А. Е. Крымского, П. А. Бузука, К. Т. Немчинова, Е. К. Тимченко и др. Изучена их реализация в трудах этих языковедов по истории восточнославянских языков. Показан новаторский характер утверждений ученых для последующего развития языкознания. Доказано, что названные украинские исследователи, которые обращались к историческому и сравнительному методам, стали продолжателями традиций ученых Харьковской, Московской, Казанской школ.

Ключевые слова: метод исследования, источники изучения истории языка, хронологизация языковых явлений.

Problem statement. The study of the linguistic heritage of the past is always relevant to science. It is known that the scientific achievements of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century quite often act as the object of research of modern linguistic historiographers. In particular, it is related to the methodological views of P. O. Buzuk, A. Yu. Krymskyi, K. T. Nimchynov, Ye. K. Tymchenko et al.

In our study, we proceed from the broad interpretation of the linguistic method as a complex unit which includes three heterogeneous components: ontological, operational, teleological [10, p. 26; 3, p. 35]. The most important part of the operational component of the comparative historical method and historical one is the linguistic reconstruction process. That is why the methodology of reconstruction in linguistics is one of the priority problems of linguistic historiography. Researchers agree that the technique of reconstruction plays an important role in the works of the outstanding Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century.

The analysis of recent publications. It should be noted that the analysis of the research methodology of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century is presented in the investigations by V. A. Glushchenko [4], O. M. Golub [5], K. A. Tyshchenko [13], et al. However, the question posed to this time is disclosed only in general terms. This factor determines the relevance of the proposed article.

The purpose of the study is to solve the question of the methodological foundations of comparative historical studies of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century, in particular, P. O. Buzuk, A. Yu. Krymskyi, K. T. Nimchynov, Ye. K. Tymchenko et al.

Achieving this goal involves solving the following **tasks**: 1) to analyze

modern linguistic historiographic works, which give an idea of the methodological foundations of comparative historical studies of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century; 2) to study the implementation of methodological views of linguists in works on the history of East Slavic languages; 3) to show the innovative character of the statements of these linguists for the further development of linguistics.

The main body of the research. The statements of Ukrainian scientists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century on the methods of studying the history of speech phenomena made significant contributions to linguistic research. Thus, according to P. O. Buzuk, «the historical study of the language that restores its past life is at the same time the comparative study» [3, p. 104]. Another confirmation of P. O. Buzuk's opinion about the combination of historical and comparative aspects in the study of the language phenomena history might be the following statement: «the same comparative method, which, however, should verify its conclusions by historical method» [1, p. 8]. P. O. Buzuk points to the additional tasks of this method, namely, «observation of the so-called exceptions to one or another sound law», «analysis of the lexical relations of the Slavic languages with other languages» and «the consequences obtained by Slavic archeology» [1]. This thesis is also emphasized by modern linguists [11, p. 58]. It can be argued that this interpretation of the method to some extent resembles the statements of the Moscow school representatives. A similar point of view was maintained by V. K. Porzhezynskyi [9, p. 1], P. F. Fortunatov [12, p. 24] et al.

K. T. Nimchynov pointed out the advantages of comparative-historical method as well. According to the linguist, «the initial language, prelanguage, is the point of origin and the spreading of certain language phenomena», but he further adheres to Delbruck's understanding of the «prelanguage», namely, «more or less convenient hypothesis, convenient for the explanation of a number of linguistic facts» [8, p. 20–21]. And in this study of linguistic facts, according to the linguist, «the most useful, most accurate tool to discover the law and the distribution of phenomena of language development, will be a method of historically comparative study of isolated isogloss» [8, p. 21].

In the scientific literature it was defined what the methodology of A. Yu. Krymskyi's research was based on. As V. A. Glushchenko notes, the scientist used the historical method [4, p. 112]. Scholars of the Moscow linguistic school defined the historical method as the one which studies the facts of the history of the language contained in the ancient written monuments: this method is «the reconstruction of linguistic phenomena by the monuments of the language – manuscripts, inscriptions, etc.» [6, p. 9].

The vast use of the data of written monuments in A. Yu. Krymskyi's works should not be explained by ignorance of modern dialects [ibid]. The scientist was one of the leading Ukrainian dialectologists of his time. At the same time, the orientation of A. Yu. Krymskyi to the material of ancient written monuments as a priority source of studying the history of language

did not allow him to use in his historical and phonetic research the rich, informative material of modern talks that was at his disposal. And this impoverished the results.

Ye. K. Tymchenko's statement concerning the use of the material of ancient written monuments is also very important. Our observations testify that in criticizing ancient written monuments as the source of the history study, Ye. K. Tymchenko followed the scholars of the Kharkiv, Kazan and Moscow schools. The influence of O. Shakhmatov, who for many years the prominent Ukrainian linguist had worked with, was particularly significant. We should also note that in Tymchenko's works, as well as in the research of the Kharkiv, Kazan and Moscow schools' scholars, modern dialectal data was the priority source for the study of the history of the language; the material of ancient written monuments was qualified as the most important one among the auxiliary sources.

These above mentioned Ukrainian scholars, who turned to historical and comparative methods, became the continuators of the traditions of scientists from the Kharkiv, Moscow, and Kazan schools in terms of studying the causes of language and sound changes. The practice of research the Ukrainian scientists shows that they tried to establish the causes of phonetic phenomena presented in their linguistic works. In the theoretical aspect, the statement of P. O. Buzuk, who believed that «all phonetic changes are caused, are primarily caused due to psychological reasons, but these changes in sounds may, in some cases, however, be independent of the influence of neighboring sounds» [2, p. 38]. The linguist, similar to the claims of his predecessors, identifies «conditioned» or «combined» and «spontaneous» changes – those that show «the independence of sound changes from the influence of neighboring sounds» [4]. Among the «conditioned» or «combined» ones the linguists distinguishes two types – processes of assimilation and dissimilation [2, p. 39], which in turn can be progressive and regressive, complete and partial [2, p. 40–41]. Examples addressed by the author are presented in both Slavic and Indo-European languages [2, p. 41–43]. As an example, the linguist points out the transition **Ū** to **Ы**, the process of transition of the nasalized **o** and **e** vowels in pure vowels in the pre-Slavic epoch [2, p. 43]. The named processes are based on psychological factors [2, p. 44–45].

All these theoretical statements have a practical reproduction in the practice of linguistic studies. Analysis of the scientists' works who applied historical and comparative methods showed that the consideration of phonetic processes was reduced to the establishment of phonetic conditions under which these phenomena occurred. V. A. Glushchenko highlights this feature in the writings of representatives of historical and comparative methods in Ukrainian linguistics [4]. For instance, A. Yu. Krymskyi pointed out the phonetic processes of sound change **[ɛ]** «in the syllable, followed by the soft and very often the syllable at the end of the word» pronounced as **e** (soft **e**), «inclined however to expand in a very broad soft **ä** (close to **я**). But before the solid syllables – in accordance with the letter «**є** (and sometimes

also at the end of the word) the soft **ö** can be heard» [7, p. 199]. O. O. Shakhmatov made critical remarks concerning the insufficiency of the study of the conditions of the transition **e** to **ä** phonetic processes at the end of the words in the Eastern Slavic South of the X century in the work of A. Yu. Krymskyi [15, p. 148–150].

A. Yu. Krymskyi wrote about the solidification of consonants before **e** in labial combinations **бе, пе, ве, ме** and at the same time used a relative and absolute chronologization, when «labial combinations (**бе, пе, ве, ме**) became solid only after the fall of the muted sounds and after the emergence of substitutionary longitude, which occurred only around the XII–XIII centuries» [7, p. 194–195].

K. T. Nimchynov also addressed the process of the phonetic conditions establishment. Thus, «previously **ъ, ъ** at the end were weakened, generally **ъ** and **ь** were weak and normally unstressed in the syllables before the syllables with normal sound... strong sounds transferred to the sound of a normal power, – in East Slavic languages to **o** and **e**» [8, p. 65].

Ye. K. Tymchenko established the conditions for phonetic changes and chronologized them: pre-Slavic **g** changed into vein sperents and larynx [12, p. 44–45], solidification of semi-palatable and palatal vowels before **e**: **небо, пень, нива** [12, p. 45], solidification of labial in all positions: **голуб, кров, масо, пѣать** [12, p. 45].

A. Yu. Krymskyi explored and formulated phonetic conditions for the operation of the phonetic law, when «the sound **e** after soft consonants is tend to transform among Malorus folk before solid syllable – into [**ь**] **o**; and before soft syllables and in pronunciation either stay in the form of **e** or expand into **я**» [7, p. 399].

Conclusions. The conducted research showed that for the linguistic works of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century it is typical to use the historical (A. Yu. Krymskyi) and comparative historical (K. T. Nimchynov) methods of research. The implementation of these methodological views became the linguistic reconstruction of speech phenomena, in particular phonetic ones. Important is the fact that Ukrainian linguists combined relative and absolute chronology, studying the phenomena of vocalism and consonantism.

The prospects of further research we see in the in-depth study of comparative historical and historical methods in the studies of Ukrainian linguists of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century, in particular, ontological and teleological components of these methods.

References

1. Бузук П. О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії. Київ, 1927. 98 с.
2. Бузук П. А. Очерки по психологии языка. Одесса: Типографія «Техникъ», 1918. 140 с.
3. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–44.
4. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.

5. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.

6. Кульбакин С. М. История русского языка. Краткая фонетика: из лекций, читанных в 1909–10 уч. ак. г. [Литограф. изд.]. Харьков, [1909–10]. 155 с.

7. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

8. Німчинов К. Український язик у минулому і тепер. 2-е вид. Київ: Державне вид-во України, 1926. 90 с.

9. Поржезинский В. К. Важнейшие моменты в истории сравнительного языковедения. (Пробная лекция, прочитанная в Моск. ун-те в окт. 1895 г.). Варшава, 1897. 26 с.

10. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.

11. Романович Е. М., Юревич Е. К. П. А. Бузук. Мінск: Выдавецтва «Навука і техника», 1969. 104 с.

12. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині. *Історія української мови*: хрестоматія. Київ: Либідь, 1996. С. 38–48.

13. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2006. 20 с.

14. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение: общий курс. *Избр. труды*: в 2-х т. М.: Учпедгиз, 1956. Т. 1. С. 21–197.

15. Шахматов А. А. [Рецензія.] *Rocznik slawistyczny*, 1909. Т. 2. С. 135–174. Рец. на кн.: А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Мамонов Є.

– магістрант I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 81'367

РОЗВИТОК ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретико-методологічні проблеми дослідження історії фонологічних систем східнослов'янських мов у мовознавстві кінця XIX ст. – XXI ст. Досліджено етапи розвитку історичної фонології східнослов'янських мов як науки, починаючи з історико-фонетичних студій Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл, досліджень учених Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, із подальшим вдосконаленням зазначених концепцій у роботах сучасних лінгвістів.

Ключові слова: фонологічна система, історична фонологія, східнослов'янські мови, лінгвістична історіографія.

Орёл А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Мамонов Е.

– магистрант I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

РАЗВИТИЕ ФОНОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ: ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассмотрены теоретико-методологические проблемы исследования истории фонологических систем восточнославянских языков в языкознании конца XIX в. – XXI в. Исследованы этапы развития исторической фонологии восточнославянских языков как науки, начиная с историко-фонетических студий Харьковской, Лейпцигской, Московской, Казанской и Женевской лингвистических школ, исследований учёных Пражской лингвистической школы, Московской и Санкт-Петербургской фонологических школ, с дальнейшим усовершенствованием указанных концепций в работах современных лингвистов.

Ключевые слова: фонологическая система, историческая фонология, восточнославянские языки, лингвистическая историография.

Orel A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Mamonov E.

– Master's Degree Programme Student, Department of Philology (Russian and Ukrainian Languages), Donbas State Teachers' Training University

THE DEVELOPMENT OF THE PHONOLOGICAL SYSTEMS OF THE EASTERN SLAVIC LANGUAGES: LINGUISTIC HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

The article discloses theoretical and methodological problems of a research of Eastern Slavic languages phonological systems in Linguists of the end of the 19th – the 21st centuries. The periods of development of Historic Phonology of Eastern Slavic languages are researched, beginning at the works of representatives of Kharkiv, Leipzig, Moscow, Kazan and Geneva linguistic schools, in the researches of representatives of Prague Linguistic school, Moscow and St. Petersburg Phonological schools, with the further improvement of certain foundations in the works of modern linguists.

Key words: the phonological system, Historic Phonology, Eastern Slavic languages, Linguistic Historiography.

Постановка проблеми. Формування теоретико-методологічної бази історичної (діахронічної) фонології (зокрема й історичної фонології східнослов'янських мов) почалося з історико-фонетичних студій учених Харківської, Лейпцизької, Московської, Казанської та Женевської лінгвістичних шкіл. Цьому сприяло становлення принципів порівняльно-історичного дослідження (історизму, причиновості, системності та загального зв'язку явищ), розрізнення синхронічного та діахронічного

аспектів вивчення мови, розкриття загальних закономірностей її розвитку, визначення сутності фонетичного закону, установлення відносної хронології мовних явищ, розрізнення понять системи та структури, парадигматики та синтагматики тощо. Розвиток емпіричної бази історичної фонології східнослов'янських мов почався з досліджень учених Харківської та Московської шкіл. Визнання тісного зв'язку між синхронією та діахронією (Р. О. Якобсон, М. І. Стеблін-Каменський, О. О. Реформатський та ін.), звернення до історичного аспекту дослідження фонологічної системи зумовило становлення історичної фонології як окремої наукової дисципліни. Значний внесок у розвиток та вдосконалення теоретико-методологічної бази історичної фонології (зокрема й історичної фонології східнослов'янських мов) зробили вчені Празької лінгвістичної школи, Московської та Санкт-Петербурзької фонологічних шкіл, а також такі дослідники, як А. Мартіне, Н. ван Вейк, М. І. Стеблін-Каменський, В. І. Постовалова, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович та ін. На особливу увагу заслуговують концепції Є. Д. Поливанова (конвергентно-дивергентна теорія звукових змін), Р. О. Якобсона (фонологічні мутації), створення формули фонетичного закону алофонного варіювання (В. К. Журавльов), відкриття фонематичного закону в його відмінності від закону фонетичного та застосування цього відкриття в практиці дослідження історії фонологічних систем ланцюга мов від праїндоевропейської (у вигляді її протослов'янського діалекту) до сучасних східнослов'янських мов (Ю. Я. Бурмистрович).

Аналіз останніх досліджень. Лінгвоісторіографічний огляд останніх досліджень з історичної фонології східнослов'янських мов, зокрема, роботи В. А. Глуценка, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової [2; 3; 4], дозволяють зробити висновок щодо актуальності вивчення зазначеної проблематики в сучасному мовознавстві.

Метою роботи є розкриття виникнення, становлення й розвитку історичної фонології східнослов'янських мов у взаємозв'язку з генезисом та еволюцією історичної фонології взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження фонологічної «передісторії» східнослов'янських мов доцільно починати з протослов'янського та праслов'янського періодів (В. М. Чекман, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.) [2, с. 14–22; 8, с. 48; 14, с. 27–30], зважаючи на спадковий характер мовних змін. Очевидною є гіпотетичність побудови фонологічної системи протослов'янського діалекту праслов'янської мови, чим і пояснюють неоднозначність поглядів мовознавців на реконструкцію як основного складу системи фонем, так і тих процесів, які в ній відбувалися (В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова) [там же]. Аналіз низки суперечливих питань у дослідженні протослов'янської звукової системи (зокрема про, кількість рядів задньоязикових, склад придихових приголосних фонем, статус білабіальної фонемі , склад підсистеми щілинних фонем (тільки <s>), статус складових та нескладових

сонорних, голосних (<u̯>, <i̯>), висхідних дифтонгів тощо) з фонологічного погляду дозволив підвищити експланаторність реконструйованої моделі (О. Семереньї, Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Іванов, Л. К. Мошинський, С. Б. Бернштейн, Ю. Я. Бурмистрович, В. А. Маслова та ін.) [2, с. 54; 14, с. 221].

Аналізуючи дослідження сучасних фонологів, зокрема В. К. Журавльова, Ю. Я. Бурмистровича, В. А. Маслової, можна не лише відтворити протослов'янські фонологічні процеси, а й установити причиново-наслідкові ланцюги, результатом яких стало формування фонологічної системи праслов'янської мови. Наявність певних протиріч, як-от відмінність у кількості проривних та щілинних фонем, підштовхнула систему до змін. Збільшення кількості щілинних фонем, а також пов'язаний із цим процес делабіалізації голосних значною мірою змінили вигляд фонологічної системи протослов'янського діалекту та запустили в дію перші, власне праслов'янські процеси. Рефлекси таких протослов'янських та праслов'янських процесів, як делабіалізація голосних та лабіалізація (лабіовеляризація) приголосних, палаталізація та палатація приголосних, монофтонгізація дифтонгів, формування та розпад групофонем тощо послідовно простежуються у фонологічних системах сучасних східнослов'янських мов.

Спираючись на лінгвістичну спадщину своїх попередників (О. О. Шахматова, І. О. Бодуена де Куртене, Н. ван Вейка, Р. О. Якобсона та ін.), В. К. Журавльов висунув гіпотезу про групофонемну будову фонологічної системи праслов'янської мови, з появою якої стало можливим говорити про фонологію праслов'янської мови як окрему наукову дисципліну [7, с. 23; 8, с. 453–493]. Теорія групофонем, розроблена в студіях В. К. Журавльова, є одночасно й узагальненням уже накопичених ідей, і новим словом у генетичному мовознавстві. Важливість відкриття В. К. Журавльова для дослідження праслов'янської фонологічної системи полягає в тому, що в межах теорії групофонем з'ясовано механізм та причини фактично всіх праслов'янських фонологічних процесів, зокрема палаталізацій, палатацій та йотацій, монофтонгізації дифтонгів та дифтонгічних сполучень тощо. Нове тлумачення в межах групофонемної теорії одержали й такі традиційно прасхіднослов'янські («давньоруські») процеси, як занепад редукованих, становлення категорії твердості / м'якості тощо (Ю. Я. Бурмистрович) [2, с. 150–170].

Вивчення змін у підсистемі вокалізму східнослов'янських мов, визначення механізму та сутності цих змін, установлення причиново-наслідкових зв'язків є актуальними питаннями сучасних досліджень, зокрема й історико-діалектологічних. Аналіз низки фонологічних праць показав, що провідними процесами в підсистемі вокалізму мовознавці вважають занепад редукованих (В. В. Колесов, В. М. Марков, В. К. Журавльов, Ю. Я. Бурмистрович та ін.) [11, с. 178; 8, с. 453–493], розвиток акання та його різновидів (Ф. П. Філін, В. К. Журавльов, Г. О. Хабургаєв, В. І. Георгієв та ін.), V-депалаталізації (В. М. Чекман,

Л. Е. Калнинь, В. В. Колесов та ін.) [11, с. 179; 8, с. 453–493] тощо. Нове тлумачення механізму занепаду редукованих (згідно з гіпотезою про силабофонемну будову «давньоруської мови») подано в дослідженнях В. К. Журавльова та Ю. Я. Бурмистровича. Цінними для історичної фонології східнослов'янських мов є формули конвергенцій та дивергенцій для сполучень редукованих із попереднім приголосним (В. К. Журавльов), а також окремі формули для української та російської мов (Ю. Я. Бурмистрович).

До кінця нерозв'язаним залишається питання про наявність у підсистемі консонантизму праслов'янської та «давньоруської» мов диференціальних ознак палаталізованості, палатальності, їхнього співвідношення, а також відповідних процесів (палаталізацій, палатацій). Характерним є виникнення нової класифікації праслов'янських палаталізацій та палатацій (Ю. Я. Бурмистрович). Поряд із загальноприйнятим поглядом про становлення в східнослов'янських мовах протиставлення приголосних за ознакою палаталізованості / непалаталізованості (В. В. Колесов, В. К. Журавльов, Ф. П. Філін, Л. Е. Калнинь та ін.) [11, с. 179; 8, с. 453–493] було висунуто тезу про формування в «давньоруський період» кореляції палатальності / непалатальності (Ю. Я. Бурмистрович). Питання історії категорії дзвінкості / глухості в «давньоруській» та окремих східнослов'янських мовах, а також дослідження витоків гіпотези про можливість функціонування в «давньоруській» та в говорах української, російської, білоруської мов опозиції приголосних за напруженістю / ненапруженістю є актуальним для сучасних лінгвістичних досліджень (С. В. Князев, В. А. Глущенко) [4, с. 182]. Аналіз східнослов'янського діалектного матеріалу дозволив зробити висновок про наявність у фонологічній системі певних зв'язків між категоріями дзвінкості / глухості та твердості / м'якості (В. В. Колесов, Р. Ф. Пауфошима, Л. Л. Касаткін, К. В. Горшкова, Г. О. Хабургаєв, Р. Крайчович та ін.) [11, с. 201–205; 5, с. 77–90]. В. В. Колесов, Р. Ф. Пауфошима, С. В. Князев установили зв'язок між протиставленням приголосних за напруженістю / ненапруженістю та функціонуванням локального палатального ряду в підсистемі консонантизму.

Цікавою є гіпотеза К. В. Горшкової, С. В. Бромлей, С. М. Треблер про розподіл східнослов'янських діалектів на центральні (для яких характерна значна кількість новоутворень) та периферійні (з притаманними їм архаїчними мовними особливостями), яку побудовано на наявності спільних фонологічних особливостей в українських, білоруських та північноросійських говорах (Я. В. Вовк-Леванович, В. В. Колесов, Ю. Шевельов, Ю. Я. Бурмистрович та ін.) [11, с. 180–205; 5, с. 77–90; 19, с. 456]. Дослідження всіх східнослов'янських діалектів у межах єдиної концепції дозволить точніше прослідити розвиток фонологічних систем української, російської та білоруської мов. Характерно, що Ю. Шевельов визнавав можливість спільного розвитку

фонологічних систем південнобілоруських та північноукраїнських говорів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Перспективним видається вивчення морфонологічних явищ східнослов'янських мов в історичному аспекті як продовження досліджень історії фонологічних систем східнослов'янських мов. На зв'язок фонологічних та морфологічних змін указував І. О. Бодуен де Куртене, теоретичне обґрунтування морфонології як окремої наукової дисципліни подано в роботах празьких лінгвістів, прихильниками «морфематизму» у фонології (переважно синхронічній) були представники Московської фонологічної школи. Торкаючись питання про закономірність протослов'янських, праслов'янських, «давньоруських» та російських фонологічних процесів, Ю. Я. Бурмистрович звернув увагу на незакономірність деяких рефлексів, особливо у флексіях граматично змінюваних слів. Особливу цінність становить узагальнення Ю. Я. Бурмистровичем низки морфологічних (грамематичних) законів, відкритих В. І. Георгієвим.

Література

1. Амирова Т. А., Ольховиков Б. А., Рождественский Ю. В. Очерки по истории лингвистики: монография. Москва: Наука, 1975. 559 с.
2. Бурмистрович Ю. Я. Историческая фонемология последовательного ряда или цепи славянских языков, связанных отношениями «предок – потомок», от праиндоевропейского в лице его протославянского диалекта до русского. Абакан: Изд-во Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова, 2001. 227 с.
3. Глущенко В. А., Орел А. С. Концепція фонетичного закону в студіях В. К. Журавльова. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Вип. 266. Т. 278. Філологія. Мовознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. С. 26–29.
4. Глущенко В. А., Орел А. С. Учені Харківської лінгвістичної школи про розрізнення архаїзмів та інновацій у фонетичних системах східнослов'янських мов. *Кременецькі корпоративні студії: науковий часопис / ред.: Д. Чик, О. Пасічник*. 2017. Вип. VII. Т. 2. С. 180–187.
5. Горшкова К. В. О понятиях исторической фонологии (на материале русского языка). *Проблемы современной лингвистики: сб. работ лингвистов филол. ф-та МГУ*. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1968. С. 77–90.
6. Гухман М. М. Исторические и методологические основы структурализма. *Основные направления структурализма*. Москва: Наука, 1964. С. 3–45.
7. Журавлёв В. К. Диахроническая фонология. Москва: Наука, 1986. 232 с.
8. Журавлёв В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. *Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции / общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлёв*. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.
9. Зубкова Л. Г. Лингвистические учения конца XVIII – начала XX вв.: Развитие общей теории языка в системных концепциях. Москва: Изд-во РУДН, 1989. 215 с.
10. Колесов В. В. Значение лингвистических трудов А. А. Шахматова для современного славянского языкознания. *Вопр. языкознания*. 1971. № 2. С. 53–61.

11. Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка: учеб. пособие для вузов. Москва: Высш. школа, 1980. 215 с.

12. Колесов В. В. Сравнительно-исторический метод в трудах А. А. Потебни. *Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О. О. Потебні*: зб. наук. праць / відп. ред. В. Ю. Франчук. Київ: Наук. думка, 1985. С. 25–39.

13. Левицкий Ю. А., Бронников Н. В. История лингвистических учений: учеб. пособие. Москва: Высшая школа, 2005. 302 с.

14. Маслова В. А. Истоки праславянской фонологии: учеб. пособие. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.

15. Постовалова В. И. Историческая фонология и её основания: Опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.

16. Степановичус А. Основы диахронической фонологии. Механизмы звуковых изменений. Вильнюс: Вильнюсский ГУ им. В. Капсукаса, 1982. 84 с.

17. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX веков / сост. В. А. Звегинцев. Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1956. 459 с.

18. Шарадзенидзе Т. С. Лингвистическая теория И. А. Бодуэна де Куртенэ и её место в языкознании XIX – XX вв. Москва: Наука, 1980. 130 с.

19. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1056 с.

20. Щерба Л. В. Ф. Ф. Фортунатов в истории науки о языке. *Вопр. языкознания*. 1963. № 5. С. 89–93.

21. Якобсон Р. О. Звук и значение. Р. О. Якобсон. *Избранные работы*. Москва: Прогресс, 1985. С. 30–115.

Роман В.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
германської та слов'янської філології

Донбаського державного педагогічного університету

УДК 81'373.45-115

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦИПІЄНТІ

У статті представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті на матеріалі індоєвропейських мов. Узагальнено напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо адаптації лексичних запозичень в цілому та їх функціонування зокрема. Розкрито загальнотеоретичні засади становлення питання лексичних запозичень та проблему їхньої доцільності у витлумаченні вчених кінця XIX ст. – початку XXI ст.

Ключові слова: адаптація лексичних запозичень, мова-реципієнт, етапи й ступень адаптації, лінгвоісторіографічний аспект.

Роман В.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры
германской и славянской филологии

Донбасского государственного педагогического университета

ЛИНГВОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ АДАПТАЦИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В ЯЗЫКЕ-РЕЦИПИЕНТЕ

Статья посвящена лингвисториграфическому исследованию проблемы адаптации лексических заимствований в языке-реципиенте на материале индоевропейских языков; обобщены наработки отечественных и зарубежных ученых, посвященные адаптации лексических заимствований в целом и их функционирование в частности. Раскрыты общетеоретические положения становления вопроса теории лексических заимствований и проблема их целесообразности в определении ученых конца XIX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: адаптация лексических заимствований, язык-реципиент, этапы и степень адаптации, лингвисториграфический аспект.

Roman V.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

LINGUISTIC HISTORIOGRAPHIC ASPECT OF RESEARCH OF ADAPTATION OF LEXICAL BORROWINGS IN THE LANGUAGE-RECIPIENT

The article presents linguistic historiographic research into adaptation of lexical borrowings in the language-recipient of Indo-European languages. Ukrainian, American and European works devoted to the question of adaptation of lexical borrowings in general and their functioning in particular have been generalized. At the end of the 19th c. – the beginning of the 20th c. general-theoretical basis of formation of lexical borrowings and the problem of their usefulness in works by scientists have been revealed.

Key words: adaptation of lexical borrowings, language-recipient, stages and degree of adaptation, linguistic historiographic aspect.

Постановка проблеми. У розвитку будь-якої мови досліджуваного періоду важливе місце посідають лексичні запозичення, що, як відомо, є одним із способів поповнення словникового складу мови-реципієнта упродовж усієї історії існування мови. Дослідження питань теорії запозичення передбачає висвітлення загальних положень, а саме: проблеми надмірного використання іншомовних слів; питання причин запозичень; умов, за яких вони здійснюються; взаємодії запозичених слів із системою мови, що приймає. Основним питанням у вивченні запозичень, яке потребує розв'язання, є їхнє пристосування до системи мови-реципієнта.

Аналіз останніх досліджень. Досліджуючи праці мовознавців XIX ст. – початку XXI ст., зазначимо, що теоретичні та практичні питання адаптації лексичних запозичень взагалі безпосередньо чи опосередковано розроблялися в багатьох студіях. Головні здобутки належать таким видатним ученим, як В. О. Богородицький, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, Є. Ф. Карський, Б. О. Ларін, О. О. Потєбня, Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Мейє, В. Пізані, А. Сеше, Г. Шухардт, А. Мартіне, С. В. Семчинський, Е. Хауген, Л. М. Архипенко, Г. В. Дружин, Т. М. Полякова, В. П. Сімонок, О. А. Стишов та ін.

Частина цих дослідників зверталася й до історії вивчення проблеми адаптації лексичних запозичень, проте спеціальних праць, присвячених розвитку поглядів на цю проблему, тобто праць суто

лінгвоісторіографічного спрямування, у лінгвістиці немає. Звичайно, у студіях лексикологів наявні спроби простежити за розвитком відповідних концепцій. У цьому плані можна назвати праці Ю. С. Сорокіна, Л. П. Крисіна, О. Г. Муромцевої, О. А. Стишова, Л. М. Архипенко та ін. Проте матеріал, що нас цікавить, викладено стисло й фрагментарно, тому що дослідники не ставили перед за мету лінгвоісторіографічного висвітлення проблеми.

Метою нашої статті є розкриття поглядів мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію іншомовних слів у мові-реципієнті. Наукова вагомість дослідження полягає в тому, що адаптація запозичених лексем у мові-реципієнті в лінгвоісторіографічному аспекті висвітлена недостатньо. Такий напрям наукового дослідження проблеми освоєння іншомовних лексичних запозичень є актуальним і важливим, оскільки досягнення лексикологів минулого зберігають свою значущість у сучасній лінгвістиці. На цій засаді актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій стосовно дослідження процесу адаптації лексичних запозичень.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: розкрити погляди європейських (у тому числі українських і російських) та американських мовознавців кінця XIX ст. – початку XXI ст. на адаптацію лексичних запозичень із зосередженням уваги на теоретичних проблемах адаптації, виявити джерела цих поглядів; визначити диференційні ознаки ступенів адаптації запозичених слів на різних етапах та рівнях мовної системи та причини входження лексичних запозичень до складу мови-реципієнта у трактуванні мовознавців XIX ст. – початку XXI ст.; дослідити способи та ступені адаптації лексичних запозичень в інтерпретації вчених XIX ст. – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні накопичено значний матеріал як емпіричного, так і теоретичного характеру стосовно адаптації лексичних запозичень. У лінгвістичній історіографії у кінці XIX ст. – на початку XX ст. не обґрунтовувалось з наукового погляду питання потреби в іншомовних запозиченнях у тій чи іншій мові. Найбільш гостро ставиться питання у студіях Ф. І. Буслаєва, Я. К. Грота, Р. Ф. Брандта, І. І. Срезневського, О. І. Соболевського, Ф. Є. Корша, Д. Шелудька, В. О. Богородицького, С. П. Обнорського, М. В. Юшманова та ін.

Вагомий внесок у дискусійне питання щодо функціонування іншомовних слів досліджуваного періоду в російській мові зробив Р. Ф. Брандт. У роботі «Несколько замечаний об употреблении иностранных слов. Речь, сказанная на акте 1882, 30 августа в Нежине» учений наголошував, що запозичення іншомовних слів не можна не вважати природнім і законним явищем [6].

Після виходу вищезгаданої праці, присвяченої дослідженню широкого кола питань вживання іншомовних слів, а надалі – їх засвоєння, з'явилося багато інших студій так чи інакше пов'язаних із

зазначеним питанням. Ця проблематика широко представлена в працях мовознавців, зокрема, О. І. Соболевського, І. В. Шаровольського, М. Р. Фасмера, Є. Ф. Карського, І. І. Огієнка. Значний внесок у формування сучасного уявлення теорії лексичних запозичень внесли І. О. Бодуен де Куртене, О. О. Потебня, Л. В. Щерба, А. М. Селіщев.

Систематичне дослідження елементів іншомовного походження в європейському мовознавстві було започатковано берлінським ученим У. Христіані в дисертаційній роботі «Über das Eindringen von Fremdwörtern in die Russisch Schriftsprache des 17. und 18. Jahrhunderts» (1906 р.) [24] та Н. А. Смирновим – «Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху» (1910) [19], які дають етимологічні характеристики запозичених слів західноєвропейських мов, що викликали згодом поправки в багатьох учених, зокрема І. І. Огієнка, Л. Гальді, В. М. Аристової.

Лінгвісти, зокрема, писали про функціонування іншомовних слів та історію входження іншомовних слів до складу певної мови. Із наукового погляду особливості вживання та розмежування типів іншомовної лексики та їх фонетичні й морфологічні особливості адаптації іншомовних слів у російській мові вперше було представлено в студіях Я. К. Грота [7]. В основу класифікації учений поклав критерій часу появи іншомовного слова у мові-реципієнті. Після розподілу іншомовних слів за ступенем засвоєння Я. К. Гротом, багато вчених намагаються розробити певні класифікації, беручи за основу гетерогенні критерії, зокрема генетичний, етимологічно-фонетичний (М. П. Савинов) [18], етимологічно-хронологічний фактор (Н. А. Смирнов) [19]. Методологічні принципи дослідження процесу адаптації іншомовних слів у складі російської мови наявні в студіях О. І. Соболевського [20]. Дослідник у своїй праці зосередив увагу на висвітленні питання інтерпретації іншомовних елементів, супроводжуючи значення слів певним тлумаченням, встановлюючи найбільш правильне значення слова, розподіляючи їх за морфологічними ознаками.

Першим, хто зробив спробу узагальнити й систематизувати частотність іншомовних слів у Петровську добу, був Н. А. Смирнов [19]. Його дослідження словникових матеріалів упродовж тривалого часу було основною працею з історії вживання іншомовних елементів. Учений відокремив головні сфери використання нових слів та здійснив спробу систематизації слів за ступенем функціонування іншомовних елементів.

У 1910 виходить праця І. І. Огієнка «К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом», у якій лінгвіст піддає критиці й робить декілька своїх спостережень стосовно роботи Н. А. Смирнова «Западное влияние на русский литературный язык в Петровскую эпоху: определение путей, которыми в Петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков» [15]. Дослідник зазначав, що «зародження так званих варваризмів становить цілком зрозумілий факт, обумовлений історичним поступом культури»

[15, с. 353].

У розвитку дослідження проблеми взаємодії мов надзвичайну роль відіграла висунута І. І. Огієнком класифікація всієї запозиченої лексики на три групи, що враховувала ознаки давності, поширення запозичених лексем [15]. Систематизація матеріалу виявилася досить перспективною і не втрачає своєї актуальності дотепер, бо на неї продовжують покликатись і в сучасній лінгвістиці.

Розробка та вдосконалення принципів етимологічного вживання, хронологічного аналізу та лексикографічної фіксації лексичних запозичень у мові-реципієнті І. В. Шаровольського, Н. А. Смирнова, І. І. Огієнка, Д. Шелудька зумовили розвиток основних теоретико-методологічних засад учення про лексичні запозичення. Ф. Є. Корш уважав за доцільне вивчати питання запозичених слів як з огляду культурно-історичних особливостей генетичного розгляду, так і для встановлення ступеня генетичної спорідненості, звукових законів, відповідних епох походження запозичення. Зокрема вчений підкреслював, що причини запозичення мають особливе значення для всебічного розгляду запозиченого слова [10].

Серед дослідників, які зробили внесок у становлення загальнонаукових засад теорії лексичних запозичень, можна відзначити таких, як Ш. Баллі, Е. Ріхтер, А. Доза, Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка, Й. Л. Вайсгербер. А. Доза писав, що застосування іншомовних слів сприяє формуванню нових понять й уявлень [8, с. 123–129], Й. Л. Вайсгербер рішуче відкидав сам факт запозичення іншомовних слів [25], Б. Гавранек, Й. Вахек, В. Матезіус, Я. Мукаржовський, А. Єдличка висловлювали помірковані погляди стосовно доцільності вживання нових слів [17].

Питання створення літературної мови, у науковому обігу якої є корпус наукової термінології інтернаціонального характеру й ступінь використання в ній лексики іншомовного походження, простудійовано видатними громадськими діячами, письменниками та лінгвістами, а саме: І. Я. Франком, А. Ю. Кримським, Б. Д. Грінченком.

Процес запозичення відбувався поступово, упродовж багатьох століть, відповідно до змін суспільно-політичних умов, розширення контактів з іншими народами та розвитком науки й техніки. В. О. Богордицький досить детально досліджував диференційні критерії адаптації запозичених слів (фонетичні, морфологічні та семасіологічні), джерела й період входження нових слів у зв'язку з культурологічними чинниками [3, с. 322–354].

Думка про те, що більшість сучасних мов світу, зокрема, європейських, має змішаний характер, відома в лінгвістиці досить давно [4, с. 363–372]. І. О. Бодуен де Куртене та Л. А. Булаховський досліджували питання змішування мов і мовного споріднення; Ш. Баллі зауважував про міжмовний обмін, Л. В. Щерба – про змішування мов, В. О. Богородицький охарактеризував критерії для диференціації

запозичених слів, джерел й епох запозичення.

І. А. Бодуен де Куртене, Л. П. Якубинський, В. М. Жирмунський підкреслювали неможливість аналізу лексичних запозичень без урахування соціолінгвістичного характеру цього явища й необхідність пояснення лінгвістичних змін у зв'язку з фактами історії, психології й навіть фізіології людини. Б. О. Ларін припускав, що у збагаченні словникового фонду зовнішні історико-культурні фактори є визначальними [12, с. 15].

На зовнішні чинники входження нових слів у складі літературної мови вказували Л. А. Булаховський та А. М. Селіщев. Лінгвісти зазначали, що суспільна природа мови визначає всі її функції. Г. Пауль також зауважував, що факторами, які впливають на процес запозичення, є й територіальне розташування, і подорожі індивідів, і постійна міграція окремих груп людей, і масове переселення, і завоювання, і колонізація [16, с. 459–462].

У працях лінгвістів (У. Вайнрайх, А. Мартіне, Е. Хауген) на перше місце висувуються соціолінгвістичні причини запозичень і дослідження проводяться передусім саме з цих позицій. Основну увагу мовознавців, таких як Ш. Баллі, Ж. Вандрієс, А. Мейє, А. Доза було зосереджено на дослідженні питання взаємодії мов. Лінгвісти здебільшого визнавали, що специфіка взаємодії мов є аналогічною, яка виникає та розвивається внаслідок мовних контактів, що встановлюються між мовами за умов білінгвізму і є чинником змін на різних рівнях мовної системи.

З огляду на це у мовознавстві неодноразово виникала полеміка щодо того, які причини – зовнішні чи внутрішні – є рушійною силою в мовному розвитку. Таким чином, основи теорії лексичного запозичення були закладені в мовознавстві в першій половині ХХ ст.

У другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. висвітленню зазначеного питання присвятили свої праці такі мовознавці, як Ю. С. Сорокін, Ю. О. Жлуктенко, Л. П. Крисін, В. В. Акуленко, Е. О. Біржакова, А. О. Брагіна, В. Т. Коломієць, О. Г. Муромцева, С. В. Семчинський та ін.

Опрацювання конкретних мовних явищ дало вченим (Р. Ф. Брандт, Є. Ф. Карський, Д. Шелудько, І. В. Шаровольський, Є. Д. Поливанов) зробити внесок у теоретичне й практичне дослідження питання про асиміляцію іншомовних слів і виокремити основні показники засвоєності запозичених слів, а саме фонетичні, морфологічні та семасіологічні. Стосовно фонетичного оформлення іншомовних слів слід зауважити, що мовознавці висували на перший план потребу в принциповому розрізненні таких явищ, як фонематична субституція (передача нових слів засобами мови-реципієнта) та фонетичне засвоєння запозиченої лексики.

Відносно фонетичного принципу Д. Шелудько досліджував засвоєння німецьких елементів в українській мові, виходячи з твердження, що вони прийшли через польське посередництво; учений розглядав їх як частину польського мовного впливу. Польські фонетичні

форми відбиваються здебільшого з найповнішою точністю, і коли між українським словом і його німецьким прототипом існує подібність чи відмінність, то з'ясувати їх можна, залучивши тільки для пояснення польські посередні форми: *кагла* < н. *kahta*, *kachel* < н. *Kachel* [22, с. 1–5].

Доказами засвоєння запозиченої лексики, на думку Р. О. Шор, є звуження, розширення та зміна семантики іншомовного слова у мові-реципієнті [23, с. 32–118]. А. Доза, постулюючи питання асиміляції запозичень, уважав спеціалізацію значення провідним явищем. Учений писав, що рідко трапляється, коли іншомовні слова входять у мову-реципієнт зі своїм значенням, таким чином слово відділяється від свого прототипу: слово *Wagon* в англійській мові має значення «*вагон, телега, транспорт*» [8, с. 138]. За поглядами А. Доза, словотворча активність запозиченого слова є показником того, що воно повністю засвоєно в мові-реципієнті [там само].

В. О. Богородицький уважав, що семасіологічний фактор адаптації сприяв з'ясуванню, якій мові іншомовне слово є властиве [3, с. 322–354]. О. О. Шахматов відмічав, що західноєвропейські мови не вплинули суттєво на морфологію та синтаксис російської мови. Окрім змін на лексичному рівні, на думку Ж. Вандрієса, процес запозичення впливає й на морфологічний, фонетичний та синтаксичний рівень мови.

Питання фонетичної та морфологічної адаптації, регулярності графічних і фонематичних субституцій у мові-реципієнті висвітлено у дослідженні Р. С. Кімягарової. Дослідниця також розглядає способи створення нових слів за допомогою російсько-слов'янських словотвірних компонентів і частково семантичне перетворення слів [9].

О. В. Суперанська, В. М. Аристова, Р. С. Кімягарова підкреслюють важливість адаптації іншомовних слів на фонетичному, морфологічному, синтаксичному й семантичному рівнях [21, с. 14–15; 1, с. 6–10; 9, с. 69–78]. Важливим аспектом засвоєння є зміни в акцентології за О. В. Суперанською та В. М. Аристовою.

Л. Д. Мікітич, А. О. Брагіна визнають, що широке розповсюдження іншомовних слів у мові-реципієнті впливає на їхнє фонетичне й граматичне засвоєння [13, с. 51–61; 5, с. 6–7]. Відмінність у часі та шляхах запозичення спричиняє різний ступінь фонетичного й морфологічного засвоєння грецизмів, на думку О. Г. Муромцевої, більші чи менші фонетичні й морфологічні видозміни, що їх зазнають грецизми в українській мові порівняно з мовою-джерелом. Слова, запозичені давніше усним шляхом, зазнають більших фонетичних змін, аніж книжні запозичення пізнішого часу [14, с. 59–69].

Висновки. Питання еволюції адаптації іншомовної лексики підтвердило, що воно вже достатньо активно здійснювалось у кінці XIX ст. – першій половині XX ст. на новому рівні з погляду етимології й теоретичних принципів питання адаптації, виходячи із загальних положень лінгвістики. Учені досліджують питання адаптації не в поєднанні із загальною теорією цілісного процесу, а в розмежуванні з

нею (Г. Пауль, Я. К. Грот, О. І. Соболевський, І. О. Бодуен де Куртене, М. Р. Фасмер, Р. Кляйнпауль, І. І. Огієнко, Е. Ріхтер, Л. В. Щерба, Л. Блумфільд, В. В. Виноградов, У. Вайнрайх, Е. Хауген та ін.).

Перспективним до вирішення в подальших наукових розвідках вважаємо принцип поєднання найкращих наукових досягнень минулого з розвитком новітніх підходів до вивчення проблеми фонетичної адаптації лексичних запозичень у мові-реципієнті та в широкому залученні до аналізу матеріалу індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

Література

1. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты: монография. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1978. 151 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: монография. Москва: Изд-во Иностран. лит-ры, 1955. 416 с.
3. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики: Из университетских чтений. 5-е изд., перераб. Москва-Ленинград: Соцэкгиз, 1935. 356 с.
4. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. / ред. С. Г. Бархударов. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. 384 с.
5. Брагина А. А. Лексика и культура страны: изучение лексики в лингвострановедческом аспекте. Москва: Рус. яз., 1986. 152 с.
6. Брандт Р. Ф. Несколько замечаний об употреблении иностранных слов: Речь, сказанная на годичном акте Нежинского историко-филологического института 1882 г. Нежин: [Б. м.], 1883. 23 с.
7. Грот Я. К. Филологические разыскания (1852–1892) Санкт-Петербург: тип. Мин-ва Путей сообщения. Т. 2. 1899. 940 с.
8. Доза А. История французского языка / под ред. и с предисл. М. С. Гурычевой; пер. с фр.: Е. Н. Шор. 3-е изд. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. 472 с.
9. Кимягарова Р. С. Типы и виды адаптаций заимствованной лексики в русском языке нового времени (XVIII–XX вв.). *Вестник Моск. ун-та. Филология*. 1989. № 6. С. 69–78.
10. Корш Ф. Е. Опыты объяснения заимствованных слов в русском языке. *Известия Императорской Академии Наук*. 1907. VI сер. Т. 1. Вып. 17. С. 755–768.
11. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке: монография / АН СССР, Ин-т русского языка. Москва: Наука, 1968. 208 с.
12. Ларин Б. А. История русского языка и общее языкознание (Избранные работы) / сост. Б. Л. Богородский, Н. А. Мещерский. Москва: Просвещение, 1977. 224 с.
13. Микитич Л. Д. Иноязычная лексика. Ленинград: Просвещение, 1967. 104 с.
14. Муромцева О. Г. Развитие лексики украинської літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.
15. Огиенко И. И. К вопросу об иностранных словах, вошедших в русский язык при Петре Великом. *Русский филологический вестник*. 1911. Т. 65, № 3–4. С. 352–369.
16. Пауль Г. Принципы истории языка / вступ. ст. С. Д. Кацнельсона; пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича. Москва: Изд. иностр. лит., 1960. 500 с.
17. Пражский лингвистический кружок: сб. статей / ред. Н. А. Кондрашова. Москва: Изд-во Прогресс, 1967. 559 с.

18. Савинов М. П. Народная этимология на почве языка русского. *Русский филологический вестник*. 1889. Т. XXI, № 1. С. 15–58.

19. Смирнов Н. А. Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху. *Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук*. 1910. Т. 88, № 2. С. 33–35.

20. Соболевский А. И. Русские заимствованные слова. Литографический курс. Санкт-Петербург: лит. Д. Руднева, 1891. 152 с.

21. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке / отв. ред. А. А. Реформатский. Москва: Наука, 1968. 309 с.

22. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові. *Збірник Комісії для дослідження історії української мови*. 1931. Т. 1. С. 1–60.

23. Шор. Р. О. Язык и общество. Москва: Работник Просвещения, 1926. 152 с.

24. Christiani W. A. Uber das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17 und 18 Jahrhunderts. Berlin, 1906. 67 S.

25. Weisgerber J. L. Zweimal Sprache: Deutsche Linguistik 1973 – Energetische Sprachwissenschaft. Dusseldorf: Schwann, 1973. 228 S.

Піскунов О.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК: 811. 16'34 – 115''18 / 19''

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В ДИНАМІЧНОМУ / ПЛОЩИННОМУ АСПЕКТАХ У СТУДІЯХ УЧЕНИХ ДРУГОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ КОМПАРАТИВІСТИКИ

У статті подано погляди мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на поняття прамови. Охарактеризовано ставлення мовознавців до питання про критерії одноплосинного існування архетипів. Для більшості мовознавців зазначеного періоду, прамова – це реальність і архетипи прамови треба синхронізувати.

Ключові слова: лінгвістична реконструкція, площинний характер, архетип, прамова, «хвильова» теорія.

Пискунов А.

– кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКА В ДИНАМИЧЕСКОМ / ПЛОСКОСТНОМ АСПЕКТАХ В РАБОТАХ УЧЕНЫХ ВТОРОГО ПЕРИОДА РАЗВИТИЯ КОМПАРАТИВИСТИКИ

В статье представлены взгляды языковедов 70-х гг. XIX ст. – 30-х гг. XX ст. на определение праязыка. Представлена характеристика отношения лингвистов к вопросу о критериях одноплоскостного существования архетипов. Для большинства лингвистов этого периода, праязык – это реальность и архетипы праязыка необходимо синхронизировать.

Ключевые слова: лингвистическая реконструкция, плоскостной характер, архетип, праязык, теория «волн».

Piskunov A.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

THE RESEARCH OF LANGUAGE IN THE DYNAMIC / PLANE ASPECTS IN THE STUDIES OF THE LINGUISTS OF THE SECOND PERIOD OF DEVELOPMENT OF COMPARATIVE LINGUISTICS

The article presents the views of the linguists of the 70's of the nineteenth century – the 30's of the twentieth century on the notion of parent language. The attitude of the linguists to the problem of the criteria of uniplane existence of archetypes is described. For most linguists of this period, parent language is the reality and the archetypes of the parent language must be synchronized.

Key words: linguistic reconstruction, plane character, archetype, parent language, «wave» theory.

Постановка проблеми. У компаративістиці другого періоду (70-і рр. XIX ст. – 30-і рр. XX ст.) процедура лінгвістичної реконструкції значно вдосконалюється. Разом з тим працям багатьох лінгвістів притаманний площинний характер реконструкції. Треба зазначити, що спеціального дослідження, присвяченого цій особливості реконструкції, в компаративістиці немає. Це зумовлює актуальність нашої статті.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення сучасної лінгвістичної літератури показує, що теоретичні проблеми реконструкції висвітлювали В. П. Нерознак, В. К. Журавльов, В. В. Іванов, Б. О. Серебренніков, Г. А. Климов та ін. Сучасна лінгвістична історіографія віддає данину мовознавцям, які вказали на площинний / динамічний характер реконструкції: «прамова, як своєрідний склад архетипів, які реконструюються. Має площинний характер, характер без динаміки, але, як всяка жива мова, вона динамічна, історично змінна» [8, с. 472]. Сучасна лінгвістика оперує наступними протилежними поглядами на прамову: «1) прामова – полідіалектичний мовний простір, який реально існував і який піддається відбудові; 2) прамова – певний реконструкт, характер якого залежить від мети реконструкції та вибору мов, які вкладаються в його основу; 3) прамова – інвентар абстрактних формул» [5, с. 39].

Метою пропонованої статті є характеристика відповідного кола питань стосовно площинного / динамічного характеру лінгвістичної реконструкції як у теоретичному, так і в практичному аспектах на матеріалі студій українських та російських мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди мовознавців другого періоду на поняття прамови; 2) охарактеризувати ставлення мовознавців другого періоду до питання про критерії одноплощинного існування архетипів; 3) розкрити внесок мовознавців 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. у розробку відповідних питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що в компаративістиці організуючим моментом всіх

порівняльно-історичних студій є поняття прамови. Прамову тлумачать як своєрідну точку відліку для вивчення генетичних взаємовідносин споріднених мов.

Перші спроби обґрунтування прамовного стану відносяться до середини ХІХ ст. На думку А. Шлейхера, мови, які виходять з однієї прамови, формують «мовне дерево». За словами лінгвіста, «неможливо встановити спільну прамову для всіх мов, скоріше існувало багато «прамов» [24, с. 108–109].

Й. Шмідт писав, що конструйовані прамови не мають статусу історичного індивідуума» [25, с. 31], для Й. Шмідта прамова – це простір, що моделюється на єдиній часовій площині. Аналізуючи «хвильову» теорію, Й. М. Тронський характеризує її як таку, що не «працює», мовознавець закидає Й. Шмідту те, що вчений «не використовував її навіть у своїй власній дослідницькій практиці» [16, с. 3–4]. Реконструкція молодогограматиків вибудовувалася з твердження, що індоєвропейський тип краще за все зберігся в давньоіндійській та давньогрецькій мовах. Б. Дельбрюк вважає прамову моделлю, у межах якої «при порівнянні двох мов або форма однієї мови повинна бути зведена до форми іншої, або обидві форми можуть бути зведені до однієї спільної праформи» [7, с. 52]. Але, на відміну від А. Шлейхера, Б. Дельбрюк вказує на необхідність виділяти «окремі періоди прамови, щоб більш давні і пізніші форми не ставилися на одну дошку» [там же, с. 53]. Отже, мовознавець тлумачить прамову не як стале явище, а як феномен, що знаходиться в процесі розвитку, в динаміці.

Значним недоліком реконструкції молодогограматиків є те, що, попри всі застереження, прамовні факти вибудовувалися на одній хронологічній площині. У зв'язку з цим дослідники говорять про «площинний» характер молодогограматичної реконструкції [16, с. 5].

З погляду Б. Дельбрюка, синхронізація мовних явищ минулого постає як бажана, але не завжди можлива через об'єктивні причини. Якщо відтворені мовні факти не синхронізовано, реконструкція неминуче набуває еkleктичного характеру, з яким на даному етапі розвитку мовознавства слід миритися [7, с. 219–221].

А. Мейє неоднозначно оцінював можливість відтворення прамови, вказуючи на те, що «тотожності передбачають спільну основу, але про цю спільну основу можна скласти собі уяву тільки шляхом гіпотез, і причому таких гіпотез, які перевірити неможливо. Шляхом порівняння неможливо відтворити мову, яка зникла. Індоєвропейську мову відтворити неможливо» [9, с. 73–74]. Але одночасно мовознавець вказує на можливості порівняльно-історичного методу встановлювати певну систему тотожностей між історично засвідченими мовами [там же, с. 79]. Скептицизм А. Мейє щодо можливості відтворення прамови розділяли італійські лінгвісти Б. Террачіні, Дж. Бонфанте, Дж. Девото, В. Пізані, які взагалі відмовились від поняття «прамова» як на первинному рівні – тобто індоєвропейської прамови, так і від реконструкції наступних прамовних станів – спільногерманської,

спільнослов'янської і т. д., змінивши її на сукупність ізоглос. Ці мовознавці вважали, що треба не реконструювати прамовний стан тієї чи іншої мовної сім'ї, а тільки реконструювати «системи діалектних (міжмовних) сходжень – ізоглос» [5, с. 30]. На нашу думку, ця точка зору збігається з думкою С. Смалъ-Стоцького про полідіалектний характер прамови [14, с. 86]

Як відмічають сучасні мовознавці, І. О. Бодуен де Куртене не відкидав існування прамов «як початкових моментів генетичного зв'язку і лінгвістичних предків генеалогічно споріднених мов» [19, с. 52], але, в трактуванні мовознавця, прамови – це наукові абстракції.

І. О. Бодуен де Куртене підкреслював, що «теоретично сконструйовані прамови зовсім не можуть претендувати на тотожність з дійсно колись існуючими мовними станами; це просто комплекси загальних стадій історичного розвитку різних сторін мови, які хронологічно могли існувати в різний час. Прийняті в порівняльній граматиці спільні мови є начебто проекцією особливостей, які не рівномірно рухаються, на часову площину» [3, с. 37–41]. Для І. О. Бодуена де Куртене, як і для Б. Дельбрюка, прамова – це фікція, і звідси синхронізація є бажаною, але не обов'язковою.

М. В. Крушевський, як і І. О. Бодуен де Куртене, критично ставився до ідеї відновлення прамови за допомогою слідів і осколків, які дійшли до нас. Саме це і відмічає сучасна лінгвістична історіографія [19, с. 39]. Хоча повністю ідею реконструкції мовознавець не відкидає: на думку М. В. Крушевського, основну увагу необхідно приділити «вивченню характеру звуків даної мови і законів їх змін і зникнення» (тобто їхнього динамічного розвитку – О. П.) [21, с. 245].

Не відкидає можливості реконструкції прамови і В. О. Богородицький, але, на думку мовознавця, її (прамови – О. П.) первинний стан відновлюється гіпотетично за даними цих мов (споріднених – О. П.) [1, с. 384]. Тому В. О. Богородицький вбачав основну задачу в з'ясуванні «порівняльної швидкості руху того чи іншого явища в окремих мовах» [2, с. 449], тобто мовознавець вказує на вимогу «синхроністичного» (синхронного) порівняння явищ для того, щоб факти, що порівнюються і реконструюються, були одночасними. В. О. Богородицький вказує на можливе існування на одній площині певних фонетичних явищ [1, с. 390]. В. О. Богородицький звертається до змін в області вокалічної системи. Мовознавець досліджує історію індоєвропейського **e*, який, на думку В. О. Богородицького, на балто-слов'янській площині дав рефлекс *i*: пор. лит. *mineti* «пам'ятати», «вспоминати» = с.с. *мьнѣти* «пам'ять» [1, с. 391]. Мовознавець також співвідносить наголос, порівнюючи руські форми *зума* – *зуму* та лит. *zem'a* – *zema* [там же, с. 391]. В. О. Богородицький також звертається до історії зміни носових голосних *e*, *o* в чисті *a*, *y* (*e* > *a*, *o* > *y*), причому мовознавець розглядає ці зміни як паралельні і одночасні, тобто синхронізує їх і зміни ці розглядаються як однорідні і системні та такі, що мають поступовий, еволюційний

характер: *e > 'ea > 'a > 'a i o > y > y* [там же, с. 419–421].

У цих реконструкціях мовознавець має певні точки дотику з твердженнями О. О. Шахматова. На нашу думку, такі реконструкції В. О. Богородицького близькі до представлених в працях О. О. Шахматова тверджень про критерії одноплощинного існування архетипів («Що ж до другого носового голосного, тобто *o*, то необхідно думати, що перехід його (носового голосного – *О. П.*) в чистий (*y*) проходив паралельно з аналогічною зміною вже розглянутого носового голосного» [1, с. 419]. Досліджуючи історію зміни носових голосних в голосні повного творення, мовознавець підкреслює, що цей процес відбувався поступово, в формі повільної еволюції [там же, с. 420].

Аналіз сучасних лінгвіоісторіографічних джерел показує, що О. О. Потєбня, М. О. Колосов, П. Г. Житецький не вважали реконструкцію прамов одним з найважливіших завдань історико-лінгвістичного дослідження [6, с. 99]. Вирішуючи окремі питання, пов'язані з реконструкцією спільноруської прамови, О. О. Потєбня звертається до спільнослов'янської прамови; його цікавить пізня епоха історії спільнослов'янської прамови – епоха її розпаду.

Є. К. Тимченко стверджував, що реконструйована дослідниками праслов'янська мова є лише «науковим апаратом»; відтворені мовні факти, які ми інтерпретуємо як праслов'янські, не завжди вдається можливим синхронізувати, і вони постають як риси «часто різної передісторичної доби, що нам тільки видаються на одній площині» [15, с. 45]. За словами І. Огієнка, «Міклошич взагалі не визнавав прамов» [10, с. 152]. Скептично оцінюють можливості реконструкції прамовних станів як єдиний і монолітний масив А. Брюкнер, К. Маєр. К. Маєр, за словами С. Смаль-Стоцького, веде мову навіть не про праслов'янську мову, «а тільки про праслов'янську добу, про праслов'янський розвиток мови» [14, с. 82] і, на думку мовознавця, потреба «установлення прамов молодших, ніж праслов'янська, не має практичної вартості» [там же, с. 83].

Критично і неоднозначно оцінював існування прамовних станів С. Смаль-Стоцький. Аналізуючи розуміння прамовних станів, які спираються на теорію «родовідного дерева», мовознавець характеризує, що «єдність праслов'янської чи праіндоєвропейської мови могла бути тільки релятивна», а прамова, за словами лінгвіста, є не що інше як «загальна подібність», «се є тільки зіставленням до купи того, що слов'янським наріччям чи мовам в означеній давнішній чи пізнішій добі їх розвитку було спільним» [там же, с. 86]. На думку мовознавця, праслов'янська знаходиться в динамічному стані, «в пливкім стані» [там же, с. 86]. Що ж до перспективи відбудови таких станів, С. Смаль-Стоцький відмічає, що «зреструктурувати праслов'янську мову не можна, і це не є ані предметом, ані завданням науки» [там же, с. 99], і взагалі, таке розуміння реконструкцій, коли «доби якоїсь прамови уважатимем чимось більше, як гіпотезою, може завести нашу науку в нетрі фантазії» [там же, с. 100]. Стосовно ж такого питання

східнослов'янського глотогенезу, а саме наявності – «спільноруської прамови», С. Смаль-Стоцький, О. Горбач та ін. виводили українську мову безпосередньо з праслов'янської. На протигагу О. О. Шахматову, яким розрізняв спільноруську мову – мову епохи доісторичної єдності, і давньоруську мову – мову давніх руських пам'яток» [22, с. 15].

Якщо молодогограматики питання про критерії одноплощинного існування архетипів не ставили, то в студіях О. О. Шахматова представлене твердження про те, що критерієм одноплощинного існування архетипів є системність трансформації. Так, шахматовські **V**-депалаталізації, зокрема **e > o > o** та **e > a > a**, містять початковий, проміжний та кінцевий етапи, які вчений розглядає як одночасні саме тому, що трансформація архетипів тут є однорідною, тобто системною. О. О. Шахматов не міг погодитися з точкою зору Б. Дельбрюка, І. О. Бодуена де Куртене, В. К. Поржезинського. Для нього прामова – реальність і архетипи прамови треба синхронізувати. Мовознавець вважав неприпустимим поєднання різних за часом явищ на одному синхронному зрізі [20, с. 153; 21, с. 122–123, 127]. О. О. Шахматов полемізуючи з О. І. Соболевським з приводу занепаду редукованих і його наслідків, робить висновок про неприпустимість поєднання на одному часовому зрізі названого явища з появою дифтонгів **ie** та **yo**: «падіння глухих, і як його наслідок здовження попередніх голосівок, а далі поява дифтонгів **ie** та **yo**, відбулася не рівночасно в цілій руській області» [20, с. 53].

Як відмічає В. В. Виноградов, О. М. Селищев не був прихильником швидких реконструкцій, які не мають фундаментального попереднього накопичення мовного матеріалу [4, с. 35]. Мовознавець, продовжуючи бодуєнівські традиції, з недовірою ставився до деяких реконструкцій О. О. Шахматова [5, с. 183–184]. За словами О. М. Селищева, в історичному дослідженні російської мови «не зроблено ще всієї необхідної попередньої роботи по вивченню окремих джерел і окремих питань, – роботи яка б відповідала сучасним лінгвістичним вимогам». І в цьому аспекті О. М. Селищев вже продовжує традиції О. О. Шахматова, звертаючись в дослідженнях до поєднання писемних пам'яток з даними живих говірок – «Різностороннє дослідження мови пам'ятників руської писемності і систематичний опис сучасних говірок слугують основою історичного дослідження російської мови» [там же, с. 175].

О. М. Селищева не можна вважати прибічником реконструкції прамов. Мовознавець піддає критиці методу дослідження представників Московської школи студіювати витоки споріднених фонетичних явищ до періоду прамовної єдності. Загалом не заперечуючи рух схожих мовних явищ із єдиного першоджерела, мовознавець підкреслює, що «В подальшому житті відбувався рух цієї системи в тому ж напрямку, хоча групи могли не бути в цей час в близьких зв'язках одна з іншою» [5, с. 176]. Підтвердження цього тезису можна ілюструвати історією асиміляції приголосних з **j** в сибірських говірках в словах типу **свин'н'а**, **ноч'ч'у**. Аналогічний процес можна спостерігати на півдні і заході в

українській і білоруських мовах. За словами О. М. Селищева, цей процес відображає те загальне, що було закладено в спільнослов'янській мовній системі: «Всі слов'янські мови пройшли стадію асиміляції приголосних з *j* перед голосним» [4, с. 57].

В аспекті дослідження існування прамови, М. С. Трубецький не заперечував її існування. Сучасні мовознавці віддають належне М. С. Трубецькому за те, що він зобразив всі генетичні відношення, які відносяться історично до єдиної прамови [18, с. 497].

У роботі «Мысли об индоевропейской проблеме», на думку М. С. Трубецького, існування прамови не є завжди обов'язковим для певного мовного союзу: «Поняття «мовна сім'я» не передбачає загального походження ряду мов від однієї прамови» [17, с. 44]. Водночас мовознавець вказував на мови, які «спочатку були несхожі одна на одну і тільки з плином часу завдяки постійному контакту, взаємним впливам і запозиченням значно зблизились одна із другою» [там же, с. 45].

Мовознавець розглядав прамову як продукт «чисто дивергентного, або чисто конвергентного розвитку, або, на кінець, продуктом складання обох типів розвитку в різних пропорціях» [там же, с. 47]. М. С. Трубецький пропонував власну схему розвитку мовних сімей, яку він називав як мережеву або ланцюгову. До таких схем членування мовних сімей він відносив і слов'янські мови, оскільки, на його думку, в слов'янських мовах, «кожна мова є наче ланцюг, що пов'язує дві інші і зв'язок між сусідніми мовами здійснюється перехідними говірками» [там же, с. 47]. Мовознавець піддавав сумніву утворення індоєвропейської сім'ї завдяки дивергентно-конвергентним процесам [там же, с. 48]. Мовознавець чітко наводить систему особливостей, які характерні для індоєвропейських мов [там же, с. 48–52]. Дослідження робіт М. С. Трубецького запевняє нас в тому, що, за словами лінгвіста, «Те що спільноруська або спільносхіднослов'янська прामова колись існувала, можна вважати твердо встановленим» [там же, с. 143].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: 1) для більшості мовознавців другого періоду, прामова – це реальність і архетипи прамови треба синхронізувати. Мовознавці вважали неприпустимим поєднання різних за часом явищ на одному синхронному зрізі; 2) молодогораматика питання про критерії одноплощинного існування архетипів не ставили, а вже в студіях О. О. Шахматова представлене твердження про те, що критерієм одноплощинного існування архетипів є системність їхньої трансформації; 3) спираючись на дослідження мовознавців другого періоду, можна вказати на значущість внеску мовознавців 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. в розробку відповідного кола питань.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні студій О. М. Селищева і М. С. Трубецького, присвячених історії східнослов'янських мов.

Література

1. Богородицкий В. А. Сравнительная грамматика ариоевропейских языков

(1914) [Методологические замечания, с указанием некоторых преобразований, необходимых в сравнительной грамматике]. *Хрестоматия по истории русского языкознания*. Москва: Высш. школа, 1973. 503 с.

2. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. Казань, 1913. С. 149–150.

3. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию: в 2 т. Москва: Изд-во АН СССР, 1963. Т. 1. – 384 с., Т. 2. – 391 с.

4. Виноградов В. В. Проф. А. М. Селищев как историк русского языка. *Докл. и сообщ. филол. ф – та Моск. ун - та*. Москва, 1947. Вып. 4. С. 31 – 50.

5. Гаджиева Н. З., Журавлев В. К., Кумахов М. А., Нерознак В. П. Введение. Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Теория лингвистической реконструкции. Москва: Наука, 1988. 237 с.

6. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20- і рр. XX ст.) / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. Донецьк, 1998. 222 с.

7. Дельбрюк Б. Введение в изучение языка (из истории и методологии сравнительного языкознания). Москва: Едиториал УРСС, 2003. 152 с.

8. Журавлев В. К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов. *Бирнбаум Х. Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции* / общ. ред. В. А. Дыбо и В. К. Журавлева. Москва: Прогресс, 1987. С. 453–493.

9. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва – Ленинград: Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. 510 с.

10. Огієнко І. Історія української літературної мови. *Історія української мови: Хрестоматія* / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. 288 с.

11. Селищев А. М. Забайкальские старообрядцы. Иркутск, 1918. 81 с.

12. Селищев А. М. Критические заметки по истории русского языка. Казань, 1918. С. 183 – 184.

13. Селищев А. М. Очерки по македонской диалектологии. Казань, 1918. Т. 1. 284 с.; 2-е изд. фототип. София, 1981

14. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Історія української мови: Хрестоматія* / упоряд.: С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 48–119.

15. Тимченко Є. Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині. *Історія української мови: хрестоматія* / упоряд. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. Київ: Либідь, 1996. С. 38–48.

16. Тронский И. М. Общеиндоевропейское языковое состояние (вопросы реконструкции). Ленинград: Наука, 1967. С. 5.

17. Трубецкой Н. С. Мысли об индоевропейской проблеме. *Избранные труды по филологии: Переводы* / сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознак. Москва: Прогресс, 1987. 560 с.

18. Трубецкой Н. С. Возникновение общезападнославянских особенностей в области консонантизма. *Избранные труды по филологии: Переводы* / сост. В. А. Виноградова и В. П. Нерознак. Москва: Прогресс, 1987. 560 с.

19. Чемоданов Н. С. Сравнительное языкознание в России: Очерк развития сравнительно-исторического метода в русском языкознании. Москва: Учпедгиз, 1956. 95 с.

20. Шахматов А. А. Несколько заметок об языке псковских памятников XIV–XV в. (По поводу книги «Николай Каринский. Язык Пскова и его области в

XV веке». Санкт-Петербург: Журн. М-ва нар. просвещения. 1909. Ч. 22. № 7. С. 122–123, 127.

21. Шахматов А. А. *Rjsznik slawistyczny*. 1909. Т. 2. С. 153. Рец. на кн.: А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва, 1907-8.

22. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка. Москва: Учпедгиз, 1957. 400 с.

23. Шахматов О. О., Крымский А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток письменської староукраїнщини XI – XVIII вв. Київ, 1924. С. 53.

24. Шлейхер. А. Компендий сравнительной грамматики индоевропейских языков (Предисловие). *Звегинцев В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях*. Москва: Просвещение. 1964. С. 108–109.

25. Schmidt J. Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. Weimar, 1872.

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Степанова В.

– студентка II курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

**ПРІОРИТЕТНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ
В СТУДІЯХ А. Ю. КРИМСЬКОГО Й І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО**

Розвідка містить ґрунтовний аналіз поглядів А. Кримського й І. Срезневського на джерела вивчення історії мови. Визначено, що вагоме місце серед досліджень учених посідають праці, у яких автори розглядали стародавні рукописні пам'ятки. Особливу увагу звернено на те, що відомі мовознавці зробили значний внесок у розробку порушеної проблеми. Виявлено, які твердження А. Кримського й І. Срезневського зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Ключові слова: джерела вивчення історії мови, давні писемні пам'ятки, літописи, сучасні говори.

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Степанова В.

– студентка II курса англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

**ПРІОРИТЕТНІ ІСТОЧНИКИ ІЗУЧЕННЯ ІСТОРІЇ ЯЗЫКА В
ТРУДАХ А. Е. КРЫМСКОГО И И. И. СРЕЗНЕВСКОГО**

Статья содержит подробный анализ взглядов А. Крымского и И. Срезневского на источники изучения истории языка. Определено, что важное место среди исследований ученых занимают работы, в которых авторы рассматривал древние рукописные памятники. Особое внимание

обращено на то, что известные языковеды внесли значительный вклад в разработку затронутой проблемы. Выявлено, что утверждения А. Крымского и И. Срезневского сохранили свою ценность для языкознания XX в. – начала XXI в.

Ключевые слова: источники изучения истории языка, древние письменные памятники, летописи, современные говоры.

Tyshchenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Stepanova V.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (English and German Languages), Donbas State Teachers' Training University

PRIORITY-DRIVEN SOURCES OF STUDYING THE HISTORY OF THE LANGUAGE IN THE STUDIES OF A. YU. KRYMSKYI AND I. I. SREZNEVSKYI

The exploration contains a thorough analysis of A. Krymskyi's and I. Sreznevskyi's views on the sources of the history of language research. Particular attention is paid to the fact that famous linguists made a significant contribution to the development of the given problem. At the same time, special works devoted to the study of A. Krymskyi's and I. Sreznevskyi's statements concerning the sources of the history of the language research are lacking in linguistics. This factor determines the relevance of the proposed article. It is defined that a significant place among the studies of A. Krymskyi and I. Sreznevskyi is occupied by works in which authors considered ancient written memorials and incunabulas.

Key words: the sources of the study of the history of language, ancient manuscripts, annals, modern dialects.

Постановка проблеми. Науково-теоретична й організаторська діяльність Агатангела Кримського (1871 – 1942) є важливим і багатограним джерелом історії українського народу, його науки і культури.

Ізмаїл Срезневський (1812 – 1880) – видатний філолог, славіст, історик, палеограф. Учений уперше розробив теоретичні засади слов'янської палеографії, поставивши її вивчення на наукову основу.

Важливими є погляди А. Кримського й І. Срезневського на джерела вивчення історії мови. Без сумніву, відомі мовознавці зробили значний внесок у розробку порушеної проблеми. Саме тому їхні наукові здобутки достатньо часто виступають об'єктом дослідження сучасних лінгвістичних дослідників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що стисло про джерела вивчення історії східнослов'янських мов у працях А. Кримського й І. Срезневського писали С. Бархударов, В. Глущенко, В. Іванов, В. Макаров, І. Рябініна, К. Тищенко та ін. Цими авторами було проаналізовано й відповідні погляди лінгвістів. Водночас спеціальних праць, присвячених ґрунтовному вивченню тверджень учених щодо проблеми джерел вивчення історії мови, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою розвідки є розкриття поглядів А. Кримського й І. Срезневського на джерела вивчення історії мови, установлення їхнього внеску в дослідження зазначеної проблеми.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) установити внесок А. Кримського й І. Срезневського в дослідження проблеми джерел вивчення історії мови; 2) визначити пріоритетне джерело для кожного з них; 3) виявити, які твердження лінгвістів зберегли свою цінність для мовознавства ХХ ст. – початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що А. Кримський у своїх дослідженнях здебільшого спирався на дані історичних пам'яток. Учений свідомо протиставляв такий підхід «опорі на сучасні діалектні дані», яку він пов'язував з ім'ям О. Шахматова [2, с. 111].

Саме через це в присвячених джерелам вивчення історії мови докладних розділах капітальних праць А. Кримського йдеться лише про давні писемні пам'ятки [1, с. 112].

Зауважимо, що широке використання даних писемних пам'яток у працях А. Кримського не слід пояснювати незнанням сучасних діалектів. О. Шахматов характеризував його як «відмінного знавця сучасної малоруської мови в її наріччях» [8, с. 144]. Водночас, як уважав О. Шахматов, в історико-фонетичних дослідженнях А. Кримського пріоритетним джерелом вивчення історії мови виступають давні писемні пам'ятки. Із цим пов'язаний той факт, що мовознавець обмежено використовував матеріал сучасних говорів, який є в його розпорядженні. Зокрема, істотний недолік «Украинской грамматики» [3] О. Шахматов убачав саме в недостатньому використанні сучасних діалектних даних: А. Кримський-діалектолог «не використав достатньою мірою своїх знань для запропонованого ним історичного нариса» [8, с. 144].

Аналіз наукових праць А. Кримського показав, що «діалектні дані він залучав дуже обмежено, насамперед, для підтвердження вже одержаних результатів вивчення матеріалу давніх писемних пам'яток» [1, с. 113].

Тривале поглиблене вивчення пам'яток спричинило висновок О. Шахматова про те, що вони «не завжди дають надійний матеріал для вивчення звукового складу минулих століть» [7, с. 36] і мають певні недоліки, що зумовлює необхідність обмеженого користування цим джерелом.

Відомо, що І. Срезневський також виділяв серед джерел вивчення історії мови сучасні діалектні дані та матеріал давніх писемних пам'яток [4, с. 34].

Вагоме місце серед досліджень І. Срезневського посідають праці, у яких автор розглядав стародавні рукописні пам'ятки та стародруки. У цих працях дослідник аналізував стародавні писемні пам'ятки, передусім приділяючи увагу літописам. Учений створив програму з вивчення та видання стародавніх рукописних пам'яток, висловлюючи побажання, щоб кожний стародавній рукопис «видавався рядок у рядок», «буква в букву, згідно з оригіналом» [6, с. 34].

І. Срезневський відзначав цінність давніх писемних пам'яток, зазначаючи, що майже всі висновки про структуру давньоруської мови можна зробити, працюючи саме з пам'ятками. Проте в них спостерігаються риси впливу старослов'янської мови, тому використовувати матеріал давніх писемних пам'яток потрібно обережно [6, с. 33].

І. Срезневський підкреслював консерватизм мови пам'яток. Він зазначав, що мова в народі змінювалася в різних місцевостях, розпадаючись на говори й наріччя, а в книгах мимоволі утримувалася мова давня. Писці вводили в мову окремі слова з мови народної, проте робили це тільки ненавмисно, випадково [6, с. 66].

Зазначимо, що І. Срезневський рекомендував обережно користуватися свідченнями давніх писемних пам'яток [1, с. 38]. Учений зазначав, що давньоруські пам'ятки «писані на змішаній із церковнослов'янської та руської мові; тому, щоб не заплутатися при розборі їх, необхідно розглядати мову їхню критично; а допомогою для критики слід узяти історію спільної зміни слов'янських наріч, щоб допускати в руській, як можливі, тільки такі зміни, які взагалі можливі в історичному ході розвитку слов'янських наріч» [5, с. 121].

Поряд із «змішаним» характером мови давніх писемних пам'яток східних слов'ян І. Срезневський відзначав також інший недолік, який полягає в обмеженій кількості пам'яток [5, с. 96].

Завдання порівняльно-історичних досліджень і певною мірою їх методологію І. Срезневський убачав у вивченні «народної мови» і «мови книжної»; у відтворенні на основі «порівняльного» дослідження місцевих говорів минулих етапів розвитку мови; у докладному вивченні місцевих різновидів мови у зв'язку з давніми писемними пам'ятками; у з'ясуванні характерних рис кожного говору, наріччя, мови; у виявленні ролі «місцевих обставин» у набутті говором того чи іншого стану; у вирішенні питання про межі говорів; у створенні карти мов, наріч і говорів, на якій відображалися б «лінгвістичні межі різноманітних народів»; у розгляді східнослов'янських мов у їхньому зв'язку з «іншими співзвучними наріччями та спорідненими мовами»; у дослідженні не лише зовнішніх, а й внутрішніх законів постійної змінюваності «живої» мови; у пізнанні розбіжностей між мовою освіченого та неосвіченого класу та розбіжностей у характері змін цих мов [6, с. 74–77].

Висновки. Проведене дослідження показало, що у студіях А. Кримського й І. Срезневського використано різноманітні джерела вивчення історії мови: матеріал давніх писемних пам'яток, сучасні діалектні дані, свідчення фольклорних текстів.

Без сумніву, давні писемні пам'ятки стали пріоритетним джерелом вивчення мовних явищ у працях А. Кримського. Водночас відомий знавець діалектних даних використовував їх обмежено у своїх дослідженнях, чим значно зменшував свої результати.

Матеріал давніх писемних пам'яток став важливим джерелом вивчення історії мови завдяки традиції, яка пов'язує мову цих пам'яток з

сучасними східнослов'янськими мовами та їхніми говорами. Зусиллями І. Срезневського було розпочато розробку прийомів опрацювання графіки й орфографії давніх писемних пам'яток. При цьому для дослідника стає характерним диференційований підхід до жанрів пам'яток, що виявилось в протиставленні творів духовного та світського змісту.

Також І. Срезневським було висунуто низку тверджень, які вказували на потенційні можливості набуття діалектологією повної самостійності. Коло діалектних явищ, що вивчалися в історичному аспекті, поступово розширювалося.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому аналізі поглядів А. Кримського й І. Срезневського на джерела вивчення історії мови.

Література

1. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.

2. Кримський А. Ю. Передне слово. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток писемської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ, 1924. С. III– IV.

3. Крымский А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

4. Рябініна І. М. Джерела дослідження історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 174 с.

5. Срезневский И. И. История русского языка: Курс 1849 – 50 года. Составлял г. Чернышевский. *Мысли об истории русского языка.* Москва: Учпедгиз, 1959. С. 93–132.

6. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка. Москва: Учпедгиз, 1959. С. 16–81.

7. Шахматов О. О. Короткий нарис історії української мови. *Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'яток писемської староукраїнщини XI – XVIII вв.* Київ, 1924. С. 5–86.

8. Шахматов А. А. [Рецензія.] *Rocznik slawistyczny*, 1909. Т. 2. С. 135–174. Рец. на кн.: А. Е. Крымский. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья. Москва: Гатцук, 1908. 545 с.

Рябініна І.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Бачинська Г.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

УДК 811.161.2'0 + 811.161.1'0

Б. О. ЛАРІН ПРО «СУМНІВНІ» ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ

Б. О. Ларін зробив вагомий внесок у розв'язання проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов. Було розпочато розробку прийомів опрацювання давніх писемних пам'яток і сучасних говорів. Ларіну належить

заслуга формулювання комплексу методичних правил, згідно з якими здійснюється критичний аналіз мови писемних пам'яток. У працях Ларіна було започатковано диференційований підхід до жанрів пам'яток.

Ключові слова: джерела вивчення історії східнослов'янських мов, давні писемні пам'ятки, сучасні говори.

Рябинина И.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Бачинская Г.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры языкознания и славянских языков Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка

Б. А. ЛАРИН О «СОМНИТЕЛЬНЫХ» ИСТОЧНИКАХ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ ЯЗЫКА

Б. А. Ларин внёс весомый вклад в решение проблемы источников изучения истории восточнославянских языков. Ларину принадлежит заслуга формулирования комплекса методических правил, согласно которым осуществляется критический анализ языка письменных памятников. В работах Ларина был впервые осуществлен дифференцированный подход к жанрам памятников.

Ключевые слова: источники изучения истории восточнославянских языков, древние письменные памятники, современные говоры.

Ryabinina I.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Bachynska G.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Linguistics and Slavonic Languages, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Teachers' Training University

B. O. LARIN ABOUT «DOUBTFUL» SOURCES OF LANGUAGE HISTORY STUDY

B. O. Larin made an important contribution to the issue of the research sources of East Slavic languages' history. The methods of study of written ancient records and modern dialects were developed. Larin is credited with the formulation of a set of methodological rules used for the critical analysis of the language of written records. In his works Larin grounded the differentiated approach to the genres of the records, which was revealed in the opposition – according to their linguistic features – of works with spiritual and secular matter.

Key words: the sources of the study of the history of East Slavic languages, ancient manuscripts, modern dialects.

Постановка проблеми. Б. О. Ларін – автор праць в галузі української діалектології, один з організаторів «Атласу української мови» [1, с. 284; 3, с. 286]. Філологічна діяльність ученого була досить плідною: список наукових праць становить 152 найменування. У 1937 р. Б. О. Ларінім була опублікована «Грамматика Г. Лудольфа» 1696 р.; у 1948 р. – «Парижский словарь московитов» 1586 р. Час й історія науки

показали, що ці публікації, як і виданий ученим у 1959 р. «Русско-английский словарь-дневник Ричарда Джемса» є свого роду етапами на шляху до розробки теоретичних основ лінгвістичного джерелознавства. Публікації Б. О. Ларіна поклали початок оригінальним виданням джерел, що містять записки російської живої розмовної мови іноземцями в XVI – XVII ст. [9, с. 512].

Учений першим у східнослов'янській лінгвістиці дав усебічну оцінку подібних пам'яток та ввів їх до кола джерел з історичних дисциплін: лексикології, лексикографії, діалектології. Він зауважував, що такого роду книги є першочерговим важливим джерелом з історії мови, культури, побуту – поряд із пам'ятками художньої літератури та історичними документами [там же].

Аналіз останніх досліджень. Однак це питання в лінгвістичній історіографії залишається недостатньо вивченим. Стисло про джерела вивчення історії мови в українській і російській компаративістиці писав В. А. Глущенко [2, с. 37–39]. Низку тез В. А. Глущенко було розвинуто у статті й монографії І. М. Рябініної [11, с. 24–46]. Тут ідеться й про відповідні погляди О. О. Шахматова. Про погляди Ларіна на «сумнівні» джерела з історії мови пише Л. Ю. Астахіна [1, с. 284]. Проте спеціальних праць, присвячених внеску Б. О. Ларіна в розробку проблеми джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у лінгвістиці немає. Сподіваємося, пропонована стаття заповнить цю прогалину.

Метою нашої статті є розкриття поглядів Б. О. Ларіна на джерела вивчення історії східнослов'янських мов у контексті української й російської компаративістики ХХ ст., виявлення методів роботи з давніми пам'ятками, установа вноску Ларіна в дослідження зазначеної проблеми.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити погляди на джерела вивчення історії східнослов'янських мов попередників Б. О. Ларіна в дослідженні окресленої проблеми, виявити, що найбільш цінне було успадковано Ларіним; 2) установити внесок Ларіна в дослідження проблеми кола джерел вивчення історії східнослов'янських мов, у вироблення прийомів опрацювання джерел вивчення історії мови, у методику поєднання різних джерел; 3) виявити, які твердження Ларіна зберегли свою цінність для мовознавства початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що лінгвістичне джерелознавство започаткувалось у 60-х рр. ХХ ст. Теоретично воно було осмислене й набуло відбиття й ствердження в термінах своїх категорій і понять саме в цей час у працях проф. С. І. Коткова. Учений запропонував спеціальні терміни й схарактеризував поняття «лінгвістичне джерело» та відмінність його від поняття «пам'ятка писемності», терміни «лінгвістична змістовність джерела», «лінгвістична інформативність джерела», що сприяло роботі з опрацювання джерел [8, с. 34].

Лінгвістичний підхід до рукописів виявив академік О. О. Шахматов, який не тільки вивчив історико-юридичну значимість новгородських і

двинських грамот, а й описав їх мову, і для переконливості – опублікувавши їх повністю, намагаючись передати всю специфіку їхнього письма, особливості мови.

Наступним етапом у розвитку лінгвістичного джерелознавства було звернення проф. Б. О. Ларіна до записів російської мови іноземцями, що виконувалися згідно їх рідній транскрипції. Ці праці допомагають відновити не тільки лексичні особливості відображених у тих записах говорів, а й їхні звукові риси.

Працюючи над книгою Г. В. Лудольфа, учений наголошує, що ця праця містить граматику розмовної мови різних верств суспільства, але переважно панівного класу. Другу частину книги складають діалоги на різну побутову тематику, записи, які відбивають релігійні суперечки того часу, що говорять про деяких обрядах тощо. У книзі витримано тематичний план діалогів, реалістичний і точний за мовою, і ці діалоги – пам'ятка виняткова за своїм жанром, що має практичне призначення [9, с. 75].

Учений стверджує, що давні писемні пам'ятки ґрунтуються на широкому залученні значного кола іноземних джерел. І справа в тому, як і для чого вони використовуються, як вони оцінюються, у методі роботи над ними, що може спричинити помилки. Кожне джерело являє значні труднощі, і чим більш воно давнє, тим більш складне. Іноземні джерела значно важчі за свої, питомі джерела. Сумнівних місць багато й у старослов'янських літописах, що утруднює їхнє остаточне трактування, вони є й в іноземних джерелах, але це не дає підстав називати їх сумнівними – у цьому сенсі вони не більш сумнівні, ніж значна частина російських джерел. Сумнівного в сенсі недоброякісності, шкідливості тощо немає в цих джерелах [там же, с. 65].

Працюючи з книгою «Пражский словарь московитов», Б. О. Ларін підкреслює важкість попередньої розробки такого джерела, як записи східнослов'янської мови іноземцями. Лінгвіст зауважує, що відхилення від прямого та адекватного відображення російської мови обумовлені нормами французької мови. Відзначаючи правильний слух та передачу діалектних особливостей північноросійської мови засобами французької орфографії, учений присвячує «недомовкам і помилкам запису» окремий розділ, пояснюючи їх деяким послабленням уваги [там же, с. 55].

Б. О. Ларін зазначає, що іноземні джерела не мають ніякої переваги перед туземними, коли вони містять дані про літературну мову. Навіть ті небагаточисельні з них, які вишукано складені й точні, є бідніші, заперечливіші в цьому випадку, ніж прямі російські джерела. Безцінні для нас свідчення іноземців про розмовну мову, бо вона майже не відображена в давньоруській писемності, перш за все в силу постійного усвідомленого протиставлення книжній релігійній мові мови просторіччя. Надалі вчений наводить три іноземних джерела, які він виділив серед безлічі інших, і які, на думку дослідника, при належній критичній обробці, дадуть набагато більше для реконструкції діалектів

XVI – XVII ст., ніж пам'ятки московської писемності тієї доби.

Аналізуючи давньоруські джерела, Б. О. Ларін наголошує на тому, що для історії розмовної мови вони дають надзвичайно мало. Лінгвіст зазначає, що вся цінність іноземних джерел визначається цілком відповідністю питомому матеріалу, широкою мережею паралелей із російських джерел. Отже, більш точне формулювання для визначення цінності іноземних джерел повинна була б звучати так, що самі по собі дуже неточні, дуже незадовільні, ці джерела при використанні значної кількості певних паралелей із давньоруської писемності й сучасних народних говорів, дають такий результат, якого не може дати дослідження одних тільки російських джерел. Це теж потребує деякого обмеження не стосовно всіх категорій розмовного мовлення, а певної частини складу розмовного мовлення. Таким порівняльним методом, замість залучення значної кількості питомих джерел, здобуваються дуже цінні результати [9, с. 600].

У методології історичного дослідження джерелознавство виступає як розділ історичної науки, що займається методами вивчення й використання історичних джерел [10, с. 1]. У процесі свого становлення джерелознавство узагальнює науково-дослідний та археографічний досвід, який накопичувався в процесі роботи з літературно-художніми, історичними, філософськими, правовими творами у філософії, літературознавстві, лінгвістиці, історії права й інших галузях знань. Традиційно джерелознавство пов'язане з дослідницькою діяльністю історика, і тому найчастіше говорять саме про історичне джерелознавство, історичні джерела. Але очевидно, що проблеми, які спеціально розробляє джерелознавство, розглядаються не тільки в історичній науці, а й у більш широкому колі гуманітарних досліджень. Методи джерелознавства є важливими для багатьох галузей гуманітарних знань.

Як відзначає В. В. Іванов, загальноприйнятим є твердження про те, що історія мови зафіксована в давніх писемних пам'ятках і в сучасних діалектах [6, с. 52]. Але чи можлива побудова історії мови на основі даних писемних пам'яток як основному джерелі знань? Ще з часів О. О. Шахматова відоме твердження, що така побудова можлива лише при ретроспективному вивченні сучасних територіальних діалектів і що пам'ятки писемності, в силу традиційності письма, не дають можливості реконструювати історію народнорозмовної мови в тій її різноманітності, яка була характерною для неї в різні історичні епохи й на різних територіях поширення мови [12, с. 183, 191].

Проводячи лінгвістичний аналіз пам'ятки, створюючи її монографічний опис у лінгвістичному аспекті, історик мови, як відзначала Л. П. Жуковська, стикається з великими труднощами, пов'язаними перш за все з нерозробленістю методики проведення такого аналізу, з неясністю того, як реконструювати фонетико-фонологічну, морфологічну й синтаксичну системи діалекту,

відображеного в пам'ятці, у їх цілісності, у сукупності постійних і змінних їх елементів [5, с. 15].

Джерелами, які допомагають вирішувати деякі питання історії східнослов'янських мов, можуть слугувати запозичення в східнослов'янські мови з інших мов, а також запозичення зі східнослов'янських в інші, споріднені та неспоріднені мови. У першому випадку запозичення іншомовних слів у найдавнішу добу допомагають відродити історію цілої низки явищ у східнослов'янських мовах. З іншого боку, запозичення зі східнослов'янських мов у інші мови могли відбуватися в ті часи, коли в східнослов'янських мовах ще існували такі явища, які пізніше були втрачені. Вивчення подібних запозичень дає в деяких випадках можливість установити наявність тих або інших явищ в історії східнослов'янських мов, що не завжди вдається зробити, спираючись на факти тільки самих цих мов. Сюди ж відносяться й ті факти, які можна вилучити із записів іноземцями слів східнослов'янських мов, що відбивають ту їх вимову, яку записувач чув із вуст носіїв цих мов [6, с. 24].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: 1) як й інші мовознавці ХХ ст., Ларін використовував різноманітні джерела вивчення історії мови, надаючи пріоритетності свідченням іноземців про східнослов'янські мови (транскрипцію східнослов'янських слів за допомогою графічних засобів інших мов), зауважуючи, що проблеми, які постають перед історичною лексикологією, можуть бути вирішеними при оптимальному підборі джерел. 2) спираючись на дослідження Ларіна, можна стверджувати, що джерельна база східнослов'янської історичної лексикології повинна бути сформована з використанням методів лінгвістичного джерелознавства. Саме воно, узагальнюючи досвід дослідження джерел з історії лексики, дозволить обмежитись певним колом пам'яток, необхідних для створення ґрунтовної праці з лексикології мови. 3) спираючись на дослідження Ларіна, зокрема, необхідно дати оцінку з цих позицій існуючим виданням пам'яток як джерелам, що містять вплив поглядів публікатора, джерелам, у яких міститься значна кількість псевдогапаксів.

Оцінюючи публікації, здійснені Б. Ларіним, розглядаючи їх із позицій лінгвістичного джерелознавства, варто з вдячністю визнати значною удачею, що цю працю здійснив учений такої освіченості й ерудиції, якого захопила така титанічна праця. Завдяки йому історична наука про мову має рідкісні джерела – записи російської мови іноземцями. Самі ж публікації текстів, які супроводжуються унікальними довідковими матеріалами, надають такі можливості дослідникам, які ніколи б не відкрились, якби ми мали звичайне відтворення текстів фотокопіювальним способом. Зазираючи в майбутнє, Б. Ларін зауважував: «Лінгвістичне, історичне й порівняльне вивчення оброблених мною джерел – справа подальших досліджень» [9, с. 7].

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у фронтальному

поглибленому вивченні студій Б. Ларіна, присвячених історії східнослов'янських мов.

Література

1. Астахина Л. Ю. Слово и его источники. Русская историческая лексикология: источниковедческий аспект / с послесловием Ю. Н. Филипповича. Москва: МГУП, 2006. 368 с.
2. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.
3. Дзензелівський Й. О. Ларін Борис Олександрович. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 268–269.
4. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови: Фонетика. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
5. Жуковская Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. Москва: Наука, 1976. 368 с.
6. Иванов В. В. Лингвистическое источниковедение в его отношении к истории русского языка. *Филологические науки*. 1992. № 4. С. 52–63.
7. Колесов В. В. Становление идеи развития в русском языкознании первой половины XIX в. *Понимание историзма и развития в языкознании первой половины XIX века*. Ленинград: Наука, 1984. С. 163–199.
8. Котков С. И. Источниковедческие исследования и научное издание памятников в области русского языка. *Источники по истории русского языка XI – XVII вв.* Москва: Наука, 1991. С. 3–14.
9. Ларин Б. А. Три иностранных источника по разговорной речи Московской Руси XVI–XVII веков / отв. ред. д-р филол. наук, проф. А. С. Герд; Рецензенты: В. В. Колесов, Л. Я. Костючук; Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2002. 688 с.
10. Медушевская О. М. Источниковедение: Теория. История. Метод. URL: <http://avorhist.narod.ru/publish/istvet1-1-1.html>, С. 1–41.
11. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві XIX ст. – 30-х рр. XX ст. Слов'янськ: Видавець Маторін Б. І., 2011. 174 с.
12. Шахматов А. А. Курс истории русского языка (читан в Санкт-Петербургском ун-те в 1908 – 9 уч. г.): Введение. 2-е [литограф.] изд. Санкт-Петербург, 1910 – 11. Ч. 1. 407 с.

Бурковська О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1 Донецького національного медичного університету

УДК 81'367.332-11

СТАТУС КОНСТРУКЦІЙ, ЩО ЗА ФОРМОЮ ЗБІГАЮТЬСЯ З НОМІНАТИВНИМИ РЕЧЕННЯМИ

Стаття присвячена проблемі суперечливого статусу конструкцій, що за формою збігаються з номінативними реченнями. У лінгвоісторіографічному аспекті проаналізовано погляди вчених-лінгвістів на синтаксичну форму власне називних речень та номінативного теми.

Ключові слова: речення, синтаксичний статус, номінативне речення, назви, інтонація.

Бурковская О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры языковых и гуманитарных дисциплин № 1 Донецкого национального медицинского университета

СТАТУС КОНСТРУКЦИИ, КОТОРЫЕ ПО ФОРМЕ СОВПАДАЮТ С НОМИНАТИВНЫМИ ПРЕДЛОЖЕНИЯМИ

Статья посвящена проблеме спорного статуса конструкций, которые по форме совпадают с номинативными предложениями. В лингвистико-историко-графическом аспекте были проанализированы взгляды ученых-лингвистов на синтаксическую форму собственно именных предложений и номинативного темы.

Ключевые слова: предложение, синтаксический статус, номинативное предложение, названия, интонация.

Burkovska O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Philology and Arts Department No. 1, Donetsk National Medical University

THE STATUS OF CONSTRUCTIONS WHICH COINCIDE IN SHAPE WITH THE NOMINATIVE SENTENCES

The article is devoted to the problem of controversial status of constructions which coincide in shape with the nominative sentences. The linguistic views on the syntactical form of self-nominal sentences and nominative-of-theme constructions were analyzed in linguistic-historiographical aspect.

Key words: sentence, syntactic status, nominative sentence, titles, intonation.

Постановка проблеми. Питання синтаксичної форми номінативного речення та його синтаксичного статусу є найбільш дискусійним у теорії односкладного речення. Багато вчених-лінгвістів справедливо вважають, що не кожний номінатив слід кваліфікувати як номінативне речення. Номінативні речення слід відрізнити від конструкцій, що формально збігаються з номінативними реченнями, але не є такими. Ці конструкції представлені називним відмінком, який не формує структурної схеми речення та не є її компонентом [7, с. 255].

Аналіз останніх досліджень. До питання дослідження конструкцій, що за формою збігаються з номінативними реченнями, лінгвісти зверталися неодноразово. Вони досліджувалися у студіях О. М. Пешковського, О. О. Шахматова, О. М. Гвоздева, Н. Ю. Шведової, Н. С. Валгіної, Є. М. Галкіної-Федорук, О. С. Попова, З. К. Тарланова, П. С. Дудика, Л. О. Кадомцевої та ін., але єдиної думки щодо реченнєвого статусу зазначених конструкцій вчені не дійшли.

Метою пропонованої статті є оцінка теорій лінгвістів, які відмовляють у статусі речення конструкціям, що за формою збігаються з номінативними реченнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не всі лінгвісти визнають окремим типом речень конструкції, що представляють собою різні назви.

О. О. Шахматов не надавав словам-назвам статусу речення. Автори Граматики–70 та Граматики–80, а також академічного видання «Граматики русского языка» не згадують їх, описуючи структурні схеми

простого речення, а відносять до конструкцій, що за формою співпадають із номінативними реченнями, але не є ними [5, с. 70].

Із приводу цих структур О. М. Гвоздев писав: «Не є реченнями різного роду назви, що розташовані на вивісках; вони є простими назвами установ, а не висловлюваннями про них» [4, с. 99].

Не вважає слова-назви номінативними реченнями Н. Ю. Шведова, розробляючи цю тему, вона вказує, що функцію називання виконують також оголошення про наявність якого-небудь товару, які вимовляються частіше з окличною інтонацією, наприклад: – *Раки! Раки!*; – *Мидии! Мидии!*; – *Бычки! Бычки!* (А. Грин) [13, с. 71].

Аналогічний підхід і в Н. С. Валгиної. «До номінативних речень, – пише вона, – не належать різні назви, вивіски і т. ін. Вони мають форму називного відмінка, і несуть у собі функцію назви без значення буття» [2, с. 192].

Подібні твердження висловлювала й В. І. Казаріна: «...найменування, які являють собою слова або словосполучення з номінативною функцією, не можна відносити до номінативних речень, тому що вони позбавлені конститутивної ознаки номінативного речення – буттєвості. Називний назви позбавлений і таких основних ознак речення, як категорії предикативності, модальності, часу й особи. Позбавлені основних ознак речення, ці конструкції не можуть виконувати комунікативну функцію й бути реченнями» [7, с. 255]. Але разом із цим дослідниця пише, що «не можна не погодитися з тим, що, не будучи реченнями, слова-назви виконують у мові певну функцію, яка полягає в здатності висловити натяк на зміст або стисле вираження змісту тексту, того, що підлягає номінуванню» [7, с. 258].

Питання синтаксичного статусу *номінативного теми* або *називного представлення* викликає велику зацікавленість у лінгвістичних колах. Цілий ряд учених відносить зазначену конструкцію до номінативних речень. Але такі науковці, як О. М. Пешковський, Є. М. Галкіна-Федорук, О. С. Попов, З. К. Тарланов, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцева, М. М. Шанський, вважають їх особливим типом двочленних (сегментованих) побудов.

Уперше називний представлення був виділений О. М. Пешковським, який охарактеризував його як слово або словосполучення, що не утворює ні речення, ні його частин [9, с. 158]. На думку вченого, у конструкціях із називним уявлення думка немов підноситься «у два прийоми: спочатку виставляється напоказ ізольований предмет, і слухачам тільки відомо, що про цей предмет зараз буде щось сказано і що поки цей предмет слід спостерігати; у наступний момент висловлюється сама думка» [9, с. 360]. Також учений підкреслює, що називний уявлення «схильний переходити в «словесний» називний, тобто нагадування не стільки про предмет, скільки про слово, що його позначає [9, с. 175].

Досліджуючи зазначені конструкції, О. С. Попов упевнений, що в називного представлення «немає категорії модальності, часу та особи»,

але його функціональна призначеність дозволила вченому запропонувати новий термін «називний теми» [10, с. 12].

У більш пізній своїй праці О. С. Попов пише: «Поява називного представлення є наслідком сегментування синтаксичної конструкції, яка полягає у виділенні, однаково сильному, але експресивно й логічно нерівноправному, двох членів конструкції – *теми*: початкового, поданого, бази повідомлення – *приводу*: нового, предиката, реми [10, с. 252]. Далі автор зазначає, що наявність препозитивного називного представлення в тексті прямо пов'язана з актуальним членуванням мови: «винесення» найменування теми повідомлення в препозицію стосовно вислову зосереджує увагу на ній, логічно виділяє, актуалізує її, готує слухача до сприйняття реми, тобто найбільш важливого елементу висловлювання [10, с. 252].

За характеристикою Ш. Баллі, така «тема створює атмосферу напруженості; вона вимагає вираження приводу, який здобуває своє значення завдяки такій підготовці» [1, с. 80].

До ізольованих утворень, що властиві розмовній мові, відносить зазначені конструкції Н. Ю. Шведова. «Ізольовані номінативи – це слова в називному відмінку, а також іменні словосполучення з головним словом у формі називного відмінка. Оскільки ізольовані номінативи не мають ознак речення (вони позбавлені значення буття та інтонаційної завершеності; окремо взяті, вони не виконують комунікативної функції, що властива номінативним реченням), вони існують тільки в складі синтаксичних цілих, тобто завжди стоять поряд з іншим реченням, зв'язуючись із ним логічно та інтонаційно. Однак, не існуючи самостійно, а тільки поряд з іншим реченням, вони зберігають, незалежно від будови цього речення, свою власну форму незмінною. Такі побудови відносяться або до наступного за ним речення, або до речення, що стоїть попереду. Таким чином, можна розрізнити препозитивні номінативи та номінативи постпозитивні. Формально вони схожі, а функціонально – різні» [13, с. 67].

І. П. Распопов називний представлення вважав похідною від речення семантико-синтаксичною величиною, «що зберігає роль його своєрідного сателіту» [11, с. 237].

Підкреслював суперечливий вимір номінативного теми то як реченнєвий, то як нереченнєвий П. С. Дудик [12, с. 261–262].

Порівнюючи інтонацію називного представлення з інтонацією номінативного речення, І. Н. Войтицька відзначає для номінативних речень інтонацію зі зниженням тону наприкінці. Це утворює уявлення закінченості думки, і в уяві читача вимальовується окреслена картина, а називний представлення вимовляється з підвищенням тону наприкінці. Наслідком такої інтонації є відтінок недомовленості, роздумів. Після такого називного утворюється глибока пауза, що сприяє оформленню мовцем подальшого висловлювання [3, с. 42].

Не вважає називний представлення реченням Л. Є. Майорова; вона вказує на функціональну неоднорідність конструкцій, які

підводяться під загальний термін «називний представлення» й поділяє їх на дві групи, що розрізняються функціонально, лексичним наповненням, інтонацією та оформленням у тексті:

1. Для конструкцій, що належать до цієї групи, автор залишила термін «називний представлення», бо ці конструкції мають спеціальне художнє завдання; вони характеризуються підвищеною експресією та психологізмом і використовуються для вираження роздумів, наприклад: *Щастя... Чи воно можливе без труда, без діла, яке полюбив?* (В. Тітов)

2. Для конструкцій, що належать до другої групи, дослідниця запропонувала термін «називний теми», бо завданням конструкцій цієї групи є привертання уваги співрозмовника та зрозуміла подача інформації, наприклад: *Всесвіт. Що ми знаємо про нього?* Відтінок експресії наявний і тут, але він спричинений сегментованою будовою, якої, на думку автора, «можна уникнути».

Інтонаційні відмінності між «називним представлення» та «називним теми» полягають у тому, що називний представлення характеризується незавершеністю звучання, підвищенням тону, більшою експресивністю. Тоді як для називного теми характерне зниження тону, завершеність звучання, нейтральність інтонації та її близькість до інтонації номінативного речення [8, с. 83–85].

Працюючи над цим питанням, Н. С. Валгіна зазначає, що називний представлення характеризується специфічною інтонацією, що відрізняє його від називного номінативного речення та сприяє актуалізації предмета мовлення. Обов'язкова тривала пауза після називного представлення є природною для оформлення мовцем наступного висловлювання, для слухача – це момент організації уваги, підготовки до подальшого сприйняття. Поява називного представлення прямо пов'язана з актуальним членуванням мовлення. Це винесення найменування теми повідомлення в актуальну позицію. Такі синтаксичні явища, на думку Н. С. Валгіної, не можуть бути віднесені до самостійних речень (номінативних), тому що, незважаючи на зовнішню ізольованість свого вживання, вони позбавлені граматичної та функціональної самостійності, бо не мають значення буття. У них відсутня інтонаційна завершеність (навіть при наявності крапки) [2, с. 195].

За спостереженнями Ю. Т. Доліна, називний представлення в більшості випадків пов'язаний із подальшим висловлюванням так званими лексичними скріпами (найчастіше займенниковими словоформами, а також іменниками). Що стосується номінативних речень, то вони подібних лексичних скріп не потребують. Науковець також відмовляє конструкціям «називного представлення» в реченневому статусі [6, с. 72].

Право відмовити називному представлення в статусі номінативного речення, з погляду В. І. Казаріної, зумовлено відсутністю в цієї синтаксичної конструкції семи буття – конститутивної ознаки номінативного речення. Називний представлення позбавлений і таких основних ознак речення, як категорії предикативності, модальності, часу

й особи [7, с. 261].

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Більшість вчених позбавляють статусу речення власне називні конструкції, мотивуючи це тим, що в них відсутня конститутивна ознака номінативного речення, а саме буттєвість.

2. Номінативний теми у деяких лінгвістичних колах відносять до особливого типу двочленних (сегментованих) побудов.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у більш поглибленому дослідженні структур, які є загальноживаними у мові, але викликають неоднозначне відношення у наукових колах. Залучення широкого матеріалу різноструктурних мов дозволить провести більш ретельний порівняльний аналіз та поглибить наукові надбання рідної мови.

Література

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.

2. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва: Высш. шк., 1973. 328 с.

3. Войтицкая И. Н. «Именительный представления» и его функции в тексте. *Вопросы грамматики и лексики современного русского языка*. Москва: 1975. 297 с.

4. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Синтаксис. 3-е изд. Москва, 1968. Ч. II. 343 с.

5. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова, Е. С. Истриной. Москва: АН СССР, 1954. Т. 2. Синтаксис. Часть первая. 704 с.

6. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка). 2-е изд. Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2008. 129 с.

7. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения: учебное пособие. Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. 329 с.

8. Майорова Л. Е. Именительный представления и именительный темы как явления экспрессивного синтаксиса: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1984. 22 с.

9. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва: Учпедгиз, 1956. 511 с.

10. Попов А. С. Номинативные предложения и сходные с ними по форме синтаксические конструкции в современном русском литературном языке: автореф. дисс. на ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1958. 18 с.

11. Распопов И. П. Номинативные предложения, именительный темы и номинативный заголовок. *Материалы по русско-славянскому языкознанию*. Воронеж, 1972. С. 63–67.

12. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 516 с.

13. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии). *Русский язык. Грамматические исследования*. Москва, 1969. С. 69–85.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Попроцька Д.

– студентка II курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3+ 808.2 : 801

АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ

У статті визначено специфіку актуалізму як методу праць з лінгвістичної історіографії. Усебічно вивчено всі складові онтологічного, операційного та телеологічного компонентів актуалістичного методу. З'ясовано, що цей метод дає можливість за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити майбутнє. Тому актуалізм є невід'ємною рисою наукового пізнання. Доведено доцільність застосування методу актуалізму в лінгвістично-історіографічних дослідженнях.

Ключові слова: методологія, актуалістичний метод, принцип, підхід, процедура.

Тищенко Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Попроцкая Д.

– студентка II курса англо-немецкого отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

АКТУАЛИСТИЧЕСКИЙ МЕТОД КАК ВАЖНЫЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДОЛОГИИ ПОЗНАНИЯ

В статье определена специфика актуализма как метода работ по лингвистической историографии. Детально изучены все составляющие онтологического, операционального и телеологического компонентов актуалистического метода. Показано, что этот метод дает возможность с помощью современных знаний проследить развитие объекта в прошлом и предсказать будущее. Поэтому актуализм является неотъемлемой чертой научного познания. Доказана целесообразность использования метода актуализма в лингвистико-историографических исследованиях.

Ключевые слова: методологія, актуалістический метод, метод, принцип, подход, процедура.

Tyshchenko K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Poprotska D.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (English and German Languages), Donbas State Teachers' Training University

METHOD OF ACTUALISM AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE METHODOLOGY OF KNOWLEDGE

The structure of method is considered in the article. The specific of actualism is shown as a method of works on linguistic historiography in comparison with a linguistic comparatively-historical method. In detail studied ontological, operational and teleological components of method of actualism. Drawn conclusion about expediency of the use of method of actualism in labours on history of Ukrainian linguistics. Within the limits of method of actualism objects that are article of actual activity and perception can be studied by comparing of them to the similar objects that get in the circle of perception and activity of subject. The method of actualism using contemporary knowledge enables to oversee the development of the object in the past as well as to predict the future. In labours on history of Ukrainian linguistic a general estimate given depending on that the new was brought linguists in science as compared with the predecessors and what value labours had them for the time, but not from the point of view of modern level of knowledge.

Key words: methodology, method of actualism, method, principle, approach, procedure.

Постановка проблеми. Метод як спосіб діяльності може бути різним за змістом, з різними структурними компонентами. Науковий метод сприяє виконанню цілеспрямованих пізнавальних дій, дозволяє робити вагомі висновки в дослідницькій роботі.

Відомо, що сучасна наука тлумачить лінгвістичний метод як складну одиницю. Його структура включає три різномірні компоненти: онтологічний, операційний та телеологічний [1, с. 12–13; 12, с. 24]. Як належність онтологічного компонента наукового методу необхідно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід. Операційний компонент методу становлять сукупність прийомів і процедур та методика їх застосування. Телеологічний компонент уміщує мету дослідження [1, с. 12].

Важливим компонентом методології пізнання є актуалістичний метод. На нашу думку, метод актуалізму слід вивчати як взагалі, так і конкретно в розвідках з лінгвістичної історіографії. Саме в цьому полягає **актуальність** пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі актуалістичний метод визначено як загальнонауковий метод теоретичного рівня [4; 7]. Він базується на тому, що об'єкти, які не стали предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути вивчені шляхом порівняння їх з подібними об'єктами, що потрапили в поле сприйняття й діяльності суб'єкта. Об'єкти вивчають у часі, у розвитку, у становленні їх як певних систем. Минуле об'єкта досліджується на основі його відбиття в сучасному.

Відомо, що до праць з лінгвістичної історіографії термін **актуалістичний метод** уперше було застосовано В. А. Глушценком [1]. Цю тезу вченого підтримали його послідовники в своїх наукових

дослідженнях [2; 6 та ін.].

Метою статті є вивчення актуалістичного методу як важливого компонента методології пізнання.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) проаналізувати актуалістичний метод як складну гетерогенну одиницю з позицій широкого трактування лінгвістичного методу; 2) охарактеризувати його структуру; 3) довести доцільність використання методу актуалізму в працях з лінгвістичної історіографії.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, актуалістичний метод дає можливість за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити майбутнє. З позиції сучасного легше збагнути історичне минуле. Сучасний, розвинений стан предмета дослідникові пізнати легше, ніж його минулий стан. Тому актуалізм є невід'ємною рисою наукового пізнання. Його використовують під час досліджень у широкому колі наук.

Так, цей метод отримав широке застосування в геології: він передбачає наступність минулого й сучасного, тотожність сучасних геологічних процесів зі стародавніми. За характером сучасних геологічних явищ можна з певним ступенем наближення описати закономірності давніх феноменів. Найефективнішим методом актуалізму виявився в таких галузях геології, як літологія, вулканологія, тектоніка.

Виникнення наукового актуалістичного методу пов'язане з вивченням саме геологічних явищ. Термін *актуалізм* з'явився в німецькій геологічній літературі у 2-й половині XIX ст.

У палеонтології, що входить до циклу біологічних наук, актуалістичний метод заснований на вивченні сучасних організмів і на реконструкції процесів їхнього захоронення [4, с. 132, 133].

Значну роль відіграє актуалізм у біологічних дослідженнях. До висновку про те, що рослинність виникла у воді, біологи дійшли завдяки аналізу явищ, які спостерігаються в сучасному рослинному світі.

Подібним чином досліджуються й історичні події. Актуалістичний підхід здійснюється як під час оцінювання історичного матеріалу, що вже існує, так і під час обробки виявленого. Історичні факти усвідомлюються з позиції сучасного знання або за аналогією з тим, що відбувалося в інших країнах, з іншими народами. Це дозволяє глибоко проаналізувати соціальні явища минулих епох. Структура історичного дослідження має певну схему, згідно з якою виокремлені «сліди минулого» підлягають аналізу й інтерпретації на основі сучасних знань про процеси й закономірності, що ними керують [7, с. 173].

Проте необхідно уникати так званої «асиміляції минулого», що виявляється в модернізації того, що реконструюється як феномен минулого [3, с. 84].

Безперечно, має рацію Г. О. Подкоритов, стверджуючи, що без застосування актуалістичного методу неможливе існування історіографії будь-якої науки [4, с. 138].

Характеризуючи актуалістичний метод, В. А. Глущенко спирається

на концепцію лінгвістичного методу як складної логічної одиниці (гетерогенного характеру), що включає в себе три різномірні компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. Ця концепція, висунута В. І. Постоваловою, була розвинена й обґрунтована В. А. Глущенком.

В. А. Глущенко показав, що як належність онтологічного компонента наукового (у тому числі лінгвістичного) методу необхідно розглядати такі засоби пізнання, як принцип і підхід. Операційний компонент методу становить сукупність прийомів і процедур та методика їх застосування. Телеологічний компонент уміщує мету дослідження [1, с. 12].

Важливо, що В. А. Глущенко визначив специфіку актуалістичного методу як методу праць з лінгвістичної історіографії в зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає в наявності специфічних об'єкта й предмета, у відмінностях в операційному та телеологічному компонентах [там же].

Операційний компонент актуалістичного методу в працях з лінгвістичної історіографії може бути представлений як сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур та протистоїть «асиміляції минулого» [1, с. 7].

Процедура лінгвоісторіографічного дослідження є системою конкретних дій, важливе місце серед яких посідає відбір фактів з першоджерел. Цей відбір здійснюється впродовж усього наукового дослідження. Так відбувається *аналіз джерел (лінгвістичних текстів)*.

Відбір фактів на наступному етапі дослідження здійснюється вже залежно від їхньої цінності й важливості для відтворення цілісної картини. Завдання відбору на цій стадії полягає у виділенні таких фактів, які можна включити в систему причинових, функціональних, структурних, генетичних зв'язків, у систему, що відбиває цілісність дослідження (*синтез одержаних даних*).

Значна роль в актуалістичному дослідженні належить *порівнянню*, у зв'язку з чим актуалістичний метод іноді називають методом порівняння [4, с. 136–137]. Проте застосування цього прийому в актуалістичному методі як методі праць лінгвоісторіографічного спрямування має свою специфіку. Вона полягає в тому, що порівнюються не факти певної мови чи споріднених мов, а наукові інтерпретації певного лінгвіста (якщо спостерігається еволюція його поглядів) та різних мовознавців (і ширше: шкіл, напрямів) того чи іншого періоду. Порівняння наукової спадщини різних учених дозволяє розглянути їх наукову діяльність в контексті розвитку лінгвістичної науки, з'ясувати значення наукової творчості кожного з них для сучасного мовознавства.

Щодо прийому *абстрагування*, то він полягає у «відволіканні»;

цей прийом дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку. Він відіграє важливу роль при висвітленні тих чи інших інтерпретацій мовознавців минулого. Так, певне трактування конкретних фактів мови свідчить про загальний підхід лінгвіста до мовних явищ, а в деяких випадках – і про його світогляд.

Найважливішим операційним елементом у межах актуалістичного методу є процедура *історико-наукової реконструкції*. Специфіка цієї процедури полягає в тому, що мета лінгвоісторіографа – реконструювати сам процес пізнання вченими мовних феноменів. При цьому, усвідомлюючи основи актуалістичного пізнання, необхідно звернути увагу не тільки на спільність поглядів сучасних мовознавців і їхніх попередників, а й на певні відмінності. У працях з лінгвістичної історіографії загальна оцінка надається залежно від того, що нового внесли мовознавці в науку порівняно зі своїми попередниками та яке значення мали їхні праці для свого часу (а не з точки зору сучасного рівня знань).

Змістом телеологічного компонента виступає мета лінгвоісторіографічного дослідження.

Висновок. Проведений аналіз актуалістичного методу дозволяє говорити про актуалізм як метод студій з лінгвістичної історіографії. Водночас варто вказати на специфіку цього методу. Так, для методу актуалізму характерні специфічні об'єкт і предмет, а також відмінності в операційному (наприклад, у процедурі реконструкції) і в телеологічному компонентах.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні всіх компонентів актуалістичного методу.

Література

1. Глуценко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.). Донецьк, 1998. 222 с.
2. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.
3. Кузнецова Н. И. Наука в ее истории (методологические проблемы). Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. 224 с.
4. Подкорытов Г. А. О природе научного метода. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. 224 с.
5. Постовалова В. И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа. Москва: Наука, 1978. 203 с.
6. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.11 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2006. 20 с.
7. Французова Н. П. Исторический метод в научном познании (вопросы методологии и логики исторического исследования). Москва: Мысль, 1972. 303 с.

Просяник О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

УДК 81–116.2

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ НАУКИ У СВІТЛІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті здійснено спробу концептуального розмежування власне наукових, методологічних і філософських складників науково-пізнавальної діяльності як раціонального різновиду людського інформаційного досвіду. В основі такого розмежування лежить прагматика діяльності суб'єкта, що пізнає: встановлення світоглядних підстав наукового пізнання (філософія науки), визначення пізнавальних підстав та інструментарію наукового дослідження (методологія науки) і предметно-орієнтовану пізнавальну діяльність (власне наукова діяльність, направлена на створення цілісних наукових теорій).

Ключові слова: наукова теорія, методологія науки, філософія науки, діяльнісний підхід, антропоцентризм.

Просяник О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры управления социальными коммуникациями Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнеця

К ПРОБЛЕМЕ РАЗМЕЖЕВАНИЯ НАУЧНОЙ ТЕОРИИ, МЕТОДОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ НАУКИ В СВЕТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА

В статье осуществлена попытка концептуального размежевания собственно научных, методологических и философских составляющих научно-познавательной деятельности как рациональной разновидности человеческого информационного опыта. В основе такого размежевания лежит прагматика деятельности познающего субъекта: установление мировоззренческих оснований научного познания (философия науки), определение познавательных оснований и инструментария научного исследования (методология науки) и предметно-ориентированная познавательная деятельность (собственно научная деятельность, направленная на создание целостных научных теорий).

Ключевые слова: научная теория, методология науки, философия науки, деятельностный подход, антропоцентризм.

Prosianyk O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Social Communications Management, Kharkiv National S. Kuznets National University of Economics

THE PROBLEM OF THE DIFFERENTIATION OF SCIENTIFIC THEORY, METHODOLOGY AND PHILOSOPHY OF SCIENCE IN THE LIGHT OF THE ACTIVITY APPROACH

An attempt of conceptual delimitation of the actual scientific, methodological and philosophical components of scientific and cognitive activity as a rational type of human information experience was made. The basis of this delimitation lies in the pragmatics of the activity of the cognizing subject: the establishment of ideological foundations of scientific knowledge (philosophy of science), the definition of cognitive bases and tools of scientific research (science methodology) and subject-oriented cognitive activity (actually scientific activity aimed at creating holistic scientific

theories).

Key words: *scientific theory, methodology of science, philosophy of science, activity approach, anthropocentrism.*

Постановка проблеми. «Теорія є найбільш складною і розвиненою формою наукового знання» [4, с. 12]. Наукову теорію можна розуміти й менш субстанціально та більш антропоцентрично, беручи до уваги, по-перше, історичний аспект, тобто те, що вчений, який створив дану теорію, майже ніколи не творить її відразу у готовій формі, постійно покращуючи, розвиваючи та модифікуючи, а по-друге, аспект соціологічний – кожна теорія, щоб стати надбанням наукової традиції, повинна пройти фазу конвенціалізації, тобто сприйняття її іншими вченими, що, у свою чергу, провадить до її інтерпретацій, адаптацій, трансформацій, доопрацювання, доповнення і т. ін. Тому є усі підстави для того, щоб антропоцентрично інтерпретувати саме поняття наукової теорії (так само, як науки в цілому) як певної ділянки пізнавального досвіду людини і одночасно як форму людської пізнавальної діяльності.

У структуру наукової теорії як різновиду діяльності (та типу досвіду) входять: висунення та обґрунтування ключових та робочих гіпотез та базових проблемних тез, систематизацію дослідних даних (типологія, класифікація), аналіз матеріалу (емпіричного та теоретичного), процедури доведення тез та аргументації висновків, узагальнення та синтез доведених положень.

Метою пропонованої статті є визначення типологічних ознак, що відрізняють власне наукове (науково-теоретичне) дослідження від методологічного та філософсько-наукового аналізу, а відтак — наукові теоретичні положення від методологічних засад та філософських підвалин наукового дослідження як форми пізнавальної діяльності людини.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**:

- визначення типологічної специфіки та функційної структури науково-пізнавальної діяльності у системі людського досвіду;
- визначення прагматичних критеріїв диференціації складових науково-пізнавальної діяльності;
- проведення виразних меж між філософією науки, методологією науки та власне науковою теорією.

Виклад основного матеріалу дослідження. 3 точки зору антропоцентризму науково-пізнавальна діяльність повинна розглядатись як раціональний різновид віртуальної форми людського досвіду, причому поняття «людського» необхідно розуміти тут одночасно на трьох рівнях: індивідуально-особистісному (як досвіду діяльності конкретної особи – вченого), суспільно-популяційному (як досвіду діяльності, реалізованої у рамках певної культурно-цивілізаційної та соціальної групи) та видовому (як досвіду діяльності людини як такої). «Віртуальність» такого досвіду трактується як власне інформаційний його характер, тобто як спосіб витвору, накопичення, переробки та використання інформації на відміну від здійснення

енергоматеріальних, фізичних, предметно-маніпуляційних дій, спрямованих на пряме чи опосередковане забезпечення основних життєвих потреб – життя, здоров'я, добробуту та безпеки. Науково-пізнавальна діяльність має інші задачі – запевнити людині (соціуму чи людському видові як такому) інформаційне осмислення й упорядкування її реального досвіду. До віртуальних форм досвіду, окрім науки, можна віднести ще мистецтво і філософію (див. [6]). На відміну від них, науково-пізнавальна діяльність має суто раціональний характер, тобто, по-перше, є предметно орієнтованою, спрямованою на освоєння певного інформаційного об'єкта. Мистецтво має виразно суб'єктно-орієнтований характер і полягає на встановленні емоційного особистісного відношення до певної інформації. По-друге, вона полягає у формально-логічному упорядкуванні свого інформаційного предмета, відстороненому від його аксіологічного оцінювання. Філософське ж пізнання полягає у встановленні місця певного інформаційного об'єкта у певній системі цінностей. На думку польських соціокібернетиків М. Мазура та Ю. Коссецького, наука, на відміну від мистецтва, оперує узагальненнями й тяжіє до творення цілісних концепцій і теорій, а на відміну від філософії, базується на системі доведень і аргументації [8; 9].

З точки зору структури науково-пізнавальна діяльність як різновид людського інформаційного досвіду має щонайменше три етапи реалізації:

1) визначення світоглядної позиції науковця та окреслення основних ціннісних параметрів його діяльності;

2) визначення методологічних основ наукового дослідження, тобто встановлення певного розуміння об'єкта, пізнавальних можливостей суб'єкта та відповідних методів дослідження;

3) проведення власне наукового дослідження певного предметного простору чи певного об'єкта з метою його пізнання.

Не важко зауважити, що усі ці процедури були виділені на основі застосування прагматично-діяльнісного критерія: кожна з них займає своє характерне місце у структурі науково-пізнавального досвіду та має свою, чітко окреслену мету.

Звісно кожна наукова теорія постає на базі цілого ряду засад метанаукового та власне наукового характеру. Тому варто виокремлювати метазасади – засади з-поза даної науки чи науки взагалі, детермінуючі виникнення теорії, та формальні засади будування даної теорії. У всіх теоріях є ствердження та припущення, що не доводяться у межах власне теорії, але які відіграють настільки важливу роль, що «їхній перегляд або виведення спричиняють анулювання самої теорії» [4, с. 6]. Це первинні (аксіоматичні) поняття і судження, які логічно зумовлюють решту її понять і суджень. Отже, метазасади служать обґрунтуванню аксіоматики і творенню стратегії наукової теорії, а формальні засади потрібні для вирішення її структурних проблем. До перших відносимо:

філософські засади, тобто «категорії та принципи філософії, що

використовуються для побудови, обґрунтування теорії та вирішення її проблем» [4, с. 2]. Прикладами філософських проблем наукових теорій є відношення між теорією і дійсністю, теорією і дослідником, методи та критерії оцінки істинності теорії, ціннісний аналіз змісту та форми теорії. «Філософські засади мають бути відповідними даній науці, тобто мають сприяти вирішенню її проблем. Співвідношення філософських засад та наукової теорії є оптимальним, якщо філософські засади функціонують незалежно від специфіки розвитку науки» [там само]. Можна цілком згодитись з тим, що «спроби ізолюватися від філософського впливу при побудові тих чи інших лінгвістичних концепцій є вельми ілюзорними» [1, с. 316];

методологічні засади, тобто раціональні аксіоми, що стосуються розуміння вченим онтології пізнаваного об'єкта, пізнавальних можливостей суб'єкта та відповідних їм методів дослідження. Ми не можемо повною мірою погодитись з М. Ф. Алефіренком, що, «методологія в лінгвістиці – це конкретний філософський світогляд, що визначає шляхи та засоби осмислення та пізнання мови» [там само]. Таке світоглядне осмислення суті людського мовного досвіду загалом, чи мови, зокрема здійснюється не в методології, а у філософії мови як одній з галузей філософії. Завданням філософії науки є встановлення системи пізнавальних цінностей та визначення наукового світогляду для вченого як такого (а не як людини, громадянина чи особи, що функціонує в економічній сфері). Методологія натомість є метанауковою сферою на межі науки та філософії науки. На відміну від філософії, наука підлягає процедурам верифікації і фальсифікації на кожному з етапів творення теорій, окрім аксіоматики. Те ж частково стосується методології (зокрема на етапі її конструювання та позиціювання у системі). Крім того кожна методологія, так само як наука, тяжіє до встановлення досить виразних парадигматичних границь, що відрізняють її від інших методологій (це її суттєво відрізняє від філософських концепцій, котрі часто взаємно накладаються). Остання відмінність методології від філософії науки полягає у цілковитій раціональності і аналітизмі першої, та синтетичності (інтуїційності) другої. Проте немає також підстав називати методологію власне наукою, оскільки, з одного боку, область методології набагато ширша, ніж область науки – одна методологія може становити інструментальну базу багатьох наук, а з іншого – вона є досить вузькою сферою пізнання, оскільки її предметом є лише три аспекти науково-пізнавальної діяльності: характер об'єкта, можливості суб'єкта та методи дослідження (див [2; 3; 7]). Найголовніша ж відмінність методології від власне науки полягає у сутнісному характері останньої й інструментально-допоміжному характері першої. За допомогою методології можна зробити наукове дослідження більш цілісним і внутрішньо несупротивним, але не можна пізнати жодного об'єкта, оскільки єдиним об'єктом методології є сама наука. Щоправда, серед науковців можна зустріти тенденцію ототожнювати або взаємно зумовлювати методологію та наукову дисципліну (тоді говорять про

методологію мовознавства, літературознавства, історії, психології тощо). Проте, на нашу думку, це спадщина позитивізму (сцієнтизму), який хотів вивільнитися з-під впливу філософії і намагався аналітично розділити й вузько спеціалізувати науку і спровадити роль методології до технічно-допоміжної, підставивши замість неї методику дослідницьких процедур. Наукова практика останніх десятиріч, коли явно окреслилися тенденції до мульти- та інтердисциплінарності, свідчить про те, що вчені вбачають можливість поєднання різних наукових сфер або принаймні створення для них єдиного предметного поля. Необхідною умовою цього стає єдина методологія, що охоплює перш за все онтологічне окреслення єдності предметного поля та епістемологічних можливостей його дослідження. Парафразуючи авторів «Концепций современного естествознания» Г. Грушевицьку і О. Садохіна, можна сказати, що «співвідношення методологічних засад та наукової теорії є оптимальним, якщо методологічні засади функціонують незалежно від специфіки розвитку окремої наукової дисципліни» [4, с. 2]. Тому доречніше було б говорити про той чи той тип методології (наприклад, структурно-феноменологічна, когнітивна, феноменалістична, функціонально-прагматична і т.ін.) незалежно від наукової дисципліни. Саме у сфері методології також найбільш доречно вживати термін «парадигма». Як пишуть вище зазначені науковці, «У межах таких парадигм формулюються загальні базові положення, що використовуються в теорії, задаються межі наукової рефлексії та організації наукового знання, його оцінки. Спільність цих базових положень визначається філософськими принципами, що лежать в основі наукових програм (парадигм). Ці програми функціонують у межах всього культурно-історичного цілого. Оскільки культура суспільства не є однорідною, у межах одного культурно-історичного цілого може бути сформульовано кілька наукових програм. У свою чергу, одна наукова програма спричиняє, зазвичай, декілька наукових теорій» [4, с. 12];

прототеоретичні засади, тобто теоретичні положення інших наукових дисциплін, що можуть використовуватися як засади даної теорії, наприклад, для мовознавства у різні періоди його розвитку це були історія, біологія, психологія, соціологія, семіотика, математична логіка (про прототеоретичні засади науки див.: [5]).

До допоміжних (формальних) засад теоретизування відносимо:

логічні засади, тобто логічні моделі, за допомогою яких здійснюються усі аналітичні і синтезуючі процедури в межах наукової теорії, у першу чергу аргументація і доведення. «Це засоби логічної систематизації теорії, приведення її термінів та речень [понять та суджень – О. П.] у логічну систему» [4, с. 11]. На думку цих же авторів, зі сторони змісту теорія складається з базису, тобто «сукупності зафіксованих у певній області знання фактів», які встановлено у ході досліджень, «логічного апарата теорії, тобто певної кількості припустимих у межах теорії правил логічного висновку та доказу, за допомогою яких робляться висновки з емпіричних фактів»; власне теорії (сукупності виведених тверджень та доказів). «Теорія постає як велика

кількість припущень, постулатів, незаперечних істин, загальних законів, що у сукупності описують об'єкт теорії. Нерідко вони визначаються через терміни інших теорій або ж вводяться у теорію у вигляді аксіом» [там само]. Із первинних аксіоматичних понять за допомогою логічних правил виведення отримують похідні поняття;

семіотичні засади, тобто правила побудови теоретично значущого дискурсу даної теорії, що включають у себе метамову теорії та моделі творення відповідних до неї текстів. Деяка частина наукових теорій користується природною мовою, вводячи обмеження, наприклад, заборону багатозначності термінів. Все ж таки багато теорій вимагають формалізованих мов, наприклад, мови програмування, які побудовані за спеціальними правилами, що є зручним для певної теорії;

методичні засади – сукупність базових та релевантних для обраної методології дослідницьких методів, якими користується дана теорія.

Здійснене концептуальне дослідження дозволяє зробити такі **висновки**: власне наукове теоретичне дослідження як раціонально-логічне пізнання та упорядкування об'єктної інформації про світ необхідно послідовно і виразно відділяти як від інструментально-пізнавальної, методологічної інформації про характер і специфіку даної наукової теорії, так і від філософського усвідомлення її (теорії) пізнавальної цінності та світоглядної позиції її автора.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у використанні вказаної концептуальної диференціації при проведенні науковцями філософсько-методологічного обґрунтування своїх наукових досліджень (особливо при створенні власних теорій), а також при здійсненні критично-методологічного аналізу уже існуючих наукових теорій і концепцій.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. «Живое слово»: Проблемы функциональной лексикологии: монография. Москва: Флинта, 2009. 344 с.
2. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура. *Мовознавство*. 2010. № 6. С. 32–34.
3. Голубовська І. О. Проблема методології лінгвістичних досліджень у міждисциплінарному висвітленні. *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 67–75.
4. Грушевицкая Т. Г., Садохин А. П. Концепции современного естествознания: учеб. пособие. Москва: Высш. шк., 1998. 383 с.
5. Кшнякіна С. І., Міщенко Б. А., Опанасюк А. С. Концепції сучасного природознавства: навч. посібник: у трьох частинах. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. Ч. 1. 77 с.
6. Лещак О. Основы функционально-прагматической теории языкового опыта: аналитика, критика, типология. Тернополь: ТЭИПО, 2008. 232 с.
7. Лещак О. Очерки по функциональному прагматизму: методология – онтология – эпистемология. Тернополь–Кельце: Підручники & посібники, 2002. 255 с.
8. Mazur M. Zagadnienie prawdy w nauce. *Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX*. 1981. Nr 1 (30). S. 79–92.
9. Kossecki J. Metacybernetyka. Kielce Warszawa, 2005. 303 s.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Сорока Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу Ізмаїльського державного гуманітарного університету
УДК 81'37: (811.161.2+811.111+ 811.133.1)

ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРЕДСТАВЛЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ АКСІОНОМЕНІВ

У статті обґрунтовується роль тлумачних словників, що утворюють емпіричну базу для вивчення лексичної семантики іменників на позначення цінностей. Основна увага зосереджена на розкритті сутності словникової статті з точки зору її основних характеристик та встановленні практичної значущості дефініційного аналізу українських, англійських та французьких аксіономенів.

Ключові слова: тлумачний словник, аксіономен, дефініційний аналіз, формула тлумачення.

Сорока Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка и перевода Измаильского государственного гуманитарного университета

ЛЕКСИКОГРАФИЯ КАК ИСТОЧНИК ПРЕДСТАВЛЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ АКСИОНОМЕНОВ

В статье обоснована роль толковых словарей, которые формируют эмпирическую базу для изучения лексической семантики существительных, обозначающих ценности. Особое внимание уделено раскрытию сущности словарной статьи с точки зрения его основных характеристик и установлению практического значения дефиниционного анализа украинских, английских и французских аксиономенов.

Ключевые слова: толковый словарь, аксиономен, дефиниционный анализ, формула толкования.

Soroka T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of the English Language and Translation, Izmil State University of Humanities

LEXICOGRAPHY AS A SOURCE OF REPRESENTATION OF AXIONOMENS SEMANTIC STRUCTURE

The purpose of the article is to justify the role of explanatory dictionaries that form the empirical basis for investigating the lexical semantics of nouns denoting values. Special attention is paid to revealing the essence of dictionary articles in terms of their main characteristics as well as to establishing practical significance of definition analysis of Ukrainian, English and French axionomens.

Key words: explanatory dictionary, axionomen, definition analysis, interpretation formulae.

Постановка проблеми. Лексику сучасних української, англійської та французьких мов розглядаємо як систему, цілісну організацію із взаємопов'язаними й взаємозалежними ділянками, які, в свою чергу, мають специфічні властивості, проте підлягають законам існування цієї цілісності. Структура і система досліджуваних мов природніше та

найоб'ємніше представлені тлумачними словниками, де фонологія, морфологія, словотвір виступають у вигляді комплексної форми вираження змісту лексичних одиниць. Лексикографічна практика укладання тлумачних словників націлювала дослідників на вивчення лексичного значення слова не як ізольованого, а органічно-поєднаного елемента системи мови. Відповідно, тлумачні словники, котрі володіють найповнішими банками інформації слів, дозволяють здійснити аналіз мовних засобів їхнього вираження у «термінах семантичних складників» [2].

Аналіз останніх досліджень. У низці статей, присвячених характеристиці лексико-семантичних угруповань аксіономенів¹ [3; 4], викладено результати наукового дослідження слів з найвищим, середнім ступенем полісемії та моносемічних лексем, які кваліфікуються як ціннісно-обумовлені реєстрові одиниці лексикографічних джерел тлумачного характеру. У зв'язку з цим необхідність вирішення питання про розкриття принципів дефініційного аналізу і характер співвідношень аксіономенів різного ступеню полісемії зумовлює **актуальність** заявленої проблематики.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ролі тлумачних словників, що утворюють емпіричну базу для вивчення лексичної семантики іменників на позначення цінностей. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити сутність словникової статті з точки зору її основних характеристик; 2) встановити практичну значущість дефініційного аналізу як формалізованої основи дослідження українських, англійських та французьких аксіономенів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В тлумачних словниках об'єктивуються системні зв'язки лексичних одиниць, оскільки визначення значень одних слів здійснюється за допомогою інших слів тієї самої мови, семантично пов'язаних з першими.

В процесі лексикографічної обробки мовної семантики іменників на позначення цінностей в трьох мовах основним є визначення обсягу лексичних значень реєстрових слів, яке супроводжується дослідженням їх системних залежностей та встановленням місця серед інших однорідних реєстрових одиниць. «Системні залежності, вказівка на місце і окреслення меж індивідуального значення, закріпленого за реєстровим словом, відзначає – М. М. Пещак, – тлумачаться багатим, але практично осяжним арсеналом структурних схем організації словникових статей» [1, с. 11]. У даній роботі виходимо з того, що досліджувана лексика, виступаючи в словнику ціннісно-зумовленими реєстровими словами української, англійської та французьких мов, виділяється на основі лексикографічних параметрів, що повною мірою визначаються типом словника – СУМ, OED і DLF.

¹ *Аксіономен* (від грецького *ἀξία* – «цінність» і латинського – *nomēn* – «ім'я, назва») є робочим терміном, упровадженим у науковий обіг автором для позначення філософсько-світоглядних, наукових, громадсько-політичних, соціальних, моральних, релігійних, правових і естетичних цінностей.

Розгортання словникової статті в більшості лексикографічних джерел тлумачного характеру відбувається на основі трьох основних характеристик: словникових дефініцій (власне парадигматичної частини словникової статті), ілюстративного матеріалу (її синтагматичної частини) та системи позначок. У вивченні лексичних одиниць на позначення цінностей враховуємо вказані показники.

Будова словникових статей аксіономенів обумовлена обсягом і якісною специфікою синтезованого на основі комплексів мікроструктурних відношень індивідуального лексичного значення. Залежно від цього словникові статті найрізноманітнішої складності розбивають лексичні значення полісемантичних аксіономенів на рубрики і підрубрики (відтінки значень), які в свою чергу, утворюються з формул тлумачення. В трьох словниках розбивка на рубрики однаково нумерується, а виділення підрубрик здійснюється шляхом їх позначення:

а) в СУМ – косими рисками: **життя**, -я, с. **1.** Вища форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, самооновлення, самовідтворення. // Існування всього живого; прот. смерть. **2.** Стан живого організму в стадії розвитку, зросту. **3.** Період існування кого-небудь; вік. // Все пережите, зроблене людиною за час її існування; біографія. **4.** Спосіб існування кого-небудь. **5.** Жива істота. **6.** *перен.* Про щось дороге, необхідне, важливе. **7.** Прояв фізичних і духовних сил живих істот. **8.** Пожвавлення, рух, посилення діяльності живих істот. **9.** Сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь. **10.** Те, що реально існує; дійсність;

б) в OED – квадратами: **life** – n (pl. **lives**) **1.** [*mass noun*] The condition that distinguishes animals and plants from inorganic matter, including the capacity for growth, reproduction, functional activity, and continual change preceding death. ▫ living things and their activity. **2.** The existence of an individual human being or animal. ▫ [*with adjective or noun modifier*] A particular type or aspect of human existence. ▫ A biography. ▫ (*in Christianity and some other religious traditions*) either of the two states of a person's existence separated by death. ▫ (*in Hinduism and some other religious traditions*) any of a number of successive existences in which a soul is held to be reincarnated. ▫ A chance to live after narrowly escaping death (with reference to the nine lives traditionally attributed to cats). ▫ (*in various games*) one of a specified number of chances each player has before being put out. **3.** (*usually one's life*) The period between the birth and death of a living thing, especially a human being. ▫ The period during which something inanimate or abstract continues to exist, function, or be valid. ▫ *informal* [*mass noun*] A sentence of imprisonment for life. **4.** Vitality, vigour, or energy. **5.** [*mass noun*] (*in art*) the depiction of a subject from a real model, rather than from an artist's imagination;

в) в DFL – буквами: **vie** – n.f. (latin *vita*) **A.I.1.** Ensemble des phénomènes (nutrition, assimilation, croissance, reproduction) communs aux êtres organisés et qui constituent leur mode d'activité propre, de la

naissance à la mort. **2.** Fait de vivre, existence humaine. ◇ **Relig.** Bonheur éternel des élus après la mort. **3.** Entraîn, vitalité manifestés das tous les comportements. **A.II.1.** Existence humaine considérée dans sa durée; ensemble des évènements qui se succèdent dans cette existence. **2.** Manière de vivre propre à qqn ou à un groupe. **3.** Ensemble des activités de qqn dans un domaine spécifique. **4.** Ensemble des moyens matériels (aliments, argent, etc.) nécessaires pour assurer l'existence de qqn. **5.** Condition humaine, monde des humains. **6.** Biographie, histoire de qqn. **B.1.** Mouvement, dynamisme, élan, vitalité qui caractérisent quelqu'un, une action, une œuvre, animent un lieu. **2.** Ensemble des activités, des situations, des relations entre personnes qui marquent l'existence et le fonctionnement d'un secteur, d'un groupe. **3.** Existence, dans le temps, des choses soumises à une évolution.

У словникових статтях моносемантичних українських, англійських та французьких реєстрових аксіономенів рубрикація відсутня, а різниця в обсязі їх лексичних значень передається за допомогою деталізації тлумачення. Пор: **укр.**: **ввічливість** (увічливість), -вості, ж. Властивість за знач. ввічливий, **консенсус**, -у, ч. Відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів; **англ.**: **politeness** (noun) The act of showing regard for others, **consensus** (noun) General agreement among a group of people; **франц.**: **civilité** n.f. (latin *civilitas*, -atis) Observation des convenances en usage chez les gens qui vivent en société, **consensus** n.m. (latin *consensus*, accord) Accord et consentement du plus grand nombre, de l'opinion publique.

Наведені приклади свідчать про те, що в однозначних аксіономенах формальні ознаки стосуються нерозчленованого лексичного значення реєстрової одиниці, тому скільки не було б їх у словниковій статті, кожна виступає тільки раз.

Словникова стаття являє собою групу, в якій формальні ознаки строго організовані. Їхня кількість залежить від ступеня полісемічності реєстрового слова: чим багатша полісемія, тим більше підстав для урізноманітнення формальних ознак словникової статті. Так, стилістичні властивості лексичного значення реєстрової одиниці та її відтінків подаються у формі ремарок, наприклад, **укр.**: **добро**: **2.** у знач. присудк. сл. (=у значенні присудкового слова) Про задоволення, що його хто-небудь відчуває від певного становища, певних обставин і т. ін., **4.** ірон. (=іронічне слово). Про щось погане, недоброякісне, незначне і т. ін., **мир**: **II.4.** заст. (=застаріле слово) Життя мирян; світське життя, на протилежність монастирському, **мораль**: **3.** розм. (=розмовне слово) Повчання, настанови, поради; **англ.**: **law**: **1.** ▫ (the law) informal (=in informal speech) The police, **art.** **15.** **archaic** (=archaic word) Science, learning, or scholarship, **spirit**: **1.** ▫ **short for** (short word for smth.) Holy Spirit; **франц.**: **amour**: **III.** ◇ **pl.** (=pluriel) Suisse. Dernières gouttes d'une bouteille de vin, **vie**: **A.II.4.** ◇ **Fam.** (=familier) *Faire la vie*. **a.** S'adonner, souvent avec excès, à tous les plaisirs. **b.** Être insupportable, **liberté**: **V.2.** ◇

Fig. (=figuré) *Prendre des libertés avec un texte, ne pas le citer (ou le traduire, etc.)* exactement.

Інші фізично-виражені ознаки аксіономена термінологізуються і вказують на сферу його вживання. Так, безпосередньо перед формулою тлумачення в словникових статтях можуть уживатися скорочення або повні найменування доктрин, теорій, галузей знань або родів занять, як-от: укр.: *іст.* (=історія) **воля**: звільнення селян від кріпацтва, мат. (=математика) **порядок**: числова характеристика багатьох математичних об'єктів; англ.: *Mathematics*. **space**: a mathematical concept regarded as a geometric set of points governed by axioms, *Botany*. **style**: flower part, *Christianity*. **soul**: the spiritual part of a person, capable of redemption from the power of sin through divine grace; франц.: *Géométrie*. **espace**: ensemble des points dont la position est définie par trois coordonnées, *Sports*. 2. **droit** n.m. (lat. *directum*, ce qui est droit): 1. Pied ou poing droit, 2. Coup porté avec le poing droit, en boxe.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Словникова стаття постає перед нами як комплекс формальних ознак із конкретизованою структурою, з якої не можна вилучити або до якої не можна додати жодної частини так, щоб не змінити інші частини і не викликати загального перегрупування.

2. Оскільки словникова стаття виступає інструментом інтерпретації лексичного значення реєстрової одиниці, то її перетин з іншими, але відмінними формальними ознаками дає можливість формалізовано описувати співвідношення між лексичними значеннями в системі мови. Врахування інформаційного обсягу словникових дефініцій забезпечить подальше визначення семи як складника лексичного значення конкретно-обраних слів на позначення цінностей.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо в зіставно-типологічному аналізі мовної об'єктивації аксіологічних категорій духовної культури українського, англійського та французького народів.

Література

1. Пешак М. М. Специфіка формальних ознак лексикографічної обробки слова. *Формалізовані основи семантичної класифікації лексики*. Київ, 1982. С. 10–55.

2. Скороходько Э. Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста. Київ: Наук. думка, 1983. 218 с.

3. Сорока Т. В. Матричне представлення аксіономенів із середнім ступенем полісемії (на матеріалі сучасної української мови). *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. III (165). С. 167–175.

4. Сорока Т. В. Особливості системного співвідношення українських та англійських аксіономенів. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2016. Вип. 14. С. 197–207.

5. СУМ – Словник української мови : у 11 т. / І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1. 1970. 799 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 3. 1972. 744 с.; Т. 4. 1973. 840 с.; Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 6. 1975. 832 с.; Т. 7. 1976. 723 с.; Т. 8. 1977. 927 с.; Т. 9. 1978. 916 с.; Т. 10. 1979. 658 с.; Т. 11. 1980. 699 с.

6. DLF – Grand Larousse de la Langue Française : en 7 vol. / sous la direction

de L. Gilbert, R. Lagane, G. Niobey, avec le concours de H. Bonnard, L. Casati, A. Lerond. Paris : Larousse, 1986. 6528 p.

7. OED – Oxford English Dictionary : in 12 vol. / chief ed. J. Murray. London : Oxford University Press, 1963. V. I. 1240 p.; V. II. 1308 p.; V. III. 488 p.; V. IV. 532 p.; V. V. 758 p.; V. VI. 820 p.; V. VII. 1216 p.; V. VIII. 936 p.; V. IX. 386 p.; V. X. 396 p.; V. XI. 493 p.; V. XII. 105 p.

Решетняк О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Базелюк М.

– студентка III курсу українсько-англійського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'373.23:26-23

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛЕМ У СУЧАСНОМУ ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ МИТЦІВ

Статтю присвячено дослідженню умов функціонування біблійних символем у сучасному фольклорному дискурсі українських і польських митців. У науковій розвідці окреслено межі поняттєвого поля біблійна символема як лінгвокультурологічна одиниця; виокремлено асоціативно-образну парадигму старозаповітних і новозаповітних символем з антропонімним і топонімним компонентами, що функціонують в українській і польській сучасній піснетворчості; заналізовано співвідношення між символемами-бібліонімами в зазначених слов'янських мовах.

Ключові слова: Біблія, символема, бібліонім, антропонім, топонім, лінгвокультурологічна одиниця.

Решетняк Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Базелюк М.

– студентка III курса украинско-английского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ БИБЛЕЙСКИХ СИМВОЛЕМ В СОВРЕМЕННОМ ФОЛЬКЛОРНОМ ДИСКУРСЕ УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ ПОЭТОВ

Статья посвящена исследованию условий функционирования библейских символем в современном фольклорном дискурсе украинских и польских поэтов. В научной публикации очерчены границы понятийного поля библейская символема как лінгвокультурологической единицы; выделена ассоциативно-образная парадигма ветхозаветных и новозаветных символем с антропонимным и топонимным компонентами, функционирующих в украинском и польском современном песнетворчестве; проанализировано соотношение между символемами-библионимами в указанных славянских языках.

Ключевые слова: Библия, символема, библионим, антропоним, топоним, лінгвокультурологическая единица.

Reshetniak O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Bazeliuk M.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (Ukrainian and English Languages), Donbas State Teachers' Training University

COMPARATIVE ANALYSIS OF BIBLICAL SYMBOLEMES IN MODERN FOLKLORE DISCOURSE OF THE UKRAINIAN AND POLISH ARTISTS

The article is devoted to the study of the conditions of functioning of biblical symbolemes in the modern folklore discourse of Ukrainian and Polish artists. The biblical symboleme as a linguocultural unit is delineated in the article; it is highlighted the associative-figurative paradigm of the Old and New Testaments symbolemes with anthroponymic and toponymic components, functioning in the Ukrainian and Polish modern song-making; the correlation between the symboleme-biblionym in the indicated Slavic languages has been analyzed.

Key words: Bible, symboleme, biblionym, anthroponym, toponym, linguocultural unit.

Постановка проблеми. Святе Писання було, є і завжди буде системою еталонів, маркером шкали ціннісних орієнтирів будь-якої лінгвокультурної спільноти, й української зокрема. У періоди соціально-політичної нестабільності, принципового руйнування основних критеріїв суспільної свідомості біблійним персоналіям завдяки їхній універсальності притаманне чітке морально-етичне спрямування, оскільки вони маніфестують архетипні поняття добра і зла. Прецедентні біблійні імена є домінантами накопичення та трансляції духовних цінностей, бо інформацію про символічне значення слова не завжди фіксують лексикографічні джерела, тому часто її можна вияскравити, лише послуговуючись фоновими знаннями носіїв культури. Бібліоніми імплікують емоційно-оцінні аспекти буття, оперування такими прецедентами вможлиблює декодування, об'єктивування, матеріалізацію того чи того старозаповітного або новозаповітного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, концептуальною метафоризацією є спосіб фіксування в мові знань про світ, підвалинами якого є принципи наочності позначення складних і неспостережувальних явищ за аналогією до фізичних і спостережувальних [5, с. 211]. Проблему функціонування лінгвокультурних концептів студіювали М. Алефіренко, О. Цапок, І. Голубовська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, О. Левченко, О. Близнюк, О. Задорожня, П. Мацьків, А. Пікалова, В. Яковлева та ін. Проте дотепер системне концептуально-семіотичне осмислення домінантних біблійних символем з онімними компонентами як сегментів українськомовної картини світу є

недостатнім, що й зумовило актуальність пропонованої наукової розвідки.

Метою статті є порівняльна характеристика функціонування біблійних символів у сучасному фольклорному дискурсі українських і польських митців. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких **завдань**: окреслити межі поняттєвого поля біблійна символема як лінгвокультурологічна одиниця; виокремити асоціативно-образну парадигму старозаповітних і новозаповітних символів з антропонімним і топонімним компонентами, що функціонують в українській і польській сучасній піснетворчості; заналізувати співвідношення між символами-бібліонімами в зазначених слов'янських.

Виклад основного матеріалу. Чимало мовознавців зазначають, що визначальною властивістю символу є власне образність, саме тому його треба усвідомлювати завдяки образу. Будь-який символ – образ, але будь-який образ не завжди можна вважати символом, а лише за певних умов. Істотною властивістю символу є його збалансованість щодо конкретних та абстрактних складових частин символічного змісту. Символ має надзвичайну здатність до внутрішнього природного зв'язку з тією реальністю, яку він репрезентує. Конденсаційність символу вможливорює здатність до інтеграції в певній формі, зокрема комплексу уявлень про окремі явища, зумовлені культурними чинниками, досвідом взаємовідношень індивіда й соціуму чи релігійними галузями буття. Визначення семантики символу ускладнене його конденсаційністю, архетипністю та багатозначністю. Символіка – це один з найважливіших засобів усвідомлення буттєвих реальностей, а біблійна насамперед об'єктивує релігійні уявлення в образних структурах, які моделюють їхню семантику як сконденсованих символічних знаків, що є закодованим маркуванням надприродного, осмисленням і переживанням вірянами вищих соціокультурних цінностей. Власне образність і всеспрямування на загальнолюдський узус надають символам психологічної привабливості й виповнювальної значущості. У сучасній лінгвокультурології деякі науковці застосовують дефініцію символема, яка представляє власне символ.

Наразі сучасні поети та музиканти використовують символами в такому значенні, у якому вони закріплені в Біблії, та в трансформованому вигляді. Це стосується не тільки українських, а й зарубіжних авторів. Сучасні соціокультурні цінності, світоглядні переконання і суспільно-політичні проблеми впливають на застосування біблійних символів з топонімним компонентом у музиці, найпоширенішими серед яких є: *Голгофа, Едем, Вавилон, армагеддон, земля обітована* тощо. Зокрема польські поети та музиканти до своєї піснетворчості залучають саме такі біблійні символеми.

В інтерпретації піснетворців *Едем* символізує райський сад, місце блаженного існування Адама і Єви. Біблійна символема *Едем* трапляється в сучасних піснях як українських, так і польських

виконавців. Наприклад: «Не йди... Темної ночі ми відкриваємо з тобою Едем навмання» (Океан Ельзи «Не йди»). Пор.: «Для одних життя на землі це пекло, Для інших це створений в мріях Едем – Dla jednych życie na ziemi to piekło, Dla drugich to wymarzony Eden» (GRUBSON – «Naprawimy to» – «Виправимо це»).

Бібліїзм *Голгофа* інтерпретують по-різному, це залежить від доцільності використання в контексті. Український музичний гурт «Тінь Сонця» використовує вислів «...До Голгофи йде» як символ важких фізичних випробувань, що трапляються на життєвому шляху: «Мадонна йде. Немов свята. Повільно. До Голгофи йде і гомонить з собою, а голос впадає брязкотом кайданів» (Тінь сонця «Наша Мадонна»). Польський музикант Jacek Kaczmarski (Яцек Качмарський) у своїй пісні, пише про те, що це – гріховне місце, яке зваблює людину до злодіяння «У корчмі, яка дивиться на Голгофу, сьогодні можеш напитися зі злодієм – W karczmie z widokiem na Golgote, Mozesz sie dzisiaj napic z lotrem» (Jacek Kaczmarski «Kara Barabasa»).

Біблійну символему *Армагеддон* піснетворці тлумачать як будь-яку майбутню жахливу подію, апокаліптичне знищення. «Армагеддон? Дивись він вже почався, Слід на воді лишає кожен з нас» (Квітень Руїн «Танцюй»). Пор.: «Такі безсилі, безпорадні, Ми надсилаємо S.O.S. ... Це він, це він Армагеддон! – Tak bezsilni, bezradni wysyłamy SOSy... To on, to on Armagedon!» (HappySad «Armagedon»).

Символічна одиниця земля *обітована* репрезентує Боже царство, землю спасіння. Це предмет будь-чиїх пристрасних бажань, заповітне місце: «Йшли ми пустелею спотикань до землі обітованої щоб зрозуміти нарешті – ось вона під ногами – земля свята» (Олександр Букатюк «Земля обітована») Пор.: «Хочу побачити землю обітовану – Chcę zobaczyć ziemię obiecaną» (Sylvia Grzeszczak «Нові шанси» – «Nowe Szanse»).

У Святому Письмі біблійна символема *Вавилон* часто постає як один з невід'ємних символів світу зла й безбожності, «царства антихриста», Божого покарання. *Вавилон* вважають імперією гріха й розпусти, світового зла й насильництва. Це символ відступництва від Божих законів та заповідей. Можна стверджувати, що зазначена символема в творчості українських і польських поетів маніфестує тотожне значення. «Коли знаєш ціну у волі життя, свобода не знає полону. Любов і добро переможе завжди, не встояти вже Вавилону!» (Set Me Free «Connecting People»). Пор.: «Світ не спить, я чую крик, Люди кажуть голосно, що Вавилон горить, Всі радуються, бо по ньому настане мир... – Świat nie śpi, słyszę krzyk, Ludzie mówią głośno, że Babilon płonie, Wszyscy się cieszą, bo nastanie w nim pokój...»; «Сказав нам Хтось і записане словом: «Ближнього люби, як себе самого» То не є тільки сон, але так думають вони Помиймо брудні серця, бо Вавилон горить! – Powiedział nam ktoś, co zapisane słowem: «Kochaj bliźniego jak siebie samego» То nie jest tylko sen, ale oni tak myślą

Również brudnych serc, ponieważ Babilon płonie!). (Енеї «Божевільні сни» – «Grzeszne sny»). Символічне значення номену *Вавилон* як ніколи злободенне для сучасних країн, де триває громадянська війна, люди не можуть досягти спільної згоди, наявна конфронтація суспільства.

Концепт *життя* є загальнолюдським поняттям, лексикалізованим в усіх мовах світу. Над категорією *життя* не може бути здійснено логічно-словесних операцій. Орієнтація живої доктрини на смерть активізує людину, спонукає до правильного використання життєвих сил. Сфера концептуалізації усвідомлення поняття *життя* – внутрішній простір, який має когнітивний статус і структурований за допомогою різних когнітивних моделей, зокрема символічних, метафоричних і гештальтних. Когнітивна семантика в разі мовного втілення концепту *життя* зважає на об'єктивні характеристики описаних ситуацій, особливості їх сприймання мовцем, наявність фонових та енциклопедичних знань, на позицію мовця й акцентуалізацію певних епізодів. Цей концепт один з найважливіших в площині людина – всесвіт.

Біблійні символами є згорнутим мікротекстом, а їхня парадигма – макротекстом сакральної культури. У біблійному дискурсі маркерами концепту *життя* є символами *Еденський сад (сади Едену)* (символ вічного блаженства, обіцяного праведникам; раю (1 М. 2: 10-14)), *земля обіцяна (обітована, ханаанська) Новий (Небесний) Єрусалим* (символізує вічне життя в духовній безпеці за принципами Божого Царства (Євр. 12: 22, 28; Об. 17: 15; 21: 9-10)) тощо.

Висновки. Отже, аналіз провідних концептів біблійної картини світу відбувається власне на матеріалі текстів Писання, а адаптація відповідних сюжетів сприяє їхньому збереженню і трансляції завдяки сформованим символам. На сьогодні досить актуальною є зазначена лінгвокультурологічна проблема. У роки економічних криз, політичних проблем та війн суспільство, як ніколи, звертається до Біблії. Сучасні поети та музиканти також не лишаються осторонь, гостро реагуючи на реалії дійсності.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
2. Головащенко С. Біблієзнавство. Київ: Либідь, 2001. 495 с.
3. Грановская Л. М. Словарь имен и крылатых выражений из Библии: около 400 имен; более 300 крылатых выражений. 2-е изд., испр. и доп. Москва: ООО „Издательство АСТ“, ООО „Издательство Астрель“, 2010. 383 с.
4. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ: Либідь, 2001. 312 с.
5. Lakoff G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought. N.Y.: Basic books, 1999. 624 p.

Онищак Г.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Ужгородського національного університету

УДК 81'37:81-13

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОГО
АНАЛІЗУ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗЛА В УКРАЇНСЬКІЙ,
АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ**

У статті визначено методологічні принципи зіставно-типологічного аналізу іменників на позначення зла в українській, англійській та французькій мовах. Запропоновано новий підхід до встановлення та розкриття системно-структурної організації лексико-семантичної групи “Зло” у далекоспоріднених мовах на основі методики формалізованого аналізу лексичного та семного складу слів. Теоретично обґрунтовано розроблену методику матричного аналізу лексичних одиниць на позначення зла та їхнього типологічного зіставлення для виявлення спільних та відмінних рис.

Ключові слова: зіставно-типологічний аналіз, системно-структурна організація, лексико-семантична група, формалізований аналіз, лексичний та семний склад, матриця.

Онищак Г.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английской филологии Ужгородского национального университета

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНО-
ТИПОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ,
ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЗЛО, В УКРАИНСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И
ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье определены методологические принципы сопоставительно-типологического анализа имён существительных, обозначающих зло, в украинском, английском и французском языках. Предложен новый подход к раскрытию системно-структурной организации лексико-семантической группы “Зло” в неблизкородственных языках на основе методики формализованного анализа лексического и семного составов слов. Теоретически обоснована разработанная методика матричного анализа лексических единиц, обозначающих зло, и их типологического сопоставления с целью выявления общих и отличительных черт.

Ключевые слова: сопоставительно-типологический анализ, системно-структурная организация, лексико-семантическая группа, формализованный анализ, лексический и семный состав, матрица.

Onyshchak H.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, English Philology Department, Uzhhorod National University

**METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF CONTRASTIVE TYPOLOGICAL
ANALYSIS OF THE NOUNS
DENOTING EVIL IN UKRAINIAN, ENGLISH AND FRENCH**

The article determines methodological principles of contrastive typological analysis of the nouns denoting evil in Ukrainian, English and French. It introduces a new approach to disclosing the system and structural organization of the lexico-semantic group “Evil” in distantly related languages with the help of formalized analysis of the words’ lexical and seme stocks. The application of matrix analysis of the lexical units denoting evil and their typological comparison for the purpose of revealing their common and distinctive features are theoretically justified.

Key words: *contrastive typological analysis, system and structural organization, lexico-semantic group, formalized analysis, lexical and seme stocks, matrix.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується тенденцією до аналізу певних ієрархічно організованих структурних угруповань мовного лексикону, які репрезентують та систематизують різні фрагменти знань про навколишній світ і дають змогу пояснити механізми їхнього конструювання у свідомості носіїв мов (Ю. Д. Апресян, Ф. С. Бацевич, І. О. Голубовська, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, А. В. Корольова, М. П. Кочерган, О. С. Кубрякова, М. L. Murphy, J. I. Saeed, M. Stubbs, A. Wiezbicka та ін.). Переорієнтація мовознавчих досліджень на семантичний ґрунт зумовила необхідність розробки нових методик, пов'язаних із проблемою моделювання дійсності мовними засобами, із залученням методів інших наук, зокрема й математики, логіки, статистики і т. д. (Н. В. Іваненко, А. А. Лучик, М. М. Пещак, Т. В. Сорока, М. П. Фабіан, M. Danesi, E. Lelakova, A. Ortiz, E. Zierer).

Дослідження лексичної семантики слів у зіставному аспекті дає можливість виявити взаємозв'язок мови і культури, співвідношення мови й свідомості, мови й мислення, визначити культурні коди, які містять суспільно значущу інформацію, представлену вербально. Окрему проблему становить вивчення універсальності та національно-культурної специфіки членування дійсності представниками різних лінгвокультур за допомогою сегментів, квантів, фрагментів тощо (Н. Д. Арутюнова, Т. В. Радзієвська, В. Comrie, C. Goddard). Одним із таких фрагментів лексики української, англійської та французької мов виступає лексико-семантична група "Зло", яка є невід'ємним конститутивним елементом картини світу та суспільства, оскільки визначається як морально-світоглядна категорія, що важливо для розуміння національно-культурної ідентичності народів, виділення їхніх ціннісних орієнтирів, набору етичних і суспільних еталонів та норм.

Аналіз останніх досліджень. Зіставним дослідженням окремих понять і груп лексики присвячено ряд наукових праць, тематика яких охоплює вивчення "успіху" в англійській та українській (Н. Герцовська), аксіономенів на позначення системи цінностей в англійській, французькій та українській (Т. Сорока), "God / Бога" в англійській та українській (Т. Нікульшина), "засобів пересування" в англійській, німецькій, російській, українській (В. Тарасова), "кризи" в українській та англійській (Н. Засанська) тощо. Незважаючи на значну кількість праць, у яких представлено лексикографічне зіставлення, підхід до типологічного вивчення лексики потребує подальшої розробки з орієнтацією на її системний характер.

Метою дослідження є науково обґрунтувати методіку дослідження лексичної семантики іменників на позначення зла в українській, англійській та французькій мовах, а також розкрити методологічні засади їхнього зіставно-типологічного аналізу.

Ця мета конкретизується в таких завданнях: 1) розробити й охарактеризувати процедуру формалізованого аналізу лексичної семантики іменників на позначення *зла* в трьох далекоспоріднених мовах; 2) визначити методологічні принципи їхнього зіставно-типологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність вивчення явищ лексико-семантичної системи зумовлена її комплексною структурою, неоднорідністю елементів та зв'язків між ними, що вимагає застосування нових методів і прийомів досліджень. Зіставне мовознавство кінця ХХ – початку ХХІ століття відзначається поліпарадигмальністю [3, с. 228], що передбачає переважання інтеграційних тенденцій та використання різних наукових течій у проведенні лінгвістичних досліджень, які є перспективним для істотного розширення їхніх горизонтів [3, с. 230].

Дослідження системно-структурної організації лексико-семантичної групи “*Зло*” в сучасних українській, англійській та французькій мовах проводиться за методикою формалізованого аналізу лексичної семантики, яка ґрунтується на органічному поєднанні власне лінгвістичних та структурно-математичних методів. Мовний аналіз у поєднанні з математичною теорією множин дозволив глибше розкрити семантику лексичних одиниць на позначення *зла* в досліджуваних мовах, виділити особливості семного складу, виявити співвідношення між словами та їхніми лексичними значеннями і провести комплексне дослідження лексико-семантичної групи “*Зло*” як фрагмента мовної картини світу українців, англійців та французів.

Основи формалізованого аналізу для дослідження лексичної семантики в Україні вперше були сформульовані фахівцями з відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України на чолі з М. М. Пещак [6] та продовжені її послідовниками [5]. Побудова лексико-семантичної групи із залученням формалізованих методик дослідження забезпечує чіткість і поетапність структурування знань про феномен *зла*, відображених у лексичних значеннях іменників української, англійської та французької мов. Запропонований у роботі підхід базується на формальному, суто мовному критерії – віднесеності слів, які аналізуються, до однієї частини мови – іменника [5, с. 19].

Структура і система української, англійської та французької літературних мов найповніше представлені в тлумачних словниках, які виступають “моментальними знімками постійно поновлюваної і рухомої мови” [1, с. 8]. У нашому дослідженні системних відношень слів на позначення *зла*, їхнього місця та ролі в сучасних українській, англійській та французькій мовах саме тлумачні словники виступають джерельною базою фактичного матеріалу, а дефініції досліджуваних слів у словнику служать базою для опису їхніх значень, де кожне окреме тлумачення представляє одне із значень досліджуваного слова. Лексикографічне визначення є не лише аналізом (розподілом), але й синтезом (єдністю).

Воно дозволяє робити висновки про те, як слова та поняття розумілись у процесі історичного розвитку соціуму, вивчити історію наукової думки та пізнання людиною навколишнього світу.

Структурування лексики на позначення *зла* в українській, англійській та французькій мовах передбачає визначення її системно-структурної організації, виділення її лексичного та семного складу, внаслідок чого відбувається поділ досліджуваної лексики на лексико-семантичні угруповання та встановлюються певні синтагматичні й парадигматичні зв'язки між ними.

Формалізований аналіз лексичної семантики лексичних одиниць на позначення *зла* в досліджуваних мовах здійснено у п'ять послідовних етапів:

1) за допомогою суцільного аналізу тлумачних словників досліджуваних мов здійснювалася процедура збору фактичного матеріалу. З найавторитетнішого тлумачного словника української, англійської та французької мов [4; 7; 8] виписано іменники, у формулах тлумачення яких містяться експліцитні та імпліцитні вказівки на форми і засоби передачі *зла* (*шкода, облуда, проява, змій, примара, гординя, гарячка, страхіття, чорт, хаос, трагедія, зневага, перекір; crack, spirit, villainy, scandal, passion, mischief, trouble, fall, stroke, rage, trick, charge, offence, countenance, grief, dissolution; travail, fortune, coup, mort, rencontre, pratique, épreuve, ordure, ruine, peine, mal, censure, aigreur, trouble, hauteur, défaut, effort, crise, difficulté* тощо). На основі одержаної нами картотеки аналізуються кількісний та якісний склад досліджуваних слів;

2) виділено лексичний та семний склад іменників на позначення *зла* в українській, англійській та французькій мовах за допомогою методики компонентного аналізу та процедури ступінчастої ідентифікації. У такий спосіб змодельовано матрицю. Матричний метод представлення семантичних відношень між іменниками на позначення *зла* розглядаємо як метамову для опису досліджуваних об'єктів аналізу, а саму матрицю у вигляді таблиці, з одного боку – моделлю семантичних зв'язків та семантичної структури лексики – з іншого. У ній фіксуються семантичні зв'язки між лексичними одиницями на позначення *зла* у вигляді стовпчиків та рядків однакової довжини, де знаком (◇) представлено співвідношення слів та їхніх значень. Списки формальних ознак у матриці як по вертикалі, так і по горизонталі, впорядковано за спадною, що сприяє максимальній концентрації слів у одному з її кутів і протиставленню цього кута протилежному по діагоналі як найменш заповненому. Місця іменників на позначення *зла* в матриці строго фіксовані: слова з найвищим і середнім ступенем полісемії розташовані в густо заповнених її частинах, а з низьким ступенем та моносемічними – в рідко заповнених місцях. Разом із тим функціональне навантаження мають як заповнені, так і незаповнені клітини, а також віддалі між співвідносними словами та напрям їхнього розміщення;

3) застосовуючи процедуру кількісних підрахунків, фрагмент

досліджуваної лексики за кількістю значень ділимо на групи (слова з найвищим, середнім, низьким ступенем полісемії та моносемічні), а весь семний масив розбиваємо на підмножини залежно від частоти вживання сем (поліфункційні, середнього ступеня функціональності та монофункційні);

4) за допомогою описового методу було здійснено лінгвістичне спостереження, узагальнення та наукову інтерпретацію мовних фактів у процесі лексико-семантичного аналізу іменників на позначення *зла* в кожній із досліджуваних мов;

5) за допомогою зіставно-типологічного методу виявлено спільні та відмінні риси системно-структурної організації лексико-семантичної групи “*Зло*” в українській, англійській та французькій мовах. Міжмовне зіставлення іменників на позначення *зла* в досліджуваних мовах здійснюється шляхом зіставлення матриць, укладених внаслідок вивчення семантики *зла* в кожній із мов за ступенем полісемії та характером їхнього семного складу. За матрицею, в якій повною мірою представлено ступінь багатозначності іменників на позначення *зла* та характер взаємозв'язків між ними, вивчаємо співвідношення досліджуваних слів у межах виділених груп, а також сем, виокремлених в їхніх лексичних значеннях, у межах виділених підмножин.

Таким чином, формальні ознаки, які використовуються при визначенні зіставляваних лексико-семантичних груп “*Зло*”, містять як інтегральні, так і диференційні ознаки досліджуваних понять, визначаючи характер *зла*, його місце в українській, англійській та французькій мовних картинах світу, способи його прояву, засоби реалізації, особливості усунення чи подолання, його причини та наслідки, а також суб'єкти та об'єкти, які є безпосередніми його носіями.

Висновки. Матрична репрезентація лексичної семантики іменників на позначення *зла* в українській, англійській та французькій мовах дала можливість усебічно охарактеризувати структуру їхніх лексичних значень, виділити ступінь їхньої семантичної спорідненості, розкрити характер функціональності сем, які в межах досліджуваних слів також утворюють структуру, так само як і лексичні одиниці. Комплексне зіставне дослідження *зла* із застосуванням матриці дозволило визначити місце і роль кожної лексичної одиниці в семантичному просторі досліджуваних мов, виділити найсуттєвіші їхні характеристики, співвідношення між досліджуваними словами та їхніми значеннями, виділити типи зв'язків між ними, а також виявити семантичні закономірності формування фрагментів лексики на позначення *зла* в досліджуваних мовах.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в залученні до розкриття семантики *зла* інших груп лексики як далекоспоріднених, так і неспоріднених мов.

Література

1. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря. *Интегральное описание языка и системная лексикография: Избранные труды.* Москва: Языки русской культуры, 1995. Т. 2. С. 135–154.

2. Голубовська І. О. Лінгвістика ХХІ століття: нові осмислення і підходи. *Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект*: монографія. Київ, 2013. С. 200–224.

3. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине ХХ века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца 20 века* / под ред. акад. Ю. С. Степанова. Москва, 1995. С. 144–238.

4. Словник української мови: у 11 т. / І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка. 1970–1980.

5. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах: монографія. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство "ІВА", 1998. 255 с.

6. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Н. Ф. Клименко та ін. Київ: Наукова думка, 1982. 250 с.

7. Grand Larousse de la Langue Française: en 7 vol. / sous la direction de L. Gilbert, R. Lagane, G. Niobey, avec le concours de H. Bonnard, L. Casati, A. Lerond. Paris: Larousse, 1986. 6528 p.

8. Oxford English Dictionary: in 12 vol. / chief ed. J. Murray. London: Oxford University Press, 1963.

Slabouz V.

– *Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University*

Budnyk S.

– *Bachelor's Degree Programme Student, Department of Philology (English and German Languages), Donbas State Teachers' Training University*

UDC 811.111'373.46

AMERICAN SLANG VS BRITISH SLANG

The paper presents the brief analysis concerning two types of English slang – its American and British variants. In the paper the peculiarities and generalities of American slang and British slang are analysed. The paper represents rather interesting information on etymology of the word "slang", characterises different definitions of the notion "slang", determines common and distinctive features of the two types of slang, outlines the major types of word-formation of American and British slangs. It is paid particular attention to the plane of slang content as the meaning of a slang word or a slang phrase contains rich emotive component and is an active member of a stylistic opposition.

Key words: *slang, American slang, British slang, etymology of word "slang", peculiar features, slang word, slang phrase.*

Слабоуз В.

– *кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету*

Будник С.

– *студентка ІV курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету*

АМЕРИКАНСЬКИЙ СЛЕНГ VS БРИТАНСЬКИЙ СЛЕНГ

У статті представлено стислий аналіз стосовно двох типів англійського сленгу – його американського та британського варіантів. У статті проаналізовано особливості та загальні риси американського сленгу та британського сленгу. Автори презентують досить цікаву інформацію про етимологію слова «сленг», характеризують різні визначення поняття

«сленг», визначають загальні й відмінні риси двох типів сленгу, окреслюють основні типи словотворення американського та британського сленгів. Особлива увага приділяється площині сленгового контенту, оскільки значення сленгового слова або сленгової фрази містить багату емоційну складову і є активним членом стилістичної опозиції.

Ключові слова: сленг, американський сленг, британський сленг, етимологія слова «сленг», особливі риси, сленгове слово, сленгова фраза.

Слабоуз В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Донбасського державного педагогічного університету

Будник С.

– студентка IV курсу англо-німецького відділення філологічного факультету Донбасського державного педагогічного університету

АМЕРИКАНСКИЙ СЛЕНГ VS БРИТАНСКИЙ СЛЕНГ

В статті представлений короткий аналіз в стосунку до двох типів англійського сленгу – його американського і британського варіантів. В статті проаналізовані особливості і загальні риси американського сленгу і британського сленгу. Авторами представляють досить цікаву інформацію про етимологію слова «сленг», характеризують різні визначення поняття «сленг», визначають загальні і відмінні риси двох типів сленгу, основні типи словотворення американського і британського сленгів. Особливу увагу приділяється площині сленгового контенту, оскільки значення сленгового слова або сленгової фрази містить багату емоційну складову і є активним членом стилістичної опозиції.

Ключевые слова: сленг, американский сленг, британский сленг, этимология слова «сленг», особые черты, сленговое слово, сленговая фраза.

Formulation of the problem. Language is a powerful means of regulating the activities of people in various areas. Being an instrument of communication, language, like a mirror, reflects the characteristics of its representatives, their culture and history, reacts to all changes in society. The modern world is developing dynamically and language is also in constant development.

Slang, being an integral part of any language and, accordingly, of speech is one of the main and most problematic aspects of lexicology, since it reflects the linguistic and cultural aspects of that society that uses it. Slang is the layer of vocabulary that does not coincide with the literary norm. Some researchers perceive slang as something extraneous to literary language, not peculiar to the speech of an intelligent person. Nevertheless, today one can observe the so-called “expansion” of slang vocabulary in all the spheres of human activity: slang units are used on radio and television, in the press, literature, on the Internet, as well as in oral communication of people of almost all ages, social groups and classes. Thus, investigating the phenomenon of using slang in our everyday life still remains **relevant**.

Analysis of the recent investigations and publications. Nowadays, an active increase in the number of works devoted to studying slang can be

observed. General and multidimensional characteristics of investigating slang can be seen in the works of the linguists all over the world, especially in the works of American and British linguists. In the modern period, the works devoted to different problems of slang of different languagees have appeared (I. Arnold, A. Barrere, R. K. Barnhart, Ch. C. Fries, F. Grose, I. Halperin, J. C. Hotten, E. Ivanova, S. Johnson, V. Khomyakov, Ch. G. Leland, E. Partridge, A. Schweitzer, W. W. Skeat, W. Vilyuman, J. Wright).

The purpose of the paper is to analyse and present the peculiarities and generalities of American slang and British slang.

The purpose presupposes solving the following **objectives**: 1) to characterise definitions of the notion “slang” in linguistics; 2) to present different points of view concerning slang’s etymology; 3) to determine common and distinctive features of the two slangs; 4) to outline the types of forming American and British slangs.

Presentation of the basic material and interpretation of the results of the investigation. According to the Cambridge English dictionary, slang is vocabulary that is used between people who belong to the same social group and who know each other well. Slang is a very informal variant of language. It can offend people if it is used about other people or outside a group of people who know each other well. We usually use slang in speaking rather than in writing. Slang normally refers to particular words and meanings but can include longer expressions and idioms [6].

The Oxford English dictionary gives the following definition: slang is a type of language consisting of words and phrases that are regarded as very informal, are more common in speech than writing, and are typically restricted to a particular context or group of people [9].

As to the Collins English dictionary, it says that slang consists of words, expressions, and meanings that are informal and are used by people who know each other very well or who have the same interests [7].

According to these definitions, the following characteristics of slang can be distinguished: 1) informal; 2) mostly used in oral communication; 3) include expressions and idioms; 4) typical to a particular group of people with common interests.

Slang, unconventional words or phrases that express either something new or something old in a new way with the new meaning. It is flippant, irreverent, indecorous; it may be indecent or obscene. Its colourful metaphors are generally directed at respectability, and it is this succinct, sometimes witty, frequently impertinent social criticism that gives slang its characteristic flavour. Slang, then, includes not just words but words used in a special way in a certain social context.

Slang is an ideological framework for reasoning about language that defines a class of deviant registers of language. The ideology may exist with varying degrees of intensity, ubiquity, and institutionalized force within a language community. It is strengthened when the given speech variety comes increasingly to acquire the status of a baseline register, a standard in

relation to which others are normatively evaluated as deviant or substandard. When a baseline standard is presumed as the given one, a relatively uniform set of metadiscursive criteria on norm and deviance becomes available as intuitions to persons exposed to standard-setting institutions. The more widely the standard is presupposed in diverse social practices, the more “natural” its metadiscursive criteria appear to language users and the more they draw attention to discourses that deviate from them.

Although the term slang describes speech repertoires, its usage indexes relationships between social groups. To say that some utterance is of slang character, or contains a slang expression, is to inhabit a metapragmatic stance that evaluates its speaker as deviating from a presumed standard. Such a stance may or may not correspond to social regularities of evaluation. In its least constrained usage the term slang may be employed as a term of open pejoration for virtually any form of speech simply in order to dismiss it [5].

The etymology of the term “slang” is one of the most controversial and confusing issues in lexicology. The difficulty of disclosing the origin of the term is aggravated, as it will be shown below, by its ambiguity and various interpretations of slang by the authors of dictionaries and special studies over the past two hundred years.

It is not known when the word “slang” first appeared in oral speech. In writing, it was first recorded in England in the 18th century. Then it meant “insult”. Approximately in 1850, this term was used more widely, as a designation of “illegal” colloquial vocabulary.

The English linguist S. Johnson draws attention to the fact that “slang” (preterit) is a past tense form of the verb “to sling”. The original meaning and form of which should be considered as to those of the verb of the Anglo-Saxon origin “slingan”.

Trying to give an exact answer to the question, we have turned to the etymological dictionary of R. K. Barnhart, who admits the Scandinavian origin of such a word as “slang”; similar forms exist in Norwegian: “sleng” can be translated as “a particular style of speech and writing”; “slengenavn” (nickname), “slengord” (gibe, jeer, taunt); all the derived from the word “sleng” originate from the Old Norse word “slyngva” in the meaning of “to sling”.

The English philologist Walter Skit, a supporter of the Scandinavian point of view of the origin of the word “slang,” gives the Norwegian form of the verb “slengja” (to sling) as an example, generating a group of words with a similar word-formation meaning: “slengja kieften” – to slang, to abuse (literally “to sling the jaw”); “slengjenamn” – a slang-name, “slengjeord” – insulting word.

Francis Grose, the compiler of “A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue”, singles out a group of linguists who claim that the term “slang” is a distorted French form of the word “langue” (language).

Accordingly, the term “slang” could have been not only of the Anglo-

Saxon or Scandinavian origin, but also of the Gypsy one. The representatives of American linguistics A. Barrere and Ch. G. Leland believe that the modern English word "slang" comes from the Hindu "swangia" and was brought into Europe by Gypsies, who by the term "slang" understood the form of "theatrical performance" or "entertainment program". One more researcher in the field of slang, D. K. Hotten is also inclined to believe that the term "slang" is not an English word, but is derived from the Gypsy language in the meaning of "gipsy" (argo, secret language).

The English lexicographer Joseph Wright writes, «Modern dialect forms (especially northern ones) in English interpret the word "slang" in the meaning of "talk", "chat"» [1].

The term "slang" is of a rather complex etymological structure, therefore, it is rather difficult to establish a genuine, undoubtedly in scientific circles source of its origin. Until now, it has not been known for certain which of the above versions should be considered fundamental, since the opinion of the experts in the field of etymology is completely different. What really cannot be doubted is that the etymology of the term "slang" will have remained a subject of discussion for a long time to reveal its initial structural and semantic meaning.

General American slang is accessible to be understood by most of the citizens of the United States, it is gradually being included in the popular language of the people, which embodies the culture of the population of the country. If one removes slang vocabulary from American English, then the communication of Americans will become more unleavened and boring, devoid of imagery, emotionality, connotative shades of various kinds. Slang helps to convey the idea to the interlocutor more wittily and emotionally, which gives reasons to talk about its multifunctionality in American speech.

In the minds of many British, American English has a fairly stable negative connotation, as an abnormal, deviant language containing vulgar and inappropriate expressions that one will never hear from the British of a similar social status.

Among the English-speaking countries, slang is most common in the United States, the dictionary of American slang is one of the largest and most diverse.

American slang is also extremely rich in synonyms, the most fertile of which draw their beginnings in such topics as alcohol, drugs, money, etc. For example, in the dictionary of slang vocabulary you can find numerous synonyms for mild drunkenness: "beery" "bemused", "bosky", "buff", "corned", "elevated", "foggy" "fresh", "hazy", "kisky" and so on [2].

There are both common and distinctive features between the components of American and British slang. Being a language subsystem, slang has a fairly clear formal structure. It should be noted that in both British and American slang, the same significant portions of speech as in literary versions of the languages are distinguished: nouns, verbs, adjectives, participles and adverbs. In addition, slang includes abbreviations and stable units. The "slang sentences" are also included in the category of the stable

units. Such sentences include those that are not created every time in the process of communication, but are reproduced as ready-made components of the slang language, which allows us to consider them to be stable units [4, p. 79].

In both British and American slang, such sentences take the form of:

1) expressive utterances (addresses, exclamations, interjections, which can change their meaning depending on the context; negatively coloured vocabulary, i.e., curses, insults, taboo words):

a. slang interjections: **Hey!** can be used as a greeting, hail, reproach (AmE); **Whoa, leave it!** (expresses surprise or disgust (BrE)); **Look at you, huh?** (expresses complete confusion (BrE)).

b. swear words: **bloody** (BrE) most often used a curse, relatively innocent, closer to the American **damn**; **crap** (AmE) (lies, something useless); **Holy crap! / Holy cow!** (AmE); **Bastard/dirty bastard** (AmE/BrE).

c. addresses: **ladies** (BrE), **dork** (AmE) syn. *nerd, geek, bro* (AmE/BrE)

d. exclamations: **Get in!** (BrE) **Blas(t)!** (AmE) literally *shock*; **Cool!** (AmE/BrE).

2) motivations for action: **Go to blazes!** (AmE); **Put a sock in it! – Shut up!** (BrE); **blab (blablabla)** (BrE/AmE) literally *idle talk*.

3) questions: **You guys bitching?** – *How are you?* (AmE); **All right (mate)?** (BrE) – *How are you?*

The formation of American and British slang can be divided into the following types:

1) word creation – the invention of new words that previously did not exist: **nerd** (AmE), **bovvered** (BrE);

2) rethinking existing words, i.e. endowing existing words or phrases with new meanings: **Bingo!** (AmE), **Footprint** (BrE);

3) formation of new words as a result of the transition from one part of speech to another (conversion): **You are so Obama** (AmE), **napster** (AmE);

4) construction of new words from existing parts, for example, the beginning of one and the end of another, or the formation of a single phrase, consisting of several words of one word (telscopy): **bromance** (brother + romance) (AmE) *strong men's friendship*, **yummilicious** (yummy + delicious) *very delicious* (AmE), **mandals** (man + sandals) *men's sandals* (BrE);

5) abbreviations: **presch** is short for *precious*; **bro** is short for *brother*; **ta** – *thanks* (AmE/BrE); **IOU** – *I owe you*; **PHAT** – *Pretty Hot and Tempting* (AmE); **TTFN** – *“ta ta for now” – goodbye!* (BrE);

6) suffixation: **Frenchy** – *a French kiss* (BrE);

7) borrowings: **chick** (AmE), **feck** (BrE) [2].

E. Partridge cites the following differences between American slang and British slang:

1) American slang vocabulary is more dynamic, constantly in the process of semantic leaching and weathering of everyday speech.

2) American slang has a more expressed “communicative brutality”.

3) American slang has a lesser degree of tolerance to denote the phenomena of the surrounding reality.

4) American slang is more frivolous and gay, while British slang is more accurate and has a high integrity of designation [10].

Redkozubova E. distinguishes the following differences between American slang and British slang. Analysing the characteristics of slang of the United States and Great Britain reveals systemic, expressive, and historical-cultural differences in the slangs of the two societies. The systemic differences are as follows: a greater synonymy of American slangism compared with the British, a broader theme of American slang compared to the British, a more developed polysemy of American slangism. The expressive differences are: greater “brutality” of American slangism compared with the “subtle irony” of the British; historical and cultural differences are due, for example, to the historicism of the slang of jazz, baseball, and the press in the USA, as well as the presence of a significant number of borrowed lexical items brought in by non-Anglo-Saxon emigrants, British slang, unlike American, is characterized by a pronounced local/territorial determinism [3, p. 201–202].

Here are some examples of words and word expressions of American and British slang. Firstly, in both languages exist such slang words which in British and American English look and sound the same but mean completely different things: **jumper** – a suicide who jumps from a great height (AmE), sweater (BrE); **trainer** – sports instructor (AmE), shoes for sports (BrE); **pants** – trousers (AmE), underwear (BrE); **bog** – swamp or marshland (AmE), restroom (BrE); **dummy** – idiot (AmE), baby’s pacifier (BrE); **boot** – high shoe (AmE), car trunk (BrE); **chaps** – cool guys in leather jackets and with motorcycles (AmE), male friends (BrE); **bum** – homeless (AmE), posterior (BrE); **flossing** – showing off; showing what you’ve got (AmE), cleaning one’s teeth with dental floss (BrE).

Also, American and British slang have in their vocabulary such slang words and word expressions that mean the same, but definition words are different. For example: tremendous – **awesome** (AmE), **wicked** (BrE); energetic – **peppy** (AmE), **full of beans** (BrE); evidently – **obvi** (AmE), **blatantly** (BrE); small child – **rug rat** (AmE), **bairn** (BrE); attractive woman – **fox** (AmE), **knockout** (BrE); cunning person – **sly dog** (AmE), **dodgy** (BrE); feeling unwell after drinking a large amount of alcohol – **hangover** (AmE), **Irish flu** (BrE); friend – **buddy** (AmE), **mate** (BrE); something outstanding or unique – **doozy** (AmE), **bee’s knees** (BrE) [8].

Conclusions. Slang is an integral part of any language, it develops and evolves with it, and, therefore, will remain an actual problem of lexicology as long as language itself exists.

In the course of this research, the different views on the concept of slang, its main features have been studied; etymology of the term “slang” has been analysed, a large number of studies in this area have been presented.

Studying slang acquires increasing relevance in the context of

expanding international contacts, helps to understand better the national-specific features of the mentality of the English and American youth. Knowledge of slang attaches learners of English to the natural language environment, contributes to developing their communicative competence. The lack of knowledge of slang leads, when implementing an act of intercultural communication, to all sorts of curiosities and speech errors, communicative “failures”, to prevent which is of special and particular attention.

Slang is used at various levels and in different spheres of life. Its nature can be numerous: innocent, cultured, vigorously racy, cheaply vulgar, healthily or disgustingly low; thoroughly – in the linguistic sense – debased; picturesque, claptrappingly repetitive, and so forth: and, for all the levels and all the kinds, the most serviceable feature of slang is the degree of dignity, or perhaps rather the degree of familiarity, casualness, impudence. Socially, slang does not belong to any particular class of words, for it is an accumulation of terms that, coming from everywhere, most people know and understand, and, in the main, “it is composed of colloquialisms everywhere current...not refined enough to be admitted into polite speech” [10, p. 10].

Many slang words, indeed, are drawn from pleasurable activities (games, sports, entertainments), from joys of life, from the gay abandon: for this reason, it has been wittily called “language on a picnic” [10, p. 17].

It is extremely difficult to define the differences between English slang and American slang, for in all their essentials they are at one. There are far more slang terms in use in the United States than in England, there are comparatively few more terms in use in New York than in London. American slang is more volatile than English ones and it tends, also, to have more synonyms, but a greater number of those synonyms are “butterflies” of the day: English synonyms are used more for variety than from weariness or a desire to startle. American slang is even more brutal than English. English slang, though slower to arise, is concerned with slightly more enduring things and therefore less quickly becomes superannuated. And yet one more thing: English slang is, in the aggregate, wittier, American one is more facetious, and facetiousness rarely survives. But the differences are comparatively small, and American slang, like general American idioms, may differ greatly in vocabulary from the English ones while it yet maintains “the English tradition of brevity, pithiness, and vivid imagery” [10, p. 299–300].

Perspectives of further investigations. So, slang can be assessed differently: it can be considered as a language-clogging layer of language, or, conversely, it can be viewed as an emphatic and expressive means in enriching the vocabulary of the language. This difference in approaches is easily explained by the heterogeneity of slang, which, along with its brightness, figurative expressions, includes vulgar and coarse words. Slang is a most interesting psycholinguistic and linguocultural phenomenon, being not only a reflection of the life of an individual linguistic person, but also of the group (society) that creates it. Therewith, we can say that, in most cases, American slang, unlike British, with a vulgar stylistic colouring, is

characterised by constant searching for novelty, volatility and carelessness due to the desire to follow the influence of fashion.

References

1. Гамов А. Н. Термин «сленг» как предмет этимологического исследования. *Вестник РУДН, серия Теория языка. Семиотика. Семантика*. 2015. № 1. С. 118–122. URL: <http://journals.rudn.ru/semiotics-semantics/article/viewFile/7620/7073> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Каверина Д. А. Сравнительный анализ американского и британского сленга. *Молодой ученый*. 2014. № 20. С. 718–721. URL: <https://moluch.ru/archive/79/14043/> (дата звернення: 13.3.2019).
3. Редкозубова Е. А. Системные и культурно-исторические отличия американского и британского сленга. *Гуманитарные и социальные науки*. 2013. № 5. С. 195–202. URL: https://hses-online.ru/2013/05/10_02_19/21.pdf (дата звернення: 11.03.2019).
4. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. Москва, 1956. 260 с.
5. Asif Agha. Tropes of Slang. The University of Chicago press journals. 2015. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/683179> (дата звернення: 09.03.2019).
6. Cambridge English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/types-of-english-formal-informal-etc/slang> (дата звернення: 05.03.2019).
7. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/slang> (дата звернення: 05.03.2019).
8. Green J. Green's Dictionary of Slang. URL: <https://greensdictofslang.com> (дата звернення: 05.03.2019).
9. Oxford English Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/slang> (дата звернення: 05.03.2019).
10. Partridge E. Slang to-day and yesterday with a short historical sketch; and vocabularies of English, American and Australian slang. Monograph. London: Routledge and Kegan Paul Ltd, 1964. 469 p.

Сушко О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Довгоспинний Я.

– студент III курсу факультету спеціальної освіти
Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161.2'06'373.7

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ КЛАСТЕР НАРОД В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЧИННИК НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ ДЕРЖАВА (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»)

Стаття продовжує цикл публікацій авторів про шляхи наповнення концепту держава засобами фразеології. На матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» описано особливості світосприйняття головного героя, заковані в семантиці фразеологізованих одиниць. Подано умовну класифікацію цих образних одиниць у контексті змалювання концептуального кластеру народ.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізована одиниця, концепт, концептуальний кластер, світосприйняття, мовленнєва діяльність.

Сушко О.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Довгоспинний Я.

– студент III курса факультета специального образования Донбасского государственного педагогического университета

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ КЛАСТЕР НАРОД В СЕМАНТИКЕ ФРАЗЕОЛОГИЗОВАНИХ ЕДИНИЦ КАК ФАКТОР НАПОЛНЕНИЯ КОНЦЕПТА ГОСУДАРСТВО (на материале романа Лины Костенко «Записки украинского самасшедшего»)

Статья продолжает цикл публикаций авторов о путях наполнения концепта государство средствами фразеологии. На материале романа Лины Костенко «Записки украинского самасшедшего» описаны особенности мировосприятия главного героя, закодированные в семантике фразеологизованных единиц. Представлена условная классификация этих образных единиц в контексте изображения концептуального кластера народ.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизованная единица, концепт, концептуальный кластер, мировосприятие, речевая деятельность.

Sushko O.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

DovgospyunnyYa.

– Bachelor's Degree Programme Student, Department of Special Education, Donbas State Teachers' Training University

CONCEPTUAL CLUSTER PEOPLE IN THE SEMANTICS OF FRAZEOLOGIZED UNITS AS A FACTOR OF FILLING THE CONCEPT STATE (on the basis of Lina Kostenko's novel «Notes of a ukrainian madman»)

The article continues the cycle of authors' publications about ways to fill the concept of the state by means of phraseology. On the material of Lina Kostenko's novel «Notes by Ukrainian madman» describes the peculiarities of the perception of the protagonist, coded in the semantics of phraseologized units. The conditional classification of these figurative units in the context of depicting a conceptual cluster of people is presented.

Key words: phraseology, phraseologized unit, concept, conceptual cluster, worldview, speech activity.

Постановка проблеми. Серед актуальних питань дослідження мови чільне місце посідає вивчення мовленнєвої діяльності людини в процесі пізнання довкілля, оскільки взаємодія людини та її оточення базується на відтворенні картини світу, яка змінюється разом із розвитком самого суспільства.

Кожна національна мова, послуговуючись власними засобами концептоутворення, формує унікальну картину світу, що є базовим чинником національного сприйняття та розумінні навколишнього світу.

Когнітивна семантика відтворює певні фрейми мовної картини

світу, яка моделюється за допомогою як лексичних, так і фразеологічних одиниць. Особливий інтерес у нас викликають фразеологічні одиниці, які по-особливому відтворюють специфіку світосприйняття, процеси мислення як окремих осіб, так і народу в цілому про всі багатоаспектні фрагменти об'єктивної дійсності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням фразеологічних одиниць у когнітивному аспекті займаються як вітчизняні, так і зарубіжні мовознавці. Так, наприклад, О. В. Забуранна [2] розглядала антропоцентризм фразеологічної семантики на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу, О. О. Селіванова [4] вивчала психокогнітивний та етнокультурний аспект української фразеології, В. І. Школяренко зосередив увагу на концептуалізації соматизмів у фразеосистемі німецької мови [6]. Фразеологічну картину світу від світобачення до світорозуміння досліджувала Р. Х. Хайруліна [5].

У наукових студіях Т. В. Булигіної [1], О. С. Яковлевої [7] підкреслюється, що мовна картина світу – це нагромадження знань про навколишню дійсність, отриманих різними засобами мови : лексично-семантичними, словотвірними, синтаксичними, фразеологічними.

У мовознавстві побутує думка про те, що національно-світоглядна ідеологія охоплює всю мовну тканину, у тому числі – й фразеологію, оскільки значення, які виражаються фразеологізмами, відтворюють певну систему поглядів, своєрідну народну філософію, яка сприймається зрозуміло для всіх носіїв мови.

На наш погляд, надзвичайно потужна інформація про специфіку впливу довкілля на духовно-моральний розвиток особистості кодується в семантиці фразеологізованих утворень, які активно функціонують у романі відомої української письменниці Ліни Костенко «Записки українського самашедшого».

Метою даної розвідки є вивчення змалювання концепту *держава* через концептуальний кластер *народ* засобами фразеології. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: 1) подати специфіку когнітивної семантики; 2) виявити фразеологізовані утворення суспільно-політичного дискурсу в романі, залученому нами до аналізу; 3) схарактеризувати фразеологізовані утворення «Записок українського самашедшого» в умовах наповнення концептуального кластеру *народ* як одного з базових у змалюванні концепту *держава*.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці окремих художніх творів сучасних українських письменників певною мірою відтворюють національне світобачення, зокрема, погляди нашого народу на державотворчі процеси, що відбуваються упродовж останніх десятиліть в Україні. Нашу увагу в цьому сенсі приділено дослідженню фразеологічної семантики на матеріалі роману відомої української письменниці Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», оскільки ми вважаємо, що вивчення функціонування фразеологізмів у художньому дискурсі дозволяє передавати найтонші відтінки когнітивно-

комунікативного навантаження в процесі виявлення особливостей втілення ідеї державотворення.

У полі даного дослідження є вивчення тих компонентів, які входять до складу концепту *держава* – одного з потужних концептів української мовної свідомості, українського ментального світосприйняття.

Власне семантика фразеологічних одиниць, залучених нами до аналізу, дозволяє окреслити загальне розуміння українським народом ідеї державотворення як одного із ключових елементів загальної картини соціального світу. Оскільки процеси державотворення є невід'ємними складниками суспільно-політичного укладу нашої держави, показовим у цьому аспекті є наповнення концепту *держава* новими смислами, продиктованими реаліями сьогодення.

Державотворення в новітній період відбувається на тілі різних як внутрішніх, так і зовнішніх викликів суспільно-політичного життя.

На думку багатьох політиків, політологів, громадських діячів, процеси державотворення насамперед залежать від поглядів і переконань керманців країни. Проте доволі часто замовчується відповідальність народу за «коефіцієнт корисної дії» тих, кого він власне й приводить до влади. Тому цілком закономірним є те, що в пошуках шляхів реалізації національної ідеї та підтримці незалежності України важливу роль маємо відводити розумінню концептуального кластера *народ* як невід'ємного складника концепту *держава*. Саме народ, його бажання та вміння адекватно реагувати на всі складні моменти політичної, економічної й соціальної діяльності політиків, чиновників, громадських активістів, його сила й згуртованість навколо ідеї побудови власної держави є запорукою досягнення цієї знакової мети. Про роль народу в найважливіших аспектах життя держави говорять недостатньо. Однак розуміння провідної ролі широких верств населення в розбудові незалежної держави особливо гостро простежується в поглядах людей культури, у тому числі й письменників, серед яких одне з чільних місць посідає Ліна Костенко.

Будучи однією з моральних авторитетів України, Ліна Костенко гостро реагує на все те, що відбувається в житті країни, а тому її роман «Записки українського самашедшого» є своєрідним роздумом про життя пересічного українця в умовах певної духовно-моральної кризи. Особливо актуально постає проблема розуміння спроможності чи неспроможності нашого народу привести до влади еліту, спроможну забезпечити повноцінне функціонування держави, що має посісти належне місце в парадигмі держав Європи.

Оскільки художнє слово митця є одним із найпереконливіших засобів аргументації думки, в аналізованому нами романі активно функціонують фразеологізовані сполуки, у семантиці яких кодуються погляди авторки на народ як джерело влади в країні. Через своє бачення подій Ліна Костенко показує трагедію вічно покірного українського народу, інколи співчуваючи йому, а інколи – критикуючи за інертність, пасивність, нехтування духовними вартощами. Із огляду на

це весь фактичний матеріал, залучений нами до аналізу, умовно поділяємо на такі семантичні групи:

1. Фразеологізовані утворення, що кодують позитивні риси характеру українського народу;

2. Фразеологізовані утворення, які кодують деякі хиби окремих представників народу.

Фразеологізовані утворення першої групи семантично охоплюють найскладніші історичні періоди України, коли на долю народу випадали нелегкі випробування. Проте українці знаходили в собі сили гуртуватися навколо прагнення зберегти власну державу. Наведемо приклади:

– *Якщо українці ще здатні на День гніву, то Україна буде* (вислів кодує розуміння народом своєї ролі в протидії злу);

– *Добре людям, які пробігають повз факти. А я проходжу крізь них* (про вміння українців аналізувати важливі події, дослухатися до мудрих порад, виважено приймати складні рішення);

– *Світ красивий. Треба жити своїм життям. Треба читати щось приємне і веселе, або й взагалі не читати. Краще слухати «Арабески» Шумана...* (вислів кодує прагнення українського народу жити в гармонії з навколишнім світом, що є можливим лише у вільній розвиненій державі).

Як показали результати дослідження, фразеологізовані утворення, залучені нами до другої групи, функціонують у «Записках...» значно продуктивніше, що, очевидно, пояснюється глибиною роздумів Ліни Костенко про «трагедію нашого безумства-всестерпіння». Тому низка фразеологізованих одиниць слугує специфічними порадами-пересторогами, що змушують замислитися кожного пересічного українця над своєю місією в розбудові держави Україна:

– *Стільки героїв було, стільки сподвижників, чому ж печать меншовартості?; Наївний ми народ українці. Мріємо про свободу в умовах глобалізації, випустили свою гривню з князями й поетами, коли вже не треба ні історії ні поезії, любимо свою Україну, яка ще не вмерла, боремося за свою мову, яка вже вмирає* (у висловах заковано сумний роздум про те, чому ми упродовж багатьох років так і не навчилися цінувати свою історію, мову, культуру тощо);

У семантиці фразеологізованих одиниць цієї групи є, зокрема, докір народу за його байдужість до власної віри, культури, держави. Але це не просто докір, це намагання людини-взірця достукатися до розуму всіх і кожного ретельно обмірковувати свою причетність до всього, що відбувається в державі:

– *Часом мені здається, що існує якийсь мозковий центр, який працює на самоліквідацію держави, навіть не так руками її ворогів, як зусиллями власних тут ідіотів* (засудження людської байдужості);

– *Жертви бездарних рімейків і адаптацій, підсіли на серіали, як на наркотики, щовечора прагнуть дізнатися, хто з ким спав і хто кого вбив. Йде якась планомірна лярвизація країни* (засудження втрати духовних цінностей);

– *А тепер танцюємо під чужу дудку. То «славянскую*

хороводную», то «хохла с придурью» (засудження прийняття українцями зневаги до самих себе);

Я нічого не боюся. Я боюся тільки причетності до ідіотів (про розуміння того, що людина, яка живе у відриві від суспільного життя, не бере участі в загальних зборах громадян у різних формах державного й громадського демократичного управління, є гальмом усіх державотворчих процесів).

Низка фразеологізованих сполук даної групи слугує своєрідними рекомендаціями щодо подолання всіляких негативних проявів у процесі розбудови власної держави, як-от: зазіхання на суверенність, не виправдана толерантність, приниження українців у власній країні тощо:

- *якщо тебе хтось душить, – треба його адекватно вкусити...;*
- *Якогось ранку прокинемось в іншій державі. Бо проспали свою.*
- *Ми йдемо по колу, як сумирні конячки в топчаку історії, б'ючи у тій самій ступі ту ж саму олію. Ми думаємо, що це у нас шляхетна толерантність, а це у нас воляче терпіння;*
- *Живемо в дуже густому розчині хамства. Скоро випадемо в кристал.*

Як показали результати дослідження, концептуальний кластер *народ* є одним із базових складників наповнення концепту *держави*, оскільки одне з головних завдань народу – привести шляхом виборів до влади еліту, здатну забезпечити повноцінне функціонування держави.

Оскільки концепт «держави» не має свого повного змалювання, бо з моменту своєї активації у свідомості носіїв мови він постійно наповнюється різними конотаціями, вбираючи багатоаспектні етапи розвитку суспільства, ми можемо простежувати його значення не лише на рівні етимології чи на рівні його закріплення у свідомості окремих мовців, але й виявляти його через світосприйняття літературних персонажів, у тому числі й тих, які змальовані в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого».

Висновки. Концептуальний кластер *народ*, відтворений у семантиці фразеологізованих одиниць, сприяє увиразненню сутності концепту *держави* в процесі семантичного аналізу, а тому дозволяє говорити про те, що картина світу – це не тільки система понять про реалії довкілля, а також система смислів, які втілюються в ці реалії через слова-концепти.

Перспективи подальших розвідок. У перспективі дослідження – подальше виявлення концептуальних кластерів, які наповнюють концепт *держави* новими смислами.

Література

1. Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Перемещение в пространстве как метафора эмоций *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Наука, 2000. С 277–278.
2. Забуранна О. В. Антропоцентризм фразеологічної семантики (на матеріалі фразеологічних одиниць української, перської, японської мов зі значенням відносного часу): автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка. Львів, 2002. 19 с.

3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва: Наука, 1990. 108 с.

4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси: Брама, 2004. 276 с.

5. Хайрулина Р. Х. Фразеологическая картина мира: От мировидения к миропониманию. Уфа, 2001. С. 40–45.

6. Школяренко В. І. Динаміка розвитку фразеологічної системи німецької мови ХІХ – ХХ століття. Суми, 2003. 324 с.

7. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва: Наука, 1994. 170 с.

Сердюк А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і методики викладання Бердянського державного педагогічного університету

УДК 81'373.7=112.2=133.1=161.2

**МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ
WASSER / EAU / ВОДА**

Статтю присвячено дослідженню проблеми вмотивованості німецьких, французьких та українських стійких виразів із компонентом Wasser / eau / вода. Автор доводить, що фразеологізми мають вмотивований зміст, не зважаючи на свою неподільність.

Ключові слова: фразеологізм, стійкий вираз, вмотивованість, мотиваційна основа, вода.

Сердюк А.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и методики преподавания Бердянского государственного педагогического университета

**МОТИВАЦИОННАЯ ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ
WASSER / EAU / ВОДА**

Статья посвящена исследованию проблемы мотивированности немецких, французских и украинских устойчивых выражений с компонентом Wasser / eau / вода. Автор доказывает, что фразеологизмы имеют мотивированное содержание, несмотря на свою неделимость.

Ключевые слова: фразеологизм, устойчивое выражение, мотивированность, мотивационная основа, вода.

Serdiuk A.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Foreign Languages and Methods of Teaching, Berdiansk State Teachers' Training University

**MOTIVATIONAL BASIS OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE
COMPONENT WASSER / EAU / ВОДА**

The article is dedicated to the study of the problem of motivation of the German, French and Ukrainian set expressions with the component Wasser / eau / вода. The revealed phraseological units in the German, French and Ukrainian languages are the evidence of influence of practical experience of a person on the formation of motivational processes.

Key words: phraseological unit, set expression, motivation, motivational basis, water.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Дослідження стійких виразів не втрачає своєї актуальності, не зважаючи на численні сформовані напрями та школи. Існує чимало різноманітних, часто навіть протилежних один одному, підходів до вивчення фразем, зокрема, до визначення їхніх властивостей. Все ж, більшість вчених (Ш. Баллі, В. Виноградов, М. Алефіренко, Я. Баран, В. Мокієнко, Л. Скрипник, В. Ужченко, Д. Ужченко та ін.) серед стабільних властивостей називає, зокрема, цілісність, неподільність. Ці ознаки, у свою чергу, стали підставою для дискусій щодо мотиваційної основи фразеологізму.

Аналіз основних публікацій та досліджень. Багато лінгвістів, посилаючись на постулати Ф. де Соссюра, наполягає на довільній природі фразеологізму: «Фразеологізм є цілісним невмотивованим лінгвістичним знаком, «довільним» стосовно до своїх компонентів і повністю непередбачуваним» [18, с. 191]. Цю думку поділяє, зокрема, й М. Алефіренко, який наголошує, що фразеологізм є неподільним мовним знаком, зумовленим процесами вторинного семіозису [1, с. 4]. Не таким категоричним є В. Левицький. Підкреслюючи у цілому той факт, що більшість фразеологізмів є невмотивованими, вчений, в той же час, звертає увагу на те, що їхній зміст може стати вмотивованим, якщо вивчити умови походження стійкого виразу [6, с. 153]. На те, що фразема є продуктом вторинного означування («sekundären semiotischen Charakter des Phraseologismus»), звертає увагу й Х. Бюргер [13, с. 56]. Він також пише про те, що фразеологізм може бути вмотивованим, і його значенням можна зрозуміти із значень його компонентів: «Ganz allgemein gefaßt, man meint mit Motiviertheit, dass die Bedeutung eines Phraseologismus aus der freien Bedeutung der Wortverbindung oder aus den Bedeutungen der Komponenten verstehbar ist» [13, с. 66]. У наших попередніх дослідженнях ми визначили вторинний семіозис як «процес подальших мотивованих комунікативно-прагматичних трансформацій цього (первинного – А. С.) значення у мовленні» [11, с. 21]. Наявність у цьому процесі прагматичних трансформаций є свідченням ставлення суб'єкта, а отже, і вмотивованістю фраземи як знака у вторинному семіозисі. Процес формування стійкого виразу свідчить про прагнення мовця закріпити у фразеологізмі певні думки, а, отже, про мотивацію вибору слів, з яких він складається. Цієї ж думки дотримуються й інші вчені (Я. Баран, В. Гак, І. Мельчук, В. Фляйшер та ін.) [3; 4; 15; 17].

Виходячи із цього, вважаємо, що значення фразеологізму є вмотивованим семантикою його компонентів та екстралінгвістичними факторами. Думку про наявність мотиваційної основи стійких виразів на сьогодні поділяє чимало мовознавців. Так, зокрема І. Заваринська присвячує свої розвідки лінгвокультурній мотивації фразеологізмів із компонентом-онімом [5]; Г. Мелех досліджує мотивацію німецьких гастрономічних фразеологізмів із позицій антропоцентризму та з точки зору аксіологічного потенціалу [7]; Л. Пушко аналізує мотиваційну

основу фітоморфних фразеологізмів української та англійської мов [8]; Н. Савчук вивчає українські фразеологізми, вмотивовані міфічними та історичними реаліями [9]; Т. Семашко аналізує особливості номінації та чинники стійких виразів із компонентом-колоноронімом [10] та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено означену статтю. Незважаючи на досить значну кількість праць, виконаних у цьому напрямі, залишається відкритою низка питань, серед яких є проблема вирішення впливу складників на формування семантики фразеологізму.

Таким чином, **актуальність** нашої розвідки зумовлена необхідністю дослідження мотиваційної основи як комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які є підставою для вмотивованого зв'язку між компонентом та значенням фразеологізму.

На підставі цього формулюємо **мету** нашої розвідки: дослідити мотиваційну основу фразеологізмів із компонентом *Wasser / eau / вода* у німецькій, французькій, українській мовах. Вибір саме цього компонента є не випадковим, адже вода відіграє велику роль у життєдіяльності організму людини та її повсякденному житті. Спостереження за властивостями води велось з давніх часів і результати цих спостережень втілилися у сформованих стереотипних уявленнях, фрагментах концептуальної та мовної картин світу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) провести семний аналіз корелятивів *Wasser / eau / вода*; 2) провести вибірку фразеологізмів із названим вище компонентом; 3) встановити, які властивості води, зафіксовані у лексикографічних джерелах, стали мотиваційною основою фразеологізмів у досліджуваних мовах; 4) визначити, які чинники, крім названих вище, впливають на формування семантики стійких виразів; 5) виявити універсальні й специфічні риси процесу вмотивованості стійких виразів.

Виклад матеріалу з обґрунтуванням одержаних результатів. Об'єктом дослідження нашої розвідки є німецькі, французькі, українські фразеологізми, до складу яких входить компонент *Wasser / eau / вода*. Для здійснення цього аналізу передбачається виявлення семантики цього складника у досліджуваних мовах.

Німецькі лексикографічні джерела подають наступні пояснення: 1. a. ([hauptsachlich] aus einer Wasser-Sauerstoff-Verbindung bestehende 0 durchsichtige, weitgehend farb-, geruch- und geschmacklose Flüssigkeit, die bei 0° C gefriert und bei 100° C siedet. b. Wasser eines Gewässers; ein Gewässer bildendes Wasser. 2. Gewässer. 3. [alkoholische] wässrige Flüssigkeit. 4. a. wässrige Flüssigkeit, die sich im Körper bildet. b. (umgangssprachlich) Schweiß. c. (verhülend) Urin. d. Tränenflüssigkeit [14, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Wasser>].

Більш детальне тлумачення представлено у французькому словнику: 1. Substance liquide, transparente, sans saveur ni odeur, réfractant la lumière et susceptible de dissoudre un grand nombre de corps. Eau de source, de pluie. <...>. 2. Dans l'ancienne philosophie naturelle, l'un

des quatre éléments qui constituaient toute chose. <...>. 3. *Terme de chimie*. Corps composé, qui résulte de la combinaison de 88,91 parties d'oxygène avec 11,09 d'hydrogène en poids, et, en volume, de 1 d'oxygène et de 2 d'hydrogène. <...>. 4. Mer, rivière, étang, lac. <...>. 5. Eau jaillissante, eau qui sort de terre par un jet. <...>. 6. Eaux minérales, eaux qui se sont chargées de substances fixes ou volatiles dans leur filtration à travers certains terrains. <...> 7. Eau de riz, eau d'orge, eau dans laquelle on a fait bouillir du riz, de l'orge. <...> 8. Eau bénite, eau consacrée par le prêtre. <...>. 9. Pluie. <...>. 10. Suc des fruits, des légumes. <...>. 11. Larmes. <...>. 12. Salive. <...>. 13. Sueur. <...>. 14. Sérosité. <...>. 15. Urine. <...>. 16. Eaux, nom vulgaire du liquide amniotique, de celui qui entoure le fœtus dans l'œuf. <...>. 17. *Terme de vétérinaire*. <...>. 18. Lustre, brillant des diamants et des perles. <...>. 19. Eau-de-vie, le produit de la distillation du vin et des liqueurs spiritueuses. <...>. 20. Dans l'ancienne chimie on appelait eau tout liquide qui semblait à la vue avoir à peu près la consistance de l'eau, soit que l'eau y entrât pour la plus grande partie, comme dans l'eau-forte, l'eau seconde, etc. soit qu'elle n'y fût que pour très peu, comme dans l'eau-de-vie. <...>. 21. Eau, liqueur artificielle extraite de diverses substances ou préparée avec diverses substances. <...>. 22. Eau d'ange, ancienne eau aromatique, analogue à l'eau de rose ou à celle de fleur d'orange. <...>. 23. Eaux et forêts (les cours d'eau, en tant qu'ils sont l'objet d'une surveillance exercée par l'État) [16, <https://www.littre.org/definition/for%C3%AAt.>].

Що стосується української мови, то її словник дає стислу дефініцію: 1. Прозора, безбарвна рідина, що становить собою найпростішу хімічну сполуку водню з киснем. <...> 2. Водна маса джерел, озер, річок, морів, океанів. <...>. 3. Лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами. <...>. 4. Навколоплідна рідина [12, с. 716].

Як видно, спільними для усіх досліджуваних мов є наступні семи: рідина; прозорість; безбарвність; без запаху; без смаку; хімічна характеристика (сполука водня із киснем); водойм; компонент живого організму (людини і тварини). Нами виявлено також компоненти, спільні для німецької та французької мов (алкоголь; секрет організму (спина, піт, сльози; екскрет (урина)); фізичні характеристики (здатність замерзати та кипіти)); французької та української (елемент земної кори). Крім того, до семного складу французького *eau* входять ще складники: відвар; елемент ритуалу; опади; коштовні камені.

Більшість сем (69 %), що входять до значення досліджуваного компоненту *Wasser / eau / вода*, лягли в основу творення фразеологізмів. Універсальними ознаками є: рідина, хімічна характеристика, водойм, компонент живого організму, секрет організму. Найширший спектр значень, сформованих на основі властивостей води, мають українські фразеологізми, чия частка становить 48 % від усіх значень, зафіксованих нами. Щодо французьких та німецьких стійких виразів, то нами зафіксовано відповідно 30 % і 22 %.

Першою із виокремлених сем є «рідина», а рідина, як відомо, має здатність рухатися (текти). Цією властивістю вмотивовано стійкі вирази зі значеннями: «багато часу пройде; пройшло» (нім. *da fließt noch viel Wasser den Berg hinunter*; фр. *il passera de l'eau sous les ponts (avant que)*; укр. *багато (чимало) води сплило (спливло, упливло, утекло, вибігло)*); «робити марну роботу» (нім. *Wasser ins Meer {in den Rhein, in die Elbe} tragen; Wasser in ein Sieb {mit einem Sieb} schöpfen*; фр. *battre l'eau; porter de l'eau à la mer, à la rivière; tenir le bec dans l'eau*; укр. *носити (міряти; набирати) воду решетом*); «минути без вороття» (фр. *allé à la bonne eau; aller à vau-l'eau*; укр. *піти (збігти) за водою*); «швидко» (укр. *як з води росту (іти)*); «безтурботність» (фр. *laisser couler (courir) l'eau*); «чинити супротив» (укр. *проти води плисти (пливти)*); «пасивність» (укр. *плисти (пливти) куди вода несе*); «беззмістовно говорити» (укр. *лити воду*). Рідина не може зберігати своєї форми, чим і зумовлено фразему на позначення ненадійного збереження інформації (укр. *вилами (по воді) писано*) та ряд виразів зі значенням «робити марну роботу» (нім. *das ist ein Schlag ins Wasser; ein Schlag ins Wasser*; фр. *coup (d'épée) dans l'eau*; укр. *товкти (потовкти) воду в ступі*). Наявність рідини у ротовій порожнині, безумовно, не дає можливості розмовляти, звідси маємо сполуки із значенням «мовчати» (фр. *avoir (mettre) l'eau à la bouche*; укр. *набирати (набрати) води в рот; як (мов) води в рот набрати*).

Прозорість води стала мотиваційною основою для фразеологізмів з наступними значеннями: «справжній» (нім. *reinsten Wassers; von reinstem Wasser/reinsten Wassers*; укр. *чистої (найчистішої) води*); «достовірно знати» (укр. *як (мов) у воду дивитися (глянути)*); «отримати правдиву інформацію» (укр. *виводити (вивести) на чисту (свіжу) воду*).

Як зазначається у словниках, вода є сполукою кисню та водню, тому не є поживною речовиною. Ця властивість мотивує значення «жити у злиднях» (нім. *sich über Wasser halten; bei Wasser und Brot sitzen*; фр. *être au pain et à l'eau; les eaux sont basses*; укр. *перебиватися з хліба на воду; посадити на хліб і воду*). Крім того, хімічним складом води пояснюються й стійкі вирази із значенням «розлад» (фр. *être (comme) l'eau et le feu*; укр. *вогонь і вода*). За своєю формулою вода як оксид вже є продуктом згоряння, тому й не може горіти. Цими антагоністичними властивостями пояснюються й інші українські фраземи із протилежним значенням «відданість» (укр. *як (мов) вогонь з водою; в вогонь і (в) воду*).

Крім того, до семантики лексем *Wasser/eau/вода* входить і складник «водойм». Це зумовило появу фразем на позначення смерті, самогубства, відчаю (нім. *ins Wasser gehen*; фр. *tomber dans l'eau; tombés à l'eau; être à l'eau*; укр. *хоч з мосту та в воду; хоч у воду скачи (стрибай) взяла вода*); надійного засобу збереження інформації (нім. *die Sache ist zu Wasser geworden; die Sache ist ins Wasser gefallen*; укр. *і кінці в воду; ховати кінці в воду; як водою вмило (змило); як у*

воду *впасти* (канути); кінці у воду; як (мов) вода змила (умила)); таємниці (нім. *stille Wasser sind tief*); повернення до припиненої раніше розмови (фр. *revenir sur l'eau*); успішного відновлення своєї діяльності (фр. *revenir sur l'eau*); скромності (укр. *тихіше* (тихше; тихіший; тихший)) (від) води (за воду), *нижче* (від) *трави* (за траву)); кількості (фр. *c'est une goutte d'eau dans la mer*); рішучості (фр. *se jeter à l'eau*); дурості (фр. *se mettre dans l'eau de peur de se mouiller*); необхідності показати свої вміння (фр. *il faut qu'il fasse voir de son eau (qu'il montre de son eau)*); переваги (нім. *Oberwasser haben/bekommen/behalten*); комфортного середовища (фр. *être comme le poisson dans l'eau; nager en grande eau*; укр. як (мов) *риба у воді почувати* (почуватися; почувати себе; бути)). І, навпаки, відсутність комфортного середовища: фр. *être comme le poisson hors de l'eau*. Інша якість, яка може бути властивою водойму, стала основою для появи значення «кримінальне середовище» (фр. *pêcher en eau trouble*; укр. *ловити рибу* (рибку) в каламутній воді).

За даними лексикографічних джерел, вода може позначати й компонент організму, що й стало основою для виникнення фразеологізмів на позначення неврозу (нім. *das Wasser steht ihm bis zum Hals*); набряків (нім. *er hat Wasser*). Крім цього, нами встановлені й фразеологізми зі значенням «поразка», що утворились внаслідок перенесення: фр. *s'en aller (partir; finir; se terminer; tourner) en eau de boudin*. Хоча вода є важливим складником організму, все ж у свідомості людини вона, безумовно, поступається крові за своєю значущістю (нім. *Blut ist dicker als Wasser*; укр. *кров не водиця* (проливати не годиться)).

Аналізуємо фразеологізми, вмотивовані семами, зафіксованими у словникових дефініціях двох або однієї мов. Так, вода як секрет організму визначається у німецьких та французьких джерелах. Однак, нами виявлені фразеологізми в усіх трьох досліджуваних мовах, вмотивованих цією властивістю води, а саме на позначення сліз (нім. *sie hat nah am {ans} Wasser gebaut; das Wasser trat {schoß} ihr in die Augen; etwas treibt jemandem das Wasser in die Augen; (nahe) am/ans Wasser gebaut haben; jemandem schießt, tritt das Wasser in die Augen*; фр. *suer sang et eau*; укр. *варити* (виварювати) *воду*). Щодо слино- або потовиділення, то нами зафіксовано лише спорадичні випадки у німецькій та французькій мовах, відповідно (нім. *ihm läuft das Wasser im Munde zusammen*) та (фр. *être en eau*).

Серед сем, що входять у значення досліджуваного компоненту у німецькій та французькій мовах, є фізичні характеристики води. Щодо фразеологізмів, вмотивованих цими характеристиками, то нами зафіксовано французькі та українські фраземи. Так, здатність нагріватися стала основою для виникнення виразів із значенням «надмірна обережність» (фр. *chat échaudé craint l'eau froide*; укр. *дмухати на холодну воду*). Іншим фізичним явищем, а саме поверхневим натягом, зумовлені фразеологічні вирази на позначення

схожості (фр. *se ressembler comme deux gouttes d'eau; de la même eau*; укр. як (мов) дві краплі води (подібний; схожий)). Цією властивістю вмотивовано й фразеологізм, який має значення «розлад» (фр. *il y a de l'eau dans le gaz*), оскільки на поверхні розділу між газом і рідиною також виникає поверхневий натяг. Це явище виникає й при контакті води із жиром, що стало основою для появи стійкої одиниці із семантикою «безкарність» (укр. як (мов) з гуски вода).

Аналогічну ситуацію маємо із семою «алкоголь», яка зафіксована у німецькій та французькій мовах. Щодо сталих словосполучень, то нами вони зафіксовані також лише у французькій та українській мовах (фр. *eau-de-vie*; укр. *гришна вода*) «горілка».

Вода може позначати екскрет. Це стало мотиваційною основою для виникнення відповідних фразеологізмів зі значенням «сечовипускання» (нім. *das Wasser nicht halten können; sein Wasser {sich das Wasser} abschlagen*).

Сема «елемент ритуалу» зафіксована у французькому словнику. Вона, однак, стала мотиваційною основою фразеологізмів в українській мові з наступними значеннями: «сум» (як скупаний у мертвій воді); «страх» (як (мов, ніби) чорт (дідько) свяченої води); «надокучливість» (вода не освятиться (відсвятиться; посвятиться)); «смерть» (і вода відсвятиться (освятиться)); «чудодійність» (жива вода).

Нами виявлені також фразеологізми, вмотивовані особливостями води, не зазначеними у словникових дефініціях. Так, використання води у трудових процесах зумовило появу стійких виразів у трьох мовах із значенням «підтримка» (нім. *das ist Wasser auf seine Mühle; j-n über Wasser halten*; фр. *faire venir l'eau au moulin; apporter de l'eau au moulin; être dans les eaux de quelqu'un*; укр. *литу (знати) воду на млин (на колесо)*); «досвід» (нім. *mit allen Wassern gewaschen sein*); «дурість» (фр. *se mettre dans l'eau de peur de se mouiller; jeter le bébé avec l'eau du bain; ne pas avoir inventé l'eau tiède*). Вживання води у приготуванні їжі, домашніх справах тощо є основою для фразеологізмів на позначення угамування, приголомшення (фр. *mettre de l'eau dans son vin*); лінощів (укр. *ні за холодну воду; (і) за холодну воду не братися (не взятися)*); далекої рідні (укр. *сьома (десята) вода на киселі*).

У процесі приготування їжі або під час пиття воду наливають у посуд, обладнують водні джерела, створюючи криниці. Це вмотивувало появу у досліджуваних мовах сталих виразів зі значеннями: «хвилювання, тривога з неважливих причин» (нім. *ein Sturm im Wasserglas*; фр. *c'est une tempête dans un verre d'eau*; укр. *буря в склянці води*); «незграбність» (фр. *il se noierait dans un verre d'eau*); «нараження на небезпеку» (фр. *tant va la cruche à l'eau qu'à la fin elle se casse*); «хитрість» (укр. *і в ложці води не спіймаєш*); «розлад» (укр. *каламутити (скаламутити; замутити) воду (у криниці)*).

Крім трудової діяльності людина застосовує воду як засіб тортур, випробування, страти тощо (нім. *j-m das Wasser abgraben*; укр. *втопити (утопити) в ложці води; варити (виварювати)*;

виварити) воду). Звідси й фразеологізми із значенням «випробовування мужності» (укр. *в вогонь і воду іти (піти); пройти крізь вогонь і воду і мідні труби; іти (йти; піти) (і) у вогонь і (у) воду; пройти вогонь і воду*) та «уникнути заслуженого покарання», які нами виявлено в українській мові (*виходити (вискакувати; вийти; вискочити) сухим з води*).

Мотиваційною основою для виникнення ряду фразем стала й реакція людини на дію води. Зокрема, нами виявлені стійкі вирази зі значеннями: «приголомшити; злякати» (нім. *er steht da, wie mit kaltem Wasser übergossen*; укр. *пити холодну воду за комір; наче холодною водою облити; як холодною водою обдати*); «не бути гідним» (нім. *er kann ihm nicht das Wasser reichen*); «лицемірство» (нім. *kein Wässerchen trüben können*); «досвід» (нім. *mit allen Wassern gewaschen sein*; фр. *de la plus belle eau*); «дурість» (фр. *se mettre dans l'eau de peur de se mouiller; jeter le bébé avec l'eau du bain; ne pas avoir inventé l'eau tiède*); «затятість» (укр. *хоч водою розливай*); «врода» (укр. *хоч з лиця води напийся (пити; пий)*); «відданість» (укр. *(і) водою не розлити (не розіллеш); не розлий вода*); «сум» (укр. *як (мов) у воду опущений; як у воді намочений*).

Як бачимо із наведених даних, досить часто фразеологізми одного значення мотивуються різними властивостями води. Так, наприклад, стійкі вирази із семантикою «смерть» можуть бути зумовлені ознаками: водойм, ритуал, засіб катування; фразеологізми із значенням «дурість» вмотивовані ознаками: водойм, застосовування у трудовій діяльності, реакція людини на воду; фразеологізми із значенням «відданість» з'явилися на основі ознак: хімічний склад води, реакція людини на воду та ін.

Висновки. Проведений нами аналіз показує, що універсальними ознаками є: рідина, хімічна характеристика, водойм, компонент живого організму, секрет організму. Найяскравіша тенденція до вмотивування фразеологізмів властивостями води простежується в українській мові, найслабша – у німецькій. Щодо спільних мотиваційних основ лише у двох мовах, то більшу схильність мають французька й українська мови, фразеологізми яких зумовлені семами: фізичні характеристики, алкоголь, елемент ритуалу. Спільною мотиваційною ознакою для німецьких та українських фразеологізмів є лише прозорість води. Значна кількість стійких виразів вмотивована й іншими властивостями води, не зафіксованими у словниках. Це пояснюється широким застосуванням води у багатьох сферах життя людини. Універсальними ознаками, що стали мотиваційними основами для фразеологізмів, є застосування води у трудовій діяльності та реакція людини на воду. Отже, виявлені нами фразеологізми німецької, французької та української мови свідчать вплив практичного досвіду людини на формування мотиваційних процесів. Як справедливо зазначає Д. Балакова, «частина фразеологічного фонду може у наш час вказувати на інтернаціональний характер фразем не лише в

центральноєвропейському та загальноєвропейському контексті» [2, с. 51–52]. Це є свідченням універсальності людського мислення й підтверджує отримані нами результати дослідження.

Перспективною наших подальших розвідок вважаємо дослідження фразеологізмів за типами мотивацій.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 134 с.
2. Балакова Д. Фразеологические универсалии в славянских языках. *Frazeologia a przekład* / red. W. Chlebda. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2014. S. 43–52.
3. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Інститут української мови НАН України. Київ, 1999. 32 с.
4. Гак В. Г. Беседы о французском слове. Из сравнительной лексикологии французского и русского языков. Москва: КомКнига, 2006. 336 с.
5. Заваринська І. Ф. Лінгвокультурна мотивація фразеологізмів з онімним компонентом в англійській, польській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. Київ, 2010. 19 с.
6. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови: посібник. Вінниця: Нова книга, 2014. 392 с.
7. Мелех Г. Б. Мотиваційна база німецьких гастрономічних фразеологізмів. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2014. II (6). Issue: 29. P. 62–64.
8. Пушко Л. В. Антропометричність фразеологізмів з фітоморфними номінаціями (на матеріалі англійської і української мов). *Вісник СумДУ. Серія філологія*. 2007. № 2. С. 154–157.
9. Савчук Н. М. Міфічні та історичні реалії як засіб мотивації фразеологізмів української мови. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2015. № 1(9). С. 154–159.
10. Семашко Т. Ф. Вибір мотиваційної ознаки у процесі номінації фразем з колоративним компонентом. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 8. С. 371–375.
11. Сердюк А. М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному та вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Бердянський державний педагогічний університет, 2002. 222 с.
12. Словник української мови: в 11 т./ за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. С. 716.
13. Bürger H. Phraseologie: Eine Einführung am Biespiel des Deutshen. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. 224 S.
14. Duden-online-Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/>.
15. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. 300 S.
16. Le Littré: Dictionnaire de la langue française. URL: <https://www.littre.org/>.
17. Mel'čuk I. Phraséologie dans la langue et dans le dictionnaire. *Repères & Applications XXIV Journées Pédagogiques sur l'Enseignement du Français en Espagne, Barcelone*. 3–5 septembre 2007. URL: <http://olst.ling.umontreal.ca/pdf/melcukphraseme2008.pdf>.
18. Rey A. Le lexique: images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie. Paris: A. Colin, 1977. 307 p.

Ryzhkova S.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor,
Department of Foreign Languages,
Donbas State Teachers' Training University

УДК 811.111'42:316.647.5

THE COGNITIVE ASPECT OF USING THE APHORISMS IN THE ENGLISH POLITICAL DISCOURSE

The article deals with the peculiarities of the political discourse of the English language. The author considers the political aphorism as the special unit that indicates the interests and world outlook of a certain politician. On the examples of aphorisms of famous world politicians, the author has determined the most frequently used concepts that are used in the political discourse, such concepts are: «policy», «state», «value», «administration», «power» and «economy».

Key words: aphorism, concept, lexeme, political discourse, politician.

Рижкова С.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Донбаського державного педагогічного університету

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ВЖИВАННЯ АФОРИЗМІВ В АНГЛІЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто особливості політичного дискурсу англійської мови. Автором розкрито значення політичного афоризму, як особливої одиниці, яка відображає інтереси та світогляд певного політичного діяча. На прикладах афоризмів відомих світових політиків автором визначено найбільш розповсюджені концепти, які вживаються в політичному дискурсі, такими концептами є: «політика», «держава», «цінність», «керівництво», «влада» та «економіка».

Ключові слова: афоризм, концепт, лексема, політичний дискурс, політичний діяч.

Рыжкова С.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета

КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ УПОТРЕБЛЕНИЯ АФОРИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассматриваются особенности политического дискурса английского языка. Автором раскрывается значение политического афоризма как особой единицы, которая отражает интересы и мировоззрение определенного политического деятеля. На примерах афоризмов известных мировых политиков автором определены наиболее распространенные концепты политического дискурса, такими концептами являются: «политика», «государство», «ценность», «руководство», «власть» и «экономика».

Ключевые слова: афоризм, концепт, лексема, политический дискурс, политический деятель.

Studying the sense of the political discourse we notice that aphorism reflects its existence in the unity of the two parts - the material (events and phenomena that are directly connected with the field of policy) and the abstract a-philosophical one that indicates the reality of human's existence.

On the one hand, the political aphorisms like the aphorisms of another groups, characterize common important cultural concepts; form the positive attitude to the world's spiritual values, on the other – hand the political aphorisms reflect the peculiarity of the perception of reality of the political discourse.

The problem of the article. The analysis of the vocabulary of political aphorisms allows us to make conclusions about the features of the world outlook of the participants of the political discourse and also about their system of values and ways of its realization. So, the problem of the article lies in the considering of the interconnection between the aphorisms that are used by politicians and their world outlook or the system of values.

The aim of the article is to disclose the meaning, principals of the use of the political aphorism as the element of the political discourse.

The subject of the article is the political discourse as the important part of lexicology.

The object of the article is a political aphorism as an important element of the political discourse.

The reference of the article lies in the importance of the political discourse in common. People always tried to find the ways to influence and manipulate the great quantity of people, so political aphorisms are the result of such a process of searching and this question has been studied by many scientists, lexicologists, politicians etc.

The analysis of research works. A lot of native and foreign scientists have investigated the aspects of the political discourse. The theories of the political discourse have been studied by following scientists: Y. Sheigal, B. Parshin, T. van Dake, A. Chudinov, S. Vinogradova.

The theories of the speech influence and the principals of the linguistic pragmatics have been studied by I. Susov, O. Issers, M. Makarova and others.

Main material. The perception of the world of policy is realized in the system of concepts in the consciousness of the participants of the political discourse. «The central concepts that form the basis of social institutions have the great generative power because they concentrate the great sensual field. The special vocabulary should be compiled in order to describe this sensual field» [1, p. 6].

According to the vocabulary of cognitive terms the statement of the concept corresponds to the representation of those meaning which is operated by a man during the process of thinking and also which reflect the content of experience and knowledge, the content of the results of the whole human's activity and of the processes of the world cognition in the form of certain "quantum" of knowledge. Concepts reduce the diversity of the observed and imaginary phenomena to the only unit bringing them under the one subject. They help the man to keep the knowledge about the world. They are also used as «the building blocks» of the conceptual system promoting the process of the experience handling by summing of the information under certain developed categories and classes». The statement

«concept» means the totality of words and phrases that create the thematic cycle and it is closely connected with the statement «semantic field». [3, p. 430].

It should be pointed that that in the minds of native speakers the reality is divided into two interrelated associated sides: material (real) world and the world of abstract concepts and phenomena. It is very important components for many categories of people and especially for politicians who try to comprehend and define the reality in its diverse relations with a man.

Each category in the lexical composition of aphorisms is presented in a special lexical and grammatical set. In particular, a considerable amount of lexical units presents the property category of «policy» and categories which include the lexical units denoting such concepts as «state», «nation», «ideology», «law», «society», «power», «right», «economy», «democracy», «health», «election», «crime», «corruption», «war» etc.

The concept of «policy» is regarded in the political aphorism system in several aspects: a) the activities of state administration reflecting the social order; b) the direction of state activities (native and foreign policy); c) the kind of action, strategy:

«Politics depends on our ability to persuade each other of common aims based on common reality» [6, p. 140].

«The first rule of politics: there are no rules. You make your own luck» [8].

Foreign policy in aphorism system is pointed as

a) a non-intervention in internal affairs other countries:

«In the end, no amount of American forces can solve the political differences that lie in the heart of somebody else's civil war» [6, p. 133].

b) the relations with another countries: «When our neighbors suffer, all of the Americas suffer» [6, p. 121].

c) the development of the country comparing with others: «It's time for the United States to reclaim and renew its historic role as a leader in the hemisphere, and the example of hope for all who seek opportunity in the Americas» (B. Obama);

d) the process of realizing of foreign policy:

«Diplomacy is measured by patience and effort» [6, p. 73].

e) the interwork among the countries:

«Interdependence is an accepted fact. It is giving rise to a great yearning for a sense of global purpose, underpinned by global values, to overcome challenges, global in nature» [7].

f) globality:

«Globalisation is good, but it will only work to create a world of peace and plenty if the world also acts decisively to give its values a set of convictions and beliefs, as well as accepting what it brings by its own force» [9].

The domestic policy is considered in the aphorism system in several ways:

a) the development of the country, the improvement of the quality

of life;

- b) the direction on future, the achieving of purposes;
- c) cooperation, assistance, public relations;
- d) the indication of the reality in the country, for example:
«If we stand together, we rise together [6, p. 121].

«The danger for us today is not reversion to the politics of the 1980s. It is retreat to the sideliners» [7].

It should be pointed that the lexeme «domestic policy» serves as a unifying unit. Its seme set enter as an integral one into the meanings of a number of words that refer to political aphorisms: economy, elections, party, corruption, crime, democracy.

The concept of «economy» in the political aphorism system is presented by such aspects:

- a) economy as a concept;
- b) economy as activity;
- c) corruption;
- d) domestic economy;
- d) Economic development
- e) stability.

Specificity of political aphorism system indicates the lexemes that form the semantic field «power». Power is understood in political science as a special kind of influence, and as the ability to achieve certain goals, and as the possibility of using those or other devices, and as a special relationships between the administration and inferior. [5, p. 98].

Y. I. Sheigal divides the political aphorisms into two groups:

- 1) aphorisms that include the essence of power, its philosophical and psychological aspects;
- 2) aphorisms of the strategic type that include the strategic principals of the struggle for power [5, p. 106].

Aphorisms of the first group are considered as the as aspire to power as an integral direct feature of human nature and also they reveal deep psychological motivation of thirst to power authorities; emphasize the negative moral and ethic consequences of staying in power. Strategic aphorisms declare the principle of distribution of power; actualize the statement of power at the forefront of revolutionary strategy; postulate the government support to the force of weapons; emphasize the incompatibility of absolute power and freedom.

Different groups of the political aphorisms are presented in the following examples:

- 1) Political domination: «Sometimes the only way you conquer the pull of power is to set it down» [7].
- 2) The bodies of administration, government «In an opportunity society, as opposed to the old welfare state, government does not dictate; it empowers» (T. Blair);
- 3) Rights and abilities:
«Power, wealth and opportunity are in the hands of the many, not the

few» [9].

The lexeme «elections» also relates to the semantic field and presented political aphorisms of words such as campaign, campaigning, voter, party, guarantees, promises:

«The core vote of this party today is not the heartlands, the inner city, not any sectional interest or lobby. Our core vote is the country» [9].

The authors of the political aphorisms think over not only the kind of the administration, but also over the politician's way of coming to power. Therefore, the content of aphorisms includes the lexemes that name the factors of forming of a personality that is able to be an effective administrator, as in the following

example:

«And there are the easy bits and hard bits of leadership. There is no doubt which is preferable. But true leadership means doing both» [9].

Analyzing the lexemes with a more concrete content we make a conclusion that special attention is given to the features of character of a tutor that is a member of a ruling party or of a politician that have the ruling positions in a country. Lexical content of such aphorisms include the lexemes denoting:

a) Moral essence: gratitude, audacity, integrity, honesty, responsibility, as in the following example:

«Power without responsibility being the prerogative of the harlot through the ages»

b) The ability of a tutor to fulfill promises and to achieve the aims, for example:

«Promise made is a promise kept» [6, p. 80].

The nation is represented in the political aphorism both as an ethnic community of people and as synonym for basic word-concept of state:

America is great because Americans are good [6, p. 7].

Conclusions. We come to a conclusion that aphorisms help us to determine what concepts attract the attention of different politicians as the authors of aphorisms. The analysis has shown us that the most used concepts of aphorisms are such concepts as: «policy», state, value, administration, power and economy. Aphorisms are the result of great cultural experience of any nation. The intensity of using of certain concepts indicates the features of the world outlook of certain politicians. The deeper investigation of other aspects of the political discourse may be perspective for further investigations.

References

1. Карасик В. И. Религиозный дискурс. *Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики*. Волгоград: Перемена, 1999. С. 5–19.
2. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва, 1996. 245 с.
3. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва: АСТ, Аст-рель, 2001. 624 с.
4. Чесноков П. В. Основные единицы языка и мышления. Москва, 1966. 287 с.

5. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : дисс. д-ра филол. наук: 10.02.01,10.02.19. Волгоград, 2000. 434 с.
6. Cohen D. Obama: The historic front pages. W.: Sterling, 2009. 224 p.
7. Glaberson W. U.S. May Permit 9/11 Guilty Pleas in Capital Cases. *The New York Times*. 2009. № 3.
8. Hope C. Britain could intervene militarily in Syria in months, UK's top general suggests. *The telegraph*. 2012. № 6.
9. Hope C The forgotten war. *The telegraph*. 2012. № 8.

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

Луковенко Т.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 811.161.2'36673.611:622

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

(тематичні розряди медичних, психологічних та педагогічних термінів)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених дослідженню лексики української гомеопатичної галузі. У пропонованій праці на основі логічного підходу досліджено тематичну класифікацію термінів гомеопатії та проаналізовано тематичні розряди медичних, психологічних та педагогічних термінів.

Ключові слова: термін, термінологія, тематична класифікація.

Луковенко Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ УКРАИНСКОЙ ГОМЕОПАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

(тематические разряды медицинских, психологических и педагогических терминов)

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных исследованию лексики украинской гомеопатической лексики. В предложенном исследовании на основании логического подхода изучена тематическая классификация терминов гомеопатии и проанализированы тематические разряды медицинских, психологических и педагогических терминов.

Ключевые слова: термин, терминология, тематическая классификация.

Lykovenko T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

SUBJECT CLASSIFICATION OF UKRAINIAN HOMEOPATHIC TERMINOLOGY

(topical categories of medical, psychological and pedagogical terms)

This article continues the series of author's publications devoted to the study of vocabulary in Ukrainian homeopathic industry. Present work is based on a logical approach explored the topical classification of terms of the homeopathy and analyzed topical categories of medical, psychological and pedagogical terms.

Key words: terminology, term, topical classification.

Постановка проблеми. Проблема упорядкування сучасної української термінології та її чіткої систематизації перебуває в центрі уваги лінгвістів. Зокрема, важливою передумовою ефективною

розбудови сучасної термінологічної системи є тематична класифікація наукових понять, бо такий аналіз пов'язаний з широким практичним використанням.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні проблема тематичної класифікації активно дискутується в наукових лінгвістичних колах, що підтверджено студіями Н. О. Гример, О. В. Колган, І. М. Кочан, З. Й. Куньч, М. Польщикової, М. В. Сташко Н. А. Цимбал, Д. П. Шапран та ін. Проте гомеопатична термінологія як цілісна терміносистема ще не була предметом комплексного лінгвістичного дослідження.

Метою пропонованого дослідження є аналіз особливостей тематичної класифікації термінів гомеопатії.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: на основі логічного підходу досліджено тематичну класифікацію термінів гомеопатії; проаналізувати тематичні розряди медичних, психологічних та педагогічних термінів, розкриваючи системні відношення між термінами в зазначених розрядах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Терміни – це спеціальні мовні одиниці, які слугують для номінації наукових понять. Місце терміна в терміносистемі визначає його залежність від системи понять певної наукової галузі. Відбувається взаємовплив і взаємозв'язок між терміном і системою, а саме – система термінів визначає кожний окремий термін, а кожний окремий термін знаходиться у взаємодії з іншими термінами, що належать до цієї терміносистеми [3, с. 83].

У сучасному термінознавстві наявні такі підходи до вивчення семантичної системи науково-технічних термінів, як логічний, лінгвістичний і термінознавчий [2, с. 124–126].

Систематизація термінології на основі логічного підходу передбачає створення тематичної класифікації термінів та виявлення ієрархії наукових понять будь-якої галузі знань.

Спираючись на думку З. Й. Куньч, систему гомеопатичної термінології розглядаємо як сукупність тематичних угруповань, під якими розуміємо різні за обсягом і структурою семантичні об'єднання спеціальних слів за екстралінгвальними ознаками [1, с. 57].

Проаналізовані на основі логічного підходу тематичні розряди охоплюють неоднакову кількість термінологічних одиниць і характеризуються складною внутрішньою структурою.

В українській гомеопатичній термінології доцільно виділити такі різновиди тематичних угруповань: тематичний розряд (ТР), тематична група (ТГ), тематична підгрупа (ТП), тематичне гніздо (ТГн). Це зумовлено неоднаковим характером системних зв'язків гомеопатичних термінів на різних рівнях членування аналізованої терміносистеми.

Гомеопатія як комплексна наука поєднує в собі окремі аспекти дослідження суміжних дисциплін – анатомії, біології, психології, педагогіки, фармакології, хімії тощо. Отже, терміни гомеопатичної термінології поділяємо на такі тематичні розряди гомеопатичних

термінів: ТР власне-гомеопатичних термінів, ТР термінів на позначення гомеопатичної лікарської сировини, ТР термінів фармакології та фармації, ТР медичних термінів, ТР психологічних термінів, ТР педагогічних термінів.

Розглянемо докладніше тематичні розряди медичних, психологічних та педагогічних термінів.

Тематичний розряд медичних термінів об'єднує анатомічні терміни, номінації на позначення назв хвороб та патологічних станів людини, збудників хвороб, гігієнічних норм, методів діагностики.

У ТР медичних термінів виділяємо такі тематичні групи: ТГ анатомічні терміни; ТГ хвороби; ТГ збудники хвороб; ТГ гігієнічні норми; ТГ методи діагностики.

До **ТГ анатомічні терміни** входять лексеми на позначення форми й будови окремих органів, систем і організму загалом: *bronхи, вухо, голова, кишківник, легені, нирка, око, підшлункова залоза, шкіра, шлунок* та ін.

ТГ хвороби об'єднує номени на позначення хвороб, які лікують методом гомеотерапії, і містить кілька ТП:

- ТП інфекційні хвороби: *гостре респіраторне захворювання, грип, кір, краснуха* тощо.
- ТП гінекологічні хвороби: *ендометрит, аменорея, дисменорея, хронічне запалення яєчників* тощо.
- ТП захворювання опорно-рухового апарату: *артроз, артрит, остеоартроз, остеопороз* і под.;
- ТП захворювання шкіри: *дерматит, гостра екзема, хронічна екзема, варикозна виразка, псоріаз, вуґрі* та ін.
- ТП захворювання нервової системи: *головний біль, запаморочення, радикуліт, епілепсія, мієліт* тощо.
- ТП захворювання м'язів, кісток, суглобів: *поліартрит, люмбаго, періостит, подагра* та ін.
- ТП захворювання сечостатевого органів: *гострий цистит, хронічний цистит, уретрит* тощо.
- ТП захворювання органів дихання: *бронхіальна астма, гострий риніт, хронічний риніт, фолікулярна ангіна, флегмонозна ангіна, ларингіт, бронхіт, бронхопневмонія* та ін.
- ТП захворювання очей: *кон'юнктивіт, кератит, ірит, виразка рогівки, катаракта, ячмінь, неврит зорового нерва* і под.
- ТП захворювання крові: *анемія, хлороз* та ін.
- ТП захворювання шлунково-кишкового тракту: *гастрит, виразка шлунку, печія, нудота, диспепсія, ентероколіт* тощо.
- ТП гострі та хронічні гнійно-запальні процеси: *фурункули, карбункули, лімфаденіт, панарицій, мастит* і под.
- ТП захворювання вух: *екзема зовнішнього слухового проходу, катар середнього вуха* та ін.
- ТП захворювання серцево-судинної системи: *атеросклероз,*

гіпертонія, стенокардія, ішемічна хвороба серця тощо.

ТГ збудники хвороб уміщує терміни: *аденовіруси, аероби, віруси* та ін.

До **ТГ гігієнічні норми** входять номінативні одиниці на позначення чинників навколишнього середовища, що впливають на здоров'я людини, її працездатність і тривалість життя: *атмосферний тиск, бактерицидність, вологість повітря, відновлювальний період, забруднення навколишнього середовища, зона комфорту, клімат, компонент навколишнього середовища, перевтомлення, професійні захворювання, режим дня, чинник ризику, фізичний розвиток, шкідлива речовина, шкідливий виробничий чинник* і под. Терміноодиниця *клімат* утворює Тгн – *макроклімат, мікроклімат*.

ТГ методи діагностики охоплює назви понять, що стосуються діагностики захворювань: *діагностика біохімічна, діагностика донозологічна, діагностика інструментальна, діагностика лабораторна* тощо.

Тематичний розряд психологічних термінів поєднує в собі терміни на позначення чуттєво-емоційної сфери життєдіяльності людини, яка активно впливає на процес одужання й від керування якою істотно залежить ефективність лікування. Це назви емоцій, почуттів, психологічних станів, психологічних типів тощо. **ТР психологічних термінів** об'єднує чотири тематичні групи: **ТГ психологічні особливості**; **ТГ почуття та емоції**; **ТГ психологічні риси**; **ТГ контакт з лікарем**.

ТГ психологічні особливості містить терміни на позначення психологічних особливостей хворого, які суттєво впливають на остаточне визначення діагнозу: *воля, відчуття, віра, емоційність, самопочуття, сугестивність, уява, сприйняття, індивідуальність, інтелект, поведінка, самооцінка, характер* та ін. Тгн *воля* містить такі терміни: *воля ірраціональна, воля раціональна*.

ТГ назв почуттів та емоцій охоплює терміноодиниці на позначення психологічного стану людини: *агресивність, апатія, ворожість, вразливість, відчай, гнів, депресія, істерика, меланхолія, приголомшення, пригнічення, радість, ейфорія, екстаз, екзальтація, паніка, самотність, скептицизм, тривога, хвилювання, одержимість, фрустрація* тощо.

До **ТГ психологічні риси** входять номінації: *людяність, наполегливість, комунікабельність, зосередженість, експансивність, екстраверт, інтроверт, меланхолік, сангвінік, флегматик, холерик* тощо. Складником індивідуальних психологічних характеристик хворого є його темперамент. Термін-гіперонім *темперамент* об'єднує співгіпоніми: *сангвінічний темперамент, холеричний темперамент, меланхолійний темперамент, флегматичний темперамент*.

До **ТГ контакт з лікарем** відносимо терміни: *адаптація, довіра, компроміс, конфліктна ситуація* та ін.

ТГ результати психологічних травм об'єднує назви понять,

що стосуються психологічних відхилень унаслідок травм і які є важливими для гомеопатії під час лікування: *галюцинації, збудження, марення, переживання, сновидіння, стрес, втома* та ін.

ТГ назви хворобливих станів людини містить терміноодиниці на позначення психічних розладів: *астенія, меланхолія, депресія, істерія, фобія, невроз, параноя* тощо.

Тематичний розряд педагогічних термінів. Гомеопатія послуговується значною кількістю педагогічних термінів, зокрема тими, що стосуються організації навчання та наукових досліджень, а також перевірки якості освіти. Усі педагогічні терміни в межах гомеопатичної лексики поділяємо на три тематичні групи: *ТГ педагогічні терміни; ТГ організація наукових досліджень; ТГ якість освіти.*

ТГ педагогічні терміни. Гомеопатія використовує терміни педагогіки на позначення процесу навчання: *діяльність продуктивна, методика, мультимедійний підручник, безперервне навчання, навчання, відкрите навчання, проблемне навчання* тощо.

ТГ організація наукових досліджень обіймає групу термінологічних одиниць, що стосуються організації наукових досліджень галузі: *аналіз, гіпотеза, подвійний сліпий дослід, кластерний аналіз, конкретизація, метод об'єктивного спостереження, принцип, проблема, синтез, експеримент лабораторний, експеримент виробничий* та ін.

До **ТГ якість освіти** залучаємо номінації, що визначають оцінку рівня знань та кваліфікації спеціаліста, зокрема й гомеопата: *атестація, якість знань, якість освіти, кваліфікація, компетентність, ліцензія, сертифікат, вимога особистості до якості навчання, вимога суспільства до якості навчання, устав, зовнішня оцінка якості освіти, внутрішня оцінка якості освіти* тощо.

Отже, термінологія української гомеопатичної галузі є складним ієрархічним утворенням, побудованим зі слів і словосполук, які виконують функції термінів – елементів системи термінів. Система термінів досліджуваної термінології є досить чіткою й логічною.

Перспективи подальших розвідок. Перспективним вважаємо подальше дослідження тематичної класифікації термінів гомеопатичної галузі.

Література

1. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: монографія. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 216 с.

2. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. 3-е изд. Москва: Издательство ЛКИ, 2007. 256 с.

3. Луковенко Т. О. Тематична класифікація української гомеопатичної термінології (тематичний розряд власне-гомеопатичних термінів). *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*: збірник наукових праць / [за заг. ред. проф. В. А. Глуценка]. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. Вип. 3. С. 82–88.

Овчаренко Н.

– кандидат філологічних наук, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету,
доцент кафедри української мови та літератури

УДК 811.161.2'373.612.2

**СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК ЗАСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
(на прикладі метафори та метонімії)**

У статті розглянуто роль стилістичних фігур у процесі термінотворення. Дослідження здійснене на основі аналізу явищ метафоризації та метонімізації. З метою виокремлення найзагальніших ознак цих проявів вторинної номінації окреслено визначення понять «метафора» і «метонімія». Розглянуто когнітивний механізм появи вторинних найменувань. Виявлено спільні та специфічні ознаки стилістичних фігур, проаналізованих на прикладах термінів.

Ключові слова: термінологія, термін, термінотворення, полісемічні терміни, стилістичні фігури, метафора, метонімія, категорії, категоріальні переходи.

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета, доцент кафедры украинского языка и литературы

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ФИГУРЫ КАК СРЕДСТВО
ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ (на примере метафоры и метонимии)**

В статье рассмотрена роль стилистических фигур в процессе терминообразования. Исследование произведено на основе анализа явлений метафоризации и метонимизации. С целью выделения самых общих признаков этих проявлений вторичной номинации очерчены определения понятий «метафора» и «метонимия». Рассмотрен когнитивный механизм появления вторичных наименований. Выявлены общие и специфические признаки стилистических фигур, проанализированных на примерах терминов.

Ключевые слова: терминология, термин, терминообразование, полисемичные термины, стилистические фигуры, метафора, метонимия, категории, категориальные переходы.

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Dean, Faculty of Philology, Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

**SYLISTIC DEVICES AS A MEANS OF TERM FORMATION
(using the examples of metaphor and metonymy)**

The author discusses the role of stylistic devices in the process of term formation. The study was carried out on the basis of the analysis of the phenomena of metaphorization and metonymization. In order to highlight the common features of these development of the secondary nomination, the definitions of the concepts «metaphor» and «metonymy» are marked. The cognitive mechanism of the appearance of secondary namings is considered. The general and specific signs of stylistic devices, analyzed on the examples of terms, are revealed.

Key words: terminology, term, term formation, polysemic terms, stylistic devices, metaphor, metonymy, category transitions.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Термінологічні назви, як і загальноновживані слова, в українській мові виникають у результаті використання наявних ресурсів, певного перетворення таких ресурсів або залучення мовного матеріалу, який є абсолютно новим для неї. Термінологія має свій, вироблений практикою і закріплений досвідом термінотворення, арсенал словотвірних засобів. Використання стилістичних фігур, передусім метафори та метонімії, у такій ролі постає як один із найбільш активно використовуваних шляхів творення термінології української мови на власному ґрунті. Цим зумовлена актуальність звернення до цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження галузевих термінологічних систем української мови останніх десятиліть демонструють, зокрема, і приклади вивчення метафоричних та метонімічних явищ на ґрунті термінології (див. праці З. Булик-Верхоли, С. Дорошенко, Т. Михайлової, Н. Нікуліної, С. Овсейчук, М. Процик, Д. Шапран та ін.). Студіювання цих процесів проводилися фрагментарно, відповідно до завдань авторів, які розглядали семантичні явища як різновиди номінації, причини виникнення багатозначності тощо.

Метою статті є виявлення та узагальнення основних особливостей стилістичних фігур на прикладі метафори та метонімії як засобів словотворення в професійних галузях. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: визначити сутність обраних для аналізу стилістичних фігур з позицій термінотвірних характеристик, окреслити їхню специфіку на основі опису окремих видів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Способи словотворення в термінології принципово не відрізняються від застосовуваних мовою взагалі. Так, Д. Лотте розрізняв три способи побудови науково-технічних термінів: творення похідних найменувань, усічених слів та термінологічних словосполучень; використання вже відомих термінів або загальноновживаних слів унаслідок зміни їхніх значень та запозичення іншомовних термінів [3, с. 7]. Водночас вітчизняні дослідники зазначають, що в українській мові, як і в більшості мов світу (наприклад, англійській, німецькій, російській тощо), запозичення не є основним способом продукування термінології, підкреслюючи, що найчастіше терміни створюються шляхом використання внутрішніх ресурсів мови, зокрема надання новим словам інших значень [2, с. 106].

Терміни, що входять до сучасних терміносистем, зберігаючи якості загальноновживаних слів, часто є полісемічними, а виникнення та розширення багатозначності слова відбувається переважно шляхом метафоризації та метонімізації, при яких кожен випадок перенесення виникає на основі загальнономовного значення лексеми з наступним закріпленням за нею термінологічного значення.

При виникненні стилістичної фігури відбувається актуалізація

певних загальноприйнятих асоціацій, які, поєднуючись із уявленнями про предмет найменування, утворюють нове, незвичайне поєднання смислів. Таким чином реалізується номінативна роль новотворів, яка поєднується у термінів із концептуальною функцією, що полягає в створенні нового поняття (концепта). За своєю суттю метафора та метонімія належать до явищ вторинної номінації, при якій, за визначенням В. Телії, відбувається взаємодія референта концептуалізації і деяких ознак, що асоціюються з реалією, ім'я якої використовується «при вирішенні проблемної поняттєво-номінативної ситуації, а саме – ситуації формування нового поняття і його вербалізації [7, с. 80].

Відомо, що в основі метафори, яка, за результатами термінологічних досліджень, є найбільш розповсюдженим шляхом виникнення термінів шляхом вторинної номінації, лежить згорнене або приховане порівняння. Загалом же метафора визначається як «семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [8, с. 307]. У нашому випадку метафора може кваліфікуватися як явище категоризації фахових знань.

Традиційні для професійних галузей категорії предметів, процесів (явищ), якостей і величин, окреслених Д. Лотте [3, с. 39–57], доповнюються категоріями станів, режимів, одиниць виміру, наук (галузей), професій, а також додатковими, поява яких пов'язана з фаховою галуззю, якої вони стосуються.

Метафоричні утворення в термінології виникають, як у наведених прикладах медичних термінів, переважно за зовнішньою (*відвар, петля, чашечка, щілина* та ін.) чи функціональною (*буря, вибух, відросток, перегородка, шина* тощо) подібністю. Поряд з цим зустрічаються випадки метафоричних перенесень за схожістю зовнішніх і функціональних ознак одночасно (напр., музичний термін *ключ* утворився в результаті подібності в контурах і здатністю відкривати).

Наведені приклади ілюструють утворення метафоричних найменувань на основі загальноновживаних слів, проте переосмисленню підлягають і терміни, які мігрують у новій якості з однієї галузевої системи до іншої (пор., термін *піраміда* в математичній та екологічній терміносистемах), і загальнонаукові терміни, що, зазнавши метафоризації, виявляють себе як галузеві терміноодиниці з інакшою семантикою та, відповідно, функціями (напр., *таблиця, форма* і под. у видавничій термінології).

Семантика метафори складається з основного та допоміжного компонентів. Унаслідок їхньої взаємодії «формується інтенціонал метафори, її новий концепт, який не може бути виражений іншим неметафоричним шляхом» [1, с. 215].

У той час, як метафора виникає в межах того самого значення, поява метонімії відбувається між різними категоріальними значеннями.

Під поняттям «метонімія» звичайно розуміють «процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної суміжності, дотичності (просторового, атрибутивного, каузального та ін. характеру)» [8, с. 312].

При переході мовної форми з одного референта на інший «зміщення імені між речами асоціюється з актуальною суміжністю фізичного контакту або контакту у різних відношеннях думки» [1, с. 204]. У межах галузі назва одного спеціального об'єкта замінюється іншою, пов'язаною з нею на основі певних теорій, процесів тощо. Зміщення найменування між об'єктами галузевого поширення відбувається в разі виникнення стійких асоціацій щодо згадуваних актуальних суміжностей.

Таким чином, на словотвірному рівні загальнокатегоріальних значень відбувається метонімічний перехід. У сучасних термінологічних системах української мови, у тому числі й науково-технічної галузі, приклади з якої наводяться, найчастіше спостерігається перехід назви дії або процесу в назву наслідку чи результату дії (матеріально виражений продукт праці, речовина; стан матеріалу, об'єкта чи середовища або поняття нематеріального наслідку): *металопрокат, випромінювання*; у назву обладнання, пристрою чи їх сукупності: *сигналізація, заземлення*; у назву величини, кількості, яка характеризує дію, процес, стан і под.: *освітленість, концентрація*. Такі категоріальні переходи можна вважати універсальними для фахових галузей у цілому, проте кожна з термінологій має специфічні напрямки зміни значень, що мотивують термінотворення.

Словотвірний потенціал стилістичних фігур дає змогу заповнювати «лакуни» в словникових статтях [1, с. 206].

Висновки. Отже, метафора та метонімія перебувають у лінійних, контекстних зв'язках, яким притаманна комбінаторика значень. Як семантичні процеси термінотворення, вони характеризуються розгортанням значення (метафоризація) або ототожнюють ціле з частиною (метонімізація).

Дослідження засобів термінотворення розкриває додаткові можливості вивчення номінативної діяльності в царині позначення та передачі інформації в фаховому контексті. Із цим пов'язуємо **перспективи подальших студій.**

Література

1. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів : Вид центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
3. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 146 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
5. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації):

монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.

6. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. 662 с.

7. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

8. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.

9. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

10. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів. Київ: Муз. Україна, 1971. 142 с.

Овчаренко Н.

*– кандидат філологічних наук, декан філологічного факультету
Донбаського державного педагогічного університету,
доцент кафедри української мови та літератури*

УДК 811.161.2'373.4

ТЕРМІНОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАГАТОЗНАЧНОСТІ

Стаття присвячена явищу полісемії на ґрунті термінології. Термінологічна багатозначність розглянута у контексті процесів семантичного термінотворення. Окреслено основні причини виникнення додаткових значень в семантичній структурі спеціальних слів. Сформульовано авторське бачення ролі полісемії в галузевій термінології та доцільності нормативних вимог щодо неї. Дослідження здійснене на основі аналізу сучасних термінів.

***Ключові слова:** термінологія, термін, значення терміна, багатозначні терміни, полісемія, омонімія, деривація, семантична деривація, термінотворення.*

Овчаренко Н.

– кандидат филологических наук, декан филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета, доцент кафедры украинского языка и литературы

ТЕРМИНООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МНОГОЗНАЧНОСТИ

Статья посвящена явлению полисемии на почве терминологии. Терминологическая многозначность рассмотрена в контексте процессов семантического терминообразования. Очерчены основные причины возникновения дополнительных значений в семантической структуре специальных слов. Сформулировано авторское видение роли полисемии в отраслевой терминологии и целесообразности нормативных требований к ней. Исследование произведено на основе анализа современных терминов.

***Ключевые слова:** терминология, термин, значение термина, многозначные термины, полисемия, омонимия, деривация, семантическая деривация, терминообразование.*

Ovcharenko N.

– Candidate of Science (Linguistics), Dean, Faculty of Philology, Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

TERM CREATIVE POTENTIAL OF POLYSEMANTICISM

The article is devoted to the phenomenon of polysemy on the ground of terminology. Terminological polysemy is analysed in the context of the processes of semantic term creation. The main causes of appearing the additional meanings in the semantic structure of special words are analysed. The author's vision of the role of polysemy in the field terminology and appropriateness of normative requirements concerning it is formulated. The investigation is carried out on the basis of analysing the contemporary terms.

Key words: terminology, term, meaning of term, polysemantic terms, polysemy, homonymy, derivation, semantic derivation, term creation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з вимог, яка традиційно висувається до термінів, є однозначність. Практика ж термінологічного слововживання показує протилежне: значна частина термінів має два, а іноді й більше, значення. Це об'єктивна реальність, яка продовжує привертати увагу термінологів і поставати предметом їхніх наукових студій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні теорії та підходи щодо проблеми багатозначності у фаховому слововживанні різняться між собою. Переважно полісемія розглядалася у зв'язку з контекстом із позицій реалізації в ньому лексико-семантичних варіантів слова (див. праці О. Беляєвської, Дж. Лайонза, Д. Лотте, Т. Панько, О. Реформатського та ін.), а в дисертаційних і монографічних дослідженнях окремих галузевих терміносистем української мови – як одна з форм вияву парадигматичних зв'язків у них. Таке бачення не дає вичерпного розуміння функції спільного компонента значення в конструюванні нової семантики слів, зокрема спеціального використання.

Метою статті є розглянути явище полісемії як одного з засобів термінотворення на ґрунті фахової мови. Поставлена мета передбачає виконання низки **завдань**: розмежувати поняття «багатозначність» та «омонімія», розкрити сутність явища полісемії (багатозначності) термінологічних найменувань, причини його виникнення і вплив на нормативність фахового мовлення, таким чином створивши підґрунтя для виявлення функціональних і структурних параметрів досліджуваного.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наголошуючи на однозначності як одній з найважливіших вимог до терміна, мотивованих потребами сучасної мови науки і техніки, лінгвісти роблять істотне уточнення: «такої однозначності слід домагатися в межах однієї терміносфери, бо на рівні кількох субмов полісемія термінів – явище досить поширене» [4, с. 12].

Відомо, що полісемія (багатозначність) – це «наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об'єктів позначення» [12, с. 465]. Здатність мовної одиниці мати кілька значень вважають природною властивістю мови, оскільки це є відображенням характеру та процесу

пізнання навколишнього світу, що супроводжується виникненням асоціацій і лінгвістичним освоєнням. У той же час багатозначність – данина економії засобів мови, прагнення результати нескінченного пізнання фіксувати обмеженою кількістю лінгвістичних одиниць.

Приклад полісемічного слова *мобілізація* дозволяє вичленувати в його семантичній структурі кілька семем, поява яких є наслідком семантичних змін: *мобілізація* – 1. Призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку з впровадженням воєнного стану (пряме); Залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу (переносне); 2. Переведення всіх галузей народного господарства на військовий стан (пряме); Приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання важливого завдання, масового заходу (переносне) [10, IV, с. 767]. Декілька смислів наведеного полісемічного слова перебувають між собою у відношеннях семантичної деривації.

Звичайно у таких випадках йдеться про відомі перенесення значень: за подібністю (метафора), за суміжністю (метонімія) або ж гіпергіпонімією (включення).

Семантична деривація супроводжує транстермінологізацію: переходячи з однієї термінологічної системи до іншої або з фахової мови до загальноновживаної, однозначний термін ускладнює свою семантичну структуру й перетворюється на полісемант [7, с. 188].

Одну з причин виникнення лексичної полісемії дослідники галузевої термінології вбачають в існуванні зв'язку предметів і явищ, які відображаються в людській свідомості у вигляді значень. Унаслідок цього семантика багатозначного слова сприймається не як «проста сукупність смислових сегментів, а система взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів смислової структури слова, пов'язаних один з одним ієрархічними зв'язками» [3, с. 226–227].

Аналізуючи значення терміна *мобілізація*, стикнемося з їхньою реалізацією в різних контекстах. Фактично багатозначне слово (термін) у фаховій мові в конкретному випадку свого вживання реалізує єдине своє значення, а, отже, функціонує як однозначне. Увесь спектр значень словесного знака спостерігається лише в лексикографічному описі. Саме це доводить, що у слові, зокрема й у терміні, «значення не існують незалежно одне від одного: кожне з них не замкнене на собі, а взаємопов'язане з іншими» [1, с. 223]. А, отже, полісемія не має шкодити правильному й точному розумінню значення лексичної одиниці.

У термінознавстві побутує точка зору, що прирівнює багатозначність терміна до недоліків, яких необхідно позбавлятися. Практика ж терміновживання доводить належність полісемантів до високочастотної лексики. Це дозволяє стверджувати: багатозначність можна вважати загальнономовним явищем. Водночас слід пам'ятати про те, що для фахової мови однозначність є бажаною, хоча, як видно, не строго обов'язковою.

На практиці полісеманти часто сплутуються з омонімічними словами, а розмежування багатозначних слів і омонімів викликає складнощі. Важко розрізняються і власне терміновірні процеси полісемії, омонімії та паронімії. Причина полягає в сутності семантичного способу словотворення (у нашому випадку – термінотворення): нове значення (чи то загальнономове, чи то термінологічне) по суті своїй є омонімічним до того, яким мотивується.

Яскравим прикладом складнощів у з'ясуванні статусу терміна (багатозначний/омонім) є приклади оформлення словникових статей у окремих лексикографічних працях. Так, автор «Українського педагогічного словника» включив до довідкового видання два терміни *школа* [2, с. 364], що має говорити про омонімічність згаданих слів, проте до першого з наведених термінів подаються шість значень (1) Навчально-виховний заклад. 2) Система освіти, сукупність закладів для навчання. 3) Набутий досвід. 4) Напрямок у науці, літературі, мистецтві, суспільно-політичній думці... 5) Посібник для навчання гри на музичному інструменті, співі тощо. 6) Будинок школи). У той же час другий термін має розгорнуте тлумачення семантики і є, фактично, тлумаченням посилання в основному значенні першого терміна. Отже, це одночасно й одне зі значень полісемічного терміна. Щоправда, у передмові автор зазначає, що «не ставив своїм завданням створити нормативне енциклопедичне видання» [2, с. 7].

Основним критерієм у розв'язанні проблеми семантичного підходу при виокремленні полісемії з-поміж інших подібних явищ, який має використовуватися, на нашу думку, є наявність чи відсутність спільних семантичних ознак. У випадку з педагогічним терміном *школа* швидше йдеться про багатозначність, адже говорити про неї доцільно лише в разі виокремлення в поняттях хоча б однієї спільної ознаки. Омоніми ж виникають у результаті зміни звука та відрізняються написанням, а універсальними джерелами омонімії служать, на думку дослідників, розділення двох або більше значень багатозначного слова (дивергенція) та запозичення з різних джерел (калькування, переклад) [3, с. 231; 7, с. 216].

Відношення між окремими значеннями багатозначного слова ґрунтується на послідовній ланцюговій деривації із центральними позиціями основного значення лексеми.

Висновки. Таким чином, існування багатозначності пов'язане з необмеженою кількістю реалій навколишнього світу, які потребують своєї словесної фіксації. Термінологічне найменування, яке має усталену назву, використовується для позначення фахового поняття, набуваючи додаткового значення шляхом його перенесення.

В українській фаховій мові багатозначність як семантична ознака терміна характеризується особливостями функціонування. **Перспективи подальших студій** вбачаємо у з'ясуванні ступеню специфічності цього явища на ґрунті термінології, його функціональних і структурних характеристик у ній.

Література

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учебное пособие для вузов. Москва: Высш. шк., 1990. 176 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
3. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів: Вид центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.
4. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: Вид. дім «KM Academia», 2000. 218 с.
5. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. Москва: Наука, 1982. 146 с.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
7. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу (на прикладі німецькомовної фахової комунікації): монографія. Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с.
8. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994. 216 с.
9. Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина / С. П. Вассер, І. О. Дудка, В. І. Єрмоленко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. 662 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
11. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва: Наука, 1986. 143 с.
12. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. Київ: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

ОНОМАСТИКА

Падалка Р.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

Кльок К.

– магістрантка I курсу українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету
УДК 821.161.2-31Федь.08:81'373.23

СПЕЦИФІКА АНТРОПОНІМІВ ЯК ВИЯВ АВТОРСЬКОЇ ДУМКИ У РОМАНІ АНАТОЛІЯ ФЕДЯ «ПЕРЕДДЕНЬ ДОБИ ВОДОЛІЄВОЇ»

Українські прізвища досліджуваного регіону характеризуються різноманітністю і багатством словотвірних типів чи моделей. Досліджуючи словотвірні типи прізвищ, слід відзначити, що не всі відповідні засоби однакові за частотою використання. Найбільша кількість прізвищ виникла за допомогою морфологічного способу, зокрема через суфіксацію, хоч співвідношення словотвірних формантів різне. Ми простежимо основні віхи в історії вивчення антропоніміки в лінгвістиці; дослідимо етимологію деяких власних імен особових англійської мови; розглянемо деякі значення власних імен, що постають в якості стилістичних й експресивних засобів у художній прозі; систематизуємо ономастичний матеріал твору А. Федя.

Ключові слова: антропонім, лексема, тематична група, прізвище, словесний образ.

Падалка Р.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

Клёк К.

– магистрантка I курса украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

СПЕЦИФИКА АНТРОПОНИМОВ КАК ВЫЯВЛЕНИЕ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В РОМАНЕ АНАТОЛИЯ ФЕДЯ «ПЕРЕДДЕНЬ ДОБИ ВОДОЛІЄВОЇ»

Внимание к системе личных имён определяется их сложностью. Как часть лексической системы языка личные имена функционируют в её границах и развиваются по её законам. Мы проследим основные вехи в истории изучения антропонимики в лингвистике, исследуем этимологию некоторых личных имён английского языка; систематизируем ономастический материал произведения А. Федя.

Ключевые слова: антропоним, лексема, тематическая группа, словесный образ, фамилия.

Padalka R.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Ukrainian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

Klyok K.

– *Master's Degree Programme Student, Department of Ukrainian Language, Faculty of Philology, Donbas State Teachers' Training University*

THE SPECIFICITY OF ANTHROPONOMY AS A MANIFESTATION OF AUTHOR'S THOUGHT IN THE NOVEL BY ANATOLY FED «THE EVE OF THE DAY OF AQUARIUS»

The topicality of the research is substantiated by the increased interest in the study of anthroponomy in terms of language and culture communication. All proper names have meaning of objectivity, that is the part of their contents (denotation) is a kind of notification of the existence of an object (or the essence of what we envision as an object). The most proper names denote a class of objects, including one object stands out. Proper names, denoting an individual object, fix in their meaning a definite deal to call this object in a definite way.

Key words: *anthroponym, lexeme, thematic group, a verbal image, surname.*

Постановка проблеми. Антропонімія в художньому тексті не лише містить смислову інформацію, а й виражає позатекстові параметри образу автора, бо «добір антропонімів для митця – це вияв його літературної індивідуальності та художньої майстерності на тлі реальної суспільно-історичної дійсності».

Аналіз останніх досліджень. Цікавим видалося дослідження прозонімів роману А. Федя, зокрема специфіка художніх образів-персонажів. Літературна ономастика спрямована на виявлення художніх функцій прозонімів (Г. В. Сингаївська, О. Ю. Карпенко, Г. І. Шаповал та ін.). В останні десятиліття введення в науковий обіг безлічі текстів різних територій нашої країни, що включають значну кількість особових імен та прізвищ, допоможе уявити реальну картину формування антропонімної системи в цілому.

Метою статті є встановлення функційних особливостей типів прозонімів роману «Переддень Доби Водолієвої».

Метою роботи зумовлені такі **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми;
- встановити іменування осіб та їх функції в художньому тексті української літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імена «героїв» роману є складовою загального атласу антропонімів Донецького краю, бо події роману розгортаються на теренах Слобідської України, а в художньому тексті, на відміну від реального життя, викликає особливі емоції, набуває конотативного забарвлення, що максимально увиразнює його. Специфікою прозонімів творів Анатолія Федя є значна їх належність до реальних людей того часу. Саме тому роман автора й історичний, і філософський, і художній. Прочитайте про героїв роману докладніше, і ви побачите тих, хто жив чи живе поряд із вами [3]:

- Данилко (син Гертруди) – («..не мав романтичних, як Антон, мрій, не марив себе героєм, не готувався до війни з Америкою...»), «У сім років у колгоспі коня водив межиряддями, у вісім – уже ходив за полкою. Будучи пуп'янком, він почувається дорослим чоловіком, якому

треба йти в певний час на роботу, щоб прогодувати маму, коли та довгий час лежала прикута до ліжка»).

- Антон (син Натки) – «...ріс високим, як стеблина, рівним, як струна, гнучким, як вишня, і гарним, як чорнобривці в палісаднику. Важко судити, ріс чи дурним чи ні, хворим – цілком певно. Часто пекла згага й відчував у стравоході гострий біль... Лоб його світився християнською сумирністю і благочестям»; «У голубих очах з ніжним затуманим поглядом, вже сьогодні мати бачила світло потаємної внутрішньої сили».

- Натка – («Наталія насправді є пані Наталією, Наталією Єгорівною, уродженцею колись знаменитих на Слобожанщині панів Лавриненків», мати Антона, « пострілює своїми, як волошки у жнива, синіми очима»).

- Феня Дмитрівна («названа сестра Гертруди»).

- Іжболдін («учитель математики», «він здатен на все, коли йому хтось залле сала за шкуру», хоча «справляв враження людини порядної, розсудливої...»).

- Інанна – («молодша дочка Фені», «відмінниця»).

- Яким Панасович – («одноногий комірник...», «у нього син Микола та донька Ганна...»).

- Ціміданов («з хама пан», «свого часу й один і другий були наглядачами одного з сибірських таборів для політв'язнів», з Прохвятиловим).

- Харківська Гертруда Іванівна («...за очі її називали «Герой труда»).

- Писарчук Кузьма Миколайович («учитель історії і директор школи»).

- Леонтій – «Дід Леонтій вчився мудрості Степу, гармонійної краси, неозорості ...»; «...прийшов сюди з Полтавщини в голодний тридцять третій, прихопивши жмутик євшан-зілля, як у Стінках працював на молочній фермі, а ночами будував хату з хмизу і глини»).

- Ляшиха – «Ляшиху в селі вважали розумною жінкою...У душі Ляшихи не було ні тієї любові, яка запалює на подвиг, ні того холодного розрахунку, який штовхає на зраду»).

- Петро (Зорепас) – («...відірви і брось ... на горищі прилаштував якусь трубу-ночами дивиться в Небо»).

- Іван Петрович Прохвятилов (міліціонер) – («...у дитинстві безпритульна дитина...», «...навчався у колонії А. С. Макаренка»).

- Климентій Ляшов – («...вдавав із себе глухого...», «...конюх у селі –це велике цабе, не те що якийсь там пастух»).

- дід Орій – («дідуган, пілікає на скрипці», «за ним вже давно Сибір плаче. Всі від нього відцуралися»).

- Ленка – («Ленці й Тамарці треба показати свою суспільну активність, причетність до великих справ партії і народу, бо через місяць прийматимуть в комсомол- це перспектива, майбутнє»).

- Василина – («горянка», «закінчила гімназію, володіє кількома

мовами, музичними інструментами, працює перекладачем у військовій частині...», «...розвідниця з місцевих...»).

• Павлентій – («Брехнею йде він все життя.», «...Павлентію вдалося спровокувати скандальчик...»).

• Люська (поштарка).

• баба Брякальша – (скандальна баба).

• Василько – (молодший брат Данилка, «Це той Василько, який наглядає за чотирма стихіями і від початкових літер їх назв отримав титул «ЗНОВ». Це той Василько, якого відряджено незнаними людьми Вищим Розумом Світу»).

• Тамарка – («подружки з першої партії» з Ленкою).

• Єва – (Пампушка, дружина Якіма, «Інспектор районного відділу освіти порівнював Єву із завучем ФЗО на прізвище Абиз-Заде...«не знаю, який у першого завуча орган можна назвати «абиз», тому й не наважуся на аналогії, а ось Заде- і в Єви, і в першого завуча подібні...», «дуже Єва-Пампушка норовита, отака як племінна кобила з виїздних райкомівської конюшні»).

• Люципер – («..строчить» доноси на сусіда «туди, куди треба», робить ворогами рідних братів, накликає на домашніх зайців мор... – головне – усякими спокусами і звабами Люципер душить національну свідомість...»).

• Гринь («Гринь був з батраків») – («...дядько Гринь...вважав себе одеситом, хоча більшу частину служби провів на кораблі,а місто вивчав за поштовими картками ...»; «...зняли з посади бригадира польової бригади і відправили пасти телят»).

• Улита Іванівна («...була батрачкою,а потім сільською активісткою й першою колгоспницею...»).

• Костянтин – («син голови колгоспу», «невеликий на зріст підліток вирізнявся довгим носом і відносно широким і пласким підборіддям, за що його й прозвали недоброзичливці «смесь бульдога с носорогом»).

• Рябий – (Іванов, «директор підсобного господарства»).

• Серафима – («Горбоноса,циганкувата дочка...»)

• Стратон («професійний кавалерист будьонівського гарту») – («Головний охоронець колгоспного добра, якого називали об'їждчиком, хоча й був малограмотним,та завжди: і в армії, і в селі намагався бути коло начальства.»)

• Іван («заготівельник райспоживспілки») – (дід Леонтій про Івана: «...думав і ти по-справжньому грамотний – на лобі написано чотири класи та і красну книжечку маєш, як мало хто в селі-комуніст...»).

• баба Орися Петрівна («колись була вчителькою»).

• Астроном – («...він учений і знає все, що на небесах і на землі»).

• Нінель Камінчучка («...живе за вигоном..., дитський ум як був, так і остався ...»).

• Дуська («...скаже речення, або кілька, прикусить губу і зирить на усі боки своїми маленькими очицями»).

- Векла – («колишня фронтовичка...», «...верхня її губа затремтіла, коло лівого ока нервово тіпалася щока – колишня контузія давалася знаки», «Векла засміялася. Сміх її був молодим і задиркуватим, неначе за плечима не було фронтів і тисяч смертей»).
- Дмитро Васильович Підгайний (архітектор обласного міста).
- Сірйога («називали попом») – (« Чого називали Попом високого, як жердина парубка, що працював у рудоуправлінні електриком-невідомо. Можливо, тому, щоб не пропало слово з розстріляним сільським батюшкою Сергієм»).
- Ганна – («Інша справа – Ганна. Її ще треба «оприділить, поставити на доріжку...», «дівчина-краса», «Ганнуся повинна стати дамочкою, які траплялися Якимові у довоєнному місті ... майбутнє свого чада бачив у шляпі й з рідкіюлем під пахвою...»).
- Петро Петрович Перепечкін – («начальник паспортного стола»).
- дід Причина – «жадняга» (розпитував про все, перепитував).
- Нінка – («...значиться професоршою...»).
- Акулина – («...на гілляці дерева вишні в подертій на лахміття чоловічій косоворотці причаїлась, ніби завмерла, стара, майже лиса жінка, що ледь тримала в дрижачій правиці великі, соковиті, блідо забарвлені плоди...». «Впалі губи Акулини заплямкали, а з беззубого рота вирвалося вже не шипіння – зойк...»).
- Фрау Катрін – («Німкеня Катрін, коли були добрі наглядачі табору приходила до хати Леонтія і допомагала по господарству»).
- Пахомович (завферми), Св. Володимир, Володька (брат Якіма), Сидір Артемович Ковпак – («герой радянського союзу»), Клара – (Маняша і Клара – сестри), Катря («мати розбишаки Костянтина»).
- Костя («син голови»; «...все на собі тягнув...»).
- Скицький («кращий алгебраїст класу»).
- Єгор (батько Натки, «Спілкування з ним ніколи не народжує агресії, озлобленості. Вершиною його доброти є співчуття»).
- Льонька (циган, «...циганові й Бог дозволив брехати, от він і бреше...»).
- Волобуєв-Табуреткін («пацан ... з Росії»).
- Довгоносик – («Уже як у кого вшніпиться – хоч гопки скач, буде так, як Двгоносик постановив»).
- Гриць (Григорій Усов) – (батько дітей Насті, «красень ... а роботящий – мало хто в селі такий ... а увечері, як візьме в руки гармошку – сама живим голосом промовляє і до танцю запрошує...»).
- Храмцов – 4 («...заворг, за очі всі називають його «Хамцов»).
- Маняша – 4 («старша поміж сестер...»).
- Кравченко («голова колгоспу»; «...з пана пан...»)
- Володимир Васильович («...хворів на рак горла ... Володимир вважав, що його хвороба – кара Господня за гріхи...»).
- Ганна Кухта (розбитна) – 2 рази.
- Соска («бригадірша», «...ця стерва усіх міряє одним аршином...»).

- Катерина Мандрик-Куйбіда (член УПА).
- Микола («син був у Якіма розбитним...»).
- Іванов (начальник, «...це один з маси людей, які ще в тридцятих прийшли на Україну з півночі. Їм дозволялося самопостачання по дорозі... Для тих, хто оцього всього не знав, Іванов виділявся серед маси людей хіба що ряботиння...»).
- Тьотя Поля (прибиральниця, «...молодиця, зростом аж під сволок, через десятки хвилин закалатає на перерву, як на пожар...»).
- Климко («...поліцай ... так і не виріс до повного імені Клим»)
- Валентина («Між заклаклыми пальцями правиці затиснуто невеликий вузлик з чунями, склеїних зі старої автомобільної камери. Перед тим, як відправитись у місто на товарообмін, мати хрестила сина і йому дорогу, щоб Бог допоміг поміняти хліб на взувачку»).
- Клавдія Андріївна (завклубом, «Ціміданов посміхнувся чи то молодому голосу, чи високим персам, що пружно напинали білу блузку завідувачки клубу»).
- дід Шнурко («...довгов'язий дід Шнурко ... якому правління колгоспу доручило керувати бригадою виключно удовиць»).
- Стогній («Накажіть дідові Стогнію, хай запряже вороних – та й усього діла»).
- Терешко (привіз з війни акордеон «...й тепер натіхаря цугикає, закриває вікна й двері, щоб ніхто не почув»).
- Філіп (живе у Криму, у великій хаті, яка дісталася від татарів).
- Петро Федорович («отець Никодим», «Недавно постригся і райком рекомендує його вчителем російської словесності»).
- Голопупенко («Для історії немає значення, коли помер якийсь там Голопупенко чи Нетудихата...»).
- Іцик («...добре вчився...»).
- Сіроштан («сів за розкрадання соціальної власності»).
- Владислав (п'ятирічний син батька Якіма, «...пророцтво збулося...захлинувся бідолаха»).
- Михайло Михайлович (тайговик, «...родом з Полтавщини, той, хто сів гречку, а вродив буряк...прожив життя в труді і злиднях...на старості літ осиротів»), Віктор Петрович (вчитель малювання).

Здійшене дослідження уможливорює дійти таких **висновків**:

Імена «героїв» творів регіональної художньої літератури частково теж є складовою загального атласу антропонімів Донецького краю, бо події роману розгортаються на теренах Слобідської України [5].

Теоретична база літературно-художнього образу ґрунтується на таких засадах:

1. Літературно-художня ономастика вторинна, тобто вона тісно пов'язана з загальнонародною ономастикою, частково оперує її методологією, використовує її моделі та базу.

2. Власні назви в художньому творі вибирає або створює сам автор, загальнонародна ономастика детермінована історично.

3. Літературно-художня ономастика та загальнонародна

ономастика мають різні функції. Основна функція ономастики – номінативна, а літературно-художньої – стилістична (інформаційно-стилістична та емоційно-стилістична).

4. Літературно-художня ономастика пов'язана з галуззю мовлення, а загальнонародна ономастика – із галуззю мови [2, с. 5–22].

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у поглибленому вивченні низки актуальних питань:

Дослідити специфіку антропонімів як вияв авторської думки в художньому тексті Анатолія Федя. Зауважимо, що в сучасному українському мовознавстві досі немає праць, які містили б аналіз добору літературних онімів у творчості цього письменника.

Простежити власні імена як локальну семантичну структуру, що закріплюється за іменем у конкретному тексті.

Антропоцентричність художньої літератури спонукає до активного розвитку літературної антропоніміки як окремої мовознавчої дисципліни. Дослідження літературної ономастики стане перспективою подальшого дослідження.

Література

1. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Onomastica. Roczn. XXXI. Wrocław etc.*, 1986. Р. 5–22.

2. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 416 с

3. Федь А. Переддень Доби Водолієвої. Канів: «Склянка часу»*Zeitglas verlag, 2013. 470 с.

4. [\[\https://revolution.allbest.ru/history/00278119_0.html#text

5. <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/alferov.pdf>

МОРФЕМІКА ТА СЛОВОТВІР

Жукова К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Шапран Ю.

– викладач кафедри східних мов та міжкультурної комунікації Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

УДК 811.581

ВПЛИВ ТРАДИЦІЙ НА НАЗВИ СУЧАСНОГО ОДЯГУ В КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано структурний склад назв сучасного одягу китайською мовою. Виокремлюються найбільш поширені моделі, які корелюють з кількісно-складовим складом лексики китайської мови. Крім цього розглядається проблема впливу традицій на формування назв сучасних елементів одягу. Виділяються видові та похідні назви. З'ясовано, що більшість назв сучасного одягу в своєму складі мають морфему-назву одягу традиційного. Вбачаємо в цьому незаперечний вплив традицій на формування сучасної лексики.

Ключові слова: морфема, кількісно-складовий склад мови, видова морфема, семантичне поле.

Жукова Е.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры восточных языков Харьковского национального педагогического университета имени

Г. С. Сковороды

Шапран Ю.

– преподаватель кафедры восточных языков и межкультурной коммуникации Харьковского национального университета имени

В. Н. Каразина

ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИЙ НА НАЗВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ОДЕЖДЫ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируется структурный состав названий современной одежды на китайском языке. Выделяются наиболее распространенные модели, которые соответствуют количественно-слоговому составу лексики китайского языка. Кроме этого рассматривается проблема влияния традиций на формирование названий современных элементов одежды. Выделяются видовые и производные названия. Установлено, что большинство названий современной одежды в своем составе имеют морфему-название одежды традиционной. Считаем это неоспоримым влиянием традиций на формирование современной лексики.

Ключевые слова: морфема, количественно-слоговой состав языка, видовая морфема, семантическое поле.

Zhukova K.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Oriental Languages Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Teachers' Training University

Shapran Y.

– Teacher, Department of Oriental Languages and Intercultural Communication, Kharkiv V. N. Karazin National University

THE INFLUENCE OF TRADITIONS ON THE NAMES OF MODERN CLOTHING IN THE CHINESE LANGUAGE

The article analyzes the structural composition of the names of modern clothes in the Chinese language. The most common models, which correspond to the quantitative syllable composition of the Chinese language vocabulary, are selected. The problem of the influence of traditions on the modern clothing names forming is considered. The root morphemes (the names of the traditional clothes) and derivative names are outlined. It was found out that the most of selected of modern clothes names have a root morpheme in their composition. We consider this an undeniable influence of traditions on the formation of modern vocabulary.

Key words: morpheme, quantitative-syllable composition of language, root morpheme, semantic field.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток сучасного одягу в цілому світі та поява нових слів зумовили інтерес до основних тенденцій словотворення та впливу традицій на назви елементів сучасного одягу в китайській мові. До того ж, незважаючи на те, що Китай останні десятиріччя стрімко розвивається, в країні зростає інтерес до традиційного костюму. Цьому чимало сприяють масштабні історичні фільми та серіали, які користуються популярністю у глядачів. Поєднання сучасних тенденцій моди та любові до традиційного одягу реалізується на рівні словотворення. Об'єктом даного дослідження є назви сучасного одягу в китайській мові та їхній зв'язок із назвами одягу традиційного. Особливості будови складених слів-назв сучасного одягу та вплив на них традицій, уявлень становить предмет дослідження

Вважаємо, що опрацювання результатів нашого дослідження є актуальним для майбутніх перекладачів та синологів.

Аналіз останніх досліджень. На сьогоднішній день значна увага дослідників зосереджена на укладанні тематичних словників та підручників, що знайомлять з назвами сучасного одягу. Серед таких робіт можна назвати посібник І. В. Кошелевої «Цвет, одежда, обувь и аксессуары» [2] та безліч онлайн ресурсів серед яких studychinese.ru, shibushi.ru, alfavit-online.in.ua та ін. Та на тлі словникових видань гостро відчувається відсутність наукових досліджень, присвячених аналізу лексичного матеріалу. Кандидатські дисертації розглядають китайський костюм лише у культурологічному аспекті [4; 5].

Таким чином, опрацювання останніх досліджень демонструє необхідність проведення аналізу назв елементів одягу в структурному та діяхронічному аспектах.

Предметом дослідження є семантичні та структурні особливості будови складених слів-назв одягу.

Метою даної роботи є аналіз назв предметів одягу та виявлення впливу традицій на формування назв одягу сучасного. Досягнення даної мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) виділення

експериментальної групи загальним обсягом 300 слів; 2) аналіз лексичних одиниць та виділення підкатегорій за різними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. У старокитайській мові слова в переважній більшості були односкладовими. У словнику «Менцзи цидянь» (孟子词典) односкладові слова становлять близько 66 %, а багатоскладові – близько 34 % [6, с. 14]. Однак за багато сотень років існування і розвитку китайської мови в кількісно-складовому складі відбулися зміни. Ще в кінці минулого століття російський китаєзнавець А. Лутовінов стверджував, що китайська розмовна мова складається з певної кількості односкладових та великої кількості багатоскладових слів [1, с. 1]. Нині в китайській мові багатоскладових слів значно більше, ніж односкладових. У «Списку трьох тисяч найбільш уживаних слів путунхуа» (普通话三千常用词) односкладові та багатоскладові слова становлять відповідно приблизно 37 % і 63 % [6, с. 13].

Односкладові слова (单音词 – dān yīn cí) являють собою первинні (первісні) лексичні одиниці, їх іноді називають простими (кореневими) словами. Односкладове слово, вихідна лексична одиниця китайської мови, обмежене в своєму складі однією морфемою, позбавлене афіксів або будь-яких інших словотворчих елементів. Багато односкладових слів китайської мови виражають найбільш прості поняття, вони є непохідними, позначають предмети і явища, відомі людині з глибокої давнини. Наприклад, такі слова, як: 天 tiān – небо, 雨 yǔ – дощ, 人 rén – людина, 男 nán – чоловік, 女 nǚ – жінка, 手 shǒu – рука. Що стосується назв одягу, то односкладовими є такі 巾 (jīn) – хустка (особливо шовкова), пов'язка на голову, тюрбан, шапочка; 裤 (kù) – штани, брюки; 帽 (mào) – головний убір, капелюх, шапка; 鞋 (xié) – туфлі, черевики, взуття; 衫 (shān) – сорочка, плаття (без підкладки), халат, блузка; сукня; 裙 (qún) – мантія, спідниця, фартух; 带 (dài) – пояс, ремінь, шарф, стрічка; 衣 (yī) – одяг, плаття, костюм, куртка, кофта. Як ми бачимо, для багатьох односкладових слів-назв одягу китайської мови характерна багатозначність.

Односкладові слова досі відіграють важливу роль, вони можуть вживатися самостійно, проте також служать для утворення складних слів. Деякі слова старокитайської мови, що мають один склад, втратили якість самостійних лексичних одиниць і в сучасній мові використовуються як значущі частини багатоскладових слів (多音词 – duō yīn cí), які являють собою вторинні лексичні одиниці, що мають в своєму складі не менше двох морфем. Одна з морфем може бути афіксом або будь-яким іншим словотворчим елементом. Такі лексичні одиниці є похідними та можуть складатися як з морфем, що вживаються самостійно, так і з тих, що вже втратили цю якість. Так, морфем 衣 та 服 в даний час самостійно не вживаються. Разом з тим вони на правах значущих частин входять до складу складного слова 衣服 «одяг», яке

широко використовується в сучасній китайській мові. Морфеми 帶 та 袍 зараз також не вживаються самостійно. Однак, оформлені суфіксом іменників 子 або 儿 використовуються в сучасній мові 带儿 або 带子 – «пояс», 袍儿 або 袍子 – «халат». Інші морфеми також вживаються з суфіксом 子 (鞋子 взуття, 裤子 штани, 裙子 спідниця), або в складі похідних слів 衬衫 сорочка, 制服 форма, 毛巾 рушник.

Нами було виокремлено 300 лексичних одиниць-назв сучасного одягу. Переважна більшість з них – двоскладові, тобто двоморфемні. Загальна кількість одноморфемних слів становить лише 0,6 % від загальної кількості лексичних одиниць, тобто 2 слова, а саме: 褻 (jiǒng) – плаття без підкладки та 襖 (shú) – довга кофта.

Двоморфемних слів виявлено найбільше, а саме 40,4 %, від загальної кількості. До таких слів відносяться: 皮鞋 (píxié) – шкіряні черевики, 睡衣 (shuìyī) – піжама, 长裙(chángqún) – спідниця та інші.

Також нами було знайдено 104 триморфемних слова, що становить 34,7 %. Наприклад: 棉衫 (mián máo shān) – трикотажна білизна, 蕾丝衫 (léisīshān) – мереживна сорочка, 牛仔裙 (niúzǎiqún) – джинсова спідниця та інші.

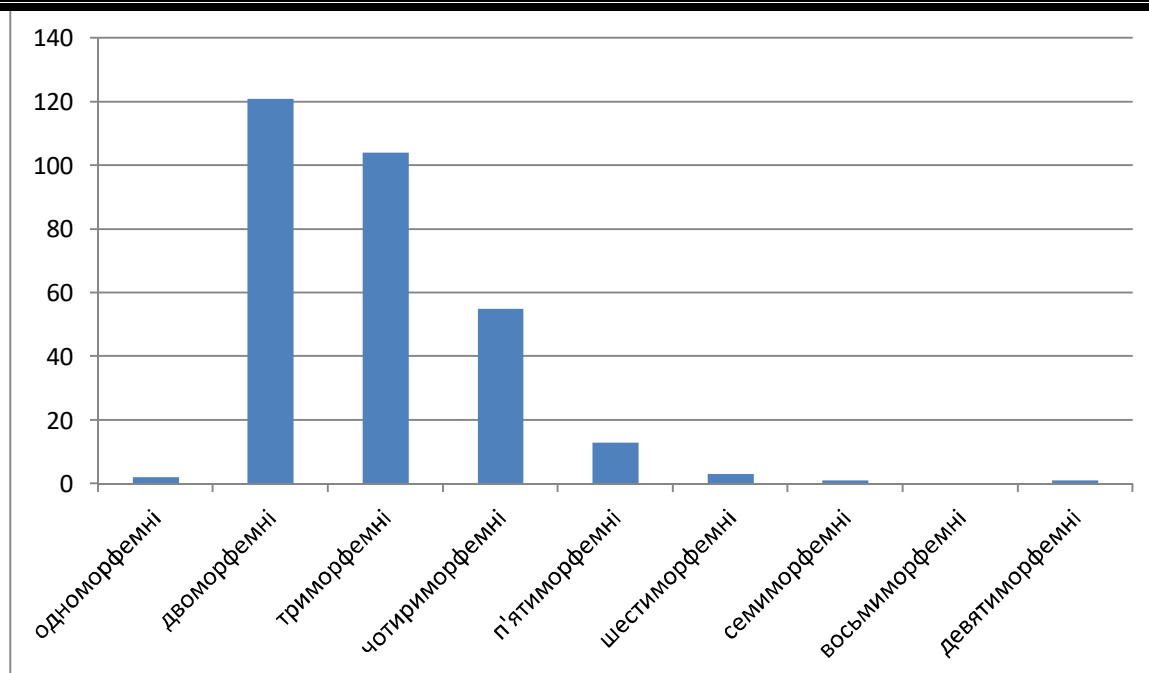
Загальна кількість чотириморфемних слів становить 18,4 % тобто 55 слів, наприклад: 连指手套 (liánzhǐ shǒutào) – мітенки, 灯笼儿裤 (dēnglongérkù) – шаровари, 翻领衬衫 (fānlǐng chènshān) – сорочка апаш, 棉军大衣 (miánjūndàiyī) – бавовняна шинель для солдатів, 连体内衣 (liántǐnèiyī) – боді.

П'ятиморфемні назви складають 4,3 % від загальної кількості слів, а саме 13. Це такі слова як 双排扣西服 (shuāng pái kòu xīfú) – костюм з двома рядами ґудзиків, 化装跳舞服 (huàzhuāng tiàowǔ fú) – маскарадний костюм, 系腰带短裤 (xìyāo yāodài duǎnkù) – бермуди та інше.

Шестиморфемних назв було виявлено лише 3, що становить 1 % від загальної кількості, наприклад: 鸡尾酒会礼服 (jīwěijiǔhuì lǐfú) – вечірня сукня, 短袖紧身外衣 (duǎnxiùjǐnshēnwàiyī) – куртка з короткими рукавами.

Нами було знайдено семиморфемну назву, а саме 仿麂皮领夹克衫 (pángjǐpílingjiākèshān) – піджак із замшевим коміром, що становить 0,3 % та дев'ятиморфемне слово –反射面式通风防护服 (fǎnshèmiàn shì tōngfēng fánghùfú) – захисний одяг із вентиляцією та світло відбиваючою поверхнею, що також становить 0,3 %.

Отже, ми можемо зробити висновок, що з точки зору кількісно-складового складу домінуючою нормою в сучасній китайській мові є двоскладове слово, їх кількісна перевага і провідна роль безсумнівні. Трішки менше триморфемних слів, ще менше чотириморфемних назв. Назви одягу, що складаються з однієї, семи та дев'яти морфем є радше винятком (див. діаграму 1.1).

У ході аналізу багатоморфемних назв одягу було виявлено, що 194 слова, тобто 65,5 % становлять лексичні одиниці, які мають в своєму складі морфему-назву традиційного одягу. Вважаємо такі багатоскладові утворення *похідними* назвами (назва, що утворена чи виведена з іншого подібного, про величину, форму, категорію тощо [2]), тоді як ієрогліфи 巾 裤 帽 鞋 衫 裙 带 衣 та ін. пропонуємо називати видовими морфемами. Ці назви позначали елементи одягу в стародавньому Китаї та знайшли своє місце у сучасній мові в багатоскладових словах.

З обраних нами назв було виокремлено 21 похідну лексичну одиницю із ієрогліфом 服 що складає 7 %, від загальної кількості. Це такі слова, як: 青年服 (qīngnián fú) – молодіжний піджак, 民族服装 – (mínzú fúzhuāng) – народний (національний) костюм, 大礼服(dàlǐfú) – парадна форма, мантія, 燕尾服 (yànwěifú) – фрак, 晚礼服 (wǎnlǐfú) – вечірній офіційний костюм, смокінг, 鸡尾酒会礼服 (jīwěijiǔhuì lǐfú) – коктейльне плаття та інші. В складі багатоскладових слів морфема зберігає своє значення «одежа»

Ієрогліф 衣 входить до складу 13 %, тобто 39 слів, а саме: 圆领毛衣 (yuánlǐngmáoyī) – шерстяний светр з круглим горлом (комір), 风雪大衣 (fēngxuědàyī) – куртка «аляска», парка, 晨衣 (chényī) – халат, 吸汗内衣 (xīhànnèiyī) – спідня білизна, що вбирає піт, 卫衣 (wèiyī) – толстовка, 保暖内衣 (bǎowǎnnèiyī) – термобілизна, 上天衣 (shàngtiānyī) – похоронний одяг, саван. Як ми бачимо, у цій групі об'єднані лексичні одиниці з досить різноманітною семантикою. Проте, самі морфемні 衣 та 服 первинно мали значення «одежа», що дозволило їхнє використання в багатьох похідних словах.

Однак більшість видових слів вказували на конкретний елемент

одежі та зберегли це значення в похідних словах. Наприклад, 10 %, тобто 30 слів, з виокремлених нами назв одягу, становлять похідні слова морфеми 褲 (kù) – штани, брюки, прикладом являються 马裤 (mǎkù) – брюки для верхової їзди, брюки галіфе, рейтузи для верхової їзди, 棉毛 (mián máo kù) – підштаники, 背带裤 (bēi dài kù) – комбінезон із підтяжками, 系腰带短裤 (xìyāo yāodài duǎnkù) – бермуди та інші.

Слів, що включають у себе ієрогліф 衫, нараховується 19, тобто 6,3 %, але, на наш погляд, спостерігаємо звуження семантичного поля, адже слово 衫 (shān) в давнину позначало сорочку, плаття (без підкладки), халат, блузку та навіть сукню. На сьогодні похідні слова здебільшого позначають сорочки різного вигляду та призначення: 球衫 (qiúshān) – теніска, 足球衫 (zúqiúshān) – футболка, 短袖衬衫 (duǎnxiù chènshān) – сорочка з короткими рукавами, 蝙蝠衫 (biānfúshān) – сорочка фасону «летюча миша», 方格衬衫 (fānggé chènshān) – ковбойка, 女衬衫 (nǚchènshān) – блузка.

Конкретним залишилося значення морфеми 帽 (mào) – головний убір, капелюх, шапка. 24 похідних слова, тобто 8 %, називають різні види капелюхів: 无边帽 (wúbiān mào) – феска, 罗宋帽 (luósòngmào) – китайська шапка вушанка, 三用帽 (sān yòng mào) – трицільна шапка, 大浴帽 (dàyǎnmào) – капелюх із широкими полями, 瓜皮帽 (guāpímào) – ярмулка, тубетейка, 鸭舌帽 (yāshémào) – картуз.

Ще одним прикладом використання видової морфеми у похідних словах є 16 слів, тобто 5,3 %, з ієрогліфом 鞋 (xié), що використовувався для позначення різних видів взуття. На даний момент морфема зустрічається у словах: 登山鞋 (dēngshānxié) – гірські черевики, 运动鞋 (yùndòng xié) – кросівки, 足球鞋 (zúqiúxié) – бутси, 橄榄球鞋 (gǎnlǎnqiú xié) – шиповки для гри в регбі, 高跟鞋 (gāogēn xié) – туфлі на високих підборах, 雨鞋 (yǔ xié) – гумові чоботи, 凉鞋 (liángxié) – босоніжки, 拖鞋 (tuōxié) – шльопанці, капці, 人字拖鞋 (rénzìtuō xié) – сланці та інші.

Ієрогліф 带 (dài) – пояс, ремінь, шарф, стрічка використовується 7 разів, що становить 2,3 %. До похідних слів належать 腹带 (fùdài) – пояс-корсет, 收腹带 (shōufùdài) – стягуючий бандаж, 无带乳罩 (wúdàirǔzhào) – бюстгальтер без бретельок, 背带裙 (bēidàiqún) – спідничний комбінезон, 腰带 (yāodài) – поясний ремінь, пояс та інші.

Слово 巾 (jīn) означало хустку (особливо шовкову), пов'язку на голову, тюрбан, шапочку. Але в сучасній лексиці вживається у 7 словах – 2,3 %, наприклад: 毛巾 (máojīn) – махровий рушник, 毛皮围巾 (máopíwéijīn) – горжетка (маленький хутряний шарф-лисиця з голівкою, лапками і хвостом), 红领巾 (hónglǐngjīn) – червона краватка, піонерський галстук, 领巾 (lǐngjīn) – краватка (косинкою). Як ми бачимо, ці слова наразі не пов'язані з головними уборами, а здебільшого позначають довгий шматок тканини, що одягається на шию.

裙 вживається 22 рази, що становить 7,3 % від загальної кількості

обраних нами слів: 牛仔裙(niúzǎiqún) – джинсова спідниця, 腰褶裙 – (yāozhéquán) – широка спідниця, зібрана навколо талії, 背帶裙 (bēidàiqún) – спідничний комбінезон, 芭蕾舞短裙 (bālěiwǔduǎnqún) – пачка (спідниця балерини), 超短裙 (chāo duǎn qún) – міні-спідниця, 喇叭裙 (lǎbaqún) – спідниця кльош, 无袖连衣裙 (wúxiùliányīqún) – сукня без рукавів, 女童裙装 (nǚtóngqúnzhuāng) – сукня для дівчаток, 学生裙 (xuésheng) – шкільне плаття та інші.

Отже, нами були розглянуто назви сучасного китайського одягу та отримано такі висновки:

1. З точки зору структури, двоморфемних назв одягу найбільше, триморфемних та чотириморфемних дещо менше, що корелює з кількісно-складовим складом лексики китайської мови. Назви одягу, що складаються з однієї, семи та дев'яти морфем, є радше винятком.

2. Було виокремлено видові та похідні назви. Видові назви походять від назв давнього традиційного одягу, іншими словами – це перший одяг від якого походить одяг сучасний. Під час дослідження ми переконалися, що назви традиційного китайського одягу мали значний вплив на формування назв сучасного одягу. Більш ніж половина слів з опрацьованих 300 одиниць, а саме 194, мають у своєму складі морфему-назву одного з елементів традиційного одягу.

Таким чином, вважаємо, що назви традиційного одягу мають значний вплив на формування назв сучасного одягу. Видові назви використовуються в багатоскладових назвах, здебільшого зберігаючи зв'язок із первинним значенням, уточнюючи з якого матеріалу зроблений одяг; на яку частину тіла одягається; з якою метою зроблений або яке його призначення чи який його зовнішній вигляд.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо у виділенні конкретних категорій, що проаналізують семантичну структуру складених назв сучасного одягу.

Література

1. Лутовинов А. Г. Начатки грамматики китайского разговорного языка приспособительно к формам языка русского. Москва, 1898. 398 с.

2. Кошелева И. В. Цвет, одежда, обувь и аксессуары. Китайский язык. *Пособие по лексике*. Харьков, 2010. 180 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/231784/>

3. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/synkora> (Дата звернення: 04.02.2019).

4. Эволюция китайского традиционного костюма в Северном Китае как отражение социокультурных кодов картины мира. *Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat*. URL: <http://www.dissercat.com/content/evolyutsiya-kitaiskogo-traditsionnogo-kostyuma-v-severnom-kitae-kak-otrazhenie-sotsiokulturnykh-kofov-kartiny-mira>

5. Этнокультурные традиции национального костюма в дизайне современной китайской одежды. *Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat*. URL: <http://www.dissercat.com/content/etnokulturnye-traditsii-natsionalnogo-kostyuma-v-dizaine-sovremennoi-kitaiskoi-odezhdy>

6. 中国语学新辞典. 东京. 1969. 339页.

Самойленко О.

– кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1 Донецького національного медичного університету

УДК 811. 161.1 '373. 611

ОНОМАСИОЛОГІЙНІ МОДЕЛІ КВАЗИКОМПОЗИТІВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ

Статтю присвячено розробці основних ономасіологічних моделей квазікомполітів російської мови на позначення об'єктів. Під квазікомполітами розуміємо слова, які утворилися не шляхом конденсації речень та словосполучень, а альтернативним чином. Ономасіологічні моделі представлено в категоріях ономасіологічного базису та ономасіологічної ознаки. Доведено, що за певними афіксоїдами затверджується певне категоріальне значення, співвідносне з ономасіологічними базисами або ономасіологічними ознаками.

Ключові слова: ономасіологічний базис, ономасіологічна модель, ономасіологічна ознака, похідне слово, складна лексема, квазікомполіт.

Самойленко Е.

– кандидат філологічних наук, преподаватель кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1 Донецького національного медичного університету

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ КВАЗИКОМПОЗИТОВ РУССКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ОБЪЕКТОВ

Статья посвящена разработке базовых ономасиологических моделей квазікомполітивов русского языка для обозначения объектов. Под квазікомполітивом мы понимаем слова, которые образовались не в результате конденсации предложений и словосочетаний, а альтернативным способом. Ономасиологические модели представлены в категориях ономасиологических базисов и ономасиологических признаков. Доказано, что определенные аффиксоиды являются носителями определенного категориального смысла, коррелирующего с ономасиологическими базисами или ономасиологическими признаками.

Ключевые слова: ономасиологический базис, ономасиологическая модель, ономасиологический признак, производное слово, сложная лексема, квазікомполіт.

Samoilenko O.

– Candidate of Science (Linguistics), Teacher, Philology and Arts Department No. 1, Donetsk National Medical University

ONOMASIOLOGICAL MODELS OF QUASICOMPOSITES OF THE RUSSIAN LANGUAGE FOR THE DESIGNATION OF OBJECTS

The article is devoted to the development of basic onomasiological models of quasicomposites of the Russian language for the designation of objects. Under quasicomposites, we understand words that were formed not by the condensation of sentences and word-combinations, but in an alternative way. Onomasiological models are presented in the categories of onomasiological basis and onomasiological sign. It is proved that certain affixoids may have a certain categoric meaning, correlated with onomasiological bases or onomasiological signs.

Key words: onomasiological basis, onomasiologic model, onomasiologic sign, derivative word, complex lexeme, quasicomposite.

Постановка проблеми. Постійне збагачення словникового складу вимагає все нових і нових досліджень з особливостей сучасного словотвору. Одним із найпродуктивніших способів утворення нових лексичних одиниць на сьогоднішній день виступає словоскладання. Продуктивність словоскладання зумовлена тим, що композити постають моновербальними (економними) еквівалентами складних найменувань. Отже, композитопобудова втілює тенденцію мовної та мовленнєвої економії, закону, що є одним з найосновніших у функціонуванні мов на сучасному етапі розвитку.

Зв'язок з іншими дослідженнями. Мовознавці вже давно роблять спроби аналізувати похідні одиниці у межах ономасіологічного підходу до механізму творення похідних слів. У сучасній лінгвістиці існують різні підходи стосовно принципів аналізу композитів, одним з найсучасніших з них є ономасіологічний, який дозволяє аналізувати складні лексеми як з погляду семантики і синтаксису, так і з позиції когнітології та теорії номінації. У межах ономасіологічного підходу доцільним є розробка ономасіологічних моделей, які складаються з базиса та ознаки, що дозволяє визначити механізм творення як складного, так і квазіскладного слова (лексеми, що утворилася не шляхом конденсації речення та словосполучення, а альтернативним способом: за аналогією, з допомогою афіксоїдації, шляхом поєднання запозичених коренів або використанням іншомовних словотвірних моделей, калькування тощо). На думку О. В. Раєвської, ономасіологічний підхід до процесу номінації дозволяє розглядати слова «як результат пізнавальної діяльності людини, яка встановлює зв'язки між різними предметами об'єктивної дійсності у навколишньому світі та виражає цей зв'язок у найменуваннях, які вона утворює» [4, с. 82].

Постановка завдання дослідження. Мета статті – визначити ономасіологічні моделі квазікомполітів сучасної російської мови на позначення об'єктів дійсності. Реалізація поставленої мети вимагає виконання низки завдань: 1) визначення основних ономасіологічних базисів, які є характерними для цієї лексико-граматичної групи; 2) пошук можливих ознак для уточнення існуючих ономасіологічних базисів; 3) визначення афіксоїдів, які найчастіше використовуються у ролі ономасіологічних базисів та ознак для побудови квазікомполітів зі значенням «об'єкт дійсності».

Основний виклад матеріалу. Метою ономасіологічного підходу до аналізу складних слів є опис структури значення квазіскладного слова, що формується з ономасіологічного базису, який указує на родові поняття, та ономасіологічної ознаки, що вказує на певні видові характеристики. Ономасіологічний базис (як фактор включення певного явища позамовної дійсності до певного поняттєвого класу) має категоріальне значення. Ю. І. Євтушевський [1, с. 139–140] виділяє такі базиси, як назви об'єктів (людей), процеси, артефакти (знаряддя праці, предмети використання, штучні споруди, деталі предметів, абстрактні

артефакти), елементи живої / неживої природи (тварини, рослини, частини та плоди рослин, частини тіла, назви речовин, назви природних об'єктів, темпоративні імена) та ін. Наше дослідження присвячено визначенню ономасіологічних моделей лексем на позначення об'єктів. У межах лексико-граматичної групи іменників на позначення об'єктів дійсності можна визначити наступні ономасіологічні бази та моделі.

Базис «предмет»

«Предмет + галузь»: **культтовари** (*Напомним, в Пскове на Рижском проспекте на перекрестке с улицей Западной в районе бывшего магазина «Культтовары» столкнулись пять автомобилей: ВАЗ 2105, KIA Sportage, Fiat Punto, Daewoo Nexia и микроавтобус Citroen* (<http://auto.pln24.ru/automir/autonews/122030.html>)).

«Предмет + статус»: **ретро-фото, ретро-одежда** (*Как можно предположить, сейчас осень тридцать девятого – в моде ретро-одежда, «Шинигами» и танцы в стиле РРАР* (Мир фантастики. 2017. № 2)).

«Предмет + розмір»: **мини-бикини** (*Поворот моды заключается в том, что ушли в прошлое мини-бикини, топless, стринги и прочие "купальные" тенденции, от которых у медиков резко прибавилось работы, а мужчины забыли, что в женщине должна быть загадка* (<http://www.e-vid.ru/index-m-192-p-63-article-13932.htm>)).

Базис «пристрій»

«Пристрій + трансгресив»: **тахометр, дактилограф** (*Многие водители не замечают многих приборов, расположенных на панели автомобиля. Однако автомобильные конструкторы не стали бы устанавливать то, что водителю совершенно не нужно. Одним из таких приборов является автомобильный тахометр* (<http://avtobaiki.ru/avtotyuning/tahometry-prednaznacheny-dlya.html>)).

«Пристрій + спосіб дії»: **бензопила, теплоход, електропоезд** (*Битком набитый электропоезд горел в Харьковской области, состав совершил экстренную остановку* (<http://vp.donetsk.ua/gorod-region/gorod/18450-v-kharkovskoj-oblasti-gorel-elektropoezd-kharkov-kramatorsk>)).

«Пристрій + галузь»: **авиалайнер, гидросамолет** (*Казалось, что гидросамолётам уготована роль вымирающих динозавров среди своих собратьев, умеющих садиться на обычную землю* (https://life.ru/t/%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0/882752/liet-aiushchiie_lodki_piat_samykh_intieriesnykh_ghidrosamoliotov_vsiekh_vriemion)).

«Пристрій + локатив»: **звёздолёт, планетолёт, вездеход** (*Не считая времени, изобретатель потратил на производство вездехода 2 тысячи долларов. Взамен получил многоцелевое ТС для дома и досуга* (<https://www.segodnya.ua/economics/avto/ukrainec-sozdal-neobychnyu-vezdehod-vsego-za-dve-tysyachi-dollarov-1033655.html>)).

«Пристрій + деталь»: **пилорама** (*Пилорамы, в том числе дисковые пилорамы, являются одними из самых востребованных в*

широком ряде деревообрабатывающих станков. Без пилорамы не обходится ни одно деревообрабатывающее производство, поэтому её выбору следует уделить особое внимание (<http://www.alpha-intech.ru/pilorama>)).

«Пристрій + статус»: **перпетуум-мобиле** (Многие ученые считали то, что если вечный двигатель (**перпетуум-мобиле**) привести в действие, то он никогда не остановится, и будет осуществлять полезную деятельность для людей (<http://konstryktorov.net/izobreteniya/vechniy-dvigatel-perpetuum-mobile/>)).

«Пристрій + додаткова функція»: **автоводовоз** (В течение 1962–1965 гг. были освоены сложные по своей конструкции машины, которые в дальнейшем и определили целенаправленную основную работу по освоению и выпуску новых коммунальных машин: автоопрыскиватель ОГ-53, илосос ИЛ-980, **автоводовоз АВВ-2.2**, **автокеросиновоз АЦ-1.9**, аммиачная машина АЦ-2.2. (http://www.kommash.ru/ru/zavod_kommash/history)).

Базис «призначення пристрою»

«Призначення пристрою + фактура»: **бензопровод, нефтепровод** (Найроби, Кения – По меньшей мере 75 кенийцев погибли в результате взрыва **бензопровода** в Найроби, столице Кении (<http://daypic.ru/tag/%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4>)).

«Призначення пристрою + спосіб роботи»: **тепловоз** (Успешная работа **тепловоза** зимой во многом зависит от его подготовки и правильного ухода за ним со стороны локомотивной бригады (<http://яруга.рф/index.php/zheleznaya-doroga/128-teplovoz-illyustrirovannoe-posobie-mashinistu/510-teplovoz-illyustrirovannoe-posobie-mashinistu-rabota-v-zimnikh-usloviyakh>)).

Маркерами базисів «пристрій» та «призначення пристрою» виступають афіксоїди **-метр, -граф, -воз, -ход, -провод, -лёт, -скоп.**

Базис «документ»

«Документ + галузь»: **интернет-издание** (В интернет-издание "Страна" пришли с обыском сотрудники СБУ. Об этом в фейсбуке сообщил главный редактор издания Игорь Гужва (<https://vesti-ukr.com/politika/244205-v-internet-izdaniya-strana-nahrjanuli-s-obyskom>)).

«Документ + статус»: **загранпаспорт, VIP-приглашение** (В ответ на официальные заявления Русской православной церкви о том, что в Московской патриархии не печатали никаких **VIP-приглашений** на поклонение поясу Богородицы в храме Христа Спасителя, кроме пропусков для определенного числа духовенства и прихожан московских и областных храмов, те, кто имел возможность пройти в храм по таким приглашениям, обнародовали в Сети информацию и фото напечатанных пригласительных (http://www.newsru.com/religy/25nov2011/vip_gosh.html)). В Государственной миграционной службе заявили, что проблем с оформлением и выдачей загранпаспортов нет после начала работы 2 января 2013

года, сообщили в ведомстве. «В конце 2012 года Миграционной службой Украины проведены все необходимые подготовительные мероприятия, связанные с передачей от МВД Украины функции по оформлению **загранпаспортов**», – отметили в ведомстве (<http://korrespondent.net/ukraine/events/1476957-v-migracionnoj-sluzhbe-zaverili-cto-zagranpasporta-vydayutsya-v-obychnom-rezhime>)).

Базис «речовина»

«Речовина + фактура»: **шлакоблок** (Одним из преимуществ **шлакоблока** является невысокая стоимость материала: при прочих равных условиях строение из шлакоблока быстрее монтируется и в итоге обходится гораздо дешевле, чем, к примеру, из кирпича (<http://stroyontage.com.ua/page-5.html>)).

«Речовина + назначения»: **пилинг-крем, лифтинг-крем, фотобумага** (Просто подобрать **лифтинг-крем**, который подходит именно вашей коже, весьма и весьма непросто ((<http://www.alegri.ru/krasota/kosmetologija/sostav-lifting-kremov.html>)).

Базис «назначения речовины»

«Назначения речовины + объект дії»: **мейк-ап-ремувер, тату-ремувер** (Мария, я так понимаю, что она Вам удаляла этот кусочек, что-то типа «**тату-ремувер**», но не факт, возможно просто делала ранку, чтобы с корочками всё отпало, хотя это невозможно, наверное (<http://dnepr.info/companies/beauty/parikmakherskiesalonu/tatooage>)).

Базис «статус объединения предметов»

«Статус + галузь»: **биоресурсы** (Указанные водные биоресурсы в случае, если их физическое состояние не позволяет возратить их в среду обитания, а также продукты их переработки, в том числе икра, подлежат незамедлительному уничтожению (Агафонов 2017)).

«Статус + засіб дії»: **вибротехника** (Необходимо надежное уплотняющее **виброоборудование?** У нас есть все, что вам требуется: **виброплита, виброплощадка** и другая **вибротехника** от различных производителей с гарантией качества и надежности (<http://vibro-i.narod.ru/>)).

Базис «просторовый объект»

«Просторовый объект + назначения»: **автогородок, мотодром, велодром** (Согласно подсчетам, строительство 250-метрового **велодрома** международного уровня обойдется примерно в 500000 евро (<http://ru.tampere.fi/novosti/v-tampere-poyavitsya-velodrom>)).

«Просторовый объект + галузь»: **зоомагазин, зоосалон, арт-кафе** (В **арт-кафе** «Неизвестный Петровский» Вы можете → играть в настольные игры, какие только пожелаете для одного-двух человек и для большой компании: шашки, шахматы, нарды, Эрудит, Манчкин, свинтус, геолото, мафия, квестория и многие другие (<http://np.dp.ua/ob-art-kafe.html>)).

«Просторовый объект + розмір»: **мегаполис** (Из-за загрязнения одной из небольших рек вблизи китайского мегаполиса Шанхая

несколько городских районов остались без водоснабжения, сообщило в пятницу центральное китайское телевидение (<http://www.segodnya.ua/world/Ogromnyy-kitayskiy-megapolis-ostalsya-bez-vody-iz-za-zagryazneniya-reki.html>)).

«Просторовий об'єкт + фактура»: **агрозгородок** (Сéница (белор. Сéница) – первый и наиболее развитый агрогородок в Минском районе Минской области Беларуси, который объединяет деревню Сеница и поселок Юбилейный (http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B0_%28%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BA%29)).

«Гібридний стан просторового об'єкту»: **лесостепь, лесотундра** (Ачинская **лесостепь** с подтайгой имеет наименьшие размеры (Сергеев 1971)).

«Проміжне становище просторового об'єкту»: **юго-запад, юго-восток** (На юго-западе Чечни в перестрелке с боевиками ранен полицейский (<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/222560/>)).

Маркерами цієї ономазіологічної моделі характерним є використання інтернаціональних префіксоїдів **мини-, миди-, макси-, мега-**, які використовують для визначення ознаки «розміру», при чому далеко не всі використання цих конструктивів перехідного статусу фіксуються словниками, наприклад, іноді натрапляємо на таке: **мин-киоск, мини-магазин**. Досить поширеним для базису «просторовий об'єкт» є використання суфіксоїда **-дром (мотодром, велодром, автодром)**.

Висновки. Вивчення ономазіологічних моделей є важливим етапом розвитку словотвору сучасних мовних систем. Унаслідок ономазіологічного аналізу було доведено, що префіксоїди та суфіксоїди часто набувають категоріального значення, що наближує їх до афіксів. На користь такого твердження свідчить закріплення за афіксоїдами певних ономазіологічних базисів або ознак.

Афіксоїди **-граф, -метр** та **-скоп** стали продуктивними для реалізації моделі «призначення пристрою + об'єкт дії». Афіксоїди **мини-, миди- макси-** активно використовують для ознаки «розмір», наприклад, для реалізації моделі «просторовий об'єкт + розмір». Афіксоїди **нео-** та **ретро-** використовують для вираження ознаки «статус».

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості детального дослідження ономазіологічних моделей як квазікомполітивів, так і власне складних слів російської мови, що належать до різних лексико-семантичних груп на кшталт «особа», «біологічна сутність», «процес».

Література

1. Евтушевский Ю. И. Номинативные свойства сложных образований со структурами AN NN в современном английском языке : дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Пятигорск, 1985. 207 с.
2. Каракотов М. Д. Экзоцентрические композиты английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Москва, 1989. 16 с.
3. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного

слова. Москва: Наука, 1981. 199 с.

4. Раевская О. В. Словообразовательная системность лексики французского языка. *Филологические науки*. № 3. 1990. С. 87–95.

5. Селіванова О. О. Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов). Черкаси: Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 1996. 299 с.

6. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономазиологическом аспекте : дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук: 10.02.02. 2008. 406 с.

7. Dokulil M. Tvoreni slov v ceštine. Praha : CAV, 1962. 263 s.

Ивасюк О.

– преподаватель факультета лингвистики Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

УДК 811.161.1

ДИВЕРГЕНТНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ГНЕЗДЕ ГЛАГОЛА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ ОСЯЗАТЬ

В статье рассматривается проблема дивергенции в словообразовательных гнездах с вершиной-полисемантом на примере глагола физического восприятия «осязать». Обосновывается необходимость различения СГ лексем и СГ семем, а при наличии последних словообразовательное гнездо многозначной лексики трактуется как гнездо дивергентное, представляющее собой многомерную конфигурацию с конвергентной частью.

Ключевые слова: дивергенция, дивергентное словообразовательное гнездо, СГ лексемы, СГ семемы, конвергентная часть словообразовательного гнезда.

Ивасюк О.

– викладач факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ДИВЕРГЕНТНІ ПРОЦЕСИ У СЛОВОТВІРНОМУ ГНІЗДІ ДІЄСЛОВА ФІЗИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ОСЯЗАТЬ

У статті розглядається проблема дивергенції у словотвірних гніздах з вершиною-полісемантом на прикладі дієслова фізичного сприйняття «осязать». Обґрунтовується необхідність розрізнення СГ лексем і СГ семем, а за наявності останніх словотвірне гніздо багатозначної лексики трактується як гніздо дивергентне, яке являє собою багатомірну конфігурацію з конвергентною частиною.

Ключевые слова: дивергенція, дивергентне словотвірне гніздо, СГ лексемы, СГ семемы, конвергентна частина словотвірного гнізда.

Ivasiuk O.

– Teacher, Department of Linguistics, National Technical University of Ukraine 'Ihor Sykorskyi Kyiv Polytechnic Institute'

DIVERGENT PROCESSES IN THE WORD FAMILY OF THE VERB OF PERCEPTION 'OSYAZAT' (TO FEEL, TO PERCEIVE)

The article deals with the issue of divergence in word families with the top of polysemants as exemplified by the verb of perception 'osyzat' (to feel, to perceive). The necessity of distinction between word-family of lexemes and word-family of sememes

is substantiated. Provided there is the latter, the word family of polysemous lexeme represents the divergent word family, which is the multidimensional configuration with the convergent part.

Key words: *word family, divergent word family, word family of a lexeme, word family of a sememe, convergent part of the word family.*

Постановка проблемы. Современная дериватология на пути своего становления как самостоятельной науки прошла несколько этапов в изучении основных единиц словообразования, установив, что наиболее крупной из них является словообразовательное гнездо (СГ). Эти комплексные единицы словообразования (КЕС) рассматривались с различных точек зрения: с диахронно-этимологической (Н. Ю. Авина, М. Д. Барченкова, Н. В. Бугорская, И. С. Козырев, Е. Н. Полякова, А. Н. Тихонов и др.), формально-структурной (Е. Л. Гинзбург, М. Ю. Зуева, Э. П. Копнина, Л. С. Лев, А. И. Моисеев, Е. М. Пантелеева, А. А. Поликарпов, Н. А. Пугиева, А. Н. Тихонов, Н. А. Ярошенко и др.), формально-семантической (Н. Ю. Авина, И. В. Альтман, Н. К. Воловик, Р. С. Гильманова, Л. К. Жаналина, Е. Е. Жуковская, А. М. Зализняк, А. Д. Зверев, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская, З. А. Монастыренко, А. С. Пардаев, Г. Н. Плотникова, Т. И. Плужникова, П. А. Соболева, Л. И. Ширина, Ю. А. Шепель, М. Н. Янценцкая и др.). На поиск лингвистических универсалий было направлено сравнительно-типологическое описание СГ слов определенных лексико-семантических групп разных языковых систем (З. М. Волоцкая, А. А. Лукашанец, Л. В. Полякова, Б. К. Саральпов, А. Н. Шиловский и др.).

Анализ последних исследований. Своё видение структурной организации однокоренных слов предлагают когнитологи (Л. А. Араева, П. А. Катышев, М. Н. Образцова, М. А. Осадчий, А. Н. Шабалина и др.), оперируя понятием пропозиционально-фреймовой модели. Необходимо отметить, что когнитологи рассматривают, по сути, не словообразовательное гнездо в традиционном его понимании, а гнездо однокоренных слов (ГОС), которое осмысливается как пространство реализации смысловых потенциалов деривационной вершины гнезда, представляющей ядерный концепт ГОСа [4]. К. А. Демиденко предложила мотивационно-ассертивную модель гнезда однокоренных слов [3].

В то же время в рамках традиционного подхода к комплексным единицам словообразования остались нерешенные вопросы, в частности, имеющаяся классификация комплексных единиц словообразования требует уточнения, поскольку важным моментом любого научного изыскания является, как известно, полнота описания предмета исследования для продуктивного дальнейшего его осмысления: как отмечал А. Г. Лыков, «классификация является мощным и надёжным орудием познания, но только в том случае, если она учитывает диалектическое развитие классифицируемых объектов и наши постоянно углубляющиеся научные представления о них» [7, с. 55].

В настоящем исследовании базовым является традиционное понимание словообразовательного гнезда как многомерной единицы, состоящей из «горизонтальных» и «вертикальных» рядов. «Горизонтальные» ряды дериватов – словообразовательные цепочки, включающие и общее исходное мотивирующее, и последовательно производные слова, вплоть до последней степени мотивированности. «Вертикальные» же ряды – это словообразовательные парадигмы – совокупности кодериватов, имеющих общее мотивирующее и систематизируемые с учетом их категориальной тождественности [10, с. 8].

Новым является подход к анализу СГ с вершиной-полисемантом как комплексной единицы словообразования, которая содержит производные, образованные от разных семем многозначного слова-вершины. Такое СГ рассматривается как дискретное образование, нецельность которого обусловлена дивергентными процессами в деривационном пространстве многозначного глагола.

Под деривационным пространством понимаются все речевые реализации словообразовательного потенциала анализируемого слова как генератива, которые могут проявляться и на эпидигматическом уровне, и на уровне словообразования.

Материалом исследования послужило словообразовательное гнездо с вершинной лексемой *осязать*, которая входит в семантическое поле перцепции как глагол физического восприятия. Чувственное восприятие, являясь основой когнитивной деятельности человека, осуществляется при помощи пяти органов чувств: осязания, зрения, слуха, обоняния, вкуса. Поскольку восприятие представляет собой, прежде всего, процесс, то ядерными лексическими средствами его номинации являются глаголы. «Толковый словарь русских глаголов» под ред. Л. Г. Бабенко (далее ТСРГ) квалифицирует перцептивные глаголы как глаголы интеллектуальной деятельности, поэтому не случайно они были предметом исследования с учетом их роли в формировании языковой картины мира (Апресян 1995; Урысон 1998). Кроме того, они рассматривались в плане их места в лексической системе (Васильев 1981; Падучева 2003), в том числе в диахронии (Бенке 1987; Глинка 2003; Клименко 1989; Слободян 2007, Сафонова 2008 и др.); они исследуются с учетом особенностей их лексикографической фиксации (Кан Чжунхо 2016), в плане их функционирования в разносистемных языках (Гарипова 2013; Дадаев 1997; Магомедова 2007; Усмонов 2014 и др.); широко представлено их описание в неславянских языках (Моисеева 2006; Чертыкова 2016; Юлдашев 1961 и др.).

В словообразовательном аспекте русские перцептивные глаголы изучены в меньшей степени (Гарипова 2013; Яковенко 1987), что и определило выбор их в качестве языкового материала.

Цель настоящего исследования – описать структуру СГ с вершиной-полисемантом как КЕС особого типа – дивергентное словообразовательное гнездо (на примере глагола физического

восприятия *осязать* в качестве вершины гнезда).

Задачи. Целевая установка работы предполагает обоснование выбора материала исследования, описание эпидигматического гнезда глагола *осязать*, выявление словообразовательной активности каждого лексико-семантического варианта анализируемой леммы и моделирование дивергентного словообразовательного гнезда с указанием конвергентной его части.

Изложение основного материала исследования. Анализируемый глагол *осязать* «в других славянских языках отсутствует. Ср. укр. *Сприймати дотиком, відчувати на дотик* – *осязать*» [14, с. 609–610]. Это слово было в старославянском языке, и М. Фасмер считает его производным от *-сягать* [13, с. 168], а в древнерусском языке оно фиксируется с XI в.: «осязати, 1 ед. осязаю: осязу – «прикоснуться», «ощупать» [14, с. 610]. В слове очевиден исторический корень *-сяз-*, имеющий алломорф *-сяг-*, который широко представлен в славянских языках. В частности, в чешском языке он выделяется в глаголе *sahat* в значении «трогать, касаться» [16, с. 496], т. е. имеет общее значение с русским глаголом *осязать*. В XIX в. В. И. Даль приводит его церковнославянский вариант *осязи* в значении «досягнуть, ощупать» и так описывает глагол *осязать*: «по(рас)познать осязаньем, первым из пяти чувств наших, изведать, коснувшись телом, рукою или пальцами; ощупать, распознать ощупью» [2, с. 709]. Таким образом, приведенное значение было у рассматриваемого глагола исходным.

Лексикографическая фиксация глагола *осязать* в советский и постсоветский период свидетельствует, что это значение у него сохранилось (ср.: «Воспринимать на ощупь, путём непосредственного прикосновения, осязания» [12, с. 890], «Воспринимать на ощупь, органами осязания» [9, с. 1225], [5, с. 1158], «Воспринимать путём осязания» [8, с. 660; 1, с. 736], «Воспринимать на ощупь, прикосновением кожей к чему-л.» [15, с. 601]). В семантической структуре слова выделяется ядерная (категориально-лексическая) сема 'воспринимать', эксплицированная в словарной дефиниции (лексема *воспринимать*), равно как и индуцируемые ею семы, определяющие способ восприятия, – 'касаться', 'щупать', и «инструментальные»: 'органы', 'осязание', 'кожа'. Имплицированными при этом остаются семы 'объект', 'конкретный'. Важно учесть, что ядерная сема обозначена словом, имеющим два значения: «1. Распознать, ощутить органами чувств. 2. Понять, оценить каким-либо образом» [1, с. 152]. Можно сказать, что, осязая, воспринимая с помощью тактильного контакта, человек понимает, какой именно физический объект перед ним и определяет его характеристики, то есть сема 'понимать' в семантической структуре слова есть, но она не актуализирована и является потенциальной. В силу экстралингвистических причин (появление денотата) в семантической структуре глагола *осязать* происходит рокировка сем, в результате чего сема 'понимать'

становится ядреной и эксплицируется в слове *воспринимать*, но уже в другом его значении. Это приводит к тому, что у глагола *осязать* тоже появляется ещё один лексико-семантический вариант, который фиксируется толковыми словарями: «2. перен. Воспринимать, замечать (книжн.)» [12, с. 890]; «2. перен. Чувствовать, замечать, воспринимать что-л. *Каждый... собственными глазами видит и реально осязает... действительно колоссальные достижения...*» [9, с. 1225]; [5., с. 1158], «2. Перен. ощущать, воспринимать, замечать. *Месть тогда лишь сладка, когда имеешь возможность видеть и осязать её плоды.* (Чехов); ***Осязать надвигающиеся перемены***» [8, с. 660; 1, с. 36]. Отметим, что в «Толково-словообразовательном словаре русского языка» И. А. Ширшова (далее ТСШ) в словарной дефиниции к ЛСВ2 лексема *воспринимать* отсутствует: «2. (перен.) Ощущать, замечать. ***Осязать надвигающиеся перемены***» [15, с. 601]); не очень внятно составлено описание глагола *осязать* в переносном значении и в «Толковом словаре русских глаголов» под ред. Л. Г. Бабенко (где представлен только этот ЛСВ анализируемого глагола): «Перен. Воспринимать что-л., ощущая, замечая внутренними чувствами, словно соприкасаясь кожей с чем-л., распознавая ошупью. Синонимы: *ощущать, чувствовать.* *Мы не только предчувствуем победу, мы начинаем её осязать*» [11, с. 307], поскольку не ясно, что следует считать «внутренними чувствами». В дефинициях такого рода сема 'понимать' либо остаётся неактуализированной (как в ТСШ), либо (как в ТСРГ) становится погашаемой (в терминологии М. В. Никитина). Доказательством её наличия может служить трансформация примеров, приведенных в данных словарях: ***Осязать надвигающиеся перемены*** = *Понимать, что наступают перемены; Мы не только предчувствуем победу, мы начинаем её осязать* = *мы начинаем понимать, что она скоро наступит.*

Таким образом, эпидигматическое гнездо глагола *осязать* включает два рассмотренных лексико-семантических варианта. Образование второй семемы становится возможным за счёт мотивационной активности в ЛСВ 1 гиперсеммы 'воспринимать'. В словарной дефиниции ЛСВ 2 лексема *воспринимать* (если она представлена) выступает уже в значении «понимать», но сема 'воспринимать' может быть имплицированной, получая материальное выражение в других перцептивных глаголах, использованных при описании второй семемы. В ЛСВ 2 меняется способ восприятия и сам объект восприятия: объект понимается умом, поскольку он (объект) нематериальный. В приведенных словарями примерах такой объект обозначен событийными существительными, а обозначенные события могут либо произойти, либо нет. Использование глагола *осязать*, который в прямом своём значении предполагает конкретность, реальность объекта, указывает на то, что и при переносном значении глагола объект восприятия имеет место быть или будет, что он реален; приведём ещё один вариант трансформации рассматриваемых

дефиниций: **Осязатъ** *надвигающиеся перемены* = *Понимать, что перемены реальны*; *Мы не только предчувствуем победу, мы начинаем её **осязать** = мы начинаем понимать, что победа реальна.*

Словообразовательное гнездо с вершинным глаголом *осязать* включает, согласно «Словообразовательному словарю русского языка» А. Н. Тихонова, 10 дериватов, но в нем отсутствует наречие *осязаемо*, следовательно, всего 11 производных слов: на первой ступени словопроизводства – 4 единицы: *осязаться, осязание, осязаемый, осязательный*, на второй – 5: *осязаемость, неосязаемый, осязаемо, осязательно, осязательность*, на третьей – 2: *неосязаемость, неосязаемо*.

Поскольку возможные дивергентные процессы, определяющие структуру словообразовательного гнезда, проявляются уже на первой ступени словообразования, рассмотрим именно эти дериваты.

Глагол **осязаться**, который является по сути формой страдательного залога глагола *осязать*, не представлен в лексикографических изданиях, которые использовались в настоящем исследовании, кроме «Словаря современного русского литературного языка» в 17 т. (далее БАС) и «Нового словаря русского языка. Толково-словообразовательного» Т. Ф. Ефремовой (далее ТСЕ), описание которого идентично дефиниции БАС: «1. Восприниматься органами осязания. 2. Перен. Замечаться, чувствоваться, восприниматься. *Невидим, но **осязается** потонувший в морозной тьме палисад.* (Серафимович)» [9, с. 1223]. Из этого следует, что оба ЛСВ глагола *осязать* проявили равную слово(формо)образовательную активность.

Девербатив **осязание** является транспозиционным синтаксическим дериватом исходного глагола, то есть обозначает абсолютно то же действие, но уже как предмет. Из всех использованных словарей только БТС именно так описал лексему *осязание*, учитывая оба её лексико-семантических варианта, о чём свидетельствует экзemplификация: «1. к *Осязать*. **Осязание** *пальцами рук. **Осязание** результатов какой-либо деятельности*». [1, с. 736]. В БАСе (и в ТСЕ), по сути, на это тоже указывается путём развёрнутого описания, но только для ЛСВ 1: «Восприятие ощущений, получаемых при прикосновении различных твёрдых или жидких тел к коже и слизистым оболочкам. *Раньше всех других чувств появляется у ребенка **осязание** в губах, которыми он ищет грудь матери*» [9, с. 1224]. В словаре Д. Н. Ушакова (далее СУ), в «Словаре русского языка» под ред. А. П. Евгеньевой (далее МАС), в ТСШ представлены дефиниции: «Ощущение, получаемое кожей при прикосновении к чему-л. *Осязание – одно из пяти основных чувств*» [12, с. 890]; «Ощущение, возникающее при соприкосновении кожи с чем-л. – одно из пяти внешних чувств. *Органы осязания*» [8, с. 660]; «Ощущение, возникающее при прикосновении к чему-л. *Органы осязания*» [15, с. 601], то есть очевидно, что семантика генератива отличается от семантики производного (речь идёт о чувстве, а не о процессе),

поэтому в БТС это значение представлено как ЛСВ 2 слова *осязание*: «2. Одно из внешних чувств человека и животного: способность воспринимать прикосновения, давление, растяжение. *Органы осязания. Ориентироваться в пространстве с помощью осязания*» [1, с. 736]. Однако слово в данном значении является эпидигматом слова *осязание* в его ЛСВ 1, а не дериватом глагола *осязать*, на что косвенно указывает словарная статья БАС, фиксирующая устойчивое сочетание *чувство осязания*: « \diamond Чувство осязания. Чувство **осязания** в руке должно быть так развито, чтобы верно указывало время подсечки» [9, с. 1224], а у второй семемы генератива на этом деривационный потенциал заканчивается, и словообразовательная цепочка обрывается на ЛСВ1 слова *осязание*.

Производное **осязаемый** является формой глагола *осязать*, а именно страдательным причастием настоящего времени. В СУ оно описано как «|| Заметный, доступный восприятию (книжн.) *На камне были едва осязаемые неровности*» [12, с. 887]. Поскольку способ восприятия не обозначен, можно предположить, что подобное значение возможно и у ЛСВ 2 глагола, что подтверждается другими лексикографическими изданиями: «1. Такой, который можно осязать; чувственно-воспринимаемый. 2. То же, что *осязательный* (в 3-м значении). *Мы во всём ищем положительной осязаемой пользы* (Одоевский)» [9, с. 1223]; «1. Страдат. прич. наст. вр. от *осязать*. 2. В знач. прил. Доступный восприятию, заметный, осязаемый. ...*был он тою загадочной, но осязаемой на каждом шагу силою, которая, даже повергнутая, преследовала нас долгое время* (Бахметьев)» [8, с. 660], «1. Воспринимаемый осязанием. О. предмет. *Объяснить ребенку осязаемый мир*. 2. Вполне реальный, заметный, осязаемый. *Осязаемая польза. Достичь о. результатов. О. результаты воспитания. О. плоды преобразований*» [1, с. 736]. Таким образом, данное производное возможно от обеих семем лексемы *осязать*.

Прилагательное **осязательный** по сравнению с рассмотренными производными имеет более сложную семантическую структуру, о чём свидетельствуют словарные дефиниции. Следует отметить, что в толковых словарях при описании вокабулы выявление словообразовательной производности не является обязательным, и это следует учитывать при исследовании деривационного пространства слова.

В СУ фиксируются два значения прилагательного **осязательный**: «1. Служащий для осязания. *Осязательные органы насекомых. Осязательные нервы*. 2. перен. Весьма осязательный, очень заметный, крупный (книжн.). *Осязательные результаты. Результаты весьма осязательны.*» [12, с. 887]. Очевидно, что дериват в первом значении образован от глагола *осязать* в его ЛСВ 1, хотя и в других лексикографических изданиях (кроме ТСШ) он описывается через *осязание*: «1. Спец. Относящийся к осязанию, связанный с ним. *Все двигательные рефлексy в связи с условиями их возбуждения могут быть разделены на*

группы зрительных, слуховых, обонятельных, вкусовых, осязательных рефлексов. (Бехтерев. Общие основы рефлексологии человека). || Служащий для осязания. *Осязательные органы.*» (БАС); «1. Служащий для осязания. *Осязательные волосы.*» (МАС); «1. Относящийся к осязанию, связанный с ним. *О. рефлексы. О. реакция ребёнка. О. волосы.*» (БТС); даже в толково-словообразовательном словаре Т. Ф. Ефремовой: «1. Соотносящийся по значению с сущ. *осязание*, связанный с ним.». И только в ТСШ дефиниция отражает формально-семантическую связь слов *осязательный* и *осязать*: «Предназначенный осязать (в 1-м значении). *Осязательные нервные окончания.*».

Обращает на себя внимание в словарях разное количество лексико-семантических вариантов производного *осязательный*. Уже БАС выделяет три ЛСВ (приводим, начиная со второго): «2. Такой, который можно осязать; чувственно-воспринимаемый. *По мере того, как спор отрывался от осязательной действительности, он становился ярче.* (Туров). 3. Перен. Заметный, видимый; существенный. *Наука величественна, образование полезно, но практические выгоды более осязательны.* (Писарев)», МАС и БТС только два: «2. перен. Видимый, заметный, осязательный. *Люблю ту человеческую деятельность, которая даёт осязательный результат.* (Паустовский)», «2. Видимый, заметный, существенный. *О. результаты. О. разница работ разных лет.*»; в ТСЕ тоже три, и они несколько отличаются от БАС: «2. Свойственный осязанию, характерный для него. 3. Такой, который можно осязать. // перен. Заметный, видимый. // перен. Существенный.»; ТСШ выделяет два ЛСВ: «2. Заметный, видимый (к *осязать* во 2-м значении). *Осязательные результаты.*».

Анализ фактического материала привёл к заключению, что в семантической структуре прилагательного *осязательный* можно выделить четыре лексико-семантических варианта (используем параллельно приведенные выше формулировки и их возможный вариант (в скобках)):

1. Спец. Относящийся к осязанию, связанный с ним. (Относящийся к действию по глаголу *осязать*). *Все двигательные рефлексy в связи с условиями их возбуждения могут быть разделены на группы зрительных, слуховых, обонятельных, вкусовых, осязательных рефлексов.* (Бехтерев. Общие основы рефлексологии человека).

2. Служащий для осязания. (Служащий для того, чтобы осязать.) *Осязательные органы.*

3. Такой, который можно осязать; чувственно-воспринимаемый. *По мере того, как спор отрывался от осязательной действительности, он становился ярче.* (Туров).

4. Видимый, заметный. (Воспринимаемый как осязательный) *О. результаты. О. разница работ разных лет.* || Существенный. (Значимый.)»

Аргументация данного заключения: производное образовано от глагола *осязать* с помощью суффикса *-тельн-*, многозначность которого определила дивергенцию в эпидигматическом гнезде слова *осязательный*. В данном деривате (в первом ЛСВ) суффикс *-тельн-* имеет самое общее значение «4) указывающий на определенную связь с действием, напр., *избирательный, оборонительный, подготовительный*.» [6, с. 466], в ЛСВ 2 – значение «3) предназначенный для выполнения действия, напр. *курительный, летательный, плавательный*»; (там же); в ЛСВ 3 – «2) являющийся объектом действия или способный им стать, напр. *желательный, извинительный, осязательный*»; (там же). ЛСВ 4, как отмечено в ТСШ, мотивирован ЛСВ 2 глагола *осязать*, и в этом случае в прилагательном суффикс *-тельн-* также имеет значение «указывающий на определенную связь с действием».

Проведенное исследование позволило сделать следующие **выводы**. Если сравнить словообразовательные гнезда двух семем глагола *осязать* даже на уровне парадигмы первой словообразовательной ступени, становится очевидна разница в количественном составе дериватов. Формально от каждого ЛСВ образуются дериваты *осязаться, осязание, осязаемый, осязательный*, однако есть отличия:

1) образованный от глагола *осязать* в ЛСВ 1 дериват *осязание* расширяет деривационное поле глагола, формируя новое эпидигматическое гнездо, в котором реализуется архисема 'воспринимать' глагола, в то время как у второй глагольной семемы деривационная активность угасает;

2) дериват *осязательный*, образованный от ЛСВ 1 вершинного глагола, формирует эпидигматическое гнездо с тремя эпидигматами, а производное от ЛСВ 2 имеет только одно значение.

От обоих лексико-семантических вариантов леммы *осязать* образуются производные *осязаться* и *осязаемый*, которые формируют конвергентную часть словообразовательного гнезда. В неё же входит ЛСВ 1 деривата *осязание* и ЛСВ 4 прилагательного *осязательный* (в предложенной нами модели эпидигматического гнезда этого производного. Во всех привлекавшихся для исследования словарях данный лексико-семантический вариант описывается как конечный).

Следовательно, словообразовательное гнездо глагола *осязать* можно характеризовать как дивергентное с конвергентной частью. Дискретность гнезда определяется различной словообразовательной активностью семем многозначного глагола, что может служить одной из специфицирующих характеристик каждого из лексико-семантических вариантов. В ходе исследования уточнены отдельные словарные дефиниции анализируемых лексем, предложена модель эпидигматического гнезда адъективного deverbative *осязательный*.

В перспективе с целью определения дивергентных гнезд и их специфики необходимо исследовать словообразовательные гнезда не

только с вершинными глаголами-полисемантами этой же семантической группы, но и с иной семантикой, а также гнезда, вершинами которых являются слова других частей речи.

Литература

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Москва: Русский язык, 1981. Т. 2. 779 с.
2. Демиденко К. А. Мотивационно-ассертивное моделирование гнезд однокоренных слов группы 'времена года' (на материале современного русского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Кемерово, 2007. 28 с.
3. Евсеева И. В. Когнитивное моделирование словообразовательной системы русского языка (на материале комплексных единиц) : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Кемерово, 2011. 49 с.
4. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. Москва: Рус. яз., 2001. Т. 1. 1232 с.
5. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. Москва: АСТ: Астрель, 2005. 634 с.
6. Лыков А. Г. Вопросы русистики. Избранное: В 3 т. Т. 3. Кн. 2. Общие вопросы теории. Краснодар: Кубанский государственный университет, 2003. 210 с.
7. Словарь русского языка. В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Рус. яз., 1981-1984. Т. 2, 1983. 736 с.
8. Словарь современного русского литературного языка. В 17 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. Москва-Ленинград: Наука, 1948-1965. Т.8. 1839 с.
9. Тихонов А. Н. Формально-семантические отношения в словообразовательном гнезде : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.01: Русский язык. Москва, 1974. 35 с.
10. Толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / под ред. Л. Г. Бабенко. Москва: АСТ-ПРЕСС, 1999. 704 с.
11. Толковый словарь русского языка. В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1938. Т. 2. 1040 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / Пер с нем. и доп. О. Н. Трубачова. Москва: Прогресс, 1987. Т. 3. 832 с.
13. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: В 2 т. Москва: Рус. яз., 1999. Т. 1. 624 с.
14. Ширшов И. А. Толковый словообразовательный словарь русского языка: Комплексное описание русской лексики и словообразования Москва: ООО «Издательство «Русские словари», 2004. 1022 с.
15. Етимологічний словник української мови. В 7 т. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 5. 703 с.

Юшак В.

– кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 81'33'373.2:004.823

ПРОПОЗИТИВНА НОМІНАЦІЯ ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ СОФТОНІМІВ

У пропонованій статті досліджується пропозитивна номінація як продуктивний спосіб словотворення сучасних англomовних софтонімів. З'ясовано, що у словотворенні назв програмних ресурсів номінація через

речення представлена трьома типами: софтоніми-імперативи, софтоніми-декларативи, софтоніми-інтерогативи.

Ключові слова: пропозитивна номінація, спосіб словотворення, софтонім, імператив, декларатив, інтерогатив.

Юшак В.

– кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры английской филологии Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ПРОПОЗИТИВНАЯ НОМИНАЦИЯ КАК СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СОФТОНИМОВ

Работа посвящена исследованию пропозитивной номинации как продуктивного способа словообразования современных англоязычных софтонимов. Результаты исследования свидетельствуют, что в словообразовании названий программных ресурсов номинация через предложение представлена тремя типами: софтонимы-императивы, софтонимы-декларативы, софтонимы-интерогативы.

Ключевые слова: пропозитивная номинация, способ словообразования, софтоним, императив, декларатив, интерогатив.

Yushak V.

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Lecturer, English Philology Department, Eastern European Lesia Ukrainka National University

PROPOSITIONAL NOMINATION AS A WAY OF THE MODERN ENGLISH SOFTONYMS FORMATION

The article focuses on the study of the propositional nomination as a productive way of the word-formation of the modern English softonyms. This research reveals that in the formation of the software products names the propositional nomination is represented by three types: softonyms-imperatives, softonyms-declaratives, and softonyms-interrogatives.

Key words: propositional nomination, way of word-formation, softonym, imperative, declarative, interrogative.

Постановка проблеми. Усе більший інтерес науковців до ономастичних одиниць зумовлений передовсім постійними змінами в процесі словотворення, виникненням нових слів, морфологічними та семантичними змінами наявних лексем. «Нові похідні слова найприроднішим способом відображають зміни, які відбуваються в реальному світі та навколишньому середовищі» [6, с. 18–20]. Через стрімкий розвиток інформаційних технологій словниковий склад англійської мови постійно поповнюється лексичними одиницями, пов'язаними із цією сферою.

Незважаючи на велику кількість продуктів програмного забезпечення, номінативні одиниці на позначення комп'ютерних систем і програм не були предметом спеціальних досліджень. Це зумовило потребу всебічного дослідження ономастичних одиниць, якими позначають продукти програмного забезпечення, аналізу структурних, функціональних і когнітивних аспектів їх словотворення. У пропонованому дослідженні ми зосередилися на англомовних назвах комп'ютерних програм, які ми позначаємо терміном «софтонім» [8; 9].

Аналіз останніх досліджень. Питання мовного позначення об'єктів навколишньої дійсності неодноразово перебували в центрі уваги дослідників (Е. С. Азнаурова [10; 11], Н. Д. Арутюнова [10; 11], А. Д. Бєлова [1], В. Г. Гак [3; 11], Ю. Гжерга [12], С. А. Жаботинська [4], О. С. Кубрякова [5; 10; 11], Л. Ліпка [14; 15], М. М. Полюжин [6], Б. О. Серебренніков [11], В. М. Телія [10; 11], А. А. Уфимцева [10; 11], П. Штекауер [13] та ін.).

Залежно від належності одиниці номінації до певного рівня мови, у межах загальної категорії номінації виділяють три типи: «а) номінація через слово і словосполучення (лексична), б) номінація через речення (пропозитивна) і в) номінація через текст (дискурсивна)» [11, с. 121]. Одиницями номінації, або номінативними одиницями, відповідно виступають слова й словосполучення, які позначають певні предмети, явища або ознаки, речення, яке передає інформацію про факти та ситуації об'єктивної дійсності, і текст.

Особливий тип номінації – пропозитивна номінація, номінативною одиницею якої є речення. У цьому разі позначається не одиничний предмет чи явище, а ціла ситуація. В. Г. Гак пропонує термін «ситуативна номінація», у якій «номінатом є мікроситуація, тобто подія, факт, що об'єднує ряд елементів» [11, с. 257].

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати сучасні англомовні софтоніми, утворені одиницями синтаксичного рівня. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких основних **завдань**: 1) з'ясувати роль мовних і позамовних чинників у формуванні пропозитивних назв комп'ютерних програм; 2) дослідити взаємозв'язок назв продуктів програмного забезпечення з їх функціональним призначенням; 3) визначити типи речень, якими представлена пропозитивна номінація у словотворенні сучасних англомовних софтонімів.

Об'єктом дослідження є сучасні англомовні софтоніми як ономастична група сфери новітніх технологій.

Предмет аналізу – пропозитивна номінація як продуктивний спосіб словотворення сучасного англомовного софтоніму.

Виклад основного матеріалу. У пропонованому дослідженні ми зосередилися на назвах комп'ютерних програм, які утворені через речення. Варто зазначити, що розуміння терміна «пропозитивна номінація» в цьому дослідженні дещо відрізняється від тлумачення В. Г. Гака. Назви програм системного і прикладного рівня позначають одиничні предмети, а не ситуації. Однак формальна репрезентація цієї групи назв у вигляді речень дає нам можливість визначити такий тип номінації, як пропозитивну.

У назвах продуктів програмного забезпечення, утворених однією лексемою, зрозуміла мотивація їх номінації, тобто смислова зв'язка мовного знака з денотатом очевидна. У лексичній номінації відтворюється інформація лише про одну ознаку предмета, яку номінатор вважає найважливішою. Назва, що має форму

словосполучення, докладніше описує і конкретизує денотат. Поєднання слів у словосполученні – це комбінація двох чи більше значень, і семантика нової номінативної одиниці не просто сума цих значень, а лексичне відтворення єдності номінанта та його властивостей. На думку Г. В. Колшанського, у пропозитивній номінації відбувається «зняття ізольованості об'єкта та перетворення її в складну номінацію у завершених комунікативних одиницях» [11, с. 132].

«Денотативним джерелом висловлювання є вже не якийсь визначений предмет або явище, які розглядають відокремлено, а складний денотат як певний зв'язок реальних явищ (предметів, властивостей процесів у їх різних комбінаціях)» [11, с. 124]. Особливістю софтонімів-речень, є те, що вони позначають один об'єкт номінації за допомогою цілої ситуації.

Пропозитивна номінація, або номінація через речення, апелює до користувача, «наближає» програму до нього, залучає до взаємодії та спонукає до вибору цієї програми. «Назви-речення володіють інформативною перевагою та особливим набором засобів вираження, що сприяє посиленому виконанню функції реклами й максимально ефективному впливу на споживача» [7, с. 77]. Серед назв продуктів програмного забезпечення було виявлено три типи пропозитивної номінації: номінація через імперативне речення, декларативне та питальне речення.

У випадку із софтонімами, домінуючим типом речень за метою висловлення є імператив. Причину вбачаємо в тому, що кожна програма виконує певну функцію, команду, і назва через імперативне речення – це своєрідне звертання/наказ користувача до програми виконати певну операцію. У номінаціях, які мають форму наказів, припускається інформація про учасників дії: виконавця дії, саму дію, об'єкт дії та власника цього предмета. Взаємозв'язок між учасниками ситуацій у назвах продуктів програмного забезпечення можна репрезентувати за допомогою схеми пропозицій: ХТОСЬ (власник об'єкта) наказує ЧОМУСЬ (комп'ютерній програмі) діяти на ЩОСЬ-об'єкт.

Найчисельніші ілюстрації імперативних софтонімів – приклади назв системних програм для відновлення файлів (Recover My Photos, Repair My Backup, Repair My Excel, Ashampoo GetBack Photo, GetDataBack, UndeleteMyFiles Pro), архівування/розархівування файлів (StuffIt, Free StuffIt Expander, ExtractNow), видалення файлів (AEVITA Wipe & Delete, AEVITA Erase Hard Drive, CleanAfterMe), резервного копіювання (NTI Backup Now, Nero BackupUp, acdGO), пришвидшення роботи комп'ютера (SpeedUpMyPC, Boost Windows, Boost XP, EnhanceMy8, EnhanceMyVista, EnhanceMyXP), видалення вірусів (RemoveIT Pro, UnHackMe), для зняття скріншота з екрана (Snagit), боротьби зі спамом (Stop SPAM Email, SpamItBack), мов програмування (AutoIt).

Імперативні речення використовують і для утворення назв прикладних програм: Burn My Files, MakeDisc, CopyTo (програми для

запису дисків), Capture&Send (програма, яка робить скріншот екрана й відсилає зображення), Remember The Milk (планувальник), Skipstone (веб браузер), AEVITA Save Flash (збереження Flash анімації із завантажених веб-сторінок), Typelt (текстовий редактор), SearchMyDiscs (каталогізатор дисків), ConvertXtoDVD (мультимедіа конвертер), WebMeUp (програма для оптимізації пошукових систем), Skype Click to Call (плагін).

За своїм комунікативним навантаженням софтоніми-імперативи наближені до інфінітивів. У таких випадках ідеться про категоріальну неоднозначність, «коли точно встановити, яка з категоріальних форм дієслова (інфінітив чи наказовий спосіб) реалізується в цьому контексті, можливо лише в конкретному комунікативному акті» [2, с. 73]. Проаналізуємо такі приклади софтонімів. Назва програми для відновлення видалених даних Search and Recover є інфінітивною конструкцією і позначає те, що користувач може зробити за допомогою програмного ресурсу. В іншому софтонімі Recover My Files дієслово to recover уживається у функції імператива й виступає в ролі звертання користувача до програми виконати певну дію.

Особливість наступних імперативних софтонімів – апелювання до користувача за допомогою вживання займенника другої особи you. Назви YouPaint (програма для малювання), YouMemo (органайзер), YouCam (програма для роботи з відеокамерою) стверджують дію, яку можна виконати за допомогою цих програм. У двох останніх прикладах роль імперативів виконують вербалізовані іменники memo та camera.

Для підсилення прагматичного ефекту в означеному типі пропозитивної номінації використовують знак оклику: avast! EasyPass, avast! Rescue Disc, Dr.WEB CureIt! (антивірусні програми), avast! Backup (програма для резервного копіювання), Paint it! touch, Paint it! (програми для малювання), Create It! (редактор фотографій), Read It Aloud! (синтезатор мовлення), TranslateIT! (електронний словник), Remove Logo Now! (програма для видалення логотипів, текстових написів і субтитрів з відеофайлів). Отже, імперативи створюють ефект розмови між користувачем і програмним забезпеченням, що відрізняє такі софтоніми від інших типів назв, де комунікація відбувається між розробником-адресантом і користувачем-адресатом.

Порівняно із софтонімами-імперативами, пропозитивна номінація через стверджувальне та питальне речення не така поширена. Назви візуального тренажера для очей користувачів ПК Eyes Relaxing and Focusing та програми розпізнавання мовлення Dragon NaturallySpeaking – герундіальні конструкції. Назва програми для вивчення іноземної мови LearnWords вербалізує мету користувача цієї програми – засвоїти нові слова. У назві програми миттєвого обміну повідомленнями IMadering поєднано два денотата (I та ring), які утворюють нове значення (Я створив коло (спілкування)). У назві програми для обміну стислими повідомленнями iSendSMS компонент «і» одночасно виконує роль особового займенника і префіксоїда,

утвореного від лексеми information.

Назви програми, що показує інформацію про вхід у мережу з комп'ютера Is-It-On і програми, яка виявляє причину призупинення роботи комп'ютера WhatIsHang мають форму питальних речень і є звертаннями користувача до програми.

Висновки. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що софтоніми синтаксичного типу вербалізують завдання, які ставить користувач перед комп'ютерною програмою, або операцію, яку він може здійснити за допомогою певного програмного ресурсу. Особливістю назв-імперативів є те, що в них не зазначено виконавця дії та того, хто ініціює її виконання. Незвичність форми софтонімів проаналізованого типу наділяє їх значним маніпулятивним потенціалом, підвищує їх атрактивність та експресивність.

Пропозитивна номінація, або номінація через речення, у словотворенні назв програмних ресурсів представлена трьома типами: софтоніми-імперативи, софтоніми-декларативи, софтоніми-інтерогативи. За комунікативним навантаженням найпоширеніші софтоніми-імперативи, які актуалізують апеляцію користувача до програми виконати певні функції. Назви-речення мають значний маніпулятивний потенціал, є атрактивними й експресивними засобами реклами програмних продуктів.

Перспективи подальших розвідок полягає у виявленні нових способів словотворення англomовних софтонімів, а також у дослідженні особливостей словотворення інших ономастичних одиниць у сфері інформаційних технологій, зокрема назв мобільних застосунків.

Література

1. Белова А. Д. Номинативные процессы в современном английском языке как отражение эволюционного и инновационного развития объектов. Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. Київ: Логос, 2011. С. 65–74.
2. Біскуб І. П. Англomовний дискурс програмного забезпечення як модель мовленнєвої взаємодії людини й комп'ютера: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. 388 с.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования. Москва: Шк. «Языки рус. культуры», 1998. 768 с.
4. Жаботинская С. А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов. Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2010. № 928. С. 6–20.
5. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славян. культуры, 2004. 560 с.
6. Полюжин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород: Закарпаття, 1999. 237 с.
7. Соболева Т. А., Суперанская А. В. Товарные знаки. Москва: Наука, 1986. 176 с.
8. Юшак В. М. Місце софтонімів у ономастичному просторі англійської мови. Наук. вісн. Чернів. нац. ун-ту: зб. наук. пр. Чернівці: Вид. дім «РОДОВІД», 2014. Вип. 692–693: Германська філологія. С. 322–326.
9. Юшак В. М. Структурно-функціональні та когнітивні аспекти словотворення сучасного англomовного софтоніму : автореф. дис. ... канд.

філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2015. 20 с.

10. Языковая номинация (Виды наименований) / [А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, В. Н. Телия и др.]; под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. Москва: Наука, 1977. 358 с.

11. Языковая номинация (Общие вопросы) / [А. А. Уфимцева, Е. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова и др.]; под ред. Б. А. Серебренникова, А. А. Уфимцевой. Москва: Наука, 1977. 360 с.

12. Grzega J. Onomasiological Approach to Word-Formation. A comment on Pavol Štekauer: Onomasiological approach to word-formation. SKASE Journal of Theoretical Linguistics 2, 2005. P. 76–80.

13. Handbook of Word-Formation / Ed. by P. Štekauer and R. Lieber. Dordrecht: Springer, 2005. 470 p.

14. Lipka L. Naming Units (NUs), Observational Linguistics and reference as speech act or What's in a name // SKASE Journal of Theoretical Linguistics. Volume 3. 2006. No. 3. P. 30–39.

15. Lipka L. Word-formation and (proper) names: a neglected field // Ch. Dalton-Puffer and N. Ritt (eds.) Words: Structure, Meaning, Function. A Festschrift for Dieter Kastovsky. Berlin-New York: Mouton deGruyter, 2000. P. 187–2003.

ГРАМАТИКА

Калько М.

– доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

УДК 811.161.2.'366.587

АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ І ТРАНЗИТИВНІСТЬ: ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЇ ВИДУ Й КОНТЕКСТУ

У статті порушено проблему взаємозв'язку категорій аспектуальності й транзитивності як вияву взаємодії категорії виду зі внутрішнім (аспектуально релевантні класи дієслів) та зовнішнім (контактні граматичні та функційно-граматичні категорії, аспектуально вагомі синтаксеми) контекстом, яку в лінгвоукраїністиці окреслено лише в загальних рисах, що переконує в потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії системи й середовища в царині категорії виду українського дієслова, установлення типології конкретних виявів взаємодії аспектуальності й транзитивності.

Ключові слова: аспектуальність, вид, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, аспектуально релевантна синтаксема, транзитивність, інтранзитивність.

Калько М.

– доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языкознания и прикладной лингвистики Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого

АСПЕКТУАЛЬНОСТЬ И ТРАНЗИТИВНОСТЬ: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КАТЕГОРИИ ВИДА И КОНТЕКСТА

В статье анализируется проблема взаимосвязи категорий аспектуальности и транзитивности как проявления взаимодействия категории вида с внутренним (аспектуально релевантные классы глаголов) и внешним (контактные грамматические и функционально-грамматические категории, аспектуально значимые синтаксемы) контекстом, которую в украинском языкознании описано лишь в общих чертах, что подтверждает необходимость дальнейшего лингвистического изучения механизма взаимодействия системы и среды в области категории вида украинского глагола, установления типологии конкретных проявлений взаимосвязи аспектуальности и транзитивности.

Ключевые слова: аспектуальность, вид, перфектив, имперфектив, аспектуальный класс, аспектуально релевантная синтаксема, транзитивность, интранзитивность.

Kalko M.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Ukrainian and Applied Linguistics Department, Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University

ASPECTUALITY AND TRANSITIVITY: INTERACTION OF THE CATEGORIES OF ASPECT AND CONTEXT

The author proves the complex research for the category distinguishing on the aspect semantics basis of the functional grammar studies, to bring broad perspectives into the varied aspectual analysis, for such a process provides taking into account the complexity of relations between the grammatical system of aspect and the

multifaceted surroundings being the milieu of the system proper. The research of the sort would enable to reveal the whole spectrum of aspect in the Ukrainian language, as well as all aspectual features of a verb lexeme and the subtlest shades of its aspect involvement.

Key words: *aspectuality, aspect, perfective, imperfective, aspectuality class, aspectual relevant syntaxeme, transitive, intransitive.*

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [11, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його в жорсткі й стерильні формально-граматичні рамки, абстрагуючись від усього функційно-семантичного багаторівневого обширу. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [12, с. 30].

IV Конференція Комісії з аспектології Міжнародного комітету славистів, що відбулася в червні 2013 року у шведському місті Гетеборзі, засвідчила, що в останні десятиліття центральне місце в дослідженні слов'янського виду як ідіоетнічного вияву універсальної категорії аспекту посідають питання, пов'язані саме з семантичним змістом самої категорії та зі значеннями, що виникають унаслідок взаємодії видових форм і того чи того типу контексту. Це зумовлено тим, що, на думку багатьох аспектологів, складність вивчення категорії виду полягає саме в багаторівневому характері її змісту. Однією із актуальних для дослідників виду й аспектуальності визнано проблему співвідношення системи й середовища, оприявленого через взаємодію категорійного значення виду та контексту. Це передбачає передовсім пильну увагу до аспектуальних особливостей семантичних класів дієслів, специфіки взаємозв'язку виду з внутрішнім та зовнішнім контекстом загалом та іншими граматичними та функційно-граматичними категоріями зосібна [15, с. 13–14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та контексту не могла залишитися поза увагою і в лінгвоукраїністиці, її порушено насамперед у працях В. Русанівського [14], А. Грищенка [17] і Вихованця [5], К. Городенської [6], А. Загнітка [8], О. Бондаря [3], С. Соколової [16], В. Барчука [2] та ін. Однак проблему взаємозв'язку категорії виду із внутрішньолексемним та зовнішньолексемним контекстом окреслено лише в загальних рисах, що переконує в потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії системи й середовища в царині категорії виду українського дієслова, оприявлення взаємозв'язку аспектуальності з категорією

транзитивності, що і становить **мету** цієї статі.

Виклад основного матеріалу. П'ятикомпонентна система аспектуальних класів українського дієслова передбачає протиставлення термінативності (термінативний клас) та інтермінативності (активітивний, стативний, евентивний, релятивний класи) [10, с. 72–86]. Аспектальна специфіка видової поведінки термінативів, або здійсненників, полягає передовсім у здатності до суто видового партнерства (традиційної «чистовидової парності») та наявності конкретно-процесної функції. Дані аспектологічних досліджень підтверджують, що опозиція термінативних та інтермінативних значень, яка зумовлена неоднорідністю процесів стосовно наявності закладеної в їхню природу внутрішньої межі, прогнозованої логікою розвитку, є універсальною для багатьох мов як за семантичним характером, так і за способом вираження. Імплицитна диференціація дієслів щодо термінативності vs інтермінативності виявляє себе зазвичай через інші категорії відповідно до специфіки різних мов. Одним із експлікаторів термінативності vs інтермінативності в граматичній системі сучасної української літературної мови є категорія транзитивності vs інтранзитивності. М. Плющ зауважує, що транзитивність vs інтранзитивність як одна із сфер вираження категорії стану знаходить свою реалізацію через зв'язок із дієсловом у формі знахідного об'єкта незалежно від конкретного значення поєднаних слів [13, с. 44]. Але, як і дієслівний вид та аспектуальність, ця категорія орієнтована не на всю лексему, а на окремі її семантими (лексико-семантичні та контекстуальні варіанти). Поняття внутрішньої межі дієслівного процесу зумовлює вияв результату дії здебільшого за допомогою прямого додатка, для вираження ж процесуальної ознаки дієсловами інших аспектуальних класів ця синтаксема не є релевантною.

Аспектуальні семи дієслова перебувають у постійному русі. З одного боку, відбувається їхнє погашення: зазнає дезактуалізації сема термінативності, напр.: *малювати vs намалювати*: – *А мене намалюєте?* – *читала вона думки.* – *Ні, незручно.* – *Чому?* – *здивувалася вона.* – *Бо русалок малюють голими, а ви он одягнута... Дивно, але наш брат багато перемалював натурниць, але тут була не студія...* (Б. Жолдак) – термінативи й лише *малювати*: – *У мене, помімаєш, браток є. Малює сукин син так, що аж-аж! Я хотів його – до тебе, хай підучиться* (Б. Антоненко-Давидович) – релятив. З іншого ж боку, за допомогою відповідних мовних засобів сема термінативності зазнає актуалізації, пор.: лише *скрипіти*: *Дзвенять мечі, скриплять вози... Наступають болгари, греки, печеніги* (Б. Лепкий) – активітив і *скрипіти vs проскрипіти*: *...батько й поспати не дасть. Тільки заснеш, а він уже скрипить над вухом: «Омеляне, біжи на Стависько!»* (М. Стельмах) vs *Муедзин востанне проскрипів з мінарета «ла алла», і правовірні спочивають* (М. Коцюбинський) – термінативи. В обох розглянутих випадках експлікація термінативних й інтермінативних сем пов'язана з процесами транзитивації чи детранзитивації відповідних

семантем.

Транзитивність здебільшого зумовлена результативною чи темативною валентністю предиката, а інтранзитивність – інструментивною. Так, належність семантеми «вибивати зерно з колосся, волоття, стручків тощо» дієслова *молотити* до термінативного класу, а семантеми «ударяти» – до активітивного, ґрунтується на неоднорідності валентної природи предикатів, пор.: *молотити vs змолотити: Та де там той хліб! Молотиш, молотиш, а намолоту ніякого – сама полова кружляє* (М. Стельмах) vs *Випишешся з созу – задарма привеземо, усе звеземо, на своїй молотарці змолотимо...* (М. Стельмах): Nnom – Vf (trans) – Nacc – термінативи й лише *молотити: Новгородці вривалися між варягів без мечів і списів у руках, з самими лиш важезними дубцями, молотили ними навперехрест, вимахували, мовби сокирами чи молотками...* (П. Загребельний): Nnom – Vf (intrans) – Ninst – активітив.

Термінативність семантеми дієслова *майструвати* «робити, виготовляти що-небудь ручним способом» і активітивність семантеми «бути зайнятим майструванням» опосередкована тим, що мовні засоби (у цьому разі – абсолютивне вживання транзитивного дієслова) вносять певні корективи в структуру семантичної моделі речення, трансформуючи модель денотативної ситуації у відповідну модель речення, яка засвідчує те, що «в результаті неназивання актанта зазнає актуалізації інший лексико-семантичний варіант» [9, с. 22], пор.: *майструвати vs змайструвати: Дядько Стогній майстрував двері у себе на подвір'ї* (Є. Гуцало) vs *Лавка, можна сказати, історична. Невдовзі після одруження Іван власноручно змайстрував її* (О. Гончар) – Nnom – Vf (trans) – Nacc – термінативи і лише *майструвати: Кайдаш сидів у повітці на ослоні й майстрував* (І. Нечуй-Левицький): Nnom – Vf (intrans) – активітив. Досліджуваний матеріал засвідчує системність цього явища, пор.: *ліпити vs зліпити: Нахилившись, закріб голою рукою снігу, зліпив міцний сніжок, пожбури в Людмилу... Жінка запалилася, теж почала ліпити сніжки, щоправда, не наважуючись знімати рукавичок* (А. Кокотюха) – термінативи й лише *ліпити: – Бідні хлопці. Ліпили, малювали, напрацювалися...* (Б. Лепкий) – активітив; *косити vs скосити: Дід Іван косив траву – йшла робота туго* (Д. Павличко) vs *А він тим часом поле вибрав і засіяв, луку скосив і забрав сіно* (І. Франко) – термінативи і лише *косити: Ще заходить Опанас у кошари, ...ще косив з мужиками і жнивував, але робив усе те більше за звичкою* (В. Дрозд) – активітив.

Безоб'єктні дієслова на кшталт *ліпити, майструвати, косити* називають псевдотранзитивними дієсловами, або дієсловами з нульовою транзитивністю.

Аналіз взаємозв'язку термінативності та транзитивності потребує деякого заглиблення в поверхнево-синтаксичний транзитивний сценарій як просту констатацію відношення: Nnom – Vf (trans) – Nacc. Прямий додаток, постійно асоційований із конкретною відмінковою формою

іменника, виконує в транзитивному реченні роль, яку під кутом зору узгодженості як обов'язкової умови є функціонування відповідної синтаксичної структури можна вважати другою після підмета [7, с. 12].

Семантична зона термінативності, ядро якої – прототипні відношення: «агентив – акціональний процес, спрямований на створення, трансформацію чи руйнування об'єкта, – результатив (аспектуально релевантна синтаксема: об'єкт із семантикою нового учасника ситуації, результованого цілеспрямованим виконанням процесу) або тематив (аспектуально релевантний семантичний різновид об'єктної чи суб'єктної синтаксеми, який має значення набуття нової ознаки, переходу від одного стану до іншого)» є найсприятливішим синтагматичним середовищем для найповнішої реалізації аспектуальної ознаки термінативності, оскільки найчастіше вона якраз і пов'язана зі спрямованістю дії на потенційний результат або реальне його досягнення.

Як зауважує А. Вежбицька, прототипний транзитивний сценарій описує навмисну дію людини, протягом якої вона контролює «безсловесні об'єкти і впливає на них: рубає дерево, ламає гілку, розпалює вогонь, смажить м'ясо, будує прихисток тощо» [4, с. 6]. Термінативність передбачає не просто спрямованість зусиль і енергії активного діяча на об'єкт, а результативну спрямованість, пов'язану з виникненням нової якості об'єкта, пор.: *крутити* vs *скрутити*, напр.: *Він розлігся на шпоришу в затінку під стіною сільради, поклав поруч себе кавалерійську рушницю й заходився **крутити** цигарку* (Б. Антоненко-Давидович) vs *Він узяв під пахву свою стару, пошарпану папку, набиту паперами, **скрутив** з махорки цигарку й спокійно запихав димом* (Б. Антоненко-Давидович) – термінативи і лише *крутити*: *Граф Адольф зриває листок і з вибачливою посмішкою за кінчик стебельця **крутить** його в двох пальцях* (В. Винниченко) – активітив.

Аспектуально-транзитивна взаємодія має два основні різновиди. Перший пов'язаний із різним семантичним обсягом дієслів доконаного та недоконаного виду. Перфективи містять у своїй семантиці вказівку на досягнення реальної межі, що створює умови для реалізації результату чи мети процесу за допомогою прямого додатка, і, навпаки, не сприяє виявленню дієслівного поняття в загальній формі. Імперфективи через непов'язаність із реальним досягненням межі мають здатність передавати дієслівне поняття в більш загальній формі, не конкретизуючи його за допомогою прямого додатка [1, с. 157]. Так, перфективний партнер видової кореляції *говорити* vs *сказати* функціонує як транзитивне дієслово, що засвідчує наявність прямого додатка чи інших синтаксичних показників, зокрема прямої мови чи підрядного з'ясувального речення. Проте це дієслово не може бути вжитим із невизначеним і загальним значенням процесу мовлення взагалі, пов'язаним із утратою транзитивності. Навпаки, імперфективний партнер *говорити* здатний до вираження процесу мовлення в загальній

формі, маючи лише адвербіальні характеристики, напр.: *І не чув, щоб коли рибка, Як людина, **говорила*** (Л. Глібов); – *А як я поїду за границю – там же всі **говорять** або по-французьки, або по-німецьки, то я ж би нічого не розуміла там* (Леся Українка).

Другий різновид пов'язаний із розширенням, узагальненням, генералізацією дієслівного значення внаслідок його детранзитивації, й, навпаки, звуженням, спеціалізацією семантики дієслова як результату його транзитивації.

Як було зауважено вище, відкритість семантико-граматичної природи дієслова для відображення часу визначає здатність виражати як зовнішньочасові, так і внутрішньочасові відношення: не лише до моменту мовлення, а й до просторово-часової позиції мовця, а отже, відповідні дієслівні факти можуть бути інтерпретовані не тільки конкретно – як актуальні дії, а й узагальнено – як заняття, властивості, риси, ознаки, якості тощо.

Перехід дієслова в інші семантичні розряди та групи нерідко пов'язаний зі зміною як аспектуальної, так і транзитивної характеристики, приміром, дієслово *писати*, глибинна структура якого передбачає семантичні відмінки агентивного суб'єкта і результативного об'єкта, реалізуючись структурою $N_{\text{nom}} - V_f (\text{trans}) - N_{\text{acc}}$: *Усі йому вже оди **написали**, Лиш я йому ще оди не **писав*** (Л. Костенко), без наявності в реченні прямого додатка дієслово виражає не просто безоб'єктну дію ($N_{\text{nom}} - V_f (\text{intrans})$), а й функціонує в більш загальному значенні: *Х пише = Х зайнятий процесом писання; Х постійно зайнятий процесом писання; Х – письменник (займається літературною діяльністю професійно)*; пор.: *От вона й увійшла в горницю, а горниця довга, та все столи, усе столи, а за столами паничі сидять та все **пишуть*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Всяк живе, працює, дише – Дяк читає, писар **пише*** (Л. Первомайський); *Леся **писала** тому, що вона не могла не писати, не могла не сказати своєму народові те, що рвалося з її душі* (А. Кримський). Здатність дієслова вживатися в реченні без прямого додатка засвідчує асиметрію глибинної семантичної та поверхнево-синтаксичної структур. Попри наявність реального об'єкта, мислиться він дуже узагальнено. Проте конкретизація його без зміни дієслівного значення не можлива [14, с. 214–215].

Отримуючи адвербіальні характеристики, дієслівний безоб'єктний предикат потрапляє в семантичну зону перетину аспектуальності з модальністю чи квалітативністю (уміння, здатність виконувати якусь дію, високоякісно чи неякісно реалізовувати якийсь процес тощо) пор.: *готувати vs приготувати: Якось на дозвіллі, звертаючись до археологів, Дмитро Іванович сказав: – Хочете, я почастую вас козацькою картоплею? Знаєте, як її **готують**? – Ні, не знаємо, **приготуйте**, будь ласка* (І. Шаповал) – термінативи й лише *готувати*: *Смачно **готує** в цю пору мати. Як вона ворожить над борщем!* (Є. Гуцало) – активітив; *вишивати vs вишити: Красива осінь **вишиває** клени Червоним, жовтим, срібним, золотим. А листя просить: –*

Виший нас зеленим! Ми ще побудем, ще не облетим (Л. Костенко) – термінативи і лише вишивати: – Пам’ятаєте, як мати **вишивала**? Яка в неї весільна вишита блузка була? (Є. Гуцало) – релятив; **малювати** vs **намалювати**: З усіх не **намалюєш** ікон. Коли з мене – тоді з усіх треба **малювати** ікони (Є. Гуцало); – термінативи й лише малювати: Пурій напевно їх не пропустить, хоч танцює – як швець **малює** (І. Нижник); Він був спокійний, мовчазний, чудесно **малював**, особливо аквареллю... (В. Сосюра) – релятиви; **читати** vs **прочитати**: І навіщо вона **прочитала** оцього листа? Краще б не **читала** (Є. Гуцало) – термінативи й лише читати: За новим методом навчання пішло так швидко, що за місяць обидва хлопчики вже **читали** друкований текст (З. Тулуб) – релятив.

Такі семантичні зсуви, трансформуючи термінативне значення конкретної фізичної дії в інтермінативне і більш загальне – постійного заняття, професійної зайнятості, уміння, здатності, звички, властивості, визначають внутрішню самодостатність безоб’єктних дієслів і відсутність потреби в подальшій конкретизації за допомогою прямого додатка, тим самим позбавляючи їх транзитивності.

Навпаки, здобуваючи транзитивність, дієслова спеціалізуються, звужуючи своє значення, і водночас – коло об’єктів, на які може бути спрямована така дія, пор.: **бити** vs **збити** (масло), **бовтати** vs **збовтати** (квашу), **крутити** vs **скрутити** (ужву, перевесло, шнур), **товкти** vs **стовкти** (пшоно), **терти** vs **стерти** (картоплю) тощо. Семантичний зсув у бік термінативності для деяких груп дієслів уможливлений лише чітко окресленими синтаксичними умовами, зокрема, у дієсловах звучання термінативне значення «говорити, проказувати що-небудь уголос (здебільшого з додатковою характеристикою певних особливостей голосу), часом звертаючись до когось», може бути реалізоване лише за умови конкретизації еквівалентом прямого додатка – прямою мовою, пор.: **стогнати** vs **простогнати**: Двоє гайдамаків почали **шматувати** старого нагаями... – Орли сини мої, орли! – **стогнав** старий Чиж (О. Довженко) vs Мені ув’яли руки, я присів біля бунгала і **простогнав**: – Утік, негідник, **утік!** (Р. Іваничук) – термінативи й лише **стогнати**: Й **стогне**, знемагає горлиця в дубах (Є. Гуцало); Спи, моя пташко, то вітер **завив**, **Стогне** і виє уже він давно... (О. Олесь) – активітив.

Дієслову більше, ніж іншим частинам мови, притаманна взаємодія та перетин лексичного й граматичного, власне знакового й структурного значення [18, с. 57]. Показовою з цього погляду є граматична категорія виду, функціональне призначення якої полягає в тому, що обидві видові форми позначають певний спосіб локалізації процесу в межах семантичного універсуму, який заданий предикативним відношенням [19, с. 270]. Аспектуальний компонент універсуму безпосередньо залежить від субкатегоризації дієслів щодо властивих їм валентних можливостей зумовлювати появу залежних компонентів, насамперед об’єктних. На особливу увагу в сенсі структурування відповідної

категоріальної ситуації заслуговує, безперечно, транзитивність.

Найвагомішою синтаксевою для реалізації термінативних семантем є прямий додаток – об'єкт із семантичними ролями результатива чи тематива, контекстуальне опущення яких призводить до перекатегоризації в активітив чи релятив, напр.: *шити vs пошити*: – *Ах вони падлюки! Так це за наші копійки, що на книжки давали, вони чоботи та камилавки шують!* – *спалахнула враз половина гурту*. – *Моєму Іванові так не пошили!* (Б. Антоненко-Давидович) – термінативи й лише *шити* (активітив чи релятив): [Оксана:] *Ні, я не клопочусь, – то все матуся. Ми з Ганною все шиємо.* [Степан:] *То, може, не треба стільки шити?* (Леся Українка) – активітив; *Вона шила гарно і скоро (се мусила їй сама зависть признати), і завдяки протекції Докії діставала від деяких газдинь роботу...* (О. Кобилянська) – релятив.

Висновки. Отже, семантична зона транзитивності – найсприятливіше синтагматичне середовище для найповнішої реалізації аспектуальної ознаки термінативності, оскільки найчастіше вона якраз і пов'язана зі спрямованістю дії на потенційний результат або реальне його досягнення. Аспектуально-транзитивна взаємодія має два основні різновиди. Перший пов'язаний із різним семантичним обсягом дієслів доконаного та недоконаного виду, а другий – із розширенням, узагальненням, генералізацією дієслівного значення внаслідок його детранзитивації, і, навпаки, звуженням, спеціалізацією семантики дієслова в результаті транзитивації.

Перспективними є дослідження взаємозв'язку аспектуальності з іншими функційно-семантичними категоріями, зокрема темпоральністю, таксисом, часопорядком тощо.

Література

1. Авилиани Ю. Ю. Заметки о переходности / непереходности глаголов. *Труды Самаркандского университета*. 1962. Вып. 118. С. 155–163.
2. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 416 с.
3. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження. Одеса: Астропринт, 1996. 192 с.
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения. Москва: Языки русской культуры, 1999. 776 с.
5. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
6. Городенська К. Г. Дієслово. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 217–298.
7. Грищенко А. П. Форма в синтаксисі. *Вісник Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*: Зб. наук. праць. Серія «Філологічні науки». Вип. 4 (18). Полтава, 2001. С. 3–16.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: ДонДУ, 1996. 435 с.
9. Зандау Г., Зоммерфельд К. Семантические условия факультативности реализации валентности. *Иностранные языки в школе*. 1978. № 2. С. 21–27.
10. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і

репрезентація в сучасній українській літературній мові. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2013. 487 с.

11. Карпунин С. А. Семантика русского глагольного вида: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Самара, 2008. 31 с.

12. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание». Москва, 1998. 48 с.

13. Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ: Вища школа, 1986. 175 с.

14. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наукова думка, 1971. 315 с.

15. Семантический спектр славянского вида: материалы IV Конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов (Гётеборг, 10–14 июня 2013 г.); [отв. ред. М. Нильссон]. Гётеборг: Göteborgs universitet, 2013. 173 с.

16. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2003. 284 с.

17. Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.

18. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. Москва: Наука, 1974. 206 с.

19. Паяр Д. К теории перфективизации. *Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва: Наука, 1989. С. 269–292.

20. Холодович А. А. Проблемы грамматической теории. Ленинград: Наука, 1979. 304 с.

Вінтонів М.

– доктор філологічних наук, професор кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

Мала Ю.

– кандидат філологічних наук, методист Вінницького коледжу
будівництва і архітектури Київського національного університету
будівництва і архітектури

УДК 821.161.2.367.2:32(477)

ПОВТОР ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті окреслено вектори дослідження повтору в сучасній лінгвістиці, проаналізовано його функції в українському політичному дискурсі. Розглянуто основні підходи до визначення повтору в сучасній лінгвістиці та встановленню його кваліфікаційних ознак. У сучасній лінгвістиці повтор витлумачують як макрокатегорію, ґрунтовану на повторенні мовних одиниць. Йому притаманні структурно-стилістичний, функційний і семантичний вияви.

Повтор проаналізовано за такими основними класифікаційними ознаками як структурно-стилістичне, функційне і семантичне вираження. Простежено його експліцитні та імпліцитні вияви в українських публіцистичних текстах.

Ключові слова: повтор, редуплікація, стилістична фігура, політичний дискурс.

Винтоние М.

– доктор филологических наук, профессор кафедры украинского
языка Киевского университета имени Бориса Гринченко

Малая Ю.

– кандидат филологических наук, методист Винницкого колледжа строительства и архитектуры Киевского национального университета строительства и архитектуры

ПОВТОР КАК СРЕДСТВО ЭКСПРЕССИВАЗАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье обозначены векторы исследования повтора в современной лингвистике, проанализированы его функции в украинском политическом дискурсе. Рассмотрены основные подходы к определению повтора в современной лингвистике и установлению его квалификационных признаков. В современной лингвистике повтор истолковывают как макрокатегорию, основанную на повторении языковых единиц. Ему присущи структурно-стилистические, функциональные и семантические проявления.

Повтор проанализирован по таким основным классификационным признакам, как структурно-стилистическое, функциональное и семантическое выражение. Описаны его эксплицитные и имплицитные проявления в украинских публицистических текстах.

Ключевые слова: повтор, редупликация, стилистическая фигура, политический дискурс.

Vintoniv M.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Ukrainian Language Department, Kyiv Borys Hrinchenko University

Mala U.

– Candidate of Science (Linguistics), Teaching Methods Specialist, Vinnytsia College of Construction and Architecture, Kyiv National University of Construction and Architecture

REPETITION AS A MEANS OF EXPROPRIATING IN POLITICAL DISCOURSE

The article is devoted to the analysis of the repetition and its functions in the Ukrainian political discourse. The main approaches to the definition of repetition in modern linguistics are considered and its classification characteristics are established.

Differential signs of typologization of the outlined vector of its research are singled out. In modern linguistics is repeatedly interpreted as a macro category, based on the repetition of linguistic units. Its inherent structural stylistic, functional and semantic manifestations. Repetition is analyzed according to such basic classification features as structurally stylistic functional, semantic expressions. Its explicit expressions in Ukrainian journalistic texts are professed.

Key words: Repeat reduplication, stylistic figure, political discourse, text, typology of repetition.

Постановка проблеми. Повторення слів нерідко виконує в мові функцію основного будівельного матеріалу будь-якого тексту, становить подекуди його ядро. Принцип повтору, виявлюваний на всіх рівнях текстової організації, постає одним із найважливіших засобів для забезпечення структурно-семантичної єдності, цілісності текстового простору. На сьогодні в лінгвістиці накопичено значний досвід у дослідженні повтору, що потребує певної систематизації й узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Текстотвірну роль повтору неодноразово відзначали дослідники, які зверталися до текстів різних жанрів і стилів, зокрема Ю. М. Лотман [8], Н. О. Лук'янова [9]; Б. Палек [12], І. В. Соколова [13], О. В. Ширяєва [15]. Завдяки повторенню спрацьовує механізм зчеплення мікроструктур тексту в його лінійному розвитку, що сприяє формуванню його зв'язності. Повтор є особливим текстотвірним чинником унаслідок взаємодії комунікативних, семантичних і структурних рівнів тексту, створення його цілісності й забезпечує зв'язність тексту [11, с. 6–7].

Мета статті – комплексно проаналізувати структурні й семантичні вияви повторів у сучасній лінгвістиці.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- 1) встановити диференційні ознаки повтору в сучасній лінгвоукраїністиці;
- 2) з'ясувати семантичні вияви повтору в політичному дискурсі;
- 3) описати структурні різновиди повтору в лінгвоукраїністиці.

Матеріалом для дослідження послуговували дібрані методом наскрізного виписування речення з повторами, зафіксовані в текстах української публіцистики початку ХХІ ст. Для досягнення поставленої мети використано описовий метод із прийомами наскрізного виписування, метод зіставлення й систематизації – для відбору й інтерпретації фактичного матеріалу; структурний – для аналізу специфіки речень із повторами; дистрибутивний – за допомогою якого виявлено приховану інформацію в тексті з урахуванням парадигматичних і синтагматичних процесів

Виклад основного матеріалу.

Останніми роками помітною є тенденція до комплексного вивчення феномену повтору (С. Є Балашова [4], М. О. Вінтонів [5], І. Ю. Ковальчук [7] та ін.). Аналіз повтору як одного з текстотвірних чинників зумовлює дослідження його в межах комунікативно-прагматичного напрямку як лінгвостилістичного засобу вираження авторської модальності та прагматичної настанови тексту. У прагматико-комунікативному аспекті повтор постає як один із засобів реалізації прагматичної інтенції продуцента в процесі текстотворення, а також як засіб реалізації прагматичної настанови реципієнта до адекватного розуміння тексту [13, с. 4].

Дослідники наголошують на тому, що повтор – це один із потужних засобів афективного виділення, а його посилювально-видільна й емоційно-експресивна функції є основними. І. Ю. Ковальчук зауважує, що повтор реалізує характерологічну, риторичну, фонову функції, а також постає засобом створення іронії та гри слів [13, с. 8]. Як відомо, емоційне мовлення тяжіє до повторення слів, словосполучень і речень. Якщо в логічному мовленні різноманітні повтори можуть здаватися зайвими, то в емоційно насиченому тексті вони свідчать про напруження почуттів автора, створюють опору для інтонаційного руху. Повтор у

політичному дискурсі постає в стилістично спрямованому плані, допомагає вести напружений монолог, передає схвильованість мовлення, спонукає до дій тощо. Ця стилістична фігура додає до безпосереднього значення ту експресивність, яка насичує його внутрішнім змістом, робить таку побудову вагомішою, напр.: **Я не дозволила ні на один день зірвати соціальні платежі, не дозволила зменшити соціальні стандарти, не дозволила зробити так, щоб кризу на себе взяли повною мірою прості пересічні люди. І я передаю новому уряду країну, яка не має жодної копійки заборгованості за соціальними платежами** (ТРК „Україна”. – „Шустер-LIVE”. – 12.03.2010. – 23:00); **Якщо говорити про тактику Греції на переговорах з ЄС, то це – балачки незрілих дітей. Це не погана тактика. Треба просто дорослішати і брати відповідальність за свої проблеми. В Україні та Греції подібна культура й відповідно подібні проблеми. По-перше, це хронічна залежність від дефіциту бюджету. По-друге, нездатність працювати, скажімо, так, як працює Північна Європа, Німеччина. Це не фатально, просто всього цього треба вчитись. А для цього треба змінюватись, а змінюватись не хочеться, натомість хочеться жити в борг. Треба жити відповідно до своїх статків і Греції, і Україні також. Треба виробляти конкурентоспроможні продукти і послуги, як Німеччина, Швеція та інші країни, які не живуть у борг і які мають профіцит і бюджету, і торговельного балансу** (День. – 24.06.2015).

Оскільки слово є не лише знаком певного уявлення, що промовляє до розуму людини, але через свою звукову форму може впливати на відчуття слуху, кожен звук слугує повторенням слова чи низки слів не тільки для підкреслення думки, а й для піднесення звучності, сприяє ритмізації, напр.: **Так, треба переходити на вугілля, якого в Україні на 300 років. Треба переходити на уран, бо ядерна енергетика України виробляє 50 % електричної енергії. Треба переходити на сучасні системи обігріву** („Від першої особи”. – Радіо „Ера”. – 20.10.2010. – 18:00). Повторення призначені для закріплення певного твердження у свідомості реципієнта. Вони фіксують увагу на ключових положеннях, активізують сприймання інформації та покликані переконувати адресата.

Варто зауважити, що єдиної, уніфікованої класифікації повтору з урахуванням усіх чинників на сьогодні не існує, що можна пояснити як поліфункційністю цього явища, так і наявністю значної кількості критеріїв, необхідних для укладання типології повтору (семантичний, структурний, стилістичний, специфіка лінеарності, особливості мовного вираження тощо). Традиційно повтори поділяють:

- 1) відповідно до мовного рівня – на фонетичні, лексичні, синтаксичні, граматичні тощо;
- 2) залежно від точності відтворювання мовних одиниць – на повні та часткові;
- 3) відповідно до функцій у мові – на композиційні (анафора,

епіфора, паралелізм, хіазм тощо), номінативно-експресивні;

4) за місцем розташування повторюваних компонентів – на контактні, сумісні, дистантні;

5) залежно від семантично-стилістичного призначення повтори поділяють на: а) ті, що вживають для виділення, підкреслення в тексті певного слова, для обігрування лексем або значень; б) такі, що передають семантику роздумів, сумнівів, вагань мовця; в) ті, які вживають для вираження інтенсивності вияву позначуваної ознаки, дії, почуття, великої кількості й под. Такі повтори можуть виражати граматичне значення, але в українській мові вони не граматикалізовані. Повтор може бути реалізований у явищах ампліфікації, плеоназму, тавтології тощо [14, с. 496].

С. Є. Балашова зауважує, що повтор як прийом наділений особливими можливостями для виділення основної думки, посилення емоційності, побудови тексту [4, с. 8]. Окрім того, повтор може сприяти підвищенню динамічності мовлення, напр.: **Ми повинні бути наполегливі, ми повинні бути оснащені, ми повинні бути готові до того, щоб бути здатними реагувати на більш комплексну і складну обстановку в сфері безпеки** („24 канал”. – 22.01.2016. – 21:51); **Жодних заперечень, жодних дискусій, жодних обговорень – нічого!** (Високий замок. – 10.12.2010).

Повтор варто кваліфікувати як універсальну мовну категорію, що організовує процес комунікації; охоплює психологічний, лінгвістичний та комунікативно-прагматичний аспекти комунікативної діяльності; бере участь у реалізації інформативної, експресивної функцій текстів. Зокрема, повтори можуть слугувати лише інформативним засобом, не маючи експресивного навантаження, напр.: **Я думаю, що сьогодні нам потрібно думати про майбутнє, нам потрібно думати про те, як виходити з цього стану. І тому, коли ми говоримо, яку мету ставить влада, то ми згадуємо, що кожна країна колись переживала красиві цілі** („Інтер”. – „Велика політика”. – 15.10.2010. – 22:00); **Але ви знаєте, так складається свідомість людей, що завжди пам'ятають зрадників і найгірших. Але я хочу нагадати, що в нашій фракції це одиниці. А більше 120 людей стоять незалежно від всіх інструментів, в тому числі і інструментів катування, які до них сьогодні застосовують: до дітей, до родин. Більше 120 людей стоять, і ні кроку вправо, ні кроку вліво** („Інтер”. – „Велика політика”. – 15.10.2010. – 22:00). Проте найчастіше повтори сприяють підвищенню рівня емоційності тексту, є експресивно забарвленими, напр.: **Нас дурять, дурять і дурять. Водії дурять власників, власники – владу...** (Українська правда. – 13.05.2005); **Але саме таким, розколотим і знекровленим суспільством, легко маніпулювати. Саме таке суспільство їм і потрібне...** (Високий замок. – 28.10.2004).

На текстовому рівні повторюваність є ізоморфним явищем, реалізованим у взаємодії та взаємозв'язку різнорівневих повторів, і слугує одним із чинників забезпечення функціонування тексту як цілісної

системи. У сучасній лінгвістиці повторам приписували різноманітні функції. Дж. Лакофф зазначав, що повтори – це „гонитва за антецедентом” [16]. О. С. Ахманова та С. Є. Нікітіна потрактовували повтори як „номенклатурні дескриптори”, що забезпечують зв’язок і передавання змістової інформації, а також виконують роль скріпів у тексті [1]. Згідно з термінологією Л. І. Зільберман, повтори є чергуванням первинної та вторинної номінації, являють собою „використання засобів заміщення” [6]. І. В. Соколова переконливо доводить, що основними функціями повтору є такі: інтегративна, інформативна, акумулятивна, акцентувальна, оцінна, топікова. Дослідниця слушно зауважує, що функційне навантаження повтору, його структурно-семантичні характеристики та кількісні параметри визначає прагматична настанова тексту [13 с. 4]. Наприклад, переконуючи аудиторію, В. М. Литвин уживає в промові повтори, основним призначенням яких є акцентування на конкретних пропозиціях, а також акумуляція: **Нам потрібен мажоритарний принцип формування Верховної Ради України. Нам потрібен єдиний формат щодо референдумів. Потрібно реформувати і силові структури, і судову систему, бо самою відміною недоторканості ми справу не вирішимо** („Інтер”. – „Велика політика”. – 08.10.2010. – 23:00). Нагнітання емоцій, переконування адресата наявне в такому уривку: *І от коли я аналізую, які реформи вони починають, я бачу, що помагати немає в чому. Тому що немає стратегії, немає мети, немає реформ, немає результатів, а є тільки повний економічний розвал* („Інтер”. – „Велика політика”. – 15.10.2010. – 22:00). Основними функціями наведених повторів можна вважати акумулятивну й оцінну.

Композиційна функція зазвичай притаманна повторам переважно поетичних творів. Проте зрідка повтори з композиційною метою фіксуємо і в політичних текстах. Напр.: Юрій Соловей: *Я вам скажу відверто і чесно, як це відбувається, наприклад, в Івано-Франківському районі. Якщо прокуратура порушує по комусь справу, це означає, що людина уже винна. Якщо податкова інспекція по якомусь підприємцю порушує податкову справу, це означає, що людина вже винна. Якщо Служба Безпеки порушує справу, це означає, що людина вже винна. Розумієте, це елементарні стандарти. Поки ми не запровадимо оцих справедливих... Ви вірите, Валерію Івановичу, що ви прийдете в суд і от хтось з цих людей... От, допустимо, за один метр квадратний площі. І суддя прийме на користь цієї людини рішення. Ви в це вірите?* („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25). У наведеному уривку промови друге, третє й четверте речення однаково починаються сполучником *якщо* та містять дієслово *порушує*. Окрім того, усі ці речення закінчуються однаково: *„це означає, що людина вже винна”*. Отже, повтори в наведених реченнях виконують композиційну функцію, структурують текст, сприяючи його зв’язності, і водночас виділяючи окремі компоненти. Нерідко композиційна функція повтору реалізована через кількаразове введення аналогічних

компонентів на початку чи в кінці кожного речення.

Найчастіше в політичному дискурсі повтори виконують емоційно-експресивну функцію, постаючи засобом вираження почуттів, емоцій, ставлення автора до висловленого, викликаючи подібні почуття в адресата, напр.: Олесь Доній: *Відповідно все зараз, що не належить владі, вони готові або закривати, або витіснити. **Не рахуючись** навіть з хворими, **не рахуючись** з бізнесменами, з людьми, які працюють. Але в такому випадку це просто дуже яскравий приклад. А насправді це відбувається по всій Україні, не лише в Черкасах. Витісняється будь-що, що не підкоряється цій владі. А **страждають** звичайні хворі, **страждають** люди України („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25).* Повтори покликані передати адресатові почуття обурення, біль від несправедливості.

Олесь Доній: *Якщо спробувати осторонитися від конкретної проблеми, подивитися на неї ширше. Тому що тут просто **знущуються над людьми, над хворими людьми і знущується** влада. Ну, ми ж не можемо уявити, що сидять якісь садисти в адміністрації, що у них от просто бажання **познущатися над хворими** („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25).*

Виконання повторами фоно-ритмічної функції в політичних текстах полягає у виконанні ритмотвірної ролі, що сприяє наголошенню на певних положеннях у промові, виокремлює конкретні думки автора тощо, сприяє загальній ритмізації мовлення, напр.: Микола Катеринчук: *Я думаю, що Президенту **треба** сказати, що нам **треба** рухатися в Європейський Союз. **Треба** випустити політв'язнів – Тимошенко, Луценко. Тоді питання ратифікації пройде швидше, і я впевнений, що це буде вже, знаєте... не зворотній процес. <...> І в цьому наша проблема. Що нам **потрібно** сконцентруватися на внутрішніх проблемах країни, подивитися, що нам **потрібно** тут зробити, і це ж не **потрібно** для Євросоюзу, це **потрібно** для нас („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25).*

Повтори активно вживають задля досягнення кумулятивного ефекту, сутність якого полягає в тому, що відбувається накопичення семантичної значущості певного компонента. Повторювана лексема наповнюється новим емоційно-експресивним потенціалом, напр.: *Росія прорахувалася. Вони думали, що переможною ходою вони дійдуть до Львова, не усвідомивши те, що в Україні сформувалася нація. А тим більше після Майдану, після Революції гідності люди відчули, що таке гідність, що таке **наше, українське, наша держава, наша нація, наш народ, наша територія. Наше, а не ваше** (Урядовий кур'єр. – 13.10.2015).* Повтор сприяє збільшенню семантичного обсягу мовної одиниці, нарощенню значенневих конотацій.

Уживання повторів зазвичай впливає на цілісність тексту. Уведення їх у текст репрезентоване двома взаємопов'язаними категоріями: категорією членованості та категорією зв'язності. Тому

однією з функцій повторів є забезпечення зв'язку між частинами тексту. Оскільки поняття зв'язності розкривається в межах послідовного й паралельного зв'язків у тексті, то й повтор, відповідно, може слугувати й засобом утримання вертикальної лінійної зв'язності частин складного синтаксичного цілого, і засобом забезпечення ланцюгового синтаксичного зв'язку.

Дублювання елементів попереднього речення для утримання ланцюгового зв'язку в тексті може бути реалізоване як у межах повного, так і в межах часткового повторів: *Але „сценаристи” прорахувалися: і з кандидатом, і зі стратегією його кампанії, яку коротко можна охарактеризувати як „батогом і пряником” <...>. Крім „батогом і пряника”, яких, очевидно, недостатньо для „повної і беззастережної” перемоги, в хід пішла „важка артилерія” <...> (Високий замок. – 28.10.2004); Ми казали, що **зароди МВФ, зароди грошей МВФ, ми підвищимо комунальні платежі, підвищимо ціни на газ для населення, підвищимо пенсійний вік. Зараз ми ціни підвищили, пенсійний вік підвищили, грошей МВФ немає** („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25); Я думаю, у нас є **тотальна системна проблема в стосунках із заходом. І назва цієї системної проблеми очевидна – це дії команди Віктора Януковича, до якої ви зараз належите** („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25). Функцію утримання ланцюгового міжреченневого внутрішньотекстового синтаксичного зв'язку може виконувати повтор синонімічних компонентів у суміжних реченнях.*

Однією з основних і невід'ємних функцій повтору в політичному дискурсі є актуалізація уваги читача через підсилення семантики ключового поняття або висловлення загалом, напр.: *З огляду на ситуацію, що склалася в країні, пріоритетом для нас є створення нових ракетних технологій – це і нові двигуни, нові супутники, нові види ракет, і звичайно, забезпечення інтересів держави в сфері нацбезпеки і оборони* (Урядовий портал. – 25.02.2016); *А можливо, ще страшніший біль – муки безсилля матері, яка **помирала** разом з дитиною... І так **помирала** мільйони. Так винищувався народ. Свідомо. Цинічно, з варварською жорстокістю у всього світу на виду* (Українське слово. – 23–29.03.2005). Повтори актуалізують провідну думку, яку прагне донести до реципієнта автор повідомлення, підсилюють її.

Як засоби експресивізації тексту повтори завжди задіяні для реалізації прагматико-комунікативної настанови автора. Варто зазначити, що авторська інтенція матеріалізується за допомогою засобів вираження прагматичної настанови тексту, які заповнюють його, насичуючи емоційно-експресивним потенціалом, а також авторським наміром щодо впливу на адресата. Повтори значною мірою створюють прагматичний потенціал висловлення, беруть участь у формуванні прагматичної настанови тексту, напр.: *По-перше, дякую за запитання, тому що ця тема могла, як кажуть, витати у повітрі, і на неї не було*

відповіді. Мабуть, питання просто в короткості пам'яті. **Згадайте 2003 рік, згадайте ЄП, згадайте виступ в парламенті, згадайте трьох міністрів, які тоді достатньо жорстко сказали, що це порушення суверенітету. І згадайте, хто це був. І я думаю, що у вас відпадут певні питання. А потім починаються міфи („Перший національний”. – „Шустер-LIVE”. – 23.03.2012. – 21:25).** У наведеному фрагменті повтори посилюють спонукання адресата до роздумів, підштовхують до висновків. Або: **Саме тому я буду віддано працювати для того, щоб люди повірили не в політика. А повірили в свою країну. Щоб вони повірили не в назву партій, а в себе і в те, що вони можуть щось робити в цьому житті. І щоб вони сьогодні повірили в Україну, а не покидали Україну сотнями тисяч щомісяця. А щоб вони поверталися і знаходили тут маму, свою державу, а не мачуху. Ось моє завдання. А буду я комусь подобатись чи ні, для мене це саме питання („Інтер”. – „Велика політика”. – 18.03.2011. – 22:30).** Низка повторів вжита автором з метою переконати аудиторію, викликати прихильність до себе, своїх дій, вона сприяє також підвищенню патріотичного духу, віри в потенціал рідної країни.

Авторська модальність та прагматична настанова в процесі взаємодії сприяють розкриттю концепту твору. Повтор слугує потужним засобом впливу на емоції, думки та вчинки адресата. З їх допомогою автор досягає відповідного прагматичного ефекту, певного прагматичного впливу на реципієнта. Впливати на адресата можуть не лише стилістично забарвлені та нейтральні, але своєрідно вживані слова, а також і граматичні конструкції.

Вплив на дії адресата може бути прямим, коли автор безпосередньо звертається до одержувача інформації, та прихованим, напр.:

Юлія Тимошенко: **Дорогі мої, рідні, якщо я щось зробила не так, я прошу вибачення. Якщо я зробила помилки, прошу вибачення. Якщо я десь не досягла того результату, який ви від мене очікували, прошу вибачення. Тому що я роблю висновки і ми з вами цей шлях обов'язково пройдемо до перемоги. Майте це на увазі. І ми з вами не відступимо („Інтер”. – „Велика політика”. – 18.03.2011. – 22:30).** Повтори спонукають адресата замислитися над вчинками адресанта, відчуті симпатію, пробачити його тощо. Окрім вибачення, у підтексті імпліковано прагнення створити позитивне враження про себе, викликати прихильність.

Поодинокими в текстах політичного спрямування є випадки вживання повторів як засобів мовної гри. Вони репрезентовані в різних виявах і модифікаціях. Функції таких одиниць варіюються досить широко: від каламбурів до створення іронічного ефекту напр.: **Реформували-перереформували, поки не дореформувалися...** (Правда. – 04.03.2015); **Члени партії „Батьківщина” настільки успішно керували комуналкою, що докерувалися до порушення кримінальної справи щодо директора комунального підприємства „Добробут” за**

фактом безпідставної невивлати заробітної плати за ознаками злочину, передбаченого частиною 1 статті 175 Кримінального кодексу України (Телеграф. – 14.10.2015).

Мовна гра модельована автором за принципом навмисного використання відхилених від норми й усвідомлених на тлі системи й норми явищ, вона пов'язана із продукуванням інших, ніж прийнятих як норма, засобів вираження певного змісту. У такий спосіб можлива стає об'єктивація нових семантичних планів зі збереженням чи зміною старої форми. Нерідко звичне для слухача або читача звучання слів порушується для актуалізації їхньої первинної номінації.

За своєю природою повтор є поліфункційним явищем, виконуючи композиційну, емоційно-експресивну, кумулятивну роль, беручи участь у розкритті ідейно-тематичного змісту тексту. Він також актуалізує увагу реципієнта на важливих компонентах тексту, постає засобом творення мовної гри, реалізує прагматико-комунікативну настанову мовця, забезпечуючи зв'язність тексту.

Висновок. У політичному мовленні як у синкретичній формі втілення потенційних можливостей мови реалізовано різні типи повтору. Завдяки введенню їх у текст можна досягнути максимальної актуалізації висловлення, зорганізувати композиційну основу політичного твору. Текст постає структурно, семантично та інтонаційно завершеним, а найголовніше – увагу реципієнта концентровано саме на повторюваному елементі, змістовно ємному, значущому й виразному. На всіх мовних рівнях організації політичного тексту повтор окремих елементів або їхніх сполук увиразнює висловлену емоцію, слугує текстотвірним засобом, який концентрує навколо себе інші компоненти.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в типологізації експресивів у текстах різних типів і жанрів, дослідження засобів експресивізації мовних одиниць різносистемних мов у зіставному аспекті.

Література

1. Ахманова О. С. О некоторых лингвистических вопросах составления дескрипторных языков. *Вопросы языкознания*. 1965. № 6. С. 111–115.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: УРСС : Едиториал УРСС, 1966. 571 с.
3. Бабайцева В. В. Синкретизм парцелированных и присоединительных субстантивных фрагментов текста. *Филологические науки*. 1997. № 4. С. 56–65.
4. Балашова С. Е. Виды и функции повторов в творчестве М. А. Шолохова : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.01.01 : Русская литература. Москва, 2008. 20 с.
5. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2013. 328 с.
6. Зильберман Л. И. Структурно-семантический анализ текста. Москва: Наука, 1982. 136 с.
7. Ковальчук И. Ю. Повтор и его функции в тексте : дис... канд. филол. наук. Пятигорск, 2004. 149 с.
8. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Москва: Языки русской культуры, 1996. 464 с.
9. Лукьянова Н. А. О семантике и типах экспрессивных лексических единиц

Сборник научн. тр. НГУ. Вып. 8. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1979. С. 12–46.

10. Лукьянова Н. А. Экспрессивность как семантическая категория. *Языковые категории в лексикологии и синтаксисе*. Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. С. 3–23.

11. Метлякова Е. В. Лексический повтор как семантико-стилистическая категория организации лирического текста в раннем творчестве Анны Ахматовой : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01: Русский язык. Ижевск, 2011. 23 с.

12. Палек Б. Кросс-референция: к вопросу о гиперсинтаксисе. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва: Прогресс. 1978. Вып. № 18. С. 243–258.

13. Соколова І. В. Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору в текстах-анонсах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Суми, 2002. 211 с.

14. Тараненко О. О. Повтор. *Українська мова: Енциклопедія* / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. С. 496.

15. Ширяева О. В. Семантика повтора и разноуровневые средства его выражения в идиостиле Д. Хармса : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19: Теория языка. Ростов-на-Дону, 2009. 20 с.

16. Erfurt J. Variationsbegriff, Variationsprozesse und Analyse politischer Texte. *Linguistische Arbeitsberichte*. Leipzig, 1985. S. 59–65.

Soroka L.

– Teacher, Foreign Languages Department, Lviv Polytechnic National University

УДК 811.111'366.587

ASPECTUALITY FIELD IN MODERN ENGLISH: THE SEMELFACTIVE ASPECT

The paper is devoted to the study of the aspect as a semantic property of verbs expressing how a certain event is viewed. It also explores two independent aspectual components: Grammatical aspect and Lexical aspect. Attention is paid to semelfactives, as a separate aspectual class of predicates. The observations and conclusions made in the course of the survey are illustrated by the examples from the British National Corpus.

Key words: aspectuality, telicity, semelfactive, predicate, aspectual class.

Сорока Л.

– викладач кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка»

СФЕРА АСПЕКТУАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СЕМЕЛЬФАКТИВНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню аспекту як семантичної властивості дієслів, які виражають те, як розглядається певна подія. Також проаналізовано дві незалежні аспектні складові: граматичний аспект і лексичний аспект. Пріділяється увага семельфактивам, як окремому аспектному класу предикатів. Спостереження та висновки, зроблені в ході дослідження, обґрунтовані прикладами з Британського Національного Корпусу.

Ключові слова: аспектність, граничність, семельфактив, предикат, аспектуальний клас.

Сорока Л.

– преподаватель кафедры иностранных языков Национального университета «Львовская политехника»

ОБЛАСТЬ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ: СЕМЕЛЬФАКТИВНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена исследованию аспекта как семантического свойства глаголов, выражающих то, как рассматривается определенное событие. Также проанализированы два независимых аспектуальных компонента: грамматический аспект и лексический аспект. Внимание уделяется семельфактивам, как отдельному аспектуальному классу предикатов. Наблюдения и выводы, сделанные в ходе исследования, обоснованы примерами из Британского Национального Корпуса.

Ключевые слова: *аспектуальность, предельность, семельфактив, предикат, аспектуальный класс.*

Formulation of the scientific problem. Our experience of events is deeply rooted in the perception of time, and these events can take on many, complex, temporal configurations. For instance, we can listen to the radio right now, tomorrow, yesterday, every afternoon, while taking a job, before having dinner, for several hours, etc. Likewise, this temporal structure is coded in every human language, such that any situation description, no matter how simple, provides temporal information.

In narratives, as in experience, events have varying duration, do not always occur in continuous sequence, and do not always wait for the previous event to finish before beginning. Complex system of language cues are employed to capture this rich temporal structure, and these cues arise from multiple sources, such as grammatical markers, lexical categories, and inherent semantics of events.

Analysis of the latest investigations of the question. In linguistics, aspect has received considerable attention over the past 40 years and, most especially, in recent years (C. Smith 1991, B. Comrie 1976, A. Timberlake and K. Chung 1985, M. Krifka 1992, H. Verkyul 1993, C. Tenny 1994). The modern aspectual classification opened new perspectives for the investigation of categorical semantics of the verb, involving into the analysis not only the lexical semantics, but also its combinatorial analysis, which is an argument structure on the deep level of syntax.

Semelfactive verbs represent perhaps the least studied event types class in English. D. Dowty (1979), similar to Z. Vendler (1967), does not distinguish semelfactive verbs as a class different from Activities and, in many cases, from that of Achievements. Although C. Smith (1991) recognizes the separate class of semelfactive verbs, her classification of these verbs is not totally correct. Thus, it seems plausible to examine if the semelfactive class of verbs can be treated as the class distinct from the above-mentioned classes and, then, on the basis of their features, to establish the exact semantic (sub)classes of the class of semelfactive verbs [8; 12; 14].

The **aim** of the investigation consists in an attempt to view the concept

of aspect, its types and structures. It also illustrates the semelfactive verbs as the separate class of predicates.

To achieve the aim of the diploma paper we have to fulfil the following **tasks**:

- To define the notion of aspect;
- To analyse its two major types;
- To consider aspectual markers and distinctions;
- To study the peculiarities of aspectual class of semelfactives;

Presentation of the basic material and interpretation of the results of the investigation. The term 'aspect' designates the perspective taken on the internal temporal organisation of the situation, and so 'aspects' distinguish different ways of viewing the internal temporal constituency of the same situation (B. Comrie 1976, after J. Holt 1943; J. Bybee 2003) [5; 6; 10]. The 'situation' is meant here as a general term covering events, processes, states, etc., as expressed by the verb phrase or the construction. Unlike tense, which is situation-external time, aspect is situation-internal and non-deictic, as it is not concerned with relating the time of the situation to any other time point.

Aspect refers to different ways of viewing the temporal characteristics of a situation (Comrie, 1976) [6]. There are two major types of aspect: lexical and grammatical aspect.

Grammatical aspect (or aspectual viewpoint) - this is the temporal perspective from which the situation is presented. An aspectual viewpoint can span an entire situation, as in the perfective, or it can span only part of it, as in the imperfective. The **perfective** indicates that the situation is to be viewed as a bounded whole, looks at the situation from outside, without necessarily distinguishing any of its internal structure. The **imperfective** looks at the situation from inside, or looks inside its temporal boundaries, and it is crucially concerned with its internal temporal structure. Perfectivity and imperfectivity are not objective properties of situations, and so the same situation can be presented from either viewpoint. In the English *John read that book yesterday; while he was reading it, the postman came*, the different forms of the verb 'read' refer to the same situation of reading (which in both cases is located in the past through the use of the appropriate tense), but the situation is presented in two different ways, with a difference in aspect [12].

Grammatical aspect is often confused with the closely related concept of tense, because they both convey information about time. While tense relates the time of referent to some other time, commonly the speech event, aspect conveys other temporal information, such as duration, completion, or frequency, as it relates to the time of action. Thus tense refers to *temporally when* while aspect refers to *temporally how*. Aspect can be said to describe the texture of the time in which a situation occurs, such as a single point of time, a continuous range of time, a sequence of discrete points in time, etc., whereas tense indicates its location in time.

For example, consider the following sentences: "*I eat*", "*I am eating*", "*I*

have eaten", and *"I have been eating"*. All are in the present tense, as they describe the present situation, yet each conveys different information or points of view as to how the action pertains to the present. As such, they differ in aspect.

Lexical Aspect (also known as situation aspect, inherent aspect, or Aktionsart) is compositionally determined by the lexical semantics of the main verb, its relation to the nominal argument that determines the telicity of a predicate and the quantizational status of this nominal argument [9, p. 81]. Quantized nominal arguments yield quantized (telic) verbal predicates (or sentences) and cumulative (mass. bare plural) ones cumulative (atelic) verbal predicates [9, p. 91].

Lexical aspect, specifically the potential of an event to be terminative or durative, is the basis for classification of verbs and verb phrases into aspectual classes. If an event is inherently limited, it is said to be telic; if an event does not have a natural boundary, it is referred to as atelic.

The most general approaches to the classification of lexical aspect as individual categories make a binary distinction (e.g., stative vs. dynamic, telic vs. atelic, durative vs. punctual). Z. Vendler's (1967) quadripartite classification of verb phrases into aspectual classes is currently the best-known and well-accepted classification. Taking telicity as the basis of the division, Z. Vendler (1967) categorized all English verbs into four classes with respect to the temporal properties that they encode: activities, accomplishments, achievements, and states.

So as we may observe, LA or telicity/atelicity is established by the inherent lexical semantics of the verb together with its environment.

Verbs tend to have inherent aspectual meaning because the situations described by them tend to have inherent temporal properties. Three types of **lexical** aspectual oppositions are frequently identified [6, p. 41-51]. For an example of a recent discussion of inherent aspect and temporal properties of situations, including an overview of formal approaches [1, p. 48]:

- Punctual and durative – these refer to situations which are not conceived of as lasting in time (punctual), versus situations which are conceived of as lasting for a certain period of time, however short it may be (durative). Inherently punctual situations can be further interpreted as semelfactive (taking place only once) or iterative (repeated). Many languages recognise a class of verbs that under normal circumstances can only refer to punctual situations (or iteration of punctual situations). However, semelfactive and iterative predicates are frequently derivational. In Slavonic linguistics, the term semelfactive is often used to refer to punctual situations irrespective of whether they are used iteratively or not.

- Telic and atelic - these refer to situations which have an internal structure consisting of a process leading up to the terminal point and the terminal point (telic), versus situations which do not have an inherent endpoint (atelic). In this semantic distinction, it is particularly clear that situations are not described by verbs alone, but rather by the verb with its arguments (subject and objects), and it is in fact difficult to find sentences

that are unambiguously telic or atelic. The telic nature of a situation can often be tested as follows [6, p. 44–45]: "if a sentence referring to this situation in a form with imperfective meaning (such as the English Progressive) implies the sentence referring to the same situation in a form with perfective meaning (such as the English Perfect), then the situation is atelic; otherwise it is telic. Thus from *John is singing* one can deduce *John has sung*, but from *John is making a chair* one cannot deduce *John has made a chair*. Thus a telic situation is one that involves a process that leads up to a well-defined terminal point, beyond which the process cannot continue." The term 'telic situation' corresponds most closely to Z. Vendler's [12, p. 102] 'accomplishment'.

- Stative and dynamic - roughly, these refer to situations which continue and do not change over time (stative), versus situations which involve necessarily change (dynamic). More precisely, with a state, unless something happens to change that state, the state will continue (e.g. standing, or knowing). With a dynamic situation, the situation will only continue if it is continually subject to a new input of energy, whether from inside or from outside (e.g. running, or emitting light) [6, p. 49]. Since punctual situations inherently involve a change of state, they are always dynamic. Sometimes the distinction between states and non-states is referred to as 'states' and 'actions'. However, the term 'action' is also used in a more restricted sense, for a dynamic situation that requires the involvement of an agent. Similarly, the term 'event' is used to refer to a dynamic situation viewed perfectly, and the term 'process' - to a dynamic situation viewed imperfectly.

The Semelfactive Aspect. Dynamic verbs across languages can be classified into a number of types based on the semantic distinctions durative/punctual and telic/atelic [11, p. 232]. These different verb types correlate to different dynamic event types. The first distinction is between durative and punctual events: durative, applying to verbs which describe a situation or process which lasts for a period of time, and punctual, which describes an event that seems so instantaneous that it involves virtually no time. Thus, punctual events do not have any duration, not even duration of a very short period and they do not have internal structure either. A typical example of punctual events in English is the verb *cough*. In Slavic linguistics, the equivalent of verbs like *cough* are called "semelfactive verbs", after the Latin word *semel*, 'once'. This term is adopted for general use by C. Smith [11] and H. Verkuyl [13], among other writers.

In linguistics, semelfactive refers to a class of lexical aspect or aktionsart (verb aspects that reflect the temporal flow of the denoted event, lexically included into the verb's root itself rather than grammatically expressed by inflections or auxiliary verbs).

For the first time this idea has been put by B. Comrie [6] in addition to other more commonly known categories such as verbs of Activity, Accomplishment, Achievement, and State. The event represented by a semelfactive verb is punctual (instantaneous, taking just a moment),

perfective (treated as a complete action with no explicit internal temporal structure), and atelic (not having an end). Semelfactive verbs include "to jump", "to cough", and "to glimpse".

Semelfactives are single-stage events that occur very quickly with no result or outcome [11, p. 27]. C. Smith's semelfactive punctual events imply neither preceding nor subsequent state. 1 They have the features [+ dynamic], [+ atelic], [+ instantaneous]. The sentence *Jane knocked at the door* is a typical example of a semelfactive event. Semelfactives are the simplest type of event, consisting only in the occurrence. Since they are single-stage events, semelfactives are intrinsically bounded. C. Smith (1997) uses this term for atelic instantaneous events. The Semelfactive event may involve a discernible period of time. When a person coughs, or a bird flaps a wing, the events take some fraction of a second to occur. The semelfactive event indicates that there is only one 'stroke' of a normally iterative event, e.g. a single knock at the door. It indicates that a normally durative or multi-stage event occurs "all at once".

In English we can set up the following semantic (sub)classes of the class of semelfactive verbs based on their features:

1. Bodily events: *blink, cough, burp, sneeze, wink, glimpse, jump, skip, spring, jerk, fart*.
2. Punctual actions involving movement: *tap, peck, scratch, kick, hammer a nail (once), pound on the table (once), pop (the gun), hit, slap, thump, thwack, smack, clap, shake, knock*.
3. Internal events: *flicker, flash (lights), gleam, ring, spurt, squirt, spew*.
4. Punctual verbs implying a subsequent state: *explode, find, break, break in, cave in, crack, split, smash, close*.
5. Punctual verbs of perception: *cry out (in pain), call out, shout out* [11, p.123].

Many of the verbs in the above subclasses often occur in repetitive sequences which take the form of progressive, e.g. *She is sneezing* refers to a series of sneezes (not a single sneeze in the process of unfolding). Let us see some more examples how a typical point-like semelfactive event can receive a derived activity reading through repetitions.

- (1) *John winked at Mary only once* [BNC AN7 3345].
- (2) *John is openly winking at Mary for a while because he fancies her* [BNC ACV 677].
- (3) *John skipped down the stairs so suddenly that his mother almost choked on her coffee* [BNC K95 3466].
- (4) *John was skipping down the steps instead of walking* [BNC FXT 1218].
- (5) *He was just lowering his glasses when the bell rang twice again* [BNC CKC 142].
- (6) *The church steeple bell was ringing for five minutes* [BNC KD8 244].
- (7) *He crossed to the guard and tapped him on the arm* [BNC ECK 1462].

(8) *He was tapping on the bathroom door again* [BNC GW0 1102].

(9) *The little vole scratched his ear three times very quickly* [BNC CFJ 85].

(10) *John was scratching his head until he drew blood* [BNC FAT 258].

The sentences (1), (3), (5), (7), (9) contain semelfactive events of the subclasses mentioned above. It can be observed that in some cases the occurrence of a semelfactive event can be identified by adverbials like *once*, *twice*, *suddenly*, and not infrequently the usage of the semelfactive verbs becomes apparent from the context. The sentences denote single (countable) punctual events. While sentences (2), (4), (6), (8), (10) express a series of punctual events. The iterative reading of these events is imposed by temporal adverbials like *for five minutes*, *for a while*, *until X time*, and, of course, by the context. In these latter cases we have multiple-event activities or activities derived from punctual semelfactive verbs. They are known as multiplicatives [2; 3].

The basic means of expressing the category of frequency rate are multiplicative and semelfactive verbs which represent the least studied aspectual class. Multiplicative verbs indicate an action in which a normally time-consuming or multi-stage situation is compressed and which occurs 'all at once' or 'in one fell swoop'. Actions of single occurrence in English are usually expressed by semelfactive verbs (semelfactive – from neoLatin *semelfactivus*, a compound of *semel* (once, a single time) and *factum* (event, occurrence). Semelfactive verbs express an action where there is only one 'stroke' of a normally multiplicative situation.

Multiplicative and semelfactive verbs can be intensified by some modifiers, such as *suddenly*, *abruptly*, *instantly*, *once*, *quickly*, for-adverbials – for an instant, for a split second, for a fraction of a second, for a second, for a moment, in-phrases – in the blink of an eye, in an instant, in a fraction of a second or by the context.

In most languages multiplicative verbs belong to the sphere of accomplice semantics, i.e. differentiated semantically, but not morphologically, thus there are verb tokens that describe a single situation, a verbal lexemes denoting the multiplicative situations.

In English such verbs as *to kick*, *to strike*, *to hit* depending on the context can mean semelfactive and multiplicative actions. Semelfactive value is expressed using the ideal forms and expressive intensifiers *suddenly*, *quickly*, *instantly*, *once*, etc.

(11) *Suddenly I sneezed and then everything went still again* [BNC AK9 1009].

(12) *Maggie suddenly shuddered and twisted away, her happy expression replaced by one of painful memories* [BNC C8D 2709].

In addition, in English there is a special style design *to give a kick*, *to take a deep breath*, *to give a cough*, which indicate only semelfactive value.

(13) *I was thinking to myself that my friend was more cheerful than he had been since his illness, when he gave a sudden, sharp cry* [BNC HOD

1923].

Conclusion. Aspect is traditionally concerned with what B. Comrie calls “different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation” [6]. The intuition behind this definition is that while tense relates the temporal location of a situation or “eventuality” to some other temporal reference point such as the time of utterance, aspect is concerned with the structural properties of the event itself. Within the study of aspect, linguists make a distinction between grammatical and lexical aspect. Grammatical aspect shows the difference between perfective and imperfective events which is morphologically marked and syntactically realized through the use of tenses. Lexical aspect, also called “Aktionsart” covers distinctions between properties of event-types denoted by verbal expressions, which linguists have tried to capture by classifying verbs and verbal phrases into aspectual classes. The term 'semelfactive verb' is used to refer to a verb which describes a single occurrence of the event. In English, the term 'semelfactive' was introduced for the general use by C. Smith (1991).

Perspectives for further investigations. The paper illustrates that semantically oriented typological research on tense and aspect goes far beyond a mere inventory of forms and global classification of meanings. Many more issues could have been – and maybe should have been – analysed more deeply in the future, such as discourse analysis, computational modeling, and implications of linguistic diversity for theories of human cognition. Analysis presented here may provide a starting point for anyone interested in broadening the study of tense and aspect.

References

1. Arsenijević B. Inner Aspect and Telicity. The Decompositional and the Quantificational Nature of Eventualities at the Syntax-Semantics Interface. 2006.
2. Тронь А. А. Типологія мультіплікативу / семельфактиву у сучасній англійській мові. Зб. наук. праць за матеріалами VI Міжнар. наук. конф. «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». Харків: Константа, 2007. С. 311–313.
3. Храковский В. С. Мультіплікативы и семельфактивы (проблема видовой пары). *Теория языкознания. Русистика. Арабистика*. Санкт-Петербург: Наука, 1997/1999. С. 222–231.
4. British National Corpus XML Edition. University of Oxford (BNC).
5. Bybee J. L. Aspect. *International Encyclopedia of Linguistics* / [ed. by W. J. Frawley]. Oxford: Oxford UP, 2003. P. 157–158.
6. Comrie B. Aspect: An Introduction to Verbal Aspect and Related Problems. Cambridge: Cambridge UP, 1976. 142 p.
7. Chung S., Timberlake A. Tense, Aspect and Mood. Cambridge: Cambridge UP, 1985. P. 241–258.
8. Dowty D. R. Word Meaning and Montague Grammar. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1979. 419 p.
9. Filip H. Aspect, Eventuality Types, and Noun Phrase Semantics. New York: Garland Publishing, Outstanding dissertations in linguistics, 1999. 321 p.
10. Holt J. Etudes d'aspect. Copenhagen: Universitetsforlaget I Aarhus, 1943.
11. Smith C. S. The Parameter of Aspect. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997/. 349 p.
12. Vendler Z. Linguistics in Philosophy. New York: Cornell University Press,

1967. 300 p.

13. Verkuyl H. J. On the Compositional Nature of the Aspects. Oxford: Oxford UP, 1972. 132 p.

Дуброва О.

– кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

УДК 81.161.1'367

ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА

У роботі проаналізовано статус простого ускладненого речення в загальній системі синтаксичних одиниць англійської мови порівняно із українською мовою. Відсутність загальноприйнятої дефініції поняття "ускладнене речення" пояснюємо різноспрямованістю тих синтаксичних явищ, які практично підведені під термін «ускладнення». Щоб послуговуватися цим поняттям, необхідно знайти й теоретично визначити ті підстави, спираючись на які можна протиставити будь-яке ускладнене речення неускладненому.

У сучасній українській та англійській мовах активно вживаними є речення, ускладнені відокремленими означеннями. Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні означення. У кожній із цих груп проаналізовано специфіку функціонування в сучасних художніх текстах англійської та української мов.

Ключові слова: *просте речення, ускладнене речення, напівпредикативність, додаткова предикативність, відокремлений член речення, відокремлене означення.*

Дуброва О.

– кандидат педагогических наук, доцент, докторант Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова

ОБОСОБЛЕННЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА

В работе проанализирован статус простого осложненного предложения в общей системе синтаксических единиц английского языка по сравнению с украинским языком. Отсутствие общепринятой дефиниции понятия "осложненное предложение" объясняется разнонаправленностью тех синтаксических явлений, которые практически подведены под термин «осложнение». Чтобы пользоваться этим понятием, необходимо найти и теоретически определить те основания, опираясь на которые можно противопоставить любое усложненное предложения неосложненному.

В современном украинском и английском языках активно применяемыми являются предложения, осложненные обособленными определениями. В зависимости от позиции по отношению к антецеденту их разделяем на два типа: препозитивные и постпозитивные определения. В каждой из этих групп проанализирована специфика их функционирования в современных художественных текстах английского и украинского языков.

Ключевые слова: *простое предложение, осложненное предложение, полупредикативность, дополнительная предикативность, обособленный член предложения, обособленное определения.*

Dubrova O.

– Candidate of Science (Theory of Education), Doctor's Degree Programme Student, M. Drahomanov National Pedagogical University

DETACHED ATTRIBUTES IN MODERN UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES: STRUCTURE, SEMANTICS

The article deals with the status of the simple complicated sentence in the general system of syntactic units of English language compared to Ukrainian language. The absence of the generally accepted definition of the concept "complicated sentence" could be explained by the diversity of those syntactic phenomena that apply to the term "complication". To use the concept it is necessary to find and theoretically define those grounds that help to contrast any complicated sentence with a non-complicated one. In modern Ukrainian and English languages the sentences complicated by detached attributes are widely used. Depending on the position of the attribute as to antecedent they are divided into two types: pre-positional and post-positional attributes. In each of the groups peculiarities of functioning in contemporary fiction English and Ukrainian texts are analyzed.

Key words: *simple sentence, complicated sentence, half-predicativity, additional predicativity, detached part of the sentence, detached attribute.*

Постановка проблеми. У синтаксичній теорії на сьогодні не напрацьовано однозначного потрактування терміна ускладненого речення. У другій половині XIX ст. ускладнені структури М. Осадца називає *стягненими* [16, с. 202], цю ж традицію продовжено в працях П. Дячана [7]; Г. Шашкевич [22]; О. Огоновського [15]; С. Смаль-Стоцького [19]; Коцовського [10]. У працях М. П. Левицького для позначення *простого ускладненого речення* фіксуємо назву *зложені речення* [12, с. 116]. Тлумачення терміна *ускладнене речення* запропоновано в "Словнику лінгвістичних термінів" Є. В. Кротевича та Н. С. Роздевич: "... речення, до якого входять *відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, вигуківі й вокативні утворення*" [11, с. 201].

Проблему частиномовної перехідності опрацьовано в роботах О. О. Шахматова [21], О. М. Пешковського [17], І. І. Мещанінова [14], В. В. Виноградова [5], Л. В. Щерби [23]. Зокрема О. О. Шахматов висунув тезу про те, що одні частини мови можуть переходити в інші, не змінюючи своєї форми [21, с. 427]. Широке розуміння транспозиції репрезентовано в роботі Ш. Баллі [2] й набуло подальшого розвитку в лінгвістичних студіях В. Г. Гака [6], Ю. С. Степанова [20] та інших дослідників. Відокремлені означення в англійській мові проаналізовано в працях М. Я. Блоха [3], І. П. Іванової [8] та ін, які у визначенні відокремлення наголошують, що це синтаксичний процес виділення членів речення, який є одночасно семантичною актуалізацією цих членів. Причому таке підкреслення досягнуто просодичними засобами (паузацією, логічним наголосом, інтонацією) [8, с. 228].

Дієприкметникові форми в англійській мові з різним ступенем активності беруть участь у формуванні перфектного, тривалого і перфектно-тривалого аспектів, а також пасивного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тільки з 50-х років ХХ ст. термін *просте ускладнене речення* стає активновживаним у вітчизняній лінгвістиці. Проте і на сьогодні немає викінченого опису терміна «просте ускладнене речення». Відсутність загальноприйнятої дефініції пояснюємо різноаспектністю тих синтаксичних явищ, які охоплені поняттям «ускладнення».

До ускладнених інколи зараховують речення з відокремленими другорядними членами та речення з однорідними членами [18, с. 6]. В окремих граматиках поняття ускладнення розширено, зокрема В. В. Бабайцева констатує, що до ускладнених речень необхідно зараховувати 1) речення з однорідними членами; 2) речення з відокремленими членами; 3) речення зі вставними та вставленими і приєднувальними компонентами; 4) речення зі звертаннями [1, с. 335]. Включаючи в ускладнене речення перераховані конструкції, автор наголошує на їхній різноманітності, а також відсутності єдиних класифікаційних ознак. Зазначеним різновидам ускладненого речення притаманна потенційна предикативність різною мірою, що залежить від їхніх лексико-граматичних ознак. Якщо ці різновиди розглянути на шкалі перехідності, то побачимо, що вони займають зону перехідності між простими і складними реченнями. Центром ускладнених речень є відокремлені члени речення; периферійними для складного речення є структури зі вставними, вставленими, приєднувальними компонентами й звертаннями; периферійними для простого речення є структури з однорідними присудком [1, с. 335]. Окремі автори в описі відповідних синтаксичних явищ поняття «ускладнене речення» взагалі не використовують [4; 8].

Мета дослідження: комплексно проаналізувати особливості функціонування відокремлених означень у сучасній українській та англійській мовах.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1) встановити закономірності відокремлення означень у сучасній українській та англійській мовах;

2) з'ясувати семантичні вияви відокремлених означень в аналізованих мовах;

3) описати структурні різновиди відокремлених означень у сучасній українській та англійській мовах.

Виклад основного матеріалу.

Відсутність загальноприйнятої дефініції поняття "ускладнене речення" пояснюємо різноспрямованістю тих синтаксичних явищ, які практично підведені під термін «ускладнення». Щоб послугоуватися цим поняттям, необхідно знайти і теоретично визначити ті підстави, спираючись на які можна протиставити будь-яке ускладнене речення неускладненому.

Ускладнення пов'язують насамперед із напівпредикативністю – особливим синтаксичним значенням, близьким до предикативного, але

Й термін «напівпредикативний зв'язок» у лінгвістиці витлумачують на сьогодні неоднаково. Напівпредикативність відокремленого означення ідентична статусу напівпредикативної відокремленої обставини, постійної властивістю якої є зв'язок з іншим дієсловом того ж речення. У той же час, прихована, предикативність будь-якого відокремленого звороту тої чи тої частини речення, не збігається з напівпредикативністю, що є ускладнювачем речення [18, с. 7]. Це спонукає до необхідності в якомусь загальному терміні для всіх виявів того значення, що не є справжньою предикативністю, але має її певні ознаки, репрезентованими синтаксичних показниках. Прийнятним, на нашу думку, у цьому випадку є термін «додаткова предикативність». Однак зводити поняття ускладнення простого речення виключно до додаткової предикативності, і тим більше до одного його різновиду, немає підстав. Оскільки однорідні члени також ускладнюють речення і між ними встановлювані семантичні й синтаксичні відношення. Сурядний зв'язок у таких структурах вносить додаткові семантико-синтаксичні значення, ускладнюючи речення. Зовсім інший статус вставний, вставлених, приєднувальних конструкції, звертань та вокативних одиниць.

Під терміном «ускладнення речення» розуміємо синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення [див.: 13, с. 88; 18, с. 8]. Відокремленим означенням притаманні такі диференційні ознаки: мають двочленну структуру, утворену поєднанням головного члена, вираженого іменником (займенником), і атрибутивного звороту, що складається з головного слова і залежних від нього слів або тільки з головного слова, конституюючи певний вид конструкції з його особливостями; їм притаманна граматична категорія додаткової предикативності, що виражає своє значення за допомогою залежного таксису і своїх засобів, які дозволяють вступити в таксисні відношення з предикатом основної частини. Важливою особливістю відокремлених означень є суб'єктно-предикатна розчленованість, що в комплексі актуалізує цю додаткову предикативність; реалізують у мовленні вказану предикацію, як другорядне висловлення в межах ускладненого речення; входять до семантико-синтаксичних відношень з атрибутивними утвореннями різних рівнів, реалізуючи свої семантичні й функціональні особливості.

Простому реченню, ускладненому відокремленим означенням, притаманні особливі принципи формальної організації. Головний із них – дворівнева синтаксична будова. Синтаксичні відношення й зв'язки в ускладненому реченні належать різним рівням. Перший, нижчий, – рівень словоформ, другий, більш високий, – власне-синтаксичний рівень.

Оскільки кожному рівневі притаманна відносна самостійність,

автономність, ускладнене речення може являти собою багаторівневу структуру, у якій одні відношення і зв'язки ніби накладені на інші.

Другий принцип стосується заміщення позицій. В елементарному реченні кожна словоформа є окремим другорядним членом. Для ускладнювального ж члена несуттєво, чим він представлений – окремою словоформою або групою слів, що утворюють цілісність. «Ускладнення речення за допомогою синтагматичного членування називають відокремленням. Відокремлення – це тільки спосіб вираження певної синтаксичної функції, але не сама функція» [18, с. 16].

Інтонаційно виділену частину речення називають відокремленим зворотом. Але зворот – поняття ширше, він не обов'язково виділений інтонаційно. «Зворот – це член речення, що ускладнює просте речення» [18, с. 17]. Він може бути репрезентований однією словоформою або мати складну внутрішню будову, один зворот може входити до складу іншого. Зворот може бути оформлений не тільки за допомогою інтонації, але і за допомогою форми слова, сполучника чи сполучного слова: дієприслівниковий зворот, інфінітивний, прийменниково-відмінковий тощо. Звороти можна класифікувати за: семантичною роллю (порівняльний), синтаксичними відношеннями (приєднувальний, уточнювальний, напівпредикативний тощо). Їм притаманна функційна єдність, цілісність, членованість у реченні. А. Ф. Прияткіна пропонує таку дефініцію звороту: «Зворот – це член речення, що має єдину функцію незалежно від кількості складових його словоформ і характеру зв'язку між ними» [18, с. 17].

Ускладнення зазвичай веде до розширення структури речення. Це ще одна особливість організації ускладненого речення. Будь-яке ускладнення можливе в двох напрямках – субординації або координації.

На основі субординації спостерігаємо розширення і ускладнення структури речення при введенні в елементарне речення дієприкметникових, дієприслівникових, порівняльних зворотів, оскільки в цьому випадку кожен такий член буде включений до речення як синтаксично підпорядкований складник певному члену речення. Наприклад, дієприслівниковий зворот буде підпорядкований дієслівному члену. Включаючись до речення, ці члени розширюють позиційний склад речення.

Ускладнення на основі координації притаманна однорідним, уточнювальним і пояснювальним членам речення.

Отже, ускладнене речення ґрунтоване на формальній його організації за особливими принципами: дворівневій синтаксичній будові, заміщення речення і розширення структури речення на основі субординації або координації. Значення ознак, що характеризують ускладнене речення, допомагає виокремлювати ускладнене речення від елементарного речення. Ці ознаки будуть враховані нами під час відбору мовного матеріалу для картотеки. Ускладнення є об'єктом, у першу чергу, конструктивного синтаксису.

У сучасній українській та англійській мовах активно вживаними є речення, ускладнені відокремленими означеннями. Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні означення. У кожній із цих груп є своя специфіка вираження.

Група препозитивних означень репрезентована контактними відокремленими означеннями, напр.: **Заглиблена в спогади**, Ніна не почула, як розчинилися двері і мати переступила через хатній поріг (А. Шиян); **Наляканий громовицею**, кінь тихенько заіржав (М. Стельмах); **Напоєний цілющим зіллям, зігрітий теплом**, Остап розплющив очі (М. Коцюбинським); **Stunned**, Sam sat back on Iris haunches (G. Archer).

У препозиції щодо антецедента дистантне розташування відокремленого означення зафіксовано тільки в сучасній українській мові, напр.: **Осяяний сонцем**, перед нами розкрився зовсім новий світ (О. Довженко), проте постпозитивне дистантне означення трапляється в українській та англійській мовах, напр.: **Село ще спало, намокле, змерзле**, ховалося під білу ковдру квітучих садків і ждало сонця, щоб обігрітися (М. Карплюк); **Sasha turned away, stricken by the old man's abasement, anxious to leave for her temp job**, except that the plumber was talking to her, asking about the length and frequency of her showers (J. Egan); **Two security guys showed up, the same on TV and in life: beefy guys whose scrupulous politeness was somehow linked to their willingness to crack skulls** (J. Egan).

Препозитивне означення, виражене дієприкметниками та прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), відокремлюємо, якщо воно має обставинний відтінок або відділене від іменника іншими членами речення, напр.: **Дезорганізований раптовістю нічної атаки**, ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору (Гончар); **У червонім намисті, зав'язана великою хусткою**, Марта була б дуже гарною молодницею (І. Нечуй-Левицький).

Активно вживаними є відокремлені означення, що стосуються особового займенника, які є відокремлюваними незалежно від позиції, напр.: **Утомлені своїм довічним рабством**, вони жадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї (Лєся Українка); **Tall and straight-backed**, he wore freshly pressed tan slacks and a blue cotton shirt (G. Archer).

Відокремлюємо означення, якщо в реченні відсутнє слово, якого воно стосується, напр.: **Невідомий нікому**, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся (М. Стельмах).

Постпозитивні означення, виражені прикметником чи дієприкметником (із залежними словами чи без них) щодо антецедента відокремлюють, якщо:

– стоять після означуваного слова, вираженого іменником, якщо перед ним є своє означення: **Лукаш** — дуже молодий хлопець, гарний,

чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче (Лєся Українка); [*It was*] a very small room, **overcrowded with furniture** of the style which the French know as *Louis Phillippe* (S. Maugham);

– стоять після означуваного слова, вираженого іменником: *За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена* (Ю. Збанацький);

But now he had seen that world, possible and real, with a flower of a woman ... (J. London).

Неузгоджене означення (із залежними словами чи без них) відокремлюємо, якщо воно:

– стоїть після пояснювального слова виражене іменником (здебільше власною назвою): *Навкруги чорне страшне море, безодня води і гніву* (А. Головка); *The dog, Bella, is barking, shut away in an outhouse* (H. Mantel); *Kat is repenting of her first offer, a post as pot-boy, general factotum and chucker-out* (H. Mantel).

– стосується особового займенника: *Ось вона, твоя сім'я, твій «Оріон», може, ти їх бачиш востаннє* (О. Гончар);

They, the professors, were right in their literary judgment ... (J. London);

– стоїть перед пояснювальним іменником і має відтінок обставини: **Дезорганізований раптовою нічної атаки**, ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору (О. Гончар); **Dumb with amazement**, *Mr. Gradgrind crossed to the spot where his family was thus disgraced* (Ch. Dickens);

– приєднується словами **або, на ім'я, на прізвище, родом, походженням, на ймення, так званий, як-от, а саме, тобто, або (тобто), чи (тобто), наприклад, зокрема, особливо** та ін., напр.: *Найбільш можливо, що це міноносець, тобто найстрашніший наш ворог* (М. Трублаїні); *They brought lunch, namely sandwiches and soda* (Internet).

Не відокремлюють прикладки, що разом зі словом **як** указують на інші додаткові відтінки або мають значення «в ролі кого, чого»: *Ліс зустрів мене як друга* (М. Рильський); *She got a job as a cook* (ABBY Lingvo Dictionary).

Висновок. 3-поміж наявних класифікацій синтаксичних зв'язків, випрацьованих на матеріалі української та англійської мов найвдалішою видається класифікація за напрямком синтаксичних залежностей між поєднаними компонентами. Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні означення.

Перспективною постає типологізація засобів вираження відокремлених членів речення в текстах різних типів і жанрів, дослідження їхнього статусу в різносистемних мов у зіставному аспекті.

Література

1. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. Москва: Просвещение, 1979. 269 с.

2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка; пер. с фр. Е. Вентцель, Т. Вентцель. Москва: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. 416 с.
3. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка: учеб. для студ. филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов. Москва: Высш. школа, 1983. 383 с.
4. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка: [учеб. для вузов]. [3-е изд., испр.]. Москва: Высшая шк., 1991. 431 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. [3-е изд., испр.]. Москва: Высшая школа, 1986. 640 с.
6. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. Москва: Высшая школа, 1986. 219 с.
7. Дячан П. М. Методична граматики языка малоруського. Львів: Ставропіг. ін.-т., 1865. 142 с.
8. Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник. Москва: Высш. школа, 1981. 285 с.
9. Каушанская В. Л., Ковнер Р. Л., Кожевникова О. Н., Прокофьева Е. В. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов. Москва: Айрис-пресс, 2008. 384 с.
10. Коцовський В. І., Огоновський І. М. Методична граматики руської мови для IV класу шкіл 5 і 6 класових. Львів: Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. 98 с.
11. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН Української РСР, 1957. 235 с.
12. Левицький М. П. Українська граматики для самонавчання. Ромни: Молодик, 1918. 159 с.
13. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения. Москва: Высшая шк., 1986. 176 с.
14. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1945. 321 с.
15. Огоновський О. Граматики русского языка для школъ среднихъ. Львів, 1889. 288 с.
16. Осадца М. Граматики руського языка. Львів: Ставропіг. ін.-т., 1876. 238 с.
17. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. [7-е изд.]. Москва: Учпедгиз, 1956. 511 с.
18. Прияткина А. Ф. Русский язык. Синтаксис осложненного предложения. Москва: Высш. школа, 1990. 176 с.
19. Смаль-Стоцький С. Й., Гартнер Ф. Руска граматики. Львів: 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1893. 182 с.
20. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения. Москва: Наука, 1981. 360 с.
21. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Москва: Учпедгиз, 1941. 620 с.
22. Шашкевич Г. Мала граматики языка русского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов. В Ведни: Накладом сочинителя, 1865. 235 с.
23. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, Лен. отд., 1974. 428 с.

Шундель Т.

– викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін № 1
Донецького національного медичного університету

УДК 811.111'361

**СИНКРЕТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПЕРЕХІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ В АСПЕКТІ
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО
РЕЧЕННЯ З ПРИЧИННО-З'ЯСУВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ**

Статтю присвячено проблемі складнопідрядних конструкцій синкретичної природи з семою причини та з'ясування. Виявлено, що структурно-семантичні особливості можна пояснити за допомогою асиметричності взаємовідношень між будовою і семантикою. Установлено, що комбінаторні варіанти виникають завдяки семантичному потенціалу речення та детермінатності з'єднувальних елементів. Простежено умови виникнення синтезованого значення складнопідрядних речень в аспекті функціонально-семантичного поля з причинно- з'ясувальними відношеннями.

Ключові слова: складнопідрядне речення, функціонально-семантичне поле, шкала перехідності, синкретичний, структурно-семантичні відношення, інваріантне значення.

Шундель Т.

– преподаватель кафедры языковых и гуманитарных дисциплин № 1
Донецкого национального медицинского университета

**СИНКРЕТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ПЕРЕХОДНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В
АСПЕКТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
СЛОЖНОПОДЧИНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПРИЧИННО-
ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ**

Статья посвящена проблеме сложноподчиненных предложений с семой причины и изъяснения. Выявлено, что структурно-семантические особенности можно объяснить при помощи асимметричности взаимоотношений между строением и семантикой. Установлено, что комбинаторные изменения возникают благодаря семантическому потенциалу предложения и детерминатности соединительных элементов. Определены условия возникновения синтезированного значения сложноподчиненных предложений в аспекте функционально-семантического поля с причинно-изъяснительными отношениями.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение, функционально-семантическое поле, шкала переходности, синкретический, структурно-семантические отношения, инвариантное значение.

Shundel T.

– Teacher, Philology and Arts Department No. 1, Donetsk National
Medical University

**SYNCRETICAL CHARACTER OF TRANSITION CONSTRUCTIONS IN
THE ASPECT OF THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF COMPLEX
SENTENCES WITH THE CLAUSES OF CAUSE AND OBJECT**

The article deals with the problem of the complex sentences with the seme of cause and object. It has been discovered that semantic and structural features can be explained with the help asymmetry of relationships between the structure and semantics. It has been found out that combinative variants are formed according to semantic potential of the sentence determinate character of connective words. The origin of synthesized meaning of complex sentences with the relationships of cause and object has been traced.

Key words: *a complex sentence, functional and semantic field, the scale of transitivity, syncretic, structural and semantic relationship, invariant meaning.*

Постановка проблеми. Базовим аргументом на користь детального вивчення структурно-семантичної класифікації складнопідрядного речення (далі – СПР) є факт функціонування в мові одиниць синкретичного характеру з детермінованим значенням функціонально-семантичного поля. Підставою для такого твердження є той факт, що лінгвокреативне мислення мовця дозволяє одночасно подати своєрідне видіння дійсності висловлювання та внести в семантику речення визначені, індивідуальні уявлення про певну змістовну сторону. Відсутність єдиного підходу щодо синтаксичної класифікації СПР у разі неоднорідних змістових відношень між головною та підрядною частиною спричиняє появу одиниць ускладненої природи [8], які виокремлюються нами як одиниці синкретичної природи.

З цього приводу нам імпонує думка С. Дружиніної, яка під синкретичними складнопідрядними конструкціями пропонує розглядати будь-які СПР із синтезом декількох граматичних значень структурних одиниць - інваріантним (категоріальним) і додатковим. Треба зазначити, що СПР із категоріальним значенням в синкретичній периферійній зоні може частково втрачати основне значення внаслідок нашарування численних додаткових ознак інших структурно-семантичних різновидів СПР [4, с. 29]. Це нашарування додаткових значень на семантику СПР становиться причиною появи конструкцій несиметричної природи [7]. Це призводить до появи синкретичних СПР з потенційно-вільними структурно-семантичними підрядними. При детальному вивченні СПР із синкретичною формою доцільно звернути увагу на синтаксичну структуру, сполучуваність з'єднувальних елементів із різними словами в головній частині та позицію компонентів СПР. Таким чином, дискусійність окремих питань щодо встановлення синкретичної природи СПР та визначення структурно-семантичних видів є предметом невичерпаних суперечок та становить актуальність наукового пошуку.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями розгляду, аналізу СПР синкретичної природи та диференціації їх структурно-семантичних типів детермінованої природи займалася ціла низка вітчизняних та іноземних науковців, як С. Алексанова, В. Бабайцева, Л. Байбі, Д. Браун, І. Висоцька, І. Данилюк, С. Дружиніна, В. Зарицька, Т. Грибонос, В. Ожоган, Т. Петерсон, В. Теляковський, Н. Фарина, Л. Шитик та ін.

Метою цієї статті є дослідження структурно-семантичних видів СПР з функціонально-семантичним полем причинно-з'ясувальних відношень, виявлення перехідних одиниць в синкретичних периферійних зонах та аналіз структурних елементів польової природи. Зумовлена мета зумовлює розв'язання наступних **завдань**: вивчення характерних особливостей структурно-семантичних видів СПР з ядерними та перехідними, синкретичними значеннями, аналіз поліфункціональної природи з'єднувальних елементів з предикативною

лінією частин СПР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усі СПР із синкретичною підрядною частиною розглядаються як носії ускладненої моделі, де функціональні стосунки визначаються за рахунок входження залежного компонента в периферійну зону.

Є, далі, усі підстави врахувати і релевантну роль з'єднувальних елементів, які використовуються не просто для передачі заданого обсягу інформації, а виражають багатогранне відношення до певного факту дійсності. З цього приводу нам імпонує точка зору Т. Масицької, яка вважає, що саме «сполучники підрядності вказують на семантико-синтаксичну залежність підрядної частини від головної» [6, с. 119–120], а кожна структурна частина СПР залежить від взаємовідношень, які виникають між його ярусами. Загальновизнаним є факт, що сполучники мають подвійну природу: з одного боку, вони органічно вплітаються до складу підрядного компонента, а, з іншого боку, тісно пов'язані з головною частиною. На думку Є. Гулиги, граматичне значення сполучника при збігу з його функціональним навантаженням полягає у вираженні підрядного зв'язку. У випадку перетину граматичних функцій лексичне значення сполучників варіюється: однакові сполучники можуть утворювати різні семантичні групи або поля [3, с. 24–25]. Наше розуміння дозволяє стверджувати, що найбільш складними випадками виявляється розкриття СПР, де простежуються вияви вживання елементів, в характері яких закладено два синтаксичних ядра. К. Городенська підтверджує цей факт, підкреслюючи, що синтез декількох власне-семантичних відношень у реченні призводить до дериваційної трансформації підрядної структури СПР, на базі яких існують семантико-семантичні залежності [2, с. 18].

Наприклад, завдяки спільності лексичного значення з'ясувальні сполучники та сполучники причини можуть утворювати одну семантичну групу. Їх відмінність вбачається лише в окремих випадках або особливостях вживання. За нашими спостереженнями, ці сполучники можуть повністю співпадати в значенні та вживанні, що дозволяє говорити про набуття додаткового, розмежувального значення та синкретичності характеру.

В причинно-з'ясувальних складнопідрядних конструкціях позиційного характеру завжди знаходиться об'єкт, що одночасно виявляється причиною дії, про яку згадується в головному реченні В. Кодухов [5, с. 390] заперечував наявність синкретичних конструкцій з відношеннями причини та об'єктності в мові, пояснюючи це фактом, що в структурі СПР із стосунками причини головним чином простежуються синкретичні стосунки слідства у випадку заміни причинного сполучнику *because* сполучником *that*. Полемізуючи з В. Кодуховим, дослідники В. Щеулін [9, с. 20] та В. Бабайцева [1, с. 430] доводять, що дані синкретичні утворення опозиційної природи існують в мові, синтезуючи причинні й об'єктні стосунки. Особливість вживання СПР з такими

синкретичними підрядними в периферійній зоні полягає в тому, що вони послабляють основну функцію причини або з'ясувальне значення, накладаючи додатковий відтінок функціонального навантаження. Структура перехідних СПР може бути частково трансформована при заміні підрядного речення формою іменника з причинно-об'єктним значенням. Порівняйте:

*Kate also realised **that Milly needed** something to take her mind off Ted leaving [10, с. 340] – Kate also realised **Milly's needs** about something to take her mind off Ted leaving.*

*... every time I see **that telegraph boy come riding by on his bike** me heart stands still [10, с. 343] – ... every time I see **telegraph boy coming and riding by on his bike** me heart stands still.*

Ядерні СПР цієї опозиції мають індивідуальну семантику причини або об'єктних стосунків. Окреме семантичне значення причини може бути висловлене за допомогою слів, в яких вже закладено лексичне значення причини (*on the reason, on the ground* та ін.). Наприклад,

*To kill your father on the ground **that** he was doing to your sister, you've got to be very fond of someone to do that [10, с. 210].*

*The reason I ask is **because** he said this young man's mother once lived in Darwin [10, с. 372].*

Завдяки поліфункціональній природі з'єднувального елемента сполучник *because* може бути заміщений у ряді випадків полісемантичним сполучником *that*. При розгляді СПР, у складі яких спостерігається вживання дієслів мовлення, почуттів, а також іменників, які утворені від них, функціонує структурна та смислова незавершеність. Деякі з цих дієслів (*to see, to know, to note, to learn* та ін.) мають обмежувальну природу сполучуваності з іншими словами та виконують лише одну функцію - доповнення. Наприклад,

*She had learnt from Edwin **that** you needed capital, and that was something she didn't have [10, с. 219].*

У СПР із складною смисловою структурою дієслів, у яких лексичне значення словоформ передачі мовлення, знань, почуттів визначається як другорядне, простежується численне вживання синкретичних форм функціонально- семантичного поля (далі – ФСП) причини та з'ясування.

A. Because I think it's such a waste ... [10, с. 174].

*Even Charlie's been off his food **since** Ted went [10, с. 342].*

Аб. Katherine was taken aback **that** Josh and his wife talked about what went on [10, с. 114].

АБ. Katherine thought she knew Briony and was amazed **that** she now sounded far older than years [10, с. 145].

*I'm sorry for **what** happened to Dolly [10, с. 138].*

аБ. Kate could never be sure **that** she didn't, and if Grace attracted the wrong kind of clientele, it could be very bad for Kate's reputation [10, с. 305].

*Always said Kate should be more careful **who** she takes on [10,*

с. 316].

Б. *She knew now **that** she wanted her own business ... [10, с. 219].
I wonder **how** my Ted went [10, с. 368].*

Чиста семантика ФСП причини простежується в прикладах СПР зони **А**, де вказується причина здійснення дії, про яку автор згадує в головному реченні. Ці конструкції є периферією СПР із стосунками причини, оскільки синонімічні сполучники **as**, **since** можна замінити на **because** без істотної зміни в семантико-функціональній базі. Порівняйте,

*Kate felt sad **as** this time he wasn't whistling - Kate felt sad **because** this time he wasn't whistling.*

З іншого боку, віддзеркалення причинних стосунків ґрунтується і на факті співвіднесеності з'єднувального маркера (сполучника, сполучних слів) з опорними словами в головному реченні. Слід зазначити, що специфікатори, які виражають причинні стосунки, можуть бути поєднанні із словоформами з модальним значенням в головному реченні (*We have to go tomorrow **as** we may not get another chance [10, с. 332]*) або наявність таких слів з модальним значенням в підрядному реченні (*People didn't want to see such carnage **as** it could be one of their own lying there [10, с. 368]*), співвіднесеність залежного компонента з цілісністю висловлювання в головному реченні (*She stopped again **as** tears ran down her face [10, с. 222]*) стає головним аргументом при визначенні домінуючого причинного значення. Проілюстрований матеріал свідчить й про факт неможливості трансформації причинних маркерів в специфікатори з об'єктним значенням.

З'ясувальні СПР периферійної зони **Б** виявляються прикладами складнопідрядних конструкцій з об'єктними стосунками. Про цей факт свідчить наявність в головному реченні:

– дієслів на позначення мовлення (*say, answer, reply, want to know, ask* та ін.)

*And he didn't say **how long** he's been there [10, с. 361].*

*I'll explain to her **that** it was me who persuaded you [10, с. 165].*

– дієслів на позначення розумової діяльності (*know, believe, understand, realize, remember, forget, notice, think, expect* та ін.)

*He wouldn't know **where** to find me if he did [10, с. 249].*

*Katherine understood **that** the conversation was now closed [10, с. 229].*

– дієслів на позначення почуттів (*see, hear*)

*I'm going to make people see **what** I saw [10, с. 365].*

– ряду інших дієслів (при умові, що речення володіють лише об'єктним значенням)

*Do you mind **if** I ask how much rent you pay [10, с. 253]?*

*She waited for **what** seemed to be for ever [10, с. 234].*

– прикметників та дієприкметників із прийменниками

*Kate was deeply moved and upset at **what** she was seeing [10,*

с. 367].

– у конструкціях *прикметник + дієслово* або *дієслово+it+прикметник*

Katherine found it strange that Dolly didn't know anything about it [10, с. 199].

Вживання синкретичних складнопідрядних конструкцій із причинно-з'ясувальними відношеннями свідчить про поліфункціональний характер з'єднувальних елементів та структурну різноманітність СПР. Досліджуючи структури СПР ФСП причини та з'ясування, нами відмічається факт різноманітного вживання лексичного матеріалу оцінювального характеру, що, у свою чергу, надає висловлюванню додаткове значення причини.

СПР типу **Аб** більшою мірою тяжіють до структур в зоні **А** з причинною семантикою: конструкції центру **Аб** розкривають причину того, про що говориться в головному реченні. Проте, мінливий характер специфікаторів (з'єднувальних елементів), наявність слівформ зі значенням розумової діяльності, які входять до складу головного речення, але при цьому є лише вставною фразою (*I knew you'd have to stop*), або використання речень в пасивному стані (*Katherine was taken aback*) говорить про можливість функціонування семантичного значення з'ясування. Поліфункціональна природа маркерів дає можливість трансформувати їх з причинних на з'ясувальні (*Katherine was taken aback that Josh and his wife talked about what went on - Katherine was taken aback because Josh and his wife talked about what went on.*), але наявність давального суб'єкту в пасивних структурах СПР та вживання прикметників або іменників в ролі номінативного присудка (*It was obvious to Katherine that / because they didn't want women to get the vote, and thought the Punkhursts were a bunch of troublemakers* [10, с. 77]) хоча й надає висловлюванню об'єктні стосунки, проте, свідчить про превалювання причинної семантики.

Синкретичні складнопідрядні конструкції із рівнозначним співвідношенням причинної та з'ясувальної семантики розміщуються в зоні **АБ**, про що свідчить

– наявність прикметників або інших слів оцінювальної семантики

Katherine was pleased that / because he was beginning to settle down ... [10, с. 73].

– наявність слів-стану (*glad, happy, sorry* та ін.) або дієслів зі значенням переживання

Kate was still a little happy that / because they hadn't bothered to write to her [10, с. 368].

– здібність до трансформування без зміни семантико-синтаксичного навантаження

He wasn't sure if / because he would ever be able to call a flat above a shop home [10, с. 293].

У центрі **аБ** спостерігається домінування структур із причинно-

з'ясувальними стосунками, ядро яких, головним чином, тяготеє до об'єктних відношень. Досліджуючи конструкції зони **аБ**, нами відмічається факт функціонування великої кількості речень із номінативним присудком, де опорні словоформи передають відтінки почуттів із домінуючим значенням пояснення та з'ясування.

*Then he bloody well got **what** he deserved* [10, с 188].

Отже, ми дійшли до **висновку**, що зв'язок між ядрами вільний, а семантико-синтаксичні стосунки можуть стикатися з різноманітним змістом СПР, особливо в периферійній зоні, де багатоаспектний характер підрядних частин з інваріантним значенням призводить до виникнення численних синкретичних одиниць. **Перспективи подальших розвідок** вбачаємо у детальному вивченні структурно-семантичних видів СПР в аспекті ФСП з причинно-з'ясувальними відношеннями, оскільки комбінаторні варіанти функціональних значень підрядних частин створюють синтезовані форми категоріально-граматичних значень.

Література

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка: монография. Москва: Дрофа, 2000. 640 с.
2. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: монографія. Київ: Наукова думка, 1991. 192 с.
3. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва: Просвещение, 1969. 184 с.
4. Дружинина С. И. Синкретизм в составе сложноподчиненных предложений современного русского языка: дис. д-ра. филол. наук: 10.02.01 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Орловский государственный университет». Орел, 2009. 470 с.
5. Кодухов В. И. О причинных союзах и связи с развитием сложноподчиненных предложений. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1966. Т. 25. Вып. 5. С. 386–396.
6. Масицька Т. Складнопідрядні речення як дериваційна база простих ускладнених конструкцій. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015. № 1 (3). С. 115–126.
7. Ожоган В. Синкретизм складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу несиметричної структури. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Т. 1. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/136636-293972-1-SM%20(1).pdf (дата звернення 20.03.2019)
8. Фарина Н. Г. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2016. 217 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/dis_faryna.pdf (дата звернення 19.03.2019)
9. Щеулин В. В. Аспекты сложноподчиненного предложения и его место в системе синтаксических единиц: материалы к спецкурсу. Воронеж: Изд-во Воронежского пед. ин-та. 1979. 95 с.
10. Williams Dee. *Katie's kitchen*. London: Headline Book Publishing, 1998. 375 p.

Маторина Н.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

Вершинина А.

– магистрантка I курса русско-украинского отделения филологического факультета Донбасского государственного педагогического университета

УДК 811.161.1'367.335:001.82

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

В статье описываются пути и способы активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам на примере изучения синтаксиса сложного предложения.

Ключевые слова: синтаксис, сложное предложение, классификация, русский язык, лингводидактика, учебный процесс, познавательная активность.

Маторіна Н.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Вершиніна А.

– магістрантка I курсу російсько-українського відділення філологічного факультету Донбаського державного педагогічного університету

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті описано засоби й способи активізації пізнавальної діяльності студентів-філологів та їхнього інтересу до лінгвістичних знань, розвитку інтелектуальної ініціативи й творчого підходу до дослідницьких пошуків на прикладі вивчення синтаксису складного речення.

Ключові слова: синтаксис, складне речення, класифікація, російська мова, лінгводидактика, навчальний процес, пізнавальна активність.

Matorina N.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Vershynina A.

– Master's Degree Programme Student, Department of Philology (Russian and Ukrainian Languages), Donbas State Teachers' Training University

CLASSIFICATION OF THE COMPOUND SENTENCES

The article focuses on the ways and methods of the stimulation of the students-philologists' cognitive activity and interest to linguistic knowledge, of the development of their intellectual initiative and the creative approach to the research by the example of the compound sentence syntax study.

Key words: syntax, compound sentence, classification, Russian language, linguodidactics, educational process, cognitive activity.

Постановка проблемы. В качестве предмета исследования в данной статье выбрали синтаксический уровень языка, поскольку изучение курса синтаксиса в высших учебных заведениях имеет большое образовательное значение. Задача этого курса состоит в том, чтобы дать знания обо всех сторонах синтаксической системы и сформировать лингвистическое мировоззрение у будущих филологов. Понимание синтаксической природы языковых явлений основано на признании главной составляющей высказывания, а именно функциональности различных частей речи в синтаксическом целом, взаимопроникновении структур. Важно не просто научить видеть структурные компоненты, а прежде всего, привести учащихся к осознанию значимости тех или иных языковых единиц в плане семантического наполнения, логического построения связного высказывания. Формирование представления о синтаксисе как системе предполагает знакомство не только с базовыми научными понятиями, но и с их взаимосвязями и взаимодействием.

В связи с этим хочется поделиться опытом организации учебно-воспитательной работы по языку на занятиях лингвистического цикла на филологическом факультете Донбасского государственного педагогического университета (на материале изучения синтаксического яруса языка).

Анализ последних публикаций. Как известно, синтаксическая наука интенсивно развивается: появляются новые взгляды, идеи, понятия и трактовки уже, казалось бы, академических явлений; в синтаксисе сосуществуют разные направления и концепции, правильное понимание которых необходимо для обучающихся. Теоретическая разработка синтаксических проблем в русистике и украинистике представлена в работах В. А. Белошапковой, Г. Н. Акимовой, Н. С. Валгиной, М. В. Всеволодовой, Т. Н. Колокольцевой, Е. А. Покровской, К. А. Роговой, Ф. К. Гужвы, Я. Г. Тестелец, Л. К. Чикиной, В. А. Шигурова, Л. А. Шестак, Г. Я. Солганик, В. П. Казакова, С. В. Вяткиной, Р. М. Докучаевой и др. [см об этом: 1; 2; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 17 и др.]. Накопленный опыт в области изучения синтаксиса имеет большую теоретическую и практическую ценность в сфере обучения, однако имеющиеся вузовские учебники и учебные пособия не в достаточной степени отражают развитие современной научной мысли [3; 5; 14; 15; 16; 18 и др.].

Цель статьи – на основе анализа и систематизации имеющихся точек зрения по проблеме классификации сложных предложений предложить собственную, авторскую, классификацию сложных предложений для использования на занятиях по языку в вузе при подготовке будущих учителей-словесников с целью активизации познавательной деятельности студентов-филологов и их интереса к лингвистическим знаниям, развития интеллектуальной инициативы и творческого подхода к исследовательским поискам.

Изложение основного материала. Итак, синтаксис (др.-греч. σύν-ταξις – составление) – это раздел языкознания (составная часть грамматики), изучающий строение и функциональное взаимодействие различных частей речи в предложениях, словосочетаниях и других языковых единицах. Синтаксис русского языка – часть грамматики русского языка (совместно с морфологией), рассматривающая правила соединения слов в словосочетании и предложении.

Основные синтаксические понятия: словосочетание, простое неосложненное предложение, простое осложненное предложение, сложное предложение, сложное синтаксическое целое.

Объектом исследования в нашей статье является вопрос о классификации сложных предложений. Под сложным предложением понимаем предложение, состоящее из двух или более предикативных частей (показатель предикативной части (ПЧ) сложного предложения – наличие в ней грамматической основы)¹, представляющее собой смысловое единство, оформленное интонационно, например:

Природа не спала, и ночь нельзя было назвать тихой. (А. Чехов).

В синтаксисе сложного предложения, особенно в теоретических исследованиях, обычно рассматриваются типовые конструкции с минимальным числом частей. Это вполне закономерно и объясняется тем, что именно эти конструкции дают материал для характеристики принципиальных явлений структуры и грамматических значений сложного предложения, то есть именно в этих конструкциях проявляется грамматическая природа сложного предложения как особой структурно-семантической единицы в языке. Однако в речевой действительности значительно шире, чем «минимальные» конструкции, распространены сложные предложения комбинированные. Поэтому рассмотрение этих построений вполне целесообразно, тем более что комбинации частей имеют свои семантико-структурные закономерности. Такие материалы стали появляться в учебниках и учебных пособиях вузовского типа, а также в некоторых трудах теоретического плана. Эти синтаксические единицы определяются как многочленные, как предложения усложненного типа, как сложные синтаксические конструкции, сложные предложения смешанной конструкции, сложные предложения с сочинением и подчинением, сложные предложения с разными видами связи.

Проанализировав и систематизировав различные точки зрения по вопросу классификации сложных предложений, предлагаем свой вариант такой классификации.

Сложные предложения (СП) делятся на следующие группы:

¹ В любом сложном предложении его составные части по традиции принято называть простыми предложениями. Следует, однако, иметь в виду, что простые предложения, взаимодействуя в составе сложного друг с другом, в большей или меньшей мере, но утрачивают свою самостоятельность, ввиду чего правомернее их именовать предикативными частями сложного предложения.

• союзные сложные предложения →

1) собственно сложносочиненные предложения (ССП) – это сложные предложения, состоящие из двух (!) равноправных предикативных частей, связанных сочинительными союзами →

Я звал тебя, но ты не оглянулась. (А. Блок);

сложносочиненные предложения могут быть *многочленными* сложносочиненными предложениями – это сложные предложения, состоящие из 3-х и более предикативных частей, связанных сочинительными союзами →

Прозрачный лес один чернеет, и ель сквозь иней зеленеет, и речка подо льдом блестит. (А. Пушкин);

2) собственно сложноподчиненные предложения (СПП) – это сложные предложения, состоящие из двух (!) предикативных частей, связанных подчинительными союзами или союзными словами →

В одном месте мы спугнули несколько пар журавлей, которые с печальным криком полетели дальше. (Д. Мамин-Сибиряк);

сложноподчиненные предложения могут быть *многочленными* сложноподчиненными предложениями – это сложные предложения, состоящие из 3-х и более предикативных частей, связанных подчинительными союзами или союзными словами →

Был тот предночный час, когда стираются очертания, линии, краски, расстояния; когда еще дневной свет путается, неразрывно сцепившись с ночным. (М. Шолохов);

• бессоюзные сложные предложения →

3) собственно бессоюзные сложные предложения (БСП) → это сложные предложения, состоящие из двух (!) предикативных частей, связанных только по смыслу и интонационно без помощи союзов или союзных слов →

Мелкий дождик сеет с утра – выйти невозможно. (И. Тургенев);

бессоюзные сложные предложения могут быть *многочленными* бессоюзными сложными предложениями – это сложные предложения, состоящие из 3-х и более предикативных частей, связанных только по смыслу и интонационно без помощи союзов или союзных слов →

Серебристый хлопок тумана колыхался у берегов, вода темнела, огненное крыло Запада роняло ковры тканей, земля стала задумчивой; птицы умолкли. (А. Грин);

• → 4) сложные предложения с разными видами связи; их называем *сложными синтаксическими конструкциями* (ССК) →

а) ССК с сочинением и подчинением – это сложное предложение, состоящее из 3-х и более (!) предикативных частей, связанных сочинительными и подчинительными союзами или союзными словами →

Солнце уже садилось и над рекой поднимался туман, когда мы возвращались домой. (М. Пришвин);

б) ССК с сочинением и бессоюзием – это сложное предложение,

состоящее из 3-х и более (!) предикативных частей, связанных и сочинительными союзами, и бессоюзной связью →

Направление у меня в другую часть, да я от поезда отстал: дай, думаю, погляжу на свой взвод и на своего лейтенанта. (А. Казаков);

в) ССК с подчинением и бессоюзием – это сложное предложение, состоящее из 3-х и более (!) предикативных частей, связанных и подчинительными союзами или союзными словами, и бессоюзной связью →

В лесу на прогулке иногда в раздумье о своей работе меня охватывает философский восторг: кажется, будто решаешь мыслимую судьбу всего человечества. (М. Пришвин);

г) ССК с сочинением, подчинением и бессоюзием – это сложное предложение, состоящее из 4-х и более (!) предикативных частей, связанных и сочинительными союзами, и подчинительными союзами или союзными словами, и бессоюзной связью →

Но река величаво несет свою воду, и какое ей дело до этих вьюнков: крутятся, плывут они вместе с водой, как недавно плыли льдины. (М. Пришвин).

Итак, для обозначения сложных предложений, состоящих из двух предикативных частей, будем использовать термины *собственно сложносочиненное предложение, собственно сложноподчиненное предложение, собственно бессоюзное сложное предложение.*

Для обозначения сложных предложений, состоящих из 3-х или более предикативных частей, связанных **одним видом синтаксической связи** (либо сочинением, либо подчинением, либо бессоюзной связью) будем использовать термин *многочленные сложные предложения*. Все эти предложения объединяются одним формальным моментом: они состоят более чем из двух частей, отсюда и термины – *многокомпонентные, многочленные* и т. д.

Для обозначения сложных предложений, состоящих из 3-х или более предикативных частей, связанных **разнотипной синтаксической связью**, будем использовать термин *сложные синтаксические конструкции*.

Однако это лишь внешняя сторона явления, чисто количественная. Более существенны, безусловно, признаки структурно-грамматические: характер синтаксической связи (однотипная и неоднотипная связь) между частями; структурно-семантическая однородность и неоднородность их; уровень семантической расчлененности компонентов сложной конструкции; общая структурная схема предложения.

Изложенный выше материал для наглядности представим в виде таблицы.

Сложные предложения (СП)			
Союзные СП		Бессоюзные СП	С разными видами связи
Сложносочиненные (ССП)	Сложноподчиненные (СПП)	Бессоюзные (БСП)	Сложные синтаксические конструкции (ССК)
1) собственно ССП	2) собственно СПП	3) собственно БСП	7) ССК с сочинением и подчинением → 3 и более ПЧ
• 2 ПЧ • сочинительные союзы	• 2 ПЧ • подчинительные союзы или союзные слова	• 2 ПЧ • без союзов или союзных слов → только по смыслу и интонационно	8) ССК с сочинением и бессоюзием → 3 и более ПЧ
Многочленные СП			9) ССК с подчинением и бессоюзием → 3 и более ПЧ
4) многочленные ССП	5) многочленные СПП	6) многочленные БСП	10) ССК с сочинением, подчинением и бессоюзием → 4 и более ПЧ
• 3 и более ПЧ • только сочинение	• 3 и более ПЧ • только подчинение	• 3 и более ПЧ • только бессоюзие	

Для закрепления знаний о разновидностях сложных предложений рекомендуем разместить предлагаемые ниже примеры сложных предложений в приведенной выше таблице.

1. Еще в полях белеет снег, а воды уж весной шумят. (Ф. Тютчев).
2. В мире есть страны, где природа ярче наших полей и лугов, но родная красота должна стать для наших детей самой дорогой. (В. Сухомлинский).
3. Все началось с простой капли, и вот уже текут снега, и зажурчали, зазвенели деревья, воздух и луга. (А. Яшин).
4. Японский дом – настолько самобытное сооружение, что трудно сказать, кто на кого повлиял: то ли обитатель этого жилища выразил через него свою жизненную философию, то ли, наоборот, японский дом сформировал своеобразные привычки тех, кто в нем живет. (В. Овчинников).
5. Любите книгу: она поможет вам разобраться в пестрой путанице мыслей, она научит вас уважать человека. (М. Горький).
6. Всюду, куда ни взглянешь, тянулась без конца бурая, невеселая равнина. (А. Чехов).
7. Как мало пройдено дорого – как много сделано ошибок. (С. Есенин).
8. С косогора, где темные березы гнутся под порывистым ветром и стоит среди этих берез сгнившая бревенчатая церковь, открывается даль глухой реки, потемневшие от ненастья луга, громадное облачное небо. (К. Паустовский).
9. В деле Ставраки было одно странное обстоятельство: никто не мог понять, почему он жил до самого ареста под своей настоящей фамилией, почему он не переменял ее тотчас после революции (К. Паустовский).

10. Уже давно село солнце, но лес еще не успел стихнуть: горлинки журчали вблизи, кукушка куковала в отдаленье (И. Бунин).

[*Ответы.* 1. Собственно сложносочиненное предложение. 2. Сложная синтаксическая конструкция с сочинением и подчинением. 3. Многочленное сложносочиненное предложение. 4. Сложная синтаксическая конструкция с сочинением, подчинением и бессоюзием. 5. Многочленное бессоюзное сложное предложение. 6. Собственно сложноподчиненное предложение. 7. Собственно бессоюзное сложное предложение. 8. Многочленное сложноподчиненное предложение. 9. Сложная синтаксическая конструкция с подчинением и бессоюзием. 10. Сложная синтаксическая конструкция с сочинением и бессоюзием.]

Для дальнейшего освоения теоретических сведений по проблеме классификации сложных предложений можно использовать упражнения и задания из пособий Н. М. Маториной [11–13].

Выводы и рекомендации. Разнообразие, креативность и эффективность применения предложенных лингводидактических материалов в учебном процессе педагогического вуза на языковых занятиях, безусловно, должны мотивировать преподавателей широко использовать их в обучении русскому языку. Студентам, в свою очередь, будут гарантированы увлекательные занятия в атмосфере погружения в реалии изучаемого языка.

Литература

1. Акимова Н. Г. Новое в синтаксисе современного русского языка. Москва: Высшая школа, 1990. 168 с.
2. Акимова Н. Г. Синтаксис современного русского языка. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2009. 346 с.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989. 342 с.
4. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке: учеб. пособие для студ. вузов. Москва: Логос, 2003. 304 с.
5. Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Логос, 2002. 528 с.
6. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис: учеб. пособие для студ. вузов. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 2003. 416 с.
7. Гужва Ф. К. Современный русский литературный язык. Киев: Радянська школа, 1981. Ч. 2: Морфология. Синтаксис. 342 с.
8. Гужва Ф. К. Трудные случаи синтаксиса и пунктуации. Киев: Радянська школа, 1978. 255 с.
9. Докучаева Р. М. Синтаксис сложного предложения: учеб. пособие. Москва: Флинта, 2013. 232 с.
10. Кузьмина Н. А., Абросимова Е. А. Активные процессы в русском языке и коммуникации новейшего времени. Москва: Флинта: Наука, 2013. 256 с.
11. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск: ЧП «Канцлер», 2007. Ч. 1. 203 с.
12. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. 2-е изд., перераб. и доп. Славянск, 2009. Ч. 1. 219 с.
13. Маторина Н. М. Русский язык в вопросах и ответах. Славянск, 2009. Ч. 2. 241 с.
14. Попов Р. Н., Валькова Д. П., Миловицкий Л. Я., Федоров А. К. Современный русский язык. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 1986.

463 с.

15. Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык: учебное пособие для студентов-филологов заочного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. 559 с.

16. Синтаксис современного русского языка: учебник для филологических специальностей университетов СНГ / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев; под ред. С. В. Вяткиной. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 347 с.

17. Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX–XXI веков / отв. ред. Крысин Л. П.; Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва: Языки славянских культур, 2008. 712 с.

18. Современный русский язык. 2-е изд., испр. и доп. / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; под ред. В. А. Белошапковой. Москва: Высшая школа, 1989. 800 с.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології

Донбаського державного педагогічного університету

Височина В.

– аспірантка кафедри германської та слов'янської філології

Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3+808.2:801

ДЕЦИМАЛЬНІ ТА ВІГЕЗИМАЛЬНІ МОВИ В КОНТЕКСТІ ГІПОТЕЗИ СЕПИРА-УОРФА (матеріал до курсу «Загальне мовознавство»)

Статтю присвячено децимальним та вігезимальним мовам у контексті гіпотези лінгвістичної відносності. Взаємозв'язок мови та мислення завжди привертав увагу лінгвістів. Число видається ідеальним прикладом вияву цього зв'язку. У статті розкрито історичний розвиток децимальної та вігезимальної систем числення; проаналізовано експеримент на визначення взаємозв'язку числового знання та когнітивних здатностей.

Ключові слова: децимальна система числення, вігезимальна система числення, мислення, культура, когнітивний розвиток.

Глущенко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедры германской и славянской филологии

Донбасского государственного педагогического университета

Высочина В.

– аспирантка кафедры германской и славянской филологии

Донбасского государственного педагогического университета

ДЕЦИМАЛЬНЫЕ И ВИГЕЗИМАЛЬНЫЕ ЯЗЫКИ В КОНТЕКСТЕ ГИПОТЕЗЫ СЕПИРА-УОРФА

(материал к курсу «Общее языкознание»)

Статья посвящена децимальным и вигезимальным языкам в контексте гипотезы лингвистической относительности. Взаимосвязь языка и мышления всегда привлекала внимание лингвистов. Число представляется идеальным примером проявления этой связи. В статье рассматривается историческое развитие децимальной и вигезимальной систем счисления; проанализирован эксперимент на определение взаимосвязи числового знания и когнитивных способностей.

Ключевые слова: децимальная система счисления, вигезимальная система счисления, мышление, культура, когнитивное развитие.

Glushchenko V.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Head of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

Vysochyna V.

– Post-graduate Student, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University

DECIMAL AND VIGESIMAL LANGUAGES IN THE CONTEXT OF THE SAPIR-WHORF HYPOTHESIS

(the material to the course of «General Linguistics»)

The article is devoted to the decimal and vigesimal languages in the context of the linguistic relativity hypothesis. The relationship between language and thought has always attracted linguists' attention. The number is an ideal case to study this relationship. Attention is focused on the historical development of decimal and vigesimal systems; the experiment which was conducted to estimate the interrelation between number cognition and cognitive abilities is analyzed.

Key words: decimal system, vigesimal system, thought, culture, cognitive knowledge.

Постановка проблеми. Лінгвістика ХХІ ст. активно розробляє напрям, у межах якого мова розглядається як культурний код нації (а не лише як спосіб комунікації та пізнання). Фундаментальні основи такого підходу були закладені працями В. Гумбольдта, О. О. Потєбні, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та ін. Гіпотеза лінгвістичної відносності, більш відома як гіпотеза Сепіра-Уорфа, упродовж останніх 60 років стала предметом зацікавленого обговорення у лінгвістичних, етнографічних, антропологічних, психологічних колах. У межах гіпотези лінгвістичної відносності в 1990-і рр. було проведено низку досліджень, в яких аналізувалися концепти часу, простору, руху, кольору тощо. Водночас концептові числа в різноструктурних мовах не було приділено достатньо уваги. Отже, проблематика статті знаходиться в царині взаємозв'язку мови та мислення в контексті системи числення в децимальних та вігезимальних мовах. Ці питання є дуже актуальними у процесі викладання курсу загального мовознавства у вищих закладах освіти.

Аналіз останніх досліджень. Питання систем числення досліджували такі лінгвісти, як Е. Сепір, Б. Л. Уорф, Д. І. Едельман, В. Мажюліс, Л. Леві-Брюль та ін. У статті наведено відомості про гіпотезу лінгвістичної відносності і становлення децимальної та вігезимальної системи числення в контексті даної гіпотези. Слід відзначити, що етапи досліджування десяткових та двадцятичних мов вчені досліджували лише фрагментарно.

Метою пропонованої статті є вияв загальних закономірностей функціонування та національно-культурних особливостей системи числення в децимальних та вігезимальних мовах у контексті гіпотези Сепіра-Уорфа.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) зробити лінгвоісторіографічний огляд праць, у яких розглядається специфіка системи числення в децимальних і вігезимальних мовах у контексті гіпотези Сепіра-Уорфа; 2) розкрити особливості децимальних і вігезимальних мов; 3) проаналізувати зв'язок між числами, мисленням, когнітивним розвитком та культурою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємозв'язку мови та мислення посідає одне з найважливіших місць не тільки в науці про мову, а й у філософії, психології, соціології та багатьох інших науках. Відзначимо: якщо упродовж тривалого часу дослідження були спрямовані на те, щоб обґрунтувати наявність або відсутність зв'язку між мовою та мисленням, то сьогодні зусилля

спеціалістів зосереджені на виявленні характеру цього зв'язку.

Саме в такому контексті доцільно розглядати гіпотезу лінгвістичної відносності. Згідно з цією гіпотезою, мова впливає на спосіб пізнання людиною навколишнього світу та формує мислення мовця. Гіпотеза Сепіра-Уорфа стверджує, що різні народи – носії різноструктурних мов – по-різному сприймають фундаментальні категорії навколишнього світу (час, простір, кількість, причину тощо) [1, с. 75]. В експліцитному вигляді цю тезу вперше оприлюднив Уорф (публікації кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. [6, с. 157]. Уорф, вражений мовною різноманітністю, припустив, що категорії та відмінності кожної мови закріплюють за собою спосіб сприйняття, аналізу та дії у світі. Оскільки мови різняться, то їхні носії також мають різнитися в тому, як вони сприймають об'єктивно подібні ситуації та діють у їхніх межах. Ці ідеї висловлював і вчитель Уорфа Сепір, тому гіпотезу лінгвістичної відносності називають гіпотезою Сепіра-Уорфа.

Задовго до американських лінгвістів подібні думки висловлювали німецькі вчені Й. Г. Гердер та В. фон Гумбольдт. У Німеччині зазначену проблему детально розробляли Е. Кассіпер і Л. Вайсгербер. Незважаючи на інтуїтивну зрозумілість та загальну прозорість головної тези, гіпотеза лінгвістичної відносності не має загальноприйнятого формулювання, а серед лінгвістів та психологів активно дискутуються основні поняття, якими зазначена гіпотеза має керуватися.

Щодо концептів «Мова» та «Мислення» не існує загальноприйнятої думки. А це робить проблемним аналіз можливого впливу мови на мислення: у яких ситуаціях мова впливає на мислення й культуру, а в яких мислення й культура впливають на мову?

Проблеми, пов'язані з гіпотезою лінгвістичної відносності, дослідники формулюють таким чином: як лексико-граматичні особливості мови корелюють з когнітивними спроможностями носіїв цієї мови? У яких випадках між ними може бути встановлений каузальний зв'язок?

Важливим і цікавим є, зокрема, питання про те, чи впливають мови на концептуалізацію чисел. Адже цифри є найбільш об'єктивним феноменом, з якими ми маємо справу в повсякденному житті.

Число – одна з унікальних категорії людської свідомості та культури, яскравий параметр національної мовної картини світу. Слід зазначити, що в сучасних дослідженнях число не тільки є граматичною категорією; модель числа постає важливою частиною (фрагментом) повної мовної картини світу.

Числівники вже досить давно привертають увагу лінгвістів та етнографів; студіювання цієї частини мови має велике значення для генетичного та ареального дослідження мов.

Створення людством (ще на ранній стадії розвитку) числівників як засобу рахунку стало значним досягненням цивілізації. Ф. Енгельс стверджував, що числа та фігури запозичені виключно з навколишнього середовища, вони не виникли з мислення людини. Десять пальців, за

допомогою яких людство проводило першу арифметичну операцію, цілком закономірно сприяли становленню децимальної (десятькової) системи числення. Щоб рахувати, недостатньо мати лише предмети, що підлягають рахуванню, важливо також мати здатність убачати інші ознаки предметів, крім кількісних [3, с. 37].

Саме тому наявність у мовах різних систем числення (двійкової, четвіркової, п'ятіркової, вісімкової, десятикової, двадцятирічної і т. д.) пояснюється саме за допомогою цих позицій. Людина абстрагується при рахуванні не тільки від якісної специфіки предметів, а й від можливих різновидів їх природного об'єднання, групує їх у множинну форму [8, с. 30].

Попри значну кількість систем числення, лише дві з них найбільш широко представлені: десятикова (децимальна), у якій числівники утворюються за принципом « 4×10 », « 6×10 », « 8×10 » і т. п., та двадцятирічна (вігезимальна), де вони утворюються за моделлю « 2×20 », « 3×20 », « 4×20 » тощо. Д. Й. Едельман цілком обґрунтовано стверджує, що найбільш поширеною є децимальна система числення [8, с. 31].

Важливо зазначити, що децимальна система числення притаманна переважній кількості індоєвропейських мов (винятком є мови кельтської групи), а також афразійським, урало-алтайським, китайсько-тибетським, австронезійським мовам, мовам банту в Африці, кечуа й амара в Південній Америці та багатьом іншим.

У багатьох індоєвропейських народів встановилася децимальна система числення. Так, значення числа 80 в англійській та російській мовах мотивуються співвідношенням 8:10.

В окремих ареалах індоєвропейських мов можна спостерігати вігезимальну систему числення, побудовану на двадцятирічному принципі (наприклад, в індоарійських мовах). Вона може охоплювати всю систему, а може стосуватися одиничних числівників. Так, французи «80» називають *quatre-vingt* – «чотири рази по двадцять». Узагалі у французькій мові існує й децимальна система, і вігезимальна. Данці число «60» позначають словом *treksindstyve* – «три рази по двадцять». У всіх цих випадках, враховуючи споконвічність децимальної індоєвропейської системи, можна припустити, що вігезимальні числівники виникли в умовах етнічно-мовних контактів. Це підкреслюють дослідники мов європейського ареалу [8, с. 36].

Учені реконструюють вігезимальну систему в давніх мовах майя та ацтеків та ін.

Вважається, що в обох системах числення як перша еталонна одиниця виступають пальці на руках, а як друга – людина, її пальці як на руках, так і на ногах. Вибір саме цих еталонних одиниць можна ілюструвати матеріалом різних мов, де числівники зберігають етимологічний зв'язок з назвою пальців, кінцівок, людини [8, с. 32]. Д. Й. Едельман знайшла цікаве пояснення щодо децимального та вігезимального рахунку в різних мовах. Мови, у яких пальці рук та ніг мають одну назву, використовують децимальну систему (зокрема,

абхазька мова), а мови, у яких пальці рук та ніг мають різну назву, використовують децимальну систему числення (наприклад, табасаранська, даргинська мови) [5, с. 183 –184].

Важливим є питання про казуальний план походження вігезимальної системи, проте лише в деяких роботах лінгвістів можна знайти думки щодо цієї проблеми. Так, з погляду А. А. Холодовича, поява двадцятирічної системи числення виникла в період мисливського чи скотарського укладу господарства відповідного суспільства [7, с. 63]. Л. Леві-Брюль писав про народ йорубі, який використовував при рахуванні раковини купками (п'ять, двадцять, двісті) [4, с. 260]. У деяких інших працях формування вігезимальної системи числення пов'язується з «примітивними народами», а створення децимальної системи визнається атрибутом «цивілізованих народів». Проте подібні думки не дають переконливого причинного тлумачення виникнення вігезимальних мов [8, с. 33].

Чи спричиняється це велике розмаїття до практичних наслідків? Було проведено низку досліджень з чисельного пізнання, які доводять, що відмінності в системах іменування чисел можуть впливати на когнітивний розвиток та невербальну продуктивність. Наприклад, було проведено дослідження серед дітей дошкільного віку, які були носіями однієї з азійських мов (китайської, японської, корейської) та носіями англійської, французької, шведської мов. Дітям було запропоновано продемонструвати номери з комбінаціями окремих блоків куба, один короткий куб презентував число 1, а один довгий куб презентував число 10.

Експеримент показав, що діти з азійських країн набагато частіше використовували довгі блоки куба для побудови багатозначних чисел, ніж діти – носії індоєвропейських мов. Коли просили презентувати, наприклад, число 12, діти, які говорять «азійською» мовою, використовували один довгий блок та два окремі короткі блоки, а їх співрозмовники, які говорять індоєвропейською мовою, прагнули вибирати 12 окремих блоків.

Автори стверджували, що числові мовні характеристики можуть мати значний вплив на когнітивне представлення чисел, що у свою чергу може підвищити ефективність інтелектуальних дій [10, р. 410].

Отже, різноманітність міжкультурних відмінностей в системах числення, відмінності в структурі числівників є важливим аргументом на користь експланаторних можливостей гіпотези лінгвістичної відносності.

Важливо підкреслити, що системи числення, як і мови, є соціальними явищами, які залежать від колективного мислення. Мислення тісно пов'язане з типом суспільства. Кожному народові притаманна своя унікальна культура, яка тим чи іншим чином вплинула на систему числення. Адже в кожного етносу усвідомлення чисел відбувалося по-різному. Поняття кількості було тісно пов'язане з розвитком матеріальної та духовної культури. Найбільш розвинені народи могли рахувати до великих чисел за кілька тисячоліть до нашої ери. Прикладом цього слугують шумери, які користувалися

шестидесятирічною системою числення, змішаною з іншими [2, с. 13].

Важливо донести до студентів думку про те, що ми знаходимося в структурованому середовищі, в соціальному контексті, в системі певних культурних практик і процедур, у межах яких ми отримуємо культурні інструменти та вчимося використовувати їх, модифікуючи або змінюючи. Зближення з людьми, які мають інші культурні цінності та користуються іншими мовами, спричиняється до різноманітності інструментів і практик, пов'язаних з ідеєю числа [9, р. 457].

Здійснене дослідження дозволяє зробити **ВИСНОВОК** про необхідність акцентування уваги студентів на уточненні змісту мовних, ментальних та когнітивних феноменів і на цій основі розрізнявати міжмовні відмінності в системах числення.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в подальшому поглибленому студіюванні мов з різними системами числення.

Література

1. Гладилина А. А. Размышления о теории Сепира-Уорфа. *Молодежный научный форум. Гуманитарные науки: материалы XXIV студенческой международной заочной научно-практической конференции*. Москва, 2015. № 5. С. 75–79.

2. Зарбалиев Х. М. Числительные в австронезийских языках (языковые системы счисления). Санкт-Петербург; Баку, 2015. 228 с.

3. Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч.: в 50 т. Москва: Гос. изд. полит. лит-ры, 1961. Т. 20. 827 с.

4. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобыточном мышлении. Москва: Педагогика-Пресс, 1994. 608 с.

5. Перехвальская Е. В. Этнолингвистика: учеб. для академ. бакалавриата. Москва: Юрайт, 2016. 351 с.

6. Уорф Б. Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва, 1960. Вып. 1. С. 157–201.

7. Холодович А. А. Патер Шмидт и яфетичекая теория. *Языковедение и материализм*. Москва; Ленинград, 1931. Вып. 2. С. 56–90.

8. Эдельман Д. И. К генезису вигезимальной системы числительных. *Вопросы языкознания*. 1975. № 5. С. 30–37.

9. Beller S. The cultural challenge in mathematical cognition. *Journal of Numerical Cognition*. 2018.

10. Miura I. T., Okomato Y., Kim C. C. Comparisons of children's cognitive representation of number: China, France, Korea, Sweden, and the United States. *International Journal of Behavioral Development*. 1994.

Богомолів О.

– кандидат філологічних наук, директор Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України

УДК 323.26/.27(6-17"201"АВ:81'42

ТЕМА НАСИЛЛЯ У ЄГИПЕТЬСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСУ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ

Політичне насилля традиційно є однією з центральних тем у близькосхідних студіях. Ця стаття має на меті додати ще один аспект до широкого розмаїття методологічних підходів, що застосовують до вивчення цієї складної проблеми. Наш підхід базується на сучасних лінгвістичних методах: дискурс-аналізу, когнітивної семантики та корпусної лінгвістики.

Висновки, представлені у статті, ґрунтуються на матеріалі попередніх досліджень дискурсу Арабської весни (єгипетської революції січня 2011 року). На основі аналізу концептуального апарату цього дискурсу, в тому числі концептів ZULM («несправедливість пригнічення, кривдження»), QIṢĀṢ («відплата» за принципом «око за око»), ṢAHĀDA («мучеництво»), KARĀMA («гідність», але також тілесна та моральна «цілісність»), ми демонструємо, що ідея насилля присутня як тло всієї концептуальної рамки єгипетського революційного дискурсу. Проте поняття насилля в дискурсі видається амбівалентним і таким, що розпадається. Тоді як фізичне насилля морально засуджується, сила подається як кращий спосіб розв'язання будь-якої проблеми. Насилля сприймається як епіфеномен влади й держави, і поки революціонери прагнуть досягти остаточного звільнення від усіх видів зловживань, жертви насилля («мученики») можуть використовуватися як моральний ресурс у боротьбі за владу. Враховуючи довгу історію політичного насилля в Арабському світі, не видається випадковим, що дискурси спротиву являють собою набори суперечливих відповідей на зловживання силою з боку авторитарних режимів.

Ключові слова: ZULM, QIṢĀṢ, ṢAHĀDA, KARĀMA, політичне насилля, дискурс, культурні презумпції, концепти.

Богомолів А.

– кандидат філологічних наук, директор Інститута
востокознавства ім. А. Е. Крымського НАН України

**ТЕМА НАСИЛЛЯ В ЕГИПЕТСКОМ ПОЛІТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ
НА МАТЕРІАЛЕ ДИСКУРСА АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ**

Політичне насилля традиційно представляє собою одну з центральних тем для ближньосхідних досліджень. Данна стаття має на меті додати ще один аспект к широкому діапазону методологічних підходів, використовуваних при вивченні цієї складної проблеми. Наш підхід ґрунтується на сучасних лінгвістических методах: дискурс-аналізі, когнітивній семантиці та корпусній лінгвістиці. Висновки, представлені в статті, ґрунтуються на матеріалі передшествуючих досліджень дискурсу Арабської весни (єгипетської революції січня 2011 г.). На основі аналізу концептуального апарату цього дискурсу, в тому числі концептів ZULM («несправедливість угнетення, притеснення»), QIṢĀṢ («возмезддя» по принципу «око за око»), ṢAHĀDA («мучеництво»), KARĀMA («достоїнство», але також тілесна та моральна «цілісність»), ми демонструємо, що ідея насилля присутня як фон во всій концептуальній рамці єгипетського революційного дискурсу. Однак поняття насилля в дискурсі видається амбівалентним і розпадаючимся. В той час, як фізичне насилля морально осуджується, сила представлена як найкращий спосіб рішення будь-якої проблеми. Насилля сприймається як епіфеномен влади та держави, і поки революціонери прагнуть досягти остаточного звільнення від усіх видів зловживань, жертви насилля («мученики») можуть використовуватися як моральний ресурс в боротьбі за владу. Враховуючи довгу історію політичного насилля в Арабському світі, не видається випадковим, що дискурси спротиву являють собою набори суперечливих відповідей на зловживання силою з боку авторитарних режимів.

Ключевые слова: ZULM, QIṢĀṢ, ṢAHĀDA, KARĀMA, політичне насилля, дискурс, культурні презумпції, концепти.

Bogomolov O.

– Candidate of Science (Linguistics), Head of A. Krymskyi Oriental Studies Institute, National Academy of Sciences of Ukraine

THE THEME OF VIOLENCE IN THE EGYPTIAN POLITICAL DISCOURSE, BASED ON THE MATERIAL OF THE ARABIC SPRING DISCOURSE

Political violence has traditionally a key topic in the Middle Eastern studies. This research paper aims to add yet another dimension to a vast array of methods as applied to the study of this complex issue. Our approach draws on a number of up-to-date linguistics methods: discourse analysis, cognitive semantics, and corpus linguistics. Findings, as presented in the paper, draw on the material of a previously conducted research of the Arab Spring (Egyptian January 2011 revolution) discourse. Based on the analysis of its conceptual framework, as illustrated here with concepts of ZULM (injustice, oppression, wronging) QIṢĀṢ (retaliations based on ‘an eye for an eye’ principle), ṢAHĀDA (martyrdom), KARĀMA (dignity, but also corporal and moral integrity), we demonstrate that the idea of violence is present at the background of the entire conceptual framework of the Egyptian revolutionary discourse. Yet the notion of violence in the discourse appears to be ambivalent and falling apart. While physical violence is morally proscribed, force is seen as the best way to resolve any issue. Violence is epiphenomenal to power and state, and as the revolutionaries strive to achieve an ultimate relief from all forms of abuse, victims of violence may be used as a moral asset in fighting for power. Given the long history of political violence in the Arab World, it does not appear to be accidental that every Arab political discourse of defiance represents a set of conflicting responses to an abusive use of force by an authoritarian regime.

Key words: ZULM, QIṢĀṢ, ṢAHĀDA, KARĀMA, political violence, discourse, cultural premises, concepts.

Постановка проблеми. Тема політичного насилля традиційно й з об’єктивних причин є однією з центральних для досліджень з близькосхідної проблематики. З погляду методології, серед цих праць переважна частка належить суспільним наукам, в першу чергу, політології, теорії міжнародних відносин [9], безпековим студіям [7, р. 138–151], але з огляду на актуальність для регіону проблеми радикалізації, також – психології [8, р. 67–93]. Утім незважаючи на наявний значний обсяг досліджень з цієї тематики до широкого на першій погляд методологічного розмаїття підходів не завадило б додати дані ще однієї дисципліни. Адже розуміння того смислу, що близькосхідні народи вкладають в *поняття* НАСИЛЛЯ, *значення*, які приписуються політичному насиллю в національних культурах на відміну від інших шляхів розв’язання суспільно-політичних протиріч, на нашу думку, не може бути повним без залучення лінгвістичних даних. У першу чергу йдеться про методи аналізу політичного дискурсу і когнітивно-семантичні методи, базовані на корпусному підході до обробки мовного матеріалу. Дана розвідка становить імовірно першу спробу постановки міждисциплінарної проблеми політичного насилля в такому аспекті.

Завдяки спільним зусиллям антропологічної і когнітивної лінгвістики станом на кінець минулого століття можна вважати

загальноприйнятим розуміння того, що кожній мові притаманний певний культурно-специфічний набір концептів, які узагальнюють своєрідний, відмінний від інших, колективний досвід певної мовної спільноти. Досі невирішеною проблемою залишається те, яким чином закодовані в мові на рівні концептів культурні відмінності впливають на поведінкові моделі, притаманні відповідним спільнотам. Видається, що введене Д. Карбау поняття *культурних презумпцій* (cultural premises – надалі КП), які постають як сполучна ланка між дискурсом і сферою *уявлень* «про те, що існує (..), або про те, що є доречним (proper) або має цінність» [6, р. 576], дозволяє принаймні дещо наблизитися до коректної постановки цієї складної міждисциплінарної проблеми. Або, принаймні, актуалізувати для представників суспільних наук ті лінгвістичні дані, які можуть бути корисними для дослідження цієї важливої проблематики. На підставі узагальнення низки КП, представлених в дискурсі, можна реконструювати ті культурно-специфічні несвідоме засвоєні носіями культури знання, які П'єр Бурд'ю описує як *доксу* [5, р. 164], які власне, згідно з Бурд'ю, і формують поведінку людини як представника певної культурної спільноти.

Засобами арабської мови, однієї з найстаріших писемних мов, звичайно можна передати будь-які поняття, в тому числі такі, джерелом походження яких є європейські культури. Але багато з останніх при цьому матимуть лише маргінальний вплив на формування реальних суспільних уявлень і соціальних практик на відміну від питомих концептів, вкорінених в національній культурі й релігійній традиції. Тому не диференційований за типами дискурсів підхід призводить до ризику невірної оцінки значення тих, чи інших концептів або окремих номінацій, що їх вербалізують. Саме тому ми вважаємо, що процес концептуалізації має сенс розглядати в рамках певних функціональних обмежень, визначених дискурсом.

Нашою **метою** є визначити місце *насилля* в дискурсі Січневої революції, єгипетського епізоду т. з. Арабської весни, (далі – ДСР), а також реконструювати й в загальних рисах проілюструвати на матеріалі конкретного різновиду арабського політичного дискурсу культурно-специфічні аспекти, пов'язані з уявленнями про місце й роль насилля, якими, на нашу думку, можна принаймні частково пояснити відносно високий рівень толерування політичного насилля в сучасній єгипетській культурі. У цій розвідці ми спираємося на результати попередніх досліджень, базованих на аналізі доволі великого обсягу текстів, без яких наведені нижче узагальнення дійсно були б неможливі. У низці статей на прикладі ДСР нами було запропоновано компактний метод опису змісту окремого різновиду політичного дискурсу, основу якого становить аналіз базового набору концептів та наративної рамки, яка поєднує ці концепти в динамічне ціле, єдиний образ, підпорядкований єдиній комунікативній меті. У цій розвідці ми спираємося на дані аналізу деяких ключових концептів ДСР, які фігурують в текстах революційних гасел, формулюваннях мети і цінностей революції, а також характерних

засобів вираження деонтичної модальності, покликаних викликати у свідомості адресата образи певних поведінкових моделей.

Виклад основного матеріалу.

1. **Концепт ZULM («несправедливість, кривда, пригноблення»)**, вкорінений в релігійній традиції, відіграє центральну роль у ДСР. Наративна рамка ДСР зображує революцію як шлях від *dawlat aḡ-ZULM* («держави несправедливості») до *dawlat aḡ-‘ADL* («держави справедливості»). Хоча ZULM є більш загальним концептом, *насилля* також входить до обсягу цього поняття, адже воно є одним з виявів ZULM. Важливі прецедентні тексти, впливові й досі завдяки повсякденному цитуванню в межах релігійних дискурсів, дозволяють реконструювати таку культурну презумпцію щодо природи ZULM: основною причиною ZULM є природня схильність людини до кривдження інших, яка активізується за умов, які можна узагальнити як почуття переваги (пов’язане з фізичною спроможністю або владою [3, р. 7–39]. В ісламському нормативному дискурсі і дискурсі політичного ісламу ZULM, регулярно трапляється в колокації з номінаціями, що виражають ідеї *влади* та *насилля*, при чому часто разом. Пор., наприклад, поширене повчання, уявним адресатом якого є особа, наділена владою або фізичною силою¹: *idā da‘atka qudratuka ‘alā ḡulm an-nās fa-tadakkir qudrat allāh ‘alauka* («якщо твоя сила/міць покликкала тебе *кривдити* людей, пам’ятай про силу/міць Аллаха над тобою»). У межах дискурсу політичного ісламу концепт ZULM по суті став основою своєїрідної народної теорії *влади* і *держави*, під впливом якої власно й виникли наведені вище уявлення про революцію як перехід від *dawlat aḡ-ZULM* («держави несправедливості») до *dawlat aḡ-‘ADL* («держави справедливості»).

2. **Концепт QIṢĀṢ («відплата» за принципом «око за око зуб за зуб»)** та **домен СПРАВЕДЛИВІСТЬ** [2, р. 13–33]. У ДСР серед широкого розмаїття концептів, які можна віднести до домену СПРАВЕДЛИВІСТЬ, чільне місце займає концепт QIṢĀṢ, який у прототиповому² [11, р. 328–350] контексті описує ситуації, пов’язані із злочинами, здійсненими із застосуванням *насилля*. У межах ДСР і поза ними (напр. в новинному дискурсі) QIṢĀṢ застосовується й до ширшого діапазону контекстів, натомість абстрактніше поняття ‘ADL (справедливість) у ДСР, навпаки, трапляється майже виключно в одного контексті – як частина поняття *dawlat al-‘ADL* («держава справедливості»), яке подається в ДСР як кінцева мета революції. Не пов’язані з ідеєю *насилля* номінації, що вербалізують поняття СПРАВЕДЛИВІСТЬ у розумінні *чесного розподілу* матеріальних благ або витрат (*hiṣṣa ‘ādila*, *qisṭ ‘ādil* – «справедлива частка», *taqṣīm ‘ādil* – «правильний/справедливий розподіл», загальний термін *inṣāf* – «справедливість як чесний розподіл») помітної ролі в ДСР не відіграють. QIṢĀṢ подається в ДСР як найкращий засіб протидії ZULM.

¹ Ця фраза дала близько 168 тис. результатів лише під час пошуку в Google в єгипетському сегменті Інтернету станом на 8.04.2016.

² Термін *прототип* ми використовуємо відповідно до Rosch Heider E.

У дискурсі також трапляються посилення на важливий прецедентний текст, у якому QIṢĀṢ і ZULM фігурують як парні концепти. Це відомий хадис, що оповідає, як мусульман у Судний день тримають на мосту між раєм і пеклом, поки вони не *відплатять одне одному* за взаємні *кривди* (*yataqāṣṣūna maẓālim*) [12, р. 385].

Семантика QIṢĀṢ містить ідею *насилля* як частину пресупозиції (умовою застосування концепта в прототиповому контексті є ситуація, пов'язана з застосуванням насилля – злочин проти особи) і імплікує його, адже сам акт відплати здійснюється шляхом застосування насилля. Але це два відмінні, з погляду мовця, види насилля – несправедливе й релігійно внормоване. Аналіз вживання концепту QIṢĀṢ у ДСР також дозволяє виявити КП, зміст якої полягає в тому, що *справедливість/суспільний мир досягаються через покарання винного шляхом застосування [релігійно внормованого] насилля* [2, pp. 13–33]. Важливо відзначити при цьому, що ДСР всіляко уникає, того щоби революціонерам було приписано прямий зв'язок з насиллям як таким. Наратору важливо показати, що вороги революції (режим, його прихильники) є джерелом усілякого *зла* в найширшому розумінні (ZULM). Тоді як ДСР рясніє оповідає про те, як революціонери борються з *недобитками* старого режиму (fulūl), відповідні дії прихильників революції описуються доволі абстрактними концептами 'AZL («ізоляція») і IQṢA' («усунення, маргіналізація») [1, р. 21–24]. Цікаво також, що якщо всі дії старої влади подаються як ZULM, тобто *зло* в найширшому сенсі, власне фізичне насилля послідовно приписується лише одній категорії опонентів – т. з. *balṭagiyya* (букв. «сокирники», міська напівкримінальна босота, яку влада наймає для зриву протестних акцій).

3. Ціннісні концепти в ДСР. Один з *центральных* для ДСР *концептів* – KARĀMA (умов. «гідність»), який є чільним елементом найвідомішого гасла єгипетської революції ('ayṣ, ḥurriya, karāma insāniyya, 'adāla ijtīmā'iyya – «хліб, свобода, людська гідність, соціальна справедливість») і частиною одного з ключових епітетів, що вживався на позначення революції – ṭawrat al-KARĀMA («революція гідності») – відбиває уявлення про ідеальну особу, яке охоплює тілесний (фізичну *цілісність*, недоторканість), соціальний (суспільна повага) і економічний аспекти (ідея ḥayā karīma – «гідного життя»). Інтерпретація ар. KARĀMA як *гідності* (англ. *dignity*) в перекладі європейськими мовами ґрунтується більшою мірою на другому та третьому з цих двох аспектів. На відміну від укр. та англ. умовних відповідників, арабський концепт KARĀMA в політичному дискурсі демонструє міцний асоціативний зв'язок з темою фізичного насилля в широкому розмаїтті його виявів. Отже коли в дискурсі туніської революції 2010 року вперше було застосовано поняття *ṭawrat al-karāma*, яке в перекладі згодом перетворилося на міжнародне журналістське кліше *революція гідності* (англ. *revolution of dignity*), то його умовному автору йшлося в першу чергу про факт самоспалення жертви поліцейського свавілля, молодого вуличного торговця Мухаммада Буазізі, який прийнято вважати тригером масових

протестів 2010 року. Характерно, що в передісторії другої за часом «революції гідності», єгипетської Січневої революції 2011 р., мав місце типологічно подібний початок: жертва поліцейського насилля, юнак Халід Саїд із міста Александрія, став іконою потужного протестного руху, який власне згодом і переріс у революцію. Отже центральний для ДСР концепт *tawrat al-karāma* («революції гідності») як і саме ключове гасло Січневої революції тісно пов'язані у свідомості мовця з ідеєю насилля.

4. **ŠAHĀDA/ТАД҂ІЯ («мучеництво, [само]пожертва»).** До групи концептів ДСР, які представляють «революційну» сторону, окрім власне *TUWĀR* («революціонери»), *ŠABĀB* [aṭ-ṭAWRA] («молодь революції») належить також *ŠUHĀDA'* [aṭ-ṭAWRA] («мученики [революції]»), який у пресупозиції містить ідею насильницької смерті – *мученики революції* – це *революціонери*, які загинули під час силового розгону протестних акцій. В іншому культурно-мовному контексті подібні постаті могли бути подані як *жертви*, тобто об'єкт оплакування, чи *герої* – тобто взірець для наслідування та/або натхнення. В ДСР вони виконують іншу роль, яка визначається уявленнями, пов'язаними з щойно обговореним концептом *QIŠĀŠ* пор.:

kamā nas'alu tabāraka wa ta'ālā an yaj'al^a kull at-taḍḥiyāt wa al-mawāqif wa al-qurubāt wa ad-da'wāt min kull al-muslimīn wa al-muslimāt hiya *ḍarībat^{an} tuḥarrir* al-umma min kull 'ubūdiya illā li-llāh wa [tu'ammin?] ḥuṣūlahā 'alā kull ḥuqūqihā al-mašrū'a¹...

ми також просимо Найблагословеннішого та Найвищого (епітети Аллаха. – О. Б.) *зробити всі жертви*, і [публічно виявлені] позиції, і благання, і заклики усіх мусульман і мусульманок *податком*, [що] *звільнить* націю від будь-якої залежності (букв. «рабства»), крім як від Аллаха, та [забезпечить?] отримання нею усіх її законних прав...

У суперечці із владою і, зрештою, за владу жертви політичного насилля стають *fidā'* («викупом») або навіть, як у наведеному прикладі, *податком*, платою, яку необхідно сплатити задля досягнення мети революції².

5. **Деонтичні модальності в ДСР.** Важливим аспектом кожного різновиду дискурсу є модальний. ДСР не лише описує, що відбувається

¹ Уривок з, імовірно, останнього послання лідера Братів-мусульман Мухаммада Баді', опублікованого перед його ув'язненням, *Ummat al-ahdāf as-sāmiya wa t-taḍḥiyāt al-ġāliya. Risāla min Muḥammad al-Badī', al-muršid al-'ām li-l-iḥwān al-muslimīn* («Умма вищих цілей і дорогоцінних жертв: послання Мухаммада Баді', вищого провідника Братів-мусульман»), 20.08.2013. – <http://www.daawa-info.net/letter.php?id=437> [останнє звернення 22.04.2018].

² Автор, коментуючи події Помаранчевої революції 2004 року в Україні для арабських телеканалів, зустрів єгипетського журналіста, який висловив таку думку: «ви помиляєтесь, визначаючи ці події як революцію, адже *не може бути революції без крові*».

в політичному просторі, а просуває, навіть нав'язує певний спосіб соціальної поведінки. Серед засобів вираження КП, які лежать в основі таких оцінок, найбільш експліцитний характер мають ідіоми, адже саме прислів'я та короткі цитати з релігійних та інших впливових текстів є ключовим засобом трансляції КП щодо того, як треба діяти [10, р. 42–54]. Вибір ідіоматики й того, який саме текст потрібно цитувати, у межах кожного різновиду дискурсу узгоджений з домінантною модальністю тексту, а в результаті – і з модальністю дискурсу. Далі проаналізуємо дискурсивні функції однієї такої ідіоми, яка відзначається неймовірно високою салієнтністю в ДСР [4, р. 101–110].

Прислів'я *lā yafullu al-ḥadīd illā al-ḥadīd* («лише залізо точить залізо»), яке передає значення, близьке до української ідіоми *клин клином виганяють*, відбиває КП, зміст якої полягає в тому, що будь-яку проблему можна вирішити лише шляхом застосування сили. Семантика прислів'я також відбиває образ соціальної дійсності як силового протистояння. Преференція, яка надається в ДСР зображенню будь-яких складнощів як силового протистояння не є логічно безальтернативною, а відображає певну КП. В інших культурно-мовних контекстах ті самі ситуації витлумачуються на основі альтернативних когнітивно-семантичних моделей і метафоричних засобів, наприклад, таких фреймів, як Головоломка, Діалог або [божественне] Втручання, згідно з якими вирішення проблеми досягається додатковими інтелектуальними зусиллями, шляхом перемовин з опонентами або втручанням вищої сили, тобто в спосіб, який не передбачає застосування насилля.

Висновки та перспективи подальших досліджень. ДСР демонструє амбівалентність щодо теми насилля. З одного боку насилля сприймається негативно, адже воно не може бути приписано протагоністами, до яких наратор відчуває емпатію. З іншого, насилля, коли воно освячене релігійною традицією є позитивним. Або точніше кажучи, не вважається насиллям. Тема насилля також є соціально маркованою, так акти фізичного насилля в прямій формі частіше приписуються соціально нижчим категоріям. Амбівалентним є також і образ жертв насилля, праведні жертви, т. з. *мученики* перетворюються на важливий символічний ресурс, джерело моральної переваги над опонентами. Така неоднозначність в оцінці насилля дозволяє припустити, що ДСР на відміну від дискурсів протесту в інших культурних контекстах не оперує єдиним поняттям НАСИЛЛЯ. Негативний моральний аспект пов'язаний з виявами насилля розчиняється в семантиці ширшого поняття **ZULM**, натомість фізичний аспект видається соціально маркованим. Цілком імовірно, що КП, які лежать в основі подібних уявлень про природу насилля, можна екстраполювати й на ширший діапазон контекстів, але подібний висновок поки вважаємо передчасним. Подальші дослідження інших різновидів політичного дискурсу та інших типів дискурсу, імовірно дозволили б викрити чимало цікавих нюансів і вточнити попередні висновки, що містяться у цій статті.

З огляду на тривалу традицію застосування політичного насилля арабськими авторитарними режимами, багато з яких прийшли до влади внаслідок (інколи цілої низки) державних переворотів і протягом десятиліть вдавалися до систематичних репресій, арештів, тортур як методів політичної боротьби, насилля перетворилося на невід'ємну складову арабського політичного життя, а в масовій свідомості на епіфеномен влади, держави як таких. Дискурс є засобом накопичення і осмислення колективного соціального досвіду мовної спільноти в певній сфері. Тому видається цілком природним, що ДСР, як і інші різновиди арабського політичного дискурсу сфокусовані на темі насилля. Усі розглядані базові концепти ДСР та риторичні засоби в тій чи іншій мірі пов'язані з семантикою насилля або включають її в як один з елементів.

Загально відомо, що різні культури мають різні пороги толерування насилля. Цей кількісний показник корелює, як ми намагалися продемонструвати в цій невеличкій розвідці, з певним діапазоном закодованих в політичному дискурсі уявлень щодо природи і ролі насилля в суспільному житті. Подальші порівняльні дослідження теми насилля в культурно-специфічних різновидах політичного дискурсу здатні, на нашу думку, відкрити нові перспективи у вирішенні цілої низки актуальних питань, пов'язаних з виявами політичного насилля.

Література

1. Bogomolov A. Constructing political other in the discourse of the Egyptian Arab Spring. *Scripta Neofilologica Poznaniensia*, 2014. XIV. P. 21–24.
2. Bogomolov A. An Eye for an Eye and the Struggle for Power in the Discourse of the Egyptian Arab Spring. *Scripta Neophilologica Poznaniensia*, 2015. XV. P. 13–33.
3. Bogomolov A. A Necessary Evil: the Concept of ZULM in Arab Political Discourse and its Historic Roots. *Scripta Neofilologica Poznaniensia*, 2016. XVI. P. 7–39.
4. Bogomolov A. Got a problem – destroy it! A frame-semantic analysis of the proverb *lā yafullu al-ḥadīd illā al-ḥadīd* in the Egyptian revolutionary discourse. *The World of the Orient*, 2014. № 2. P. 101–110.
5. Bourdieu P. *Outline of a theory of practice*. R. Nice, trans. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. P. 164.
6. Carbaugh D. Cultural Discourse Analysis: Pragmatics of Social Interaction. In: A. Capone, J. Mey, eds. *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 2016. P. 576.
7. Dalacoura K. Middle East area studies and terrorism studies: establishing links via a critical approach. In: Jackson R., Breen Smyth M., Gunning J., eds. *Critical terrorism studies*. London & NY: Routledge, 2009. P. 138–151.
8. Fattah K., Fierke K. M. A clash of emotions: The politics of humiliation and political violence in the Middle East. *European journal of international relations*, 2009. Vol. 15 (1). P. 67–93.
9. Gregory D., Pred A. eds. *Violent geographies: fear, terror, and political violence*. NY & London: Routledge, 2007. 390 p.
10. Moreno A. An analysis of the cognitive dimension of proverbs in English and Spanish: The conceptual power of language reflecting popular beliefs. *SKASE Journal of theoretical linguistics*, 2005. No. 2 (1). P. 42–54.
11. Rosch Heider E. Natural Categories. *Cognitive Psychology*, 1973. Vol. 4. P. 328–350.

12. aš-Šaṭrī S., red. *Muḥtaṣar Ṣaḥīḥ al-Buḥārī*. ar-Riyāḍ: Dār Iṣbilyā, 2002. P. 385. (хадис 1064).

Козак С.

– асистент кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 811.111'37

МАНИПУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ В АНГЛОМОВНИХ ПРЕС-РЕЛІЗАХ ПРОДУКТУ

Стаття присвячена дискурсу англomовного прес-релізу ПРОДУКТУ в аспекті комунікативних стратегій та тактик. Виокремлено кооперативні, конфліктогенні та маніпулятивні стратегії та проаналізовано мовні засоби реалізації їх тактик.

Ключові слова: прес-реліз, комунікативна стратегія, тактика, маніпулятивний вплив.

Казак С.

– асистент кафедри англійської філології Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

МАНИПУЛИТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПРЕСС-РЕЛИЗАХ ПРОДУКТА

Статья посвящена дискурсу англоязычного пресс-релиза ПРОДУКТА в аспекте коммуникативных стратегий и тактик. Выделены кооперативные, конфликтотенные и манипулятивные стратегии и проанализированы языковые средства реализации их тактик.

Ключевые слова: пресс-релиз, коммуникативная стратегия, тактика, манипулятивное воздействие.

Kozak S.

– Assistant Lecturer, English Philology Department, Eastern European Lesia Ukrainka National University

MANIPULATIVE STRATEGIES IN THE ENGLISH PRESS-RELEASES OF THE PRODUCT

The article is devoted to discourse of English press-releases of PRODUCT in terms of communicative strategies and tactics. Cooperative, conflict and manipulative strategies are outlined and language means of their tactics realization are analyzed.

Key words: press-release, communicative strategy, tactics, manipulative influence.

Постановка проблеми. Мова – дієвий засіб комунікативного впливу. Вона надає можливість не лише описувати певні об'єкти чи ситуації зовнішнього світу, а й інтерпретувати їх, задаючи необхідне адресанту світосприйняття, керувати сприйняттям об'єктів та ситуацій, нав'язувати адресату їх позитивну чи негативну оцінку.

Аналіз останніх досліджень. В основі будь-якої комунікативної діяльності лежить інтенція – “превербальний осмислений намір мовця”, яка впливає на вибір мовних засобів під час побудови висловлювань (лексичний рівень), на побудову фраз (синтаксичний рівень), а також на напрям реалізації задуму (стратегічний рівень). Саме тому потенціал стратегій неодноразово був предметом дослідження мовознавців [Астафурова 1997, 2003; Борисова 1996, Вежицька 1997, Верещакін,

Гойхман 1997, Іссерс 1999, Костомаров 1999, Лазарева 2003, Надеїна 1997, Олянич 2004, Ритнікова 1996, Сковородніков 2001, Толмачова 2006, Труфанова 2001, Янко 2001].

Інтерес до вивчення основних параметрів комунікативної ефективності прес-релізів зумовлює **мету** нашої статі, а саме, дослідження особливостей використання комунікативних стратегій як одного з чинників підвищення ефективності даного тексту. **Актуальність** теми статті визначається її відповідністю загальній антропоцентричній спрямованості сучасного мовознавства, що спричиняє необхідність вивчення дискурсів маніпулятивного типу. **Об'єктом** статті є комунікативні стратегії англomовного прес-релізу, а **предметом** – засоби їх мовного втілення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливість масової комунікації полягає у відсутності безпосереднього зворотного зв'язку між відправником та одержувачем повідомлення. В умовах нестачі точної інформації щодо реципієнта, а також його можливої реакції, комунікативні стратегії стають механізмом, що забезпечує гнучкість, необхідну для досягнення його прагматичних цілей. Комунікативні стратегії є когнітивно-прагматичною категорією, що дозволяє адресанту керувати свідомістю адресата максимально гнучким і ефективним способом. Подібний контроль можливий завдяки когнітивної здатності стратегій моделювати картину світу потенційного реципієнта – здатності, дослідженням якої впродовж останніх десятиліть активно займається когнітивна лінгвістика (А. Н. Баранов, Т. А. ван Дейк, В. З. Дем'янков, О. С. Іссерс, Н. Б. Руженцева, Г. Г. Слишкін та ін.).

Як відзначається в багатьох дослідженнях, присвячених PR-дискурсу, прес-релізи мають здатністю впливати на свідомість реципієнта. Ю. К. Пірогова зазначає: «Реклама та PR – сфери існування настановчої комунікації. Рекламна та PR-інформація завжди слугують цілям комунікативного впливу» [9, с. 209]. П. Б. Паршин підкреслює, що «мова не просто дозволяє більш-менш виразно описати рекламований об'єкт: за допомогою мовних засобів можна керувати сприйняттям цього об'єкта адресатом» [8, с. 54]. Здатність мови управляти людським сприйняттям, структурувати його картину світу і бути потужним засобом впливу і досягнення прагматичних цілей відзначалася дослідниками рекламного, PR чи політичного дискурсу.

Маніпулятивний вплив здійснюється за допомогою мовних засобів, які в поєднанні з позалінгвальними, певними прийомами організації тексту, структурування та подання інформації застосовуються в суспільно-політичних процесах за посередництвом ЗМІ та становлять маніпулятивні стратегії. З прагматичної точки зору, маємо зазначити доцільність розгляду саме стимулюючої функції PR-дискурсу, що полягає у впливі на масову аудиторію, необхідності подіяти на реципієнта, переконати його, вплинути на його емоції, почуття чи раціональність, змусити до певних вчинків, та виявити і дослідити

механізми реалізації цієї функції рекламної комунікації, відповідно до тактик і прийомів, які використовуються в інтеракції. Такий процес дав підстави Т. А. ван Дейку стверджувати, що в рекламному дискурсі класична денотативна комунікативна стратегія «хто – що – кому каже» поступово змінюється на «хто –ЯК– кому каже» [4, с. 95].

Ми визначаємо стратегію як надзавдання, що йде від адресанта, спрямовану на досягнення комунікативної чи практичної мети і розраховану на певний перлокутивний ефект. Враховуючи це, під такою тактикою ми розуміємо дію, спрямовану на вирішення одного завдання в межах однієї стратегічної мети. Досягнення цієї мети здійснюється через вирішення певної сукупності завдань, тобто через використання цілого ряду тактик.

Дотримання стратегічної мети змушує адресанта «не тільки відбирати певні факти, а й давати їх у певному освітленні, тобто змушує відповідно організувати мову, обумовлювати композицію та характер мовних засобів» [7, с. 160]. Таким чином, стратегія задає кут зору на предмет мовлення, свідомо обмежує можливий обсяг інформації та відбір мовних засобів. Все це обумовлено прагненням досягти максимального результату.

Сама по собі тактика невербальна, але вона вербалізується на поверхневому (текстовому) рівні. Тактика – це план змісту, який маніфестується в плані вираження, тобто тактика знаходить свою форму за допомогою прийому, який пов'язаний з величезними можливостями мовної системи. Те, що тактика характеризується як маніпулятивна, накладає відбиток і на підлеглий їй прийом, який завдяки цьому теж набуває статусу маніпулятивного.

Співвідношення між тактикою та прийомом характеризується як асиметричне: з одного боку, один і той самий прийом може підпорядковуватися різним тактикам, тобто одна структурна одиниця може передавати різні смисли, а з іншого – одна маніпулятивна тактика може бути вербалізована за допомогою різних прийомів.

У руслі сьогодення актуальним є питання класифікації мовленнєвих стратегій та тактик. Найбільш розгалужену класифікацію комунікативних стратегій надає А. Д. Белова, яка, згідно з урахуванням таких різнопланових критеріїв, як соціальні чинники (етнічна належність, соціальний статус, гендер і вік), природа комунікативних знаків, темпоральність, психологічна налаштованість комунікантів, адресантно-адресатні відношення та комунікативна мета, поділяє їх на: 1) універсальні та етнічно-специфічні; 2) загальноновживані та індивідуальні; 3) загальноновживані та вікові; 4) унісекс та гендерномарковані; 5) атемпоральні та обмежені у часі; 6) кооперативні та конфліктні; 7) адресантно орієнтовані та адресатно-орієнтовані; 8) інформативні та спонукальні [1, с. 16]. За функцією у структуруванні комунікативного процесу виділяють три основні види комунікативних стратегій: презентації, маніпуляції та конвенції [3]. Стратегія презентації виконує інтродуктивну функцію, що полягає у виборі того чи іншого

комунікативного простору, того чи іншого комунікативного середовища, того чи іншого типу взаємодії, того чи іншого місця породження смислу, і тим самим, одного або кількох намірів, навколо яких виникає дискурс комунікації” [3]. Комунікативний простір являє собою внутрішній змістовий план тексту (тут транскрипту дебатів), а комунікативне середовище – власне зовнішнє реальне середовище, у яке занурений текст. Конвенційні стратегії діють у комунікативному середовищі і регулюють хід соціальної інтеракції. Маніпулятивні стратегії функціонують всередині комунікативного простору й полягають в оперуванні інформацією з метою мовленнєвого впливу на адресата відповідно до інтенцій адресанта як джерела цього впливу [3].

Також, варто зазначити, що провідними дослідниками комунікативних стратегій є О. С. Іссерс та Ю. К. Пірогова. Класифікація загальних комунікативних стратегій О. С. Іссерса заснована на ступені «глобальності» намірів і являє собою поділ на головні (семантичні й когнітивні) і допоміжні (прагматичні, діалогові й риторичні). Головні стратегії є найбільш значимими та здебільшого пов’язані із впливом на адресата, допоміжні – зумовлені ситуацією, контролем над перебігом спілкування й поверненням уваги адресата. Приміром, допоміжними можуть бути стратегія саморепрезентації, статусні та рольові стратегії тощо [6, с. 106–109]. Прагматичні стратегії пов’язані з компонентами комунікативної ситуації: автором, адресатом, каналом зв’язку, комунікативним контекстом. Діалогові стратегії використовуються у конверсаційному аналізі діалогу. Риторичні стратегії визначають тактики стилістичних прийомів і фігур, а також риторичних технік впливу на адресата.

Пірогова виділяє позиціонуючу і оптимізуючу комунікативні стратегії. Дана класифікація заснована на різниці стратегій залежно від комунікативних цілей та завдань. Перший тип формує певне сприйняття інформації, другий, в свою чергу, спрямований на оптимізацію впливу повідомлення і на подолання несприятливих умов комунікації [9, с. 543–553].

У нашій статті ми детальніше розглянемо стратегії в основі класифікації яких лежить мета спілкування, а саме їх поділ на кооперативні, конфліктогенні й маніпулятивні [10, с. 608]. Під *кооперативними* стратегіями розуміють сукупність тактичних ходів і прийомів, якими володіє мовець для досягнення глобальної стратегічної мети через кооперацію зі співрозмовником. Тактичні ходи і прийоми даної стратегії зорієнтовані на співробітництво зі співрозмовником і мають на меті спільне розв’язання завдань обміну інформацією або мовленнєвого впливу. До них відносять: інформативну стратегію, яка, в основному, реалізується за допомогою тактик встановлення, підтримки і переривання мовного контакту, тактик запиту інформації та інформування. Крім того, існує аргументативна стратегія, яка реалізується через тактики генералізації, проведення аналогії, посилення на авторитет, протиставлення, описи позитивної

перспективи, поетапної мотивації. Під *конфліктогенним* стратегіями розуміють сукупність тактичних ходів і прийомів, які використовує мовець для досягнення своєї глобальної стратегічної мети через конфлікт із співрозмовником. У рамках даних стратегій виділяють стратегію конфронтації, яка реалізується як маніпулятивний тиск тактиками відмови від дії, докору, загрози, прояви неповаги; як мовна агресія - тактиками образи, натяку, іронії, погрози та інші. *Маніпулятивні* стратегії спрямовані на зміну свідомості чи поведінки партнера спілкування в цілях мовця.

Виходячи зі специфіки дослідження, нас цікавить суто лінгвістична складова прес-релізу - вербальний текст, складовими якого є заголовок, лід, основний текст та контактна інформація. В структурі даного повідомлення, окрім вже зазначених компонентів, також необхідним є виділення змістовного компоненту, закодованого за допомогою вербальних засобів змісту висловлювання, вираженого частково експліцитно та частково імпліцитно.

Маніпулятивні можливості PR-дискурсу закладені саме в мові, у використанні мовних особливостей з метою прихованого впливу на адресата в потрібному напрямі. Вербальні засоби, які збуджують емоційні реакції реципієнта і викликають відповідні, необхідні адресанту, дії, перетворюються на маніпулятивні компоненти і реалізують маніпулятивні можливості повідомлення [5, с. 20]. Також, одним із важливих компонентів впливу є категорія оцінки, яка знаходить своє застосування насамперед в лексичних одиницях позитивної оцінки, які не просто повідомляють про щось, а впливають на свідомість споживача. Завдяки цьому повідомлення перестає бути грубим, нав'язливим, в ньому створюється м'який спокійний тиск, що змушує адресата не тільки робити те, що вигідно адресанту, а й бажати це зробити [5, с. 19]. Серед оцінних мовних засобів, які найчастіше використовуються переважають:

– прикметники. Ці лексичні одиниці характеризуються найбільшою концентрацією і різноманітністю оцінної семантики і є найефективнішим маніпулятивним засобом, наприклад: *“great”, “comfortable”, “extraordinary”, “global”, “high”, “the largest”, “big”, “accurate”, “innovative”, “efficient”, “the strongest”, “capable”, “unlimited”, “free”, “high-tech”, “realistic”, “luxurious”, “leading”, etc;*

– прислівники. Найчастіше вони сполучаються з оцінно-характеризуючими прикметниками, виконують функції підсилення та уточнення, підсилюючи насамперед позитивність оцінки прикметників, наприклад: *“completely redesigned”, “astonishingly low”, “completely engaging”, “uniquely smooth”, “superbly balanced”, “absolutely new”, etc.* Зустрічаються прислівники, що вживаються для оцінної характеристики дії, наприклад: *“run efficiently”, “move swiftly”, etc;*

– іменники, наприклад: *“success”, “quality”, “dynasty”, “leader”, “master”, “economy”, “productivity”, “growth”, “help”, “goodness”, “security”, “perfection”, “efficiency”, “power”, “pleasure”, “dream”, “wealth”, “gift”,*

“guarantee”, “magic”, “breakthrough”, etc. Маніпулятивна функція оцінних іменників полягає в тому, що вони створюють позитивні образи, змушують сприймати інформацію, як цінність.

Для збільшення аргументативної сили повідомлення автори часто вдаються до тактичних прийомів посилення на авторитет / авторитетну організацію та звернення до прикладів, статистики, результатів досліджень. Що стосується першої тактики, можливе посилення на конкретну особу або організацію, або вживання слів, що виражають узагальнені поняття (експерти, науковці, економісти, фахівці, автори проекту, психологи). При цьому використання цитат робить аргументацію сильнішою. Розглянемо дану тактику на прикладі прес-релізу «**Nike and Apple Team Up to Launch Nike+iPod.Global Collaboration Brings the Worlds of Sports & Music Together Like Never Before**», оскільки він є яскравою ілюстрацією використання кооперативних тактик посилення на авторитет. У тесті використані цитати Ленса Армстронга (семиразового переможця «Тур де Франс») та діючої рекордсменки світу з марафонського бігу Пола Редкліф:

Armstrong, who is preparing for his first NY Marathon, said, “If you can incorporate time, distance and calories burned together and make it function for both the fitness runner and the high level athlete, it will take working out to a whole other level.”

“I definitely use music both ways,” Radcliffe said. “I listen to faster music if I am doing a workout in the gym to just get the best out of myself, but I also use it to help me relax in the buildup to a big race.”

У даному прес-релізі також використана цитата Стіва Джобса, генерального директора корпорації «Apple»:

“We’re working with Nike to take music and sport to a new level,” said Steve Jobs, Apple’s CEO. “The result is like having a personal coach or training partner motivating you every step of your workout.”

Це яскравий приклад маніпулятивної тактики «надягання маски», де Стів Джобс виступає у ролі турботливого помічника, надягаючи маску – інформатора, порадника та наставника. Наведена вище цитата створює враження, що адресант не отримує від реалізації продукту ніякого прибутку, що в свою чергу є маніпулятивною тактикою «підміни цілей», адже в опозиції «адресант-адресат» підкреслюються значні вигоди лише для адресата. Для успішного втілення даної тактики важливим є вживання займенників, яким притаманні такі прагматичні значення як інклюзивність / ексклюзивність. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що для стратегії кооперації - це варіювання емоційно насиченою лексики, градація, риторичне питання, використання особистих займенників “we” (“ми”), “you” («ви»), об’єктного “us” «нас», а також форм “your” («ваше») і “our” («наше»), що і було використано у наведеному вище прикладі.

Здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**: усвідомлення чи не усвідомлення адресатом здійснюваного впливу, розпізнання мети впливу, а, відповідно, і його ефективність

безпосередньо залежить від комунікативної компетенції адресата. Проведений аналіз комунікативних стратегій та тактик свідчить, що поділ стратегій на кооперативні, конфліктогенні й маніпулятивні є найоптимальнішим для аналізу прес-релізів та значною мірою може забезпечити їх комунікативний успіх.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в детальному дослідженні стратегій та тактик в інших типах прес-релізів.

Література

1. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. пр. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. С. 11–16.

2. Бендецькая М. Е. Стратегии и тактики речевого убеждения. *Стратегии коммуникативного поведения: Материалы докладов Международ. науч. конф.*, Минск, 3-4 мая 2001 г.: в 3 ч. Минск: Минск. гос. лингв. ун-т, 2001. Ч. 1. С. 115–118.

3. Дацюк С. URL: http://xyz.org.ua/discussion/communicative_strategy.html.

4. Дейк ван .Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва, 1989. 238 с.

5. Зірка В. В. Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі : автореф дис. докт. філол. наук: 10.02.02 / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 2005. 32 с.

6. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. 3-е изд., стереотип. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 284 с.

7. Одинцов В. В. Композиционные типы речи. А. Н. Кожин, О. А. Крылова, В. В. Одинцов. *Функциональные типы русской речи*. Москва, 1982.

8. Пирогова Ю. К., Паршин П. Б. Рекламный текст: Семиотика и лингвистика. Москва: ИД Гребенникова, 2000. 270 с.

9. Пирогова Ю. К. Стратегии коммуникативного воздействия и их отражение в рекламном тексте. Текст. Интертекст. Культура: сб. докл. Междунар. науч. конф. (Москва, 4–7 апр. 2001 г.). Москва: Азбуковник, 2001.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля – К., 2008. 712 с.

11. URL: <http://www.apple.com/pr/library/2006/05/23Nike-and-Apple-Team-Up-to-Launch-Nike-iPod.html>

СТИЛІСТИКА

Габидуллина А.

– доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и русского языка Горловского института иностранных языков Донбасского государственного педагогического университета
УДК 81'42

ИРОНИЧЕСКИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ

В статье анализируются семантико-стилистические особенности реализации иронической модальности в научно-популярном лингвистическом тексте. Показаны экстралингвистические и языковые способы создания иронии в научном дискурсе. Описаны коммуникативные девиации, лежащие в основе иронического эффекта. Названы стилистические приемы создания иронии. Показаны особенности использования сравнения, оксюморона, катахрезы как средств выражения насмешки.

Ключевые слова: ирония, научно-популярный лингвистический текст, ироническая модальность, контекст, метафора, метонимия, оксюморон, катахреза.

Габідулліна А.

– доктор філологічних наук, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського інституту іноземних мов Донбаського державного педагогічного університету

ІРОНИЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті аналізуються семантико-стилістичні особливості реалізації іронічної модальності в науково-популярному лінгвістичному тексті. Показано екстралінгвістичні та мовні способи створення іронії в науковому дискурсі. Описано комунікативні девіації, що лежать в основі іронічного ефекту. Названо стилістичні прийоми створення іронії. Показано особливості використання порівняння, оксюморона, катахрези як засобів вираження глузування.

Ключові слова: іронія, науково-популярний лінгвістичний текст, іронічна модальність, контекст, метафора, метонімія, оксюморон, катахреза.

Gabidullina A.

– Doctor of Science (Linguistics), Professor, Linguistics and Russian Language Department, Horlivka Institute for Foreign Languages, Donbas State Teachers' Training University

IRONIC STATEMENTS IN POPULAR SCIENTIFIC LINGUISTIC TEXT

The article analyzes semantic-stylistic features of the ironic modality implementation to the science popular linguistic text. Extralinguistic and linguistic ways of creating irony in science popular discourse are shown. The article describes the communicative deviations forming the ironic effect: the destruction of stereotypes, cognitive scripts, based on the illogicality of objects integration into a common group; a nontrivial way to point at an object: the author names one object, meaning another; manipulating the pragmatic potential of the utterance, including intentions; ironic manipulation with precedent names, utterances, etc. Stylistic devices for creating an ironic effect are also named.

Key words: irony, science popular linguistic text, ironic modality, context, metaphor, metonymy, oxymoron, catachresis.

Постановка проблеми. В последние годы в пространстве интернета появился ряд конкурирующих образовательных сайтов (качественных и не очень: «Грамота.Ру», «Мел», «Глазарий языка» и др.), в которых публикуются статьи о языкознании, преподавании языков и культуре речи. Аудитория их разнородна, поэтому авторы прибегают к многочисленным приемам привлечения внимания адресата. Один из них – ирония при освещении лингвистических явлений, событий и персоналий.

Актуальность исследования. Как правило, комическая модальность анализируется в научной литературе на материале художественных и публицистических текстов. Научный дискурс в этом аспекте практически не изучен. Насмешка в любом ее виде считается отступлением от канонов научного стиля и рассматривается «как нежелательные проявления субъективности, что противоречит объективности научного знания. Существование подобных стереотипов означает, что ирония как способ выражения критического отношения к оппонентам автоматически оказывается «*persona non grata*» в научном тексте» [6, с. 116]. Тем не менее, научно-популярный лингвистический текст (НПЛТ) содержит не только познавательную информацию, но и разные типы оценки, в том числе негативной. Несмотря на существование отдельных публикаций (А. А. Болдырева, В. Б. Кашкин, Д. Майерс, К. М. Шилихина и др.), ирония как способ выражения аксиологического субтекста НПЛТ практически не исследована.

Анализ публикаций. Ироническое высказывание всегда является двусмысленным, причем эти два плана иронического высказывания противопоставлены друг другу по параметру «истинности / ложности». «Этот параметр может проявляться в разных иронических высказываниях по-разному: как соответствие / несоответствие действительности, критериям номинации, правилам и т. д., правомерность / неправомерность и др. Еще одной немаловажной особенностью иронических высказываний является то, что оба «слоя» в них имеют «основания во внеязыковой действительности и / или дискурсе» [4, с. 341]. Норберт Гроебен считает ироническое высказывание иносказательно-контрастивным, а его конституирующим признаком является контрастивная диссоциация на пропозициональном уровне (между буквальная и подразумеваемой пропозицией). И. А. Котюрова трактует иронию как «непрямое выражение насмешливо-критического отношения» и утверждает, что такой подход позволяет выявить все многообразие способов ее реализации, и исключает «привязанность к одной или нескольким определенным фигурам речи» [2, с. 10]. Таким образом, это особый тип речевого поведения автора текста, «с помощью которого говорящий выражает свое отношение (как правило, негативное) к описываемым событиям» [5, с. 60].

Ирония в НПЛТ создается с помощью традиционных языковых средств, которые при формировании иронической модальности

становятся контекстуально обусловленными. Это позволяет автору научно-популярного текста создавать второй план, вступающий в контраст с первым. Ирония строится на противоречии между предметно-логическим и контекстуальным значением, включающим эмоционально-оценочный компонент.

Изложение основного материала. Ироническое высказывание в НПЛТ – это «иносказание, не имеющее референта» [8, с. 68]. Нарушается референциальная связь между буквальным смыслом высказывания и значимым фоном.

Отступление от логики – один из эффективнейших приемов, способных показать лингвистическое явление с непривычной, неожиданной стороны. Происходит сопоставление несопоставимых понятий, намеренное отклонение от логических норм, нарушение основных законов формальной логики и вытекающих из них частных правил (например, правил деления понятий). С помощью алогизмов создатели НПЛТ привлекают внимание адресата к явлениям, которые, на первый взгляд, кажутся противоречащими здравому смыслу: *Хильдегарда Бингенская, жившая в Германии в XII веке, попала в историю как одна из первых европейских женщин-интеллектуалок, и помимо прочего она создала искусственный язык, называемый Lingua ignota (на латыни – неизвестный язык). Он дошёл до нас в виде словаря из тысячи с небольшим слов, расположенных строго по иерархии: на первом месте – бог, потом – ангелы, святые и так далее, – и доходит всё до мирских предметов вроде ушной серы. Лексика большей частью апостериорная, то есть слова взяты из уже существующих языков, от грамматики сохранилось так мало, что о ней судить невозможно, а помимо собственно языка имеется ещё и алфавит – чтобы было чем писать херувимам и самому господу [13]. ... есть очень сильное польское влияние на украинский язык. Это, как говорится, медицинский факт, он связан с историей Украины, с судьбой Речи Посполитой, огромной восточноевропейской державы в XV–XVIII веках [16].*

Фоновые знания читателя и предикат, на первый взгляд, взаимоисключают друг друга, но затем противоречие снимается. **Борьба за грамотность в интернете не улучшает, а наоборот, разрушает коммуникацию, уверяет лингвист.** «Если указывать собеседнику на ошибки, то нельзя вести с ним содержательную дискуссию», – объясняет он. **С другой стороны, какая-то грамотность все равно нужна, потому что это социолингвистический маркер уровня образования, культуры собеседника.** Если мы видим, что человек неправильно пишет -ться, -тся, даже если мы не будем на это указывать, тем не менее на основании этого у нас складывается мнение о нём» [18, с. 177]. Вначале автор заявляет о том, что грамотные люди для интернет-коммуникации не важны, но затем делает уступку: все-таки элементарные правила правописания соблюдать необходимо.

Автор может объединить сценарии, при этом совмещение компонентов носит противоречивый характер. В статье «Ну, как бы, типа: почему слова-паразиты, которые все ненавидят, на самом деле важны» приводится интересное средство борьбы с подобным явлением: *Против «как бы» можно использовать настой из одной измельченной луковицы или головки чеснока, залитой стаканом теплой кипяченой воды. Настаивать ночь, а утром пить натощак. Курс 40–50 дней. От «типа» хорошим средством является свежий сок моркови: детям выпивать по две столовых ложки, а взрослым пить по трети стакана натощак утром и вечером. Для того, чтобы избавиться от «блин», делают клизмы с отваром головки чеснока в стакане молока. Курс 40–50 дней. (Народное средство) [11].* Объединяются объекты «кулинарный рецепт» и «инструкция» с общим значением «наставление». Коммуникативная цель этих речевых жанров – проинформировать адресата о порядке и способах выполнения определенных действий и побудить к их выполнению. Другой пример внешней нелогичности объединения объектов в общую группу: *Только в нашей стране слово «угу» является синонимом к словам «пожалуйста», «спасибо», «добрый день», «не за что» и «извините», а слово «давай» в большинстве случаев заменяет «до свидания» [20].*

Для НПЛТ характерен нетривиальный способ указания на объект: автор называет одно явление, имея в виду другое. Происходит совмещение рода и вида в одной именной группе: *Пончик и даже оладью можно назвать пышкой, хотя в случае с оладьей это уже, пожалуй, языковой экстремизм [14].* В статье о происхождении слова «пышка» (оно здесь выступает в роли гиперонима: *Вначале была пышка. Слово это славянское и вельми древнее*) рассказывается о разных толкованиях этого мучного изделия в многочисленных словарях: *пышная круглая булочка, пухлая круглая булка, пыханцы, оладьи, пончик и т. п.*

Ироническая модальность может создаваться за счет негативной оценки явления или ситуации, в которой находится объект: *Сравнительно недавно hh.ru запустили по телевидению рекламную кампанию (надеемся, это знак того, что дела у них идут не очень хорошо и они скоро обанкротятся; настолько это уродское место) в виде нескольких коротких роликов, которые изображают всяких люмпен-пролетариев, счастливо и очень быстро восстанавливающих, благодаря этому сайту, свою связь с производством или сферой обслуживания [12].*

Одно из средств создания иронии – обыгрывание прагматического потенциала (интенции) высказывания: *Как перевести на другие языки, что «очень умный» – не всегда комплимент, «умный очень» – издевка, а «слишком умный» – угроза? Есть языки, где допустимо двойное отрицание, есть – где не допускается; в части языков двойное отрицание может выразить утверждение, но только в*

русском языке двойное утверждение «**ну да, конечно!**» – выражает отрицание или сомнение в словах говорящего. В русском языке одними и теми же нецензурными выражениями можно и оскорбить, и восхититься, и выразить все остальные оттенки эмоций. В ступор человека, изучающего русский, может ввести фраза «**да нет, наверно**», одновременно несущая в себе и утверждение, и отрицание, и неуверенность, но всё же выражающая неуверенное отрицание с оттенком возможности положительного решения [20].

Ироническое использование логоэпистем (прецедентных имен) в ироническом контексте тоже нарушает логику референционных связей. Соответствующий эффект строится на противоречивой логике отождествления реального с идеальным при отсутствии правомерности аллюзии на идеальный объект: *В следующий раз, когда ребенок обронит в вашем присутствии «как бы», не заваривайте ему вместо чая **корень розенталя** и не кладите в кармашек рюкзака измельченные **чешуйки бодуэна**. Возрадуйтесь: ваше чадо рефлексит над собственным речевым поведением и ищет наиболее точные средства выражения мысли* [11]. Правда, подобное явление встречается в НПЛТ нечасто (фоновые знания адресанта и адресата, как правило, не совпадают), поэтому информация о выдающихся лингвистах и их открытиях в них представлена эксплицитно – как историко-лингвистическая и биографическая справка, историко-литературный или историко-лингвистический комментарий, которые содержат цитаты, ссылки и т. п.

Средством создания иронии могут быть аллюзии, но «фактор адресата» в НПЛТ накладывает на их использование определенные ограничения. В статье «Этимологическая резня бензопилой» [19] речь идет о происхождении слов, образованных от названий частей человеческого тела: *воочию, наперсник, наперсток, под мышкой, белобрысый* и др.: «*А вот куда девалась шея, так до конца и неясно. Некоторые полагают, что ее следует искать в слове «шиворот» 'воротник' (от «шея» + «ворот», ср. церковнославянское «шия» 'шея'). **Немецкий шеф** с этим не согласен, а что делать, и сам не знает. Так себе **сыщик***». Только филологи могут догадаться, что речь идет о Максе Фасмере – создателе этимологического словаря русского языка: «Шиворот. Обыкновенно объясняют из *шия (см. ше́я) и вóрот (Преобр. I, 77; Горяев, Доп. I, 57; Желтов, ФЗ, 1877, вып. 4, 81), что не лишено фонетических затруднений и не объясняет уничижительного знач. Знач. препятствует также произведению из *šivo-vortъ, якобы "сшитый воротник" (Соболевский, РФВ 60, 364; Лекции 150), кроме того, тогда ожидалось бы *шить воротъ, несмотря на др.-русск. жесткошивый "упрямый", в Чудовск. Нов. зав. XIV в. и т. п.; см. Соболевский, там же. Допустимо предполагать арготическую приставку ши-+ вóрот» [7].

В НПЛТ могут нарушаться причинно-следственные отношения или отношения «действие – результат действия»: *Задумался над*

следующей лингвистической загадкой. В английском и русском языках есть глагол "учить" – "to teach" (читается – ту тич). Для тех, кто занимается сим глаголом профессионально, в обоих языках существует наименование рода деятельности, образованное от этого глагола: "учитель" – "teacher" (тичер). Тут, вроде бы, все логично. Но с другой стороны, есть такое понятие – "наука". По-английски "science" (саенс). Тех, кто занимается наукой профессионально, в английском совершенно справедливо называют scientist (саентист). Вроде как тех, кто играет на гитарах, называют гитаристами, а тех, кто водит тракторы, – трактористами. Но вот по-русски таких людей называют "ученый". По логике, это те, кто долго учился, учился и еще раз учился. По-английски данный русский феномен придется перевести как "the one who has been taught", или, если коротко, "taught" (том). С другой стороны, если следовать логике, наоборот, в русском языке следует переименовать ученых в "научников", ибо, если посмотреть совсем пристально, "ученый" – это далеко не "наученный", это тот, "кого долго учили". Но вот научили ли – не совсем понятно, ибо завершенности действия в слове не обнаруживается [13].

Существуют определенные стилистические приемы создания иронического эффекта. Это могут быть иронические сравнения, которые не усиливают какое-либо качество, а скорее указывают на его противоположность: *С давних пор я говорил «ну». И на каждое «ну» моя мама отвечала: «без ну». Я честно пытался повторить то, что уже сказал, без «ну», но звуки застревали у меня в глотке. Я чувствовал себя учеником, которого попросили выйти из класса и зайти снова, на этот раз постучавшись. Абсурдность и унижительность этой процедуры была настолько вопиющей, что мне проще было промолчать, а маме – не настаивать, ведь она все прекрасно понимала с первого раза [11].* Сравнение объектов в иронических высказываниях характеризуется нарушением логики объединяющей основы двух сравниваемых объектов: *Ну а в первой четверти XX века конланги-латиниды полезли как грибы после дождя, и самый известный из них – Latino sine flexione, то есть «латынь без окончаний», придуманная итальянским математиком Джузеппе Пеано [13].*

Основное средство создания иронии на уровне тропов – антифразис, т. е. употребление слова или словосочетания в противоположном смысле. Читатель сталкивается с нелогичной оценкой объекта или ситуации, в которой находится объект. Троп часто строится на контрасте значения определённого слова или выражения со смыслом всего высказывания: Если поискать в словарях переводы русского «диверсант», то в соответствующих статьях мы обнаружим английского, немецкого и французского *saboteur*'ов, в компании итальянского *sabotatore* и испанского *saboteador*: перед

нами всё тот же саботажник. Агент влился в ряд этих **ценных специалистов** в XX веке [9]. Саботажник и диверсант никогда не пользовались уважением в обществе, так что в контексте статьи слово **ценных** с положительной оценкой воспринимается читателем как насмешка.

Интенция насмешки может создаваться в результате столкновения в узком контексте антифразиса и астеизма: *Любопытно вот что. В конце рекламных сюжетов появляется фирменный знак компании, а бодрый мужской голос произносит ее название — буквально так: «хэхэру». Это сомнительное образование, очевидно, представляет собой смешение имен двух букв: кириллической Х («ха») и латинской H («эйч»).* Понятно, что вариант «эйчэйч» или «даблэйч» для целевой аудитории сайта (люмпен-пролетариев) звучал бы **чересчур изысканно** (антифразис). Понятно и то, что вариант «хаха», не избавив создателей от упреков в безграмотности, дал бы полное право обвинить их еще и в **идиотизме** (астеизм) [12].

Важная функция иронии в НПЛТ – показать новые аспекты лингвистического явления через метафоризацию высказывания, через заключенное в нем противоречие: *Некоторые **топонимы** настолько **коварны**, что узнать всю правду о том, как в них ставится ударение, помогает только что-то экстраординарное, типа землетрясения. Все помнят, как курортный остров Балү после терактов в одночасье превратился в Бали: журналисты поняли, что до этого, оказывается, ставили ударение неверно. Поэтому не удивило и откровение о японском острове. Дальше – больше. Все та же ведущая новостей спустя некоторое время перед очередным выпуском уже в полном недоумении поинтересовалась: «А случайно не знаете – Фукусима или Фукусима? А то на "Европьюс" Фукусима говорят...» И снова ничего не ответила рыбка, вздохнула... [17]. В синоним шпиона слово с **бесхитрым смыслом** «деятель» превратилось далеко не сразу [9]. Слово «шлёпанцы» впервые зафиксировано в 1852 году в словаре Ушакова как просторная домашняя обувь. А вот **шлёпки пока такой чести не удостоились** [15].*

Активно используется нелогичная гипербола как средство увеличения степени качества объекта: *Средние века уступили место эпохе Просвещения, мистика и религия ушли в тень, пьедестал заняла наука, а её в те времена двигали **титаны мысли, пытавшиеся в одной голове уместить все знания, доступные человечеству*** [13]. Для создания иронии в НПЛТ характерно и когнитивное уменьшение степени качества, выраженное логически противоречивой литотой, мейозисом или фигурой антиклимакса: *Из свежих проектов выделяются детище канадки Сони Ланг – **токипона, чуть ли не самый простой язык в мире**, в котором используется 125 корней для образования всех слов, и лингва де планета (она же*

«лидепла»), апостериорный конланг, попытка создать гармоничное единство на основе самых популярных национальных языков человечества, причём под человечеством понимается не только Европа [там же]. Литотизация повествования как намеренное снижение его «пафоса» – один из распространенных механизмов создания иронии: Почти одновременно с Гюльшени в Англии жил чуть ли не самый знаменитый европейский маг позднего Средневековья – доктор Джон Ди, при котором обретался медиум Эдвард Келли. И эта парочка в 1583–1584 годах в результате спиритических сеансов получила от ангелов девятнадцать так называемых енохианских ключей, записанных енохианским же языком [13].

Необычные метонимические переносы тоже могут создать эффект иронии: Английское *spru* («вести наблюдение») долго сохраняло свою эмоциональную нейтральность, в начале XVIII века *spru-glass* называлась **честная подзорная труба** [9]: ‘честный человек с подзорной трубой’ → **честная подзорная труба**.

Язык научно-популярных статей на пространствах интернета, с одной стороны, имеет тенденцию к огрублению, повышению уровня агрессивности языка, с другой – наблюдается и обратное явление – эвфемизация речи, активное использование языковых и экстралингвистических единиц, служащих для смягчения, вуалирования, эстетизации негативно оцениваемых понятий. Е. П. Сеничкина в качестве основного признака эвфемизма называет обозначение нежелательного денотата: «денотат эвфемизма соотносится с предметом или явлением, характеризующимся негативной оценкой или негативной коннотацией» [3, с. 6]: С другой, ведь не говорим же мы «Пари» вместо «Парижа», хотя во французском никакого «ж» нет (тут вспоминается анекдот о том, что у русских все делается именно через эту... букву, поэтому и произношение такое). Кто прав? По-своему и лингвисты, и любители японского. Однако выбрать надо все-таки что-то одно, чтобы придерживаться какой-то определенной нормы » [17, с. 7].

Выводы и перспективы. Рамки небольшой статьи не позволили нам осветить все аспекты иронии в НПЛТ. Мы назвали лишь некоторые семантико-стилистические приемы создания иронического смысла. Этот феномен было бы интересно рассмотреть в когнитивном и лингвопрагматическом аспектах.

Литература

1. Балашов С. Н. Когнитивная природа иронии: парадигма моделей в сопоставительном описании (на материале английских художественных произведений XX века и их русских переводов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Уральский гос. ун-т. Екатеринбург, 2006. 25 с.

2. Котюрова И. А. Лингвокогнитивный аспект иронических высказываний в современной немецкой публицистике : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Санкт-Петербургский гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2010. 25 с.

3. Сеничкина Е. П. Словарь эвфемизмов русского языка. Москва: Флинта: Наука, 2008. 464 с.

4. Шатуновский И. Б. Ирония и ее виды. *Логический анализ языка.*

Языковые механизмы комизма. Москва: Индрик, 2007. С. 340–372.

5. Шилихина К. М. Иронический нарратив: особенности структуры текста. *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2013. № 1. С. 59–63.

6. Шилихина К. М. Ирония в академическом дискурсе. *Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика*. 2013. № 1. С. 115–118.

7. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / авт.-сост. М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачёва, под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина [т. 4]. Москва: Прогресс, 1986–1987.

8. Gans E. Signs of Paradox: Irony, Resentment, and Other Mimetic Structures. Stanford: Stanford University Press, 1997. 236 p.

Источники иллюстративного материала

1. Вешняковская Е. Агенты и шпионы: смешать, но не взбалтывать. *Наука и жизнь*. 2012. № 8. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/20975/>

2. Занимательная лингвистика. URL: <https://sly2m.livejournal.com/562917.html>

3. Ну, как бы, типа: почему слова-паразиты, которые все ненавидят, на самом деле важны. *Глазарию языка*. URL: <http://www.sobaka.ru/city/science/68714>

4. Зачем учить алфавит? *Глазарию языка*. URL: <https://www.facebook.com/glazslov/posts/1642407319185028>

5. Казаков Д. Искусственная естественность. *Наука и жизнь*. 2017. № 10. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/32254>

6. Логинов С. Пышка, пончик и «аладья» (пристрастное кулинарно-филологическое исследование). *Наука и жизнь*. 2007. № 9. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/11571/>

7. Сафонова Ю. А. В какой обуви быстрее дойдешь ... до словаря. *Наука и жизнь*. 2010. № 10. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/18731/>

8. Туркова К. Д. Лингвист Владимир Плунгян: «Про французский и итальянский тоже говорили, что это испорченная латынь». URL: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_723

9. Туркова К. Д. Землетрясения и ударения. URL: http://gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_687

10. «Если человек неправильно пишет -ться, -тся, у нас складывается мнение о нем». Лингвист – о правилах общения в интернете. URL: <https://mel.fm/novosti/6123705-grammar>

11. Этимологическая резня бензопилой. URL: <https://www.facebook.com/glazslov/posts/1642407319185028>

12. 12 тонкостей русского языка. URL: <https://ludovit.livejournal.com/3675.html>

Васильева Н.

– аспірант, викладач кафедри англійської філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили

УДК 81'276'42-055.1–055.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЗАПАХІВ ПРИРОДИ У ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Статтю присвячено особливостям гендерної вербалізації ольфакторної інформації на матеріалі української прози. Аналізуються засоби опису ольфакторія українськими письменниками та письменницями. Порівняльний аналіз жіночого та чоловічого опису категорії запаху допоможе з'ясувати відмінності у сприйнятті, осмисленні й вербалізації об'єктивної реальності чоловіком і жінкою.

Ключові слова: вербалізація, гендер, ольфакторна інформація, проза, стилістичні засоби.

Васильева Н.

– аспірант, преподаватель кафедры английской филологии

Черноморского национального университета имени Петра Могилы

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ЗАПАХОВ ПРИРОДЫ В ГЕНДЕРНОМ АСПЕКТЕ

Статья посвящена особенностям гендерной вербализации ольфактория украинской прозы. Анализируются способы передачи ольфакторной информации писателями и писательницами. Сопоставительный анализ женского и мужского описания запаха является ключом к пониманию различий в процессах восприятия, категоризации и вербализации объективной реальности мужчиной и женщиной.

Ключевые слова: вербализация, гендер, ольфакторная информация, проза, стилистические средства.

Vasylieva N.

– Post-graduate Student, Teacher, English Philology Department, Petro Mohyla Black Sea National University

GENDER VERBALIZATION OF NATURE SCENTS

The article focuses on gender verbalization of Ukrainian prose olfaction. The techniques of description of olfactory information, applied by male and female writers, have been investigated. The contrastive analyses of men's and women's smell verbalization helps to understand inner differences in the processes of perception, comprehension and verbalization of the outside by a male and female.

Key words: gender, olfactory, prose, stylistical devices, verbalization.

Постановка проблеми. Зосередження мовознавців на вивченні «людського фактору в мові» (Е. Бенвеніст) визначає чітку антропологічну орієнтацію сучасної лінгвістики, тому дослідження когнітивних механізмів сприйняття об'єктивної дійсності людиною, її оцінка та вербалізація є пріоритетними напрямками наукових пошуків сьогодення.

Інформацію про навколишній світ людина отримує завдяки сенсорним «каналам»: зір, слух, смак, тактильні відчуття, нюх. Як відомо, за допомогою зору та слуху надходить лівова частка інформації про навколишній світ, тоді як решта відчуттів відіграють роль уточнювання, нюансування. Не дивно, що ці типи сприйняття знаходяться на периферії наукових розвідок та є недостатньо дослідженими, серед них запах – особливе відчуття присутності деяких легких речовин у повітрі, що здійснюється хімічними рецепторами нюху, які знаходяться в носовій порожнині людини чи тварин.

Аналіз останніх досліджень. Проблема запаху є висвітленою у певних аспектах у наукових працях дослідників різних галузей. Так, запах розглядається не тільки з позицій фізіології та психології (А. В. Мінор, М. С. Плужніков, І. В. Пронічев, С. В. Рязанцев, Л. К. Тітова та ін.), а також як культурологічне явище (О. Б. Вайнштейн, К. А. Жиріцька).

У літературознавстві ольфакторній (від *olfactorius* – той, що має запах або стосується запаху) або одоричній категорії присвячено

чимало робіт, серед яких значним є дослідження Х. Д. Ріндісбахера «Запах книг» (1992), де обґрунтовується змістовий потенціал ольфакторної інформації в художньому тексті. У російському літературознавстві науковці звернули увагу на роль запаху у поезії Срібного століття (Н. О. Рогачова). А в межах мовознавства запах розглядається з позиції загальної теорії концептосфери, що взаємопов'язана із когнітивним підходом (А. А. Колупаєва, Г. І. Бельська). Окремі випадки застосування ольфакторної лексики досліджено в працях А. В. Житкова (1999), Н. О. Ніколіна (1998), Л. В. Сидельникової (1982). Однак попри загальне зацікавлення ольфакторною категорією в лінгвістиці, лакунарним все ще залишається гендерний аспект її вербалізації, що становить актуальність статті.

Метою пропонованої статі є аналіз способів вербалізації ольфакторних образів природних факторів у гендерному аспекті на матеріалі творів української літератури кінця ХІХ – першої половини ХХ століття.

Ця мета конкретизується у таких **завданнях**: 1) виокремити ольфакторні контексти із прози авторів і авторок; 2) проаналізувати особливості реалізації запаху письменником і письменницею.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні питання ольфакторію привертає увагу положення про дефіцитність всебічного вивчення ольфакторної, або одоративної, лексики, і перш за все, як семантичної категорії. Головна причина такого стану дослідженості слів із семою запаху, на думку Х. Д. Ріндісбахера, полягає в тому, що саме мова є головною перешкодою для культурно-естетичної інтеграції та оцінки ольфакторної інформації: «хоча людина може розпізнавати сотні тисяч різноманітних запахів, подібно до зору та слуху, здається, не існує класифікацій запаху, таких як численні класифікації кольору» [11, с. 581–582].

Спроба пояснити обмеженість ольфакторної термінології була здійснена нейробіологами, результатами якої стала теорія «вторинного кодування». За переконанням вчених, існує самостійна ольфакторна система образів, в якій уявлення про запахи умовно розділені на два структурно та функціонально самостійні рівні: вербальний та образний [6, с. 102]. Тому мова та запах постають окремими функціональними системами. В. В. Мамцева, посилаючись на Ю. Гшвіндта, вважає, що критичний рівень мислення, який спонукає розрізняти різноманіття запахів є дуже високим, але можливість використання конкретних позначень під час сприйняття запаху є дещо обмеженою, порівняно з іншими видами відчуття. З цього приводу публікації науковців підтверджують відсутність лексем-шаблонів для вербалізації ольфакторію майже в кожній системі мови. В. В. Мамцева зазначає: «лише 40–50 % прикладів ідентифікації запахів було віднайдено для усіх існуючих ароматів» [6, с. 102].

Аналізуючи механізм вербалізації запаху в контексті пейзажної прози українських письменників-чоловіків, було відмічено факт

безпосередньої номінації запахів флори (автори уподібнюють об'єкт і запах, що йому характерний). Так, наведений фрагмент пейзажної прози у М. Коцюбинського [4, с. 148] вражає детальним описом різноманіття квітів та налічує 26 видів рослин. Письменник майстерно та з особливим трепетом вимальовує картину літнього поля: *«жовтіли черевички і дрібна потентилія», «топольки вероніки», «червоні помпони конюшини», «пахучий чебрець» «кашка розкрила скрізь свої парасольки», «похмурий звіробой викидав купи зірок», «виганяв сіре та вузлувате стебло петрів батіг», «ромен», «дрібні дзвіночки розбігались по луці і сіяли сум», «недоступна кропива», «волохата центаврія хилилась на всі чотири боки», «кінський щавель, зруділий на сонці», «стояли поважно, як золоті семисвічники по древніх храмах, коров'яки», «евфорбія таємничо котила в сочистих та сирових, як дійки корови, стеблинах молоко од темно-соснового низу до жовтих кругленьких розеток», «сивий полин п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими», «котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит», «польова м'ята кожну пару листочків прибрала в пояс геліотропів», «наївні діантуси червоніли в траві, як дитячі обличчя», «схиляв свої віти журливий дрік і плакав золотими сльозами», «займали великі простори будяки, сині, аж сизі», «по луках, світила жовта кульбаба, як зорі на небі, крутилась на одній ніжці берізка, міцно тримався землі деревій, кивала сивими вітами собача рожа і на горохах сиділи, як метелі, біло-рожеві, червоно-сині і жовтогарячі квіти». Використовуючи такий спосіб вербалізації запаху, М. Коцюбинський не «нав'язує» читачеві власні асоціації щодо запахів рослин, а звертається до індивідуального досвіду, спогадів читацької аудиторії, пов'язаних із запахами зображених польових квітів. Однак у разі, якщо читач знайомий із згаданими видами рослин та пам'ятає їх запах, безсумнівно, в його уяві постають певні ольфакторні образи, проте, коли ці квіти та їх запахи є невідомими чи частково знайомими, то, відповідно, асоціації виникають не так яскраво, або й взагалі відсутні.*

А наприкінці наведеного уривку письменник зазначає: *«Се була оргія квітів і трав, п'яний сон сонця, якое шаленство кольорів, пахощів, форм...»*. Остання фраза цитати резюмує все змальоване вище за допомогою слів із дещо «різким» денотативним значенням – *«оргія», «п'яний»* та *«шаленство»*, які надають авторському мовленню надзвичайну ємність, експресивність. Власне саме завдяки використанню цих лексем, формується *метафора* для вербалізації *«кольорів, пахощів, форм»*. Зупинимося детальніше на цьому питанні.

Категоризація запаху базується на певних когнітивних механізмах, до яких дослідники відносять *метафоричні та метонімічні перенесення і порівняння*. Оскільки запах складно відобразити у мові, зобразити графічно та осягнути, тому метафора є одним із найкращих способів його вербалізації. Тобто метафора це не тільки стилістичний засіб, але й один з механізмів мисленнєвої діяльності людини, що в

межах когнітивної лінгвістики розглядається як когнітивний процес, результатом якого є поява нового знання (Дж. Лакофф, М. Джонсон, Дж. Тейлор).

Відтворюючи лісову картину, І. Франко згадує про запах, застосовуючи метафори: «**Повітря в лісі напоєне було тою парюю й запахом живиці; воно захоплювало дух, немовбито ширших грудей треба було, щоб дихати ним свobodно**» [10, с. 49]. У М. Коцюбинського знаходимо: «**Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі, повітря було таке п'яне й повне щебетання, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу...**» [4, с. 49]. Тобто, переносючи людські характеристики на природні явища (повітря, земля, дерева), відбувається вербалізація ольфакторної інформації.

Іншим способом відтворення запаху є когнітивна синестетична метафора (від грецького *synaesthesia* – змішане відчуття), сутність якої полягає в перенесенні характеристики із однієї сфери (джерело), що представляє певну галузь сприйняття, на іншу сферу (мішень), яка є представницею іншої галузі сприйняття (Дж. Лакофф, А. І. Бардовська, Л. М. Нюбіна, Р. В. Белютін, І. Г. Рузін) [3, с. 182]. Найбільш регулярними та частотними постають синестетичні метафори зі сфер дотику, температурного відчуття, смаку, рідше – зору (перенесення відбувається завдяки характеристиці кольору) та слуху. Зворотне явище перенесення зі сфери запаху до іншої галузі відчуття відбувається дуже рідко та доводить значні можливості вокабуляра для вербалізації решти перцептивних відчуттів, порівняно з ольфакторієм [3, с. 183]. Отже, аналізуючи чоловічі описи запаху, було відмічено тенденцію до застосування синестетичної метафори, наприклад у М. Коцюбинського: «**Йдемо повз чорний пар. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля, повна спокою й надії**» [4, с. 73]. Вищезазначена синестетична метафора утворена за допомогою прислівника «тепло» та дієслова «дихнула». Прислівник вказує на перенесення характеристики зі сфери температурного відчуття та приписування цієї характеристики «*пухкій чорній землі*».

Інший приклад: «**Зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялися трави, на всьому світі тільки дві барви: в зеленій – земля, в блакитній – небо...**» [4, с. 91]. Наведена цитата ілюструє також синестетичну метафору сфери кольорового сприйняття для вербалізації запаху «*зеленим духом дихнули смереки, зеленим сміхом засміялися трави*». Прикметник «зелений» вказує на те, що описаний запах рослин був свіжим, приємним, запашним. Помічено, що саме прикметники мають найбільший потенціал для створення синестетичних метафор (цей факт підтверджується прикладами із художніх творів).

Ольфакторій жіночої прози виявився менш представленим, ніж вербалізація запаху чоловіками. Насамперед, прослідковується спрямування жінки-автора до відтворення запаху за допомогою

епітетів, наприклад у О. Кобилянської: «Вона хотіла би відійти саме перед сходом сонця. Була би бажала потонути лицем у квіти, коли б тепер які були. В безчисленні, різнобарвні, **солонко пахучі, майже упоюючі квіти**, рожі, лелії, боз, астри і багато-багато інших» [2, с. 119]. Епітети «солонко пахучі, майже упоюючі квіти» створюють реалістичний образ запаху рослин, що апелює до індивідуальних спогадів та аналогій сприйняття ароматів рослин у читача.

Численні епітети було виділено з прози українських письменниць, серед яких була помічена тенденція до відтворення насамперед приємних запахів. Проілюструємо цей факт прикладами із творів Марка Вовчка: «весна прийшла теплая, свіжая, квітуча», «чудова у вас лука ця...свіжо, благодатно!», «весінній, тихий, пахучій вечір і далеке село снилося їй без гомону», «чаруючая квітуча свіжість», «непроглядний гай стоїть тихий та спокійний, темний та свіжий», «тонковерха тополя пахучим листом шелестить», «воздух напоєний пахучою свіжістю», «пахучий воздух», «свіжий, потрохи землистий запах наповняв воздух» [6, с. 127]. Щодо неприємних запахів, зазначимо, що такі було вербалізовано у незначній кількості за допомогою лексеми «дух» («гострий дух, од якого нудить», «прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов за них з пуці») [2, с. 19].

Використання гіперболи сприяє вербалізації ольфакторної інформації, підкреслюючи особливість зображуваного запаху, зокрема: «Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплій; поле зеленілось, як оксамит зелений, росиночки блискали, сонечко зіходило, жайворонки співали під оболонками; по ночнім дощику порох ледве здіймався шляхом, **свіжість така округи, і широта, й благодать, що не надихаєшся**» [6, с. 97].

Опрацьовуючи матеріал для аналізу, було виділено також порівняння як метод реалізації ольфакторію. За міркуванням когнітологів, механізм порівняння полягає у встановленні рівня відповідності тих чи інших характерних рис (запаху) з очікуваннями людини, що реалізується відповідними номінаціями запаху [3, с. 184]. На мовному рівні порівняння виражаються за допомогою використання порівняльних конструкцій, що дозволяє провести аналогію із подібними характерними рисами інших предметів чи об'єктів. О. Кобилянська описує запах так: «**Самий запах, що розходився з глибини лісу, нагадував упоюючу розкіш, саму прегарну повну зрілість...**» [2, с. 87]. Попри використання простого способу вербалізації запаху, достатньо складно зрозуміти, який саме запах мається на увазі авторкою, адже таке порівняння є досить абстрактним та може бути інтерпретованим по-різному.

Змальовуючи картини природи, за нашим спостереженням, письменниці рідко застосовують синестетичну метафору для вербалізації запаху: «А гай усе темнів, і Дніпро усе шумів бистріш. Спершу оступав гай шлях, і їдучи, **вони чули пахощі гайових квіток**, потім гай наче разом знявсь, і по обох боках висить гале каміння, а

на них, наче настромлені стріли, сосни чорні, - а внизу назустріч їм б'ється Дніпро, нагло завернувши свою хвилю круто в щілину» [6, с. 48]. У поданому фрагменті запах вербалізується за допомогою синестетичного перенесення у сферу слуху за допомогою дієслова «чули», яке вживається у значенні «відчували»; тобто авторка за допомогою синестетичної метафори акцентує не слуховий «канал» сприйняття інформації, а нюховий.

Інші намагання письменниці передати аромати природи реалізовані завдяки процесу метафоризації, а тому авторське осмислення запаху постає «своєрідним», складним для інтерпретації, наприклад: *«Деякі [дерева] попростягали свої стрійні рамена широко до небес, ніби о що благали. Лиш деякі? Скільки їх тут було, а їх було так багато, що ніхто не був у силі зчислити, - всі виганялись вгору й благали о життя! Навіть воздух був повний того бажання! Він пах спрагою о “ще більше” і здавався віддихом тисячок і тисячок істот, жадних життя»* [6, с. 116]. Дійсно, незрозуміло, як пахне спрага; Марко Вовчок переносить характеристики запаху на фізичні відчуття людини (такі, як голод, спрага, температурний режим тощо).

Оскільки категорія запаху не має лексичних кліше при вербалізації, перед митцями відкриваються широкі горизонти моделей для реалізації ольфакторію – «безкінечний пошук образів та аналогій для відтворення запаху» [8, с. 99]. Одним із таких способів, на нашу думку, є «потік свідомості», термін, який ми запозичили із літературознавства. Сутність цього явища полягає у безпосередній передачі хаотичного внутрішнього мовлення людини, так званий, внутрішній монолог автора чи героя. Подібні фрагменти опису ольфакторної інформації було віднайдено в прозі О. Кобилянської; це синтаксичні конструкції, дещо «обтяжені» пунктуаційно та структурно. Для ілюстрації наведемо частину цитати: *«А головна їх [квітів рожі (мальви) – Н. В.] чудова прикмета (я б сказав - вони гербові), - це їх запах. Запах, що викликає в душі мрії, шматок того, що зветься звичайним словом - рай, спомини з молодих щасливих літ і всяких образів з колишнім гарним, зібраним в одну хвилину. Я лиш кажу. Головна їх чудова прикмета - це їх запах. Якби можна описати запах, я б його описав. Тепер червень, саме дві такі рожі стоять біля мене, - і пахнуть, чарують... Та дарма. Запах тих рож - це те саме, що хвилеве почуття щастя. Зловиш його? Здержиш? Ніколи! Він один не дається спіймати, як те щастя, що існує лиш хвилинами - в нервах і настрою»* [2, с. 75–76].

Фрагмент, поданий вище, є певним синтезом використання метафор «запах ..., що зветься звичайним словом рай», «дві такі рожі ... пахнуть, чарують» та порівняння «запах тих рож – це те саме, що хвилеве відчуття щастя», «він один не дається спіймати, як те щастя». Помітним є застосуванням авторкою засобів виразності на рівні речення – номінативних конструкцій, апосіопези (обірваного речення, навмисної недомовленості), запитань у формі звертання, які

структурують цей контекст, наближуючи його до внутрішнього мовлення героя. Тобто через відносну бідність ольфакторного вокабуляра О. Кобилянська несвідомо «нашаровує» одні засоби виразності на інші, «вимальовуючи» складну для осмислення та вербалізації категорію запаху.

Порівнюючи особливості відтворення запаху чоловіком та жінкою, представниками української мовної свідомості, вважаємо доцільним зобразити відмінні та подібні риси за допомогою діаграми (рис. 1), в якій перша половина показників візуалізує особливі риси чоловічої вербалізації, а друга – жіночої.

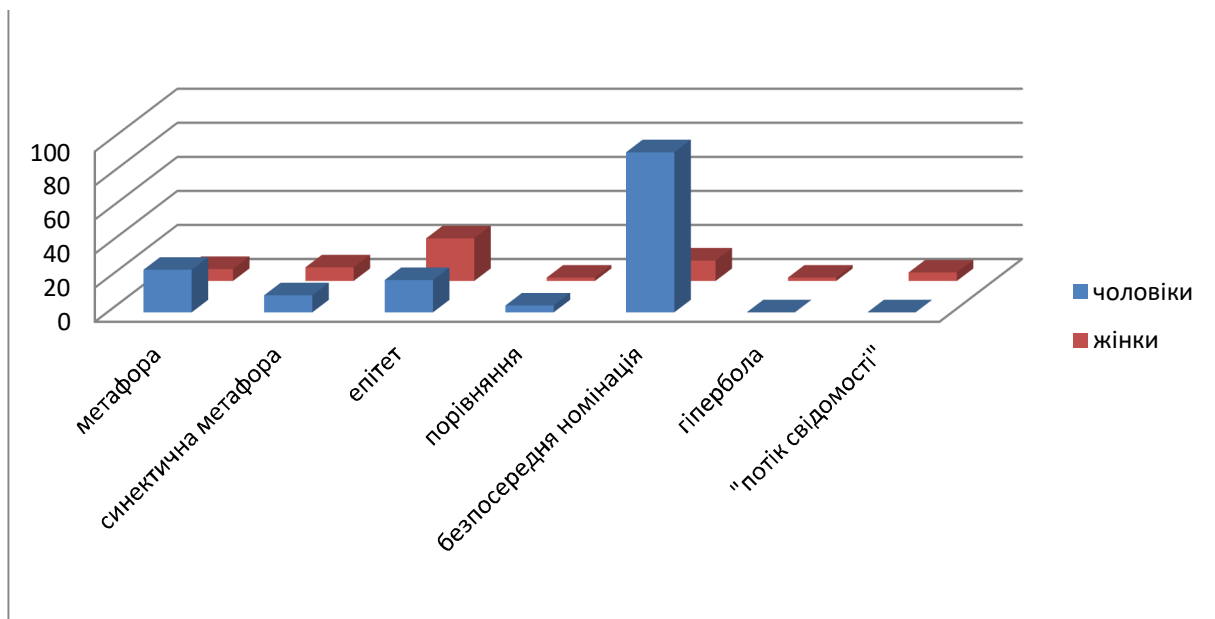

Рис. 1 Вербалізація ольфакторію у гендерному аспекті

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі **ВИСНОВКИ**:

1. Однією з основних рис ольфакторію української мови є відсутність широкого лексичного апарату номінації запахів. Тому письменники, чоловіки та жінки, застосовують засоби художньої виразності, щоб вербалізувати категорію запаху.

2. Так, запах є більш представленим у чоловічих прозових творах, ніж у жіночих: 59 контекстів із описами запаху чоловіків, 43 – жінок (приклади було виокремлено із творів М. Коцюбинського, І. Франка, О. Кобилянської та М. Вовчка). Насамперед, відбувається безпосередня номінація запаху за джерелом ольфакторію, що знаходимо у численних прикладах, виділених із прозових творів чоловіків і жінок.

3. Можна стверджувати, що категорія запаху чоловіка реалізується за принципом «пахне що», а тому, резюмуємо, що чоловіче сприйняття, осмислення та вираження навколишнього світу є «прямим». Метафори, синестетичні метафори, епітети та порівняння у вербалізації ольфакторної інформації займають важливе місце, однак у кількісному співвідношенні їх значно менше.

4. Для жіночого ольфакторію домінуючим способом вербалізації

виявився епітет, який надає конкретну характеристику запаху, і тому можна стверджувати, що запах вербалізований письменницею реалізується за схемою «пахне як». На відміну від чоловічої точки зору щодо запахів, жінка залучає гіперболізацію для вербалізації, що акцентує інтенсивність, насиченість запаху та, подекуди, стилістичні прийоми на рівні речення. Решта способів опису категорії запаху співпадають із чоловічими, але їх кількісні показники є значно меншими.

5. Попри схожість застосованих «алгоритмів» вербалізації запаху жінок і чоловіків, українськомовна жіноча проза вирізняється «*поток*ом *свідомості*» як одним із механізмів опису ольфакторної інформації. Жінка-письменниця тяжіє передавати власні асоціації, пов'язані із запахом, хаотичним нагромадженням думок, спогадів, в результаті чого читачеві складно інтерпретувати «химерні» описи запахів та співставляти їх з індивідуальним розумінням цього питання. Враховуючи всі виявлені риси вербалізації ольфакторію письменницями, можна стверджувати, що жіночий варіант сприйняття, категоризації та відтворення реальності у світі художньої літератури, є більш складним для інтерпретації.

Перспективою дослідження є аналіз вербалізації ольфакторної інформації у гендерному аспекті на матеріалі англійської, французької та російської пейзажної прози.

Література

1. Зыховская Н. Л. Дыхание текста: проблема вербализации запаха в языке русской прозы. *Мир русского слова*. 2015. № 4. С. 73–79.
2. Кобилянська О. Ю. Твори: у 2-х т. Київ: «Дніпро», 1983. Т. 1. 1983. 495 с.
3. Колупаева А. А. Когнитивные и языковые механизмы формирования знаний о запахах. *Вестник ТГУ. Гуманитарные науки. Филология*. 2008. Вып. 4 (60). С. 182–184.
4. Коцюбинський М. Твори в трьох томах. Київ: «Дніпро», 1965. Т. 1. 527 с.
5. Мамцева В. В. К вопросу о вербализации концепта «ЗАПАХ» в художественной литературе. *Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. Филологические науки*. 2015. № 2 (86). С. 101–106.
6. Марко Вовчок. Твори в семи томах. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1965. Т. 4. 1965. 526 с.
7. Павлова Н. С. Лексика с семой «запах» в языке, речи, тексте : автореф. дис. ... к-та филол. наук: 10.02.01 / Уральський державний університет ім. А. М. Горького. Екатеринбург, 2006. 20 с.
8. Риндисбахер Х. Д. От запаха к слову. *Нов. лит. обозрение*. 2000. № 43. С. 88–100.
9. Риндисбахер Х. Д. От запаха к слову: моделирование значений в романе Патрика Зюскинда «Парфюмер». *Ароматы и запахи в культуре*. Москва: Новое литературное обозрение, 2010. Кн. 2. С. 579–607.
10. Франко І. Вибрані твори / ред. М. Тарнавський. Львів: «Каменяр», 1977. 253 с.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Храбан Т.

*– кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації*

УДК 81'373.48

ORCID: 0000-0001-5169-5170

ІНТЕРНЕТ-МЕМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ

У статті визначено спрямовані на українську аудиторію користувачів соціальних мереж форми інформаційно-психологічного впливу, які найбільш ефективні при використанні інтернет-мемів як інструмента інформаційно-психологічного протиборства. Доведено, що онлайніві соціальні мережі, які мають надзвичайну популярність, є одним з основних середовищ інформаційно-психологічного впливу на значну частину населення в сучасному світі.

Ключові слова: інтернет-меми, інформаційно-психологічний вплив, соціальні мережі.

Храбан Т.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Военного института телекоммуникаций и информатизации

ІНТЕРНЕТ-МЕМИ КАК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІОННО- ПСИХОЛОГІЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ

В статье определены направленные на украинскую аудиторию пользователей социальных сетей формы информационно-психологического воздействия, которые наиболее эффективны при использовании интернет-мемов как инструмента информационно-психологического противоборства. Доказано, что онлайнивые социальные сети, имеющие чрезвычайную популярность, являются одной из основных сфер информационно-психологического воздействия на значительную часть населения в современном мире.

Ключевые слова: интернет-мемы, информационно-психологическое воздействие, социальные сети.

Khraban T.

– Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Foreign Languages Department, Military Institute of Telecommunications and Information Technologies

INTERNET MEMES AS AN INSTRUMENT OF INFORMATIONAL- PSYCHOLOGICAL INFLUENCE

The article defines the forms of informational and psychological influence directed at the Ukrainian audience of the social networks users which are the most effective in the course of using the Internet memes as an instrument of informational-psychological confrontation. It has been proved that extremely popular social networks are one of the main fields of informational-psychological influence on a significant part of the population in the modern world.

Key words: internet memes, informational psychological influence, social networks.

Постановка проблеми. У сучасний цифровий вік інтернет все активніше і масштабніше використовується для інформаційного протиборства, а інтернет-технології розвиваються так, щоб сприяти веденню сучасних інтернет-війн. Протягом останніх десяти років Росія неодноразово довела, що вона здатна розвивати свій кіберпотенціал і його інтеграцію з іншими військовими можливостями (наприклад, з кінетичними, інтелектуальними та електронними війнами). В області інформаційно-психологічних операцій Росія дотримується власного «російського підходу», який заснований на інформаційно-психологічних технологіях, що розроблені в Росії, а не запозичені у Заходу або Сходу: рекламування привабливої і переконливої національної ідеї; впровадження практичної реалізації національної ідеї, що сформульована як програма, і прагматичної ідеології, яка побудована на світогляді і світорозумінні росіян; поширення цінностей, які пропонують національну ідею Росії і є привабливими для представників інших світових цивілізацій і культур, а обумовлені ними правила соціальної і соціально-політичної поведінки індивідів в суспільстві і різних соціальних групах здаються найкращою альтернативою; сприяння потужному впливу російської національної ідеї, культури, ідеології, що здатні не тільки впровадити в свідомість і підсвідомість учасників конфлікту нові ціннісні установки, але і надати їх колишнім ціннісним установкам нову культурно-цивілізаційну якість [1, с. 44]. При цьому онлайн-соціальні мережі, які мають надзвичайну популярність, є одним з основних середовищ інформаційно-психологічного впливу на значну частину населення в сучасному світі [2, с. 7], оскільки одна з основних ідей розвитку інтернету – концепція Web 2.0, що «дала змогу інтернет-користувачам створювати контент, а не просто споживати онлайн-матеріал» [3, с. 52], отримала можливість своєї реалізації саме в соціальних мережах. Тому адаптація інтернет-простору соціальних мереж для здійснення інформаційно-психологічного впливу не повинна дивувати.

Аналіз досліджень. Різні аспекти інформаційно-психологічного впливу досить широко і глибоко досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими: О. Немцевою [4] (проаналізовано структуру явища інформаційно-психологічного впливу); Г. Певцовим, С. Залкіним, С. Сідченком, К. Хударковським [5] (розглянуто особливості моделей інформаційно-психологічного впливу Російської Федерації в Автономній Республіці Крим та на південному сході України, визначено основні напрями, форми та способи інформаційного протиборства між Російською Федерацією та Україною); F. Ruggе [6] (визначено засоби інформаційного протиборства в психологічній сфері); J. Scott [7] (встановлено, що меметичні війни є не просто тактико-оперативним інструментом, а формою інформаційно-психологічних операцій, адаптованих під соціальні медіа) та інші. Незважаючи на достатню кількість робіт, актуальність даної статті визначає необхідність дослідження нових сучасних форм інформаційно-психологічного впливу

в соціальних мережах.

Мета статті – визначити форми інформаційно-психологічного впливу, які найбільш ефективні при використанні інтернет-мемів як інструмента інформаційно-психологічного протидіювання.

Матеріалом статті послужили мему, які розміщені в Facebook на сторінках інтернет-групи «Український мир» (понад 40 тисяч учасників).

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-психологічний протидіювання, яке виступає як «процес, що відображає різні рівні протидіювання конфліктуючих сторін, та здійснюється інформаційними і психологічними засобами для досягнення політичних і військових цілей» [8], все активніше відбувається в соціальних мережах. Вони стають новим сучасним інструментом інформаційно-психологічного протидіювання [9] завдяки істотним перевагам у використанні мережі: розміщення і регулярне оновлення інформації вимагає мінімальних витрат часу на підготовку матеріалів; для вирішення поставлених завдань залучається мінімальна кількість персоналу і матеріальних засобів; скритність джерела впливу; дистанційний характер впливу; масштабність можливих наслідків; комплексність подачі інформації та її сприйняття (текстова, графічна інформація, фото- і відеоматеріали, спеціально підібраний супровод); доступність інформації [10, с. 406]. Все це створює сприятливі умови для вирішення атакуючою стороною таких актуальних завдань: підміна у громадян традиційних моральних цінностей і орієнтирів, створення атмосфери бездуховності, руйнування національних духовно-моральних традицій і культивування негативного ставлення до культурної спадщини; маніпулювання суспільною свідомістю і політичною орієнтацією соціальних груп населення країни в інтересах створення обстановки політичної напруженості і хаосу; дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями з метою провокації конфліктів, загострення політичної боротьби, провокування соціальних, політичних, національних і релігійних зіткнень; мобілізація протестних настроїв і ініціювання страйків, масових заворушень та інших акцій протесту; підрив міжнародного авторитету держави, його співпраці з іншими країнами [11, с. 396]. Весь комплекс заходів інформаційно-психологічного впливу на користувачів соціальних мереж характеризується «максимальною широтою спектра застосовуваних видів, методів, способів і прийомів» [8], в основу яких покладено положення про вирішальну роль несвідомого в детермінації людської поведінки, про функціонування механізмів психологічного захисту і способи їх подолання (психоаналіз); рефлексорне закріплення («якоріння») сприйняття, переживання, дій; значення структури, емоційного тону, просторово-часових характеристик інформації для впливу на психіку (біхевіоризм, нейролінгвістичне програмування); роль «ментальних схем» в сприйнятті людиною навколишнього світу, подій та інформації (когнітивна психологія) [11, с. 404–405] тощо. Аналіз інтернет-мемів та коментарів до них, що були розміщені на сторінках групи «Український мир», дозволив виділити основні форми

інформаційно-психологічного впливу, що спрямований на українську аудиторію користувачів соціальних мереж:

1. Дезінформування – «спосіб психологічного впливу, що полягає в навмисному наданні противнику такої інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану справ» [11, с. 85] (рис. 1).

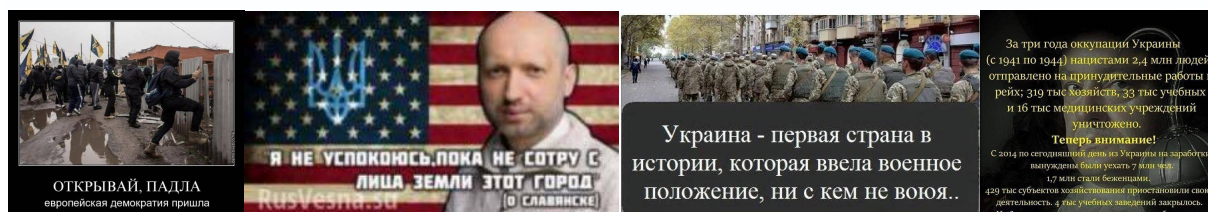

Рис. 1. Використання інтернет-мемів для поширення дезінформації

Найчастіше за допомогою інтернет-мемів застосовується такий прийом дезінформування, як тенденційне викладення фактів: *Открывай, падла, европейская демократия пришла!* (візуальна складова – група молодих людей, один з яких знаходиться біля пролому у паркані. На перший погляд здається, що він має агресивні наміри, але при більш детальному вивченні зображення виявляється, що він щось фотографує); *Я не успокоюсь, пока не сотру с лица земли этот город – Словянск* (візуальна складова – зображення О. Турчинова, якому приписується авторство цього висловлювання), *Украина – первая страна в истории, которая ввела военное положение, ни с кем не воюя* (візуальна складова – українські військові). Вільне трактування міркувань І. Мосійчука щодо необхідності ще в 2014-му році ввести військовий стан і смертну кару для зрадників і мародерів (<https://ik.arhano.ru/archives/25295>) дає можливість створити мем з такою вербальною складовою: *Смертную казнь к военному положению! В Киеве требуют больше репрессий.* В наведеному прикладі механізм інформаційно-психологічного впливу реалізується через прийом «використання слоганів», який дозволяє автору інтернет-мему концентровано виразити ідеологію і цінності України в одній фразі, що і впроваджується в свідомість аудиторії соціальних мереж. Емоційний тон цього повідомлення веде к істотному зниженню раціональної критичності суб'єкта в оцінці фактів, провокує глибоке занепокоєння: *НЕ ФУГА СЕБЕ Це ЯВРОПА.* Аналіз інтернет-мемів, в яких присутнє тенденційне викладення фактів з метою дезінформування, доводить, що їх головна мета – зробити страх постійним внутрішнім станом людини, викликати почуття невизначеності, тривоги, а при можливості спровокувати фобії, неврози, панічні атаки, а також звинуватити Україну в тому, що на словах в неї проголошуються європейські цінності, а в дійсності, це – країна, якої притаманний радикальний націоналізм, порушення механізмів реалізації, гарантії та захисту прав та свобод людини.

Досить поширеним в соціальних мережах є «сіре»

дезінформування. З метою первісного сприйняття цільовими групами дезінформаційного наративу як достовірного твердження використовується такий маніпулятивний прийом впливу на свідомість як приховування і замовчування невігідної інформації. Наприклад, в інтернет-мемі з вербальним компонентом: *КОЛЕСО ГЕНОДЬБЫ: В парламенте Бельгии заявили, что российские пограничники при инциденте в Керченском проливе действовали в рамках международного права*, при замовчуванні несприятливої для маніпулятора інформації відбувається «групове узагальнення»: депутат федерального парламенту Бельгії від опозиційної «Народної партії» А. Каркасі ⇒ парламент Бельгії (<https://ukraina.ru/news/20181210/1022026592.html>). Завдяки «груповому узагальненню» має місце спрощення явища, реципієнт відводиться від думки, що погляди парламенту не є однорідними, і відбувається нав'язування реципієнту потрібного маніпулятору уявлення про даний предмет. Для нав'язування необ'єктивної інформації при «сірому» дезінформуванні, коли необхідно переконати реципієнтів у своїй установці, але аргументів для доказів своїх тверджень немає, маніпулятор може використовувати імперативи: *Это все, что вам нужно знать о войне Украины с Россией и введённом военном положении...*

Наступна форми дезінформування відбувається шляхом подання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються як неправдиві. Наприклад, інформація: *Вокруг Украины развернута российская группировка в 80 тысяч военных, около 1,4 тысячи артиллерийских систем, 2,3 тысячи боевых бронированных машин, 900 танков, более 500 самолетов и 300 вертолетов*, спростовується завдяки використанню сатири, що відзначається заперечним пафосом, і стилістичного прийому алюзії: *Три магнитофона, три кинокамеры, куртка замшевая... Три.*

2. Пропаганда, тобто «поширення політичних, філософських, наукових, художніх знань (ідей) та іншої інформації в суспільстві з метою формування у людей певного світогляду – узагальненої системи поглядів на навколишній світ, місце і роль в ньому людини, на ставлення людей до об'єктивної реальності і один до одного, а також відповідних цьому ідеалів і переконань, принципів пізнання і діяльності, ціннісних орієнтацій» [11, с. 411], «здебільшого виникає у дуже спірних питаннях; вона часто примусова й агресивна; вона необ'єктивна і має мало спільного з правдою, якщо взагалі не брехлива. Її можна зобразити, використовуючи кольори, від «чорної» (оманливої, небезпечної і безпринципної) до «білої» (ніжної і з вибіркоvim застосуванням правди). Зрештою її проводять в інтересах пропагандистів, а не цільової аудиторії» [12, с. 440]. Аналіз інтернет-мемів довів, що дієвим прийом пропаганди в соціальних мережах стає «підміна образів», суть якого полягає в заміні у свідомості людини реального уявлення про суть суб'єкта (об'єкта або ситуації)

перекрученими образами. При створенні інтернет-мемів автори орієнтуються на певні цінності суспільства, які вони визнають або засуджують; надалі прийняті ними цінності дозволяють осмислити подану інформацію, нарешті, усвідомлення цінностей обов'язково при інтерпретації матеріалу, причому поданий в інтернет-мемі факт робить інтерпретацію осмисленою, оскільки дозволяє в повній мірі враховувати той соціальний контекст, в якому відбуваються досліджувані події. В результаті інтернет-мем може замінити в свідомості аудиторії позитивний образ на образ, що викликає категоричне неприйняття (рис. 2).

Рис. 2. «Підміна образів» в інтернет-мемах

Підміну образів можна продемонструвати на прикладах таких інтернет-мемів: *Укродесантники на аеродроме в Житомирській області. У одного їх «хироев» нашит шеврон дивизии СС «Мертвая голова». А так, конечно, нацистов в укре нет; Рада приняла закон № 8519, которым предоставила статус участника боевых действий карателям Украинской повстанческой армии, вооруженных подразделений Организации украинских националистов.* Використання лексем (*укродесантники, «хирои», нацисты, националисты, каратели*) є прямою указівкою авторів інтернет-мемів на відродження в Україні праворадикального екстремізму та появу фашистської загрози. Приймаючи до уваги, що на початку липня 2018 року Парламентська асамблея Організації з безпеки та співробітництва в Європі на засіданні у Вільнюсі ухвалила резолюцію «Возз'єднання розділеної Європи: заохочення прав людини та цивільних свобод у регіоні ОБСЄ в XXI столітті», в якій закликає до рішучого засудження на світовому рівні злочинів проти людства, скоєних тоталітарними режимами, можна стверджувати, що мета цих інтернет-мемів – підміна образу демократичної України на образ країни, яка являє собою загрозу для суспільно-політичного ладу в Європі, тобто – піддрив міжнародного авторитету України.

В комплексі заходів пропаганди з метою мобілізації протестних настроїв, провокування соціальних, національних і політичних зіткнень використовуються прийом дискредитації. В умовах російсько-українського конфлікту актуальності набуває дискредитація військових керівників і політичних лідерів країни, збройних сил України, науково-технічного й інноваційного потенціалу країни: *В нацгвардии Украины созданы роты для алкоголиков. Я даже знаю, кто у них главнокомандующий; Сегодня мы будем возродить великий флот*

Украины. Для этого нам понадобится клей «Момент», пустые пластиковые бутылки, пакет из «Ашана» и много поросячего навоза, чтобы не тонуло; Для сохранения уникального генофонда Кличко должен жениться на Савченко; Если Россия все украла у Украины, то почему после полученных земельных, производственных и технологических подарков и полученной незалежности, Украина за 27 лет ничего сама не создала? (рис. 3).

Рис. 3. Дискредитація як прийом пропаганди

В соціальних мережах також набули розповсюдження інтернет-меми, в яких автори глузують з недоречного використання символіки державного Прапора України: У справжніх патріотів навіть яйця повинні бути жовто-блакитними; Пень свідомий, незалежний (рис. 4).

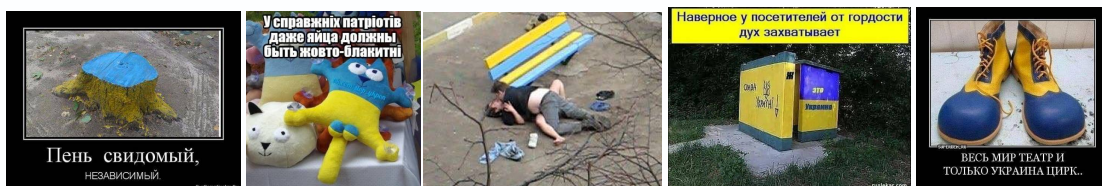

Рис. 4. Недоречне використання символіки державного Прапора України

Важко заперечувати, що реалії життя українського суспільства є такими, що в них легко знайти існування приводів для створення таких інтернет-мемів.

Дискредитація способу життя як сукупності основних форм життєдіяльності в їх залежності від умов та визначених цими умовами людських потреб відбувається не тільки в односторонньому порядку, а також як створення опозиції «своє – чуже»: *Ватники ходят по квартире в трусах, а укрупы – в ватниках; Украинцы получают меньше всех. Приезжайте на заработки; Командующий ВМС Украины заявил, что готов обменять себя на 24-х арестованных Россией моряков. Какой хитрый. Там и кормят, и тепло, и на передовую не пошлют, если что; Мечта настоящего киборга – увидетъ Крымский мост и помытьсѧ в тюремном душе горячей водой* (рис. 5).

Рис. 5. Дискредитація способу життя

Саме такий підхід дозволяє вирішити одразу дві задачі – спалювати позитивний імідж ворога і прорекламувати привабливість способу життя в своїй країні, що дає змогу здобути союзників серед широких верств населення країни-противника.

Амбівалентність політичних цінностей та установок масової свідомості в Україні, що стало причиною ситуації, коли «в політичних установках, особливостях масової політичної свідомості представників окремих соціальних груп або регіонів, різних поколінь ми можемо побачити не просто помітні відмінності, а часто-густо – суттєві розриви» [13], потребує створення неоднорідних та суперечливих форм пропаганди. Так, наряду з негативною (деструктивною) пропагандою в соціальних мережах набула поширення пропаганда, мета якої – завоювати прихильність тих верств населення, які ставиться лояльно до Російської Федерації: *Россия и Украина: одни корни, одна вера. Россия, Украина, Беларусь – это все святая Русь; Russia – Ukraine – единство; Не срастается пока. Но едины на века с Украиной, с белой Русью у России ДНК; Твой брат не всегда прав, но он всегда – твой брат!* (рис. 6).

Рис. 6. Заклик до консолідації українців і росіян

3. Психологічний тиск – вплив на психіку людини шляхом залякування, погроз із метою її спонукання до запланованої моделі поведінки. Метою психологічного тиску в соціальних мережах стає деморалізація ворогуючої аудиторії, втрата віри в обраних нею політичних лідерів, вищі адміністративні кадри, компетентність військового керівництва тощо. Аналіз інтернет-мемів довів, що в соціальних мережах досить поширеним є два типи психологічного впливу: доведення до об'єкта впливу фактів про реальні чи неіснуючі загрози та небезпеки (*Военное положение допускает изъятие финансовых активов у населения на нужды армии, это очень разумно, что украинцы в срочном порядке с банковских карт наличку; Значит – будут грабить; Я думаю, что теперь, после нападения буксира на Россию, в высшей степени не патриотично переспрашивать, на сколько увеличится ЖКХ и во сколько вам выходит на пенсию*) і залякування ворогуючої аудиторії запровадженням різких, агресивних заходів у вигляді репресій, санкцій тощо (*Когда-то в Кремль вы приползете за коркой хлебушка к борщу, вам Путин снова даст по морде и тихо скажет: «Не прощу»; Распорядок дня псковских десантников: 6-00 – подъем, 7-00 – утренний туалет, 8-00 – завтрак, 9-00 – нападение на Украину, 12-00 – обед, 13-00 – взятие Киева, 18-00 – концерт Газманова, 21-00 – салют; США призвали Россию*

отказаться от ракеты 9M729 или модифицировать ее. Отказаться, извините, не можем, а вот модифицировать – пожалуйста. Так, чтобы даже пуха и перьев не осталось в случае чего от тех, из-за кого мы отказаться не можем (рис. 7).

Рис. 7. Психологічний тиск в інтернет-мемах

4. Соціальні міфи – перекручене уявлення про дійсність, яке впроваджується в свідомість людей з метою провокування потрібних соціальних реакцій. В сучасному суспільстві соціальні міфи прирівнюються до складної зброї масового ураження, а технологія їх створення – до однієї з найскладніших наукових технологій, вони «пов'язані з впровадженням певних пропагандистських ідей або протистоянням пропаганді як формі комунікації, що впливає на формування суспільної думки та сприяє появі певної громадянської позиції та соціальної активності» [14, с. 165-166]. В соціальних мережах широкого розповсюдження отримали інтернет-меми, контент яких – «прихований міф», що ґрунтується на суб'єктивних уявленнях російського суспільства, що улюблена страва українців – сало: *Героям слава! Слава Украине! Но день придет. Придет и не один. И сало, что служило героинем, героям пусть заменит вазелин; Украинские вегетарианцы доказали, что сало – это растение; Когда бой идет не на жизнь, а на сало* (рис. 8).

Рис. 8. «Прихований міф»

Цей «прихований міф» існує у формі побутових установок, забобонів, переконань і має таке можливе пояснення: українці люблять сало головним чином від того, що сало на Україні було. До 1913-го року 50% свиней знаходилися саме там, інші ж, в основному, в Білорусії і Литві. Де свиней було дуже мало, так це в нинішній Росії, оскільки там спеціалізувалися на вирощуванні зернових не придатних для відгодівлі свиней [15]. Цілком ймовірно, що там сало теж би любили, якби воно було. Таким чином, завдяки гіперболічному опису відбувається зміщення акцентів та викривлення смислів конкретних традицій, які існують в суспільстві: *В России растили лён и держали овец, поэтому были ткани и шерсть! А на Украине до сих пор в соломенных шляпах ходят, да и много шерсти с той свиньи настрижешь?*

Для інформаційно-психологічного впливу більш ефективними виявляються «міждержавні міфи», які ґрунтуються на опозиції «свій – чужий», і спрямовані на погіршення відносин та відчуження населення країн, які стають ворожими одна до одної: *Герб України это клеймо для рабов, трезубец тоже украли; Молятся на Бандеру, работают на евреев, умирают за американцев, а обвиняют во всем Россию; Від Романа до Йордана – українська Рамадана. Как холопы шляхтой стали – я не знаю, но праздники у них не славянские; Потомками древней Руси являются только три национальности: русские, белорусы, русины. Остальные субнациональности и прочие «суррогаты» никакого отношения к Руси не имеют; А Вы тоже не знали? Малороссы, белоруссы и великороссы – это славяне, а украинцы – это тюрки, черкесы, татары* (рис. 9).

Рис. 8. «Міждержавні міфи»

Об'єкти категорії «свій – чужий» в інтернет-мемах репрезентують ті параметри, на підставі яких відбувається протиставлення «свого» і «чужого» в соціальних спільнотах і групах, критерієм об'єднання яких є різні ідеологічні позиції. Уявлення про «своїх» і «чужих» можна уявити як єдність двох компонентів – когнітивного і емоційного. Слід відзначити в сучасних російських «міждержавних міфах» першочерговість когнітивного компоненту. Він містить комплекс переконань, які можуть бути як обґрунтованими, так і необґрунтованими, і створюються на основі чуттєво-наочного уявлення, що відображає зміст отриманих знань і досвід в процесі концептуалізації і категоризації об'єкта реальної дійсності. В рамках когнітивної діяльності формується модель «свій – чужий», а основні мовні механізми забезпечують матеріалізацію цього образного уявлення. Узагальнююча сила слова як результат когнітивних механізмів узагальнення і абстрагування дозволяє актуалізувати зміст поняття «свій» і «чужий», виділити ту антропоцентричну характеристику, яка властива всім без винятку референтам: відсутність спільного етнічного коріння.

Висновки. Інтернет-меми стають новим сучасним інструментом інформаційно-психологічного протиборства в соціальних мережах. Основними формами інформаційно-психологічного впливу, які реалізуються за допомогою інтернет-мемів, стали такі прийоми дезінформування, як тенденційне викладення фактів, «сіре» дезінформування, подання правдивих відомостей у перекрученому вигляді чи в такій ситуації, коли вони сприймаються як неправдиві; пропаганда в формі «підміни образів», дискредитації військових керівників і політичних лідерів країни, збройних сил України, науково-

технічного й інноваційного потенціалу країни, глузування з недоречного використання символіки державного Прапора України, умов життя, а також пропаганда, мета якої – завоювати прихильність тих верст населення, які ставиться лояльно до Російської Федерації; психологічний тиск у вигляді доведення до об'єкта впливу фактів про реальні чи неіснуючі загрози та небезпеки і залякування запровадженням агресивних заходів; «приховані» і «міждержавні» міфи.

У перспективі вважаємо за доцільне здійснювати подальші лінгвістичні дослідження інтернет-мемів.

Література

1. Манойло А. В. Роль культурно-цивилизационных моделей и технологий информационно-психологического воздействия в разрешении международных конфликтов : автореф. дис. ... доктора полит. наук. Москва: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2009. 50 с.

2. Остапенко А. Г., Паринов А. В., Калашников А. О., Щербаков В. Б., Остапенко А. А. Социальные сети и деструктивный контент. Под ред. чл.-корр. РАН Д. А. Новикова. *Серия «Теория сетевых войн»*. 2017. Вып. 3. 274 с.

3. Prier L. C. J. Commanding the Trend: Social Media as Information Warfare. *Strategic Studies Quarterly*, 2017. 85 p.

4. Нємцева О. О. Структура інформаційно-психологічного впливу. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 4 (24). С. 42–47.

5. Певцов Г. В., Залкін С. В., Сідченко С. О., Хударковський К. І. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 28–32.

6. Rugge F. "Mind hacking": information warfare in the cyber age. *Analysis*. 2018. No. 319. URL: https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analisi319_rugge_11.01.2018_2.pdf (дата звернення 28.11.2018).

7. Scott J. *Information Warfare: The meme is the embryo of the narrative illusion*. Publisher: Independently published. 2018. 160 p.

8. Караяни А. Г. Информационно-психологическое противоборство в современной войне. URL: <https://psyfactor.org/lib/psywar30.htm> (дата звернення 13.12.2018).

9. Микрюков В. Победа в войне должна быть достигнута еще до первого выстрела. *Независимое военное обозрение*. URL: [nvo.ng.ru/concepts/2016-01-15/10_infowar.htmlhttps://psyfactor.org/lib/psywar30.htm](https://psyfactor.org/lib/psywar30.htm) (дата звернення 13.12.2018).

10. Сидорин А. Н., Прищепов В. М., Акуленко В. П. Вооруженные силы США в XXI веке: военно-теоретический труд. Москва: Кучково поле; Военная книга, 2013. 800 с.

11. Макаренко С. И. Информационное противоборство и радиоэлектронная борьба в сетевых войнах начала XXI века. Монография. Санкт-Петербург: Научное издание, 2017. 546 с.

12. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів, 2010. 538 с.

13. Фесенко В. Особливості та тенденції розвитку політичної культури в українському суспільстві. 2018. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5ab61e2b1e0ad/> (дата звернення 13.12.2018).

14. Дарморіс О. Соціальний міф як засіб консолідації українців та протистояння ворожій пропаганді. *Українознавчий альманах*. Київ: «Міленіум+», 2016. Вип. 19. С. 165–168.

15. Фортунатов А. Ф. Сельскохозяйственная статистика Европейской России. Москва: типолитогр. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1893. 246 с.

Kovalenko V.

– Senior Lecturer, Foreign Languages

Department, Donbas State Teachers' Training University

УДК 378.147:81'243:316.77

THE MEANS OF INTER-CULTURAL COMMUNICATION IN THE TERMS OF LITERARY TEXTS

The article investigates the importance of reading literary texts in gaining cross-cultural competence for successful inter-cultural communication. There are characteristics of existing approaches for the work over literary texts. It proves that reading literary texts facilitate fundamental mastering of culture, understanding of national mentality, creating deeply emotional positive attitude to another cultural values and historical heritage. The article gives and describes the models of the literary texts. It recommends the most effective for the molding cross-cultural competence for inter-cultural communication. It defines the main criteria of the selection of socio-cultural contents of literary texts.

Key words: literary text, cross-cultural competence, inter-cultural communication, culture, language, socio-cultural potential.

Коваленко В.

– старший викладач кафедри іноземних мов

Донбаського державного педагогічного університету

ЗАСОБИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПЛОЩИНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТУ

У статті проаналізовано роль художнього тексту як посередника міжкультурної комунікації. Подано характеристику існуючих підходів до роботи з художнім текстом. Наведено й описано моделі художнього тексту, рекомендовано найбільш ефективні для формування міжкультурної компетенції в ході культурної комунікації. Визначені основні критерії відбору соціокультурного наповнення художнього тексту.

Ключові слова: художній текст, міжкультурна комунікація, міжкультурна компетенція, культура, мова, соціокультурний потенціал.

Коваленко В.

– старший преподаватель кафедры иностранных языков

Донбасского государственного педагогического университета

СРЕДСТВА МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПЛОСКОСТИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТЕКСТА

В статье проанализирована роль художественного текста как одного из средств межкультурной коммуникации. Представлена характеристика существующих подходов к работе с художественным текстом. Приводятся и описываются модели художественного текста, рекомендуются наиболее эффективные для формирования межкультурной компетенции в ходе межкультурной коммуникации. Определены основные критерии отбора социокультурного наполнения художественного текста.

Ключевые слова: художественный текст, межкультурная компетенция, межкультурная коммуникация, культура, язык, социокультурный потенциал.

Presentation of Academic Problem and its Meaning. For centuries literature has always presented a significant part and still continues to play an important role in traditional education as well as in foreign language

acquisition, remaining fundamental for human's culture.

Reading literary texts (LT) in foreign languages is considered as a specific form of inter-cultural communication. This process modules reader's samples and models of accepted behavior develops constructive thinking, ability to analyze and estimate, create images and ideals about the facts of reality, their places in a national aspect of a language, i, e, of background knowledge of a foreign country.

The culture concept of communication is the complex which includes knowledge, belief, art law, morals custom, and other capabilities and habits acquired by man as a member of society.

Without being plunged into language surrounding, a real source of information about a culture of a target language, its mainly literary texts. They facilitate instrumental mastering of the culture, penetration into national mentality.

The Research Analysis of the Problem. The tasks of the modern research of the literary text reading in intercultural role of communication are laid in the works of more or less contemporary scholars of their country and abroad: Gachev G., Kulibina N., Pakhomova G., Romanova T., Smeliakova L., Tomakhin G., Zhyrnova L., Zhuravleova L., Zinovjeva M., Carter R., Harmer J., Long M.

The Aim of the Paper is to analyze the role of literary texts as a mediator in Inter-Cultural Communication and cross-cultural awareness.

The **Aim** of the Paper puts the tasks:

- to overview the ways treat literary texts;
- to distinguish the ways culture infiltrate language;
- to determine the means of representing socio-cultural potential in literary texts.

Content. The development of literary appreciation is a worth wide pursuit. It is something that can be done due to the means of literary texts which influence different aspects of intercultural communication. These means are: authentic and socio-cultural potential in learning another culture, in creating deeply emotional, positive attitude to the country and its people on the other side of the cultural bridge which authentic literary texts offer to the reader. This is the main reason for the literary texts to rank high among effective tools in gaining cultural competence in inter-cultural communication.

Reading literary texts for this purpose comprises such aspects as:

- considering reading of LT as means of mastering reading and writing skills;
- choosing appropriate LT;
- carrying authentic-semantic analysis;
- molding socio-cultural competence while reading LT;
- making use of linguistic and stylistic potential of LT for creating culturological image that arises in reader's consciousness depending on the contents of the analysis of the LT suggested.

Actually, there are two distinct ways to treat LT in teaching languages.

The first involves an emphasis on the analysis of the language used, the other is the examination of the text from a literary point of view, with a greater focus on meaning [6, p. 29–31]. It is believed that keeping the balance between these two approaches shows that both can be integrated within the same scheme.

As Ron Carter and Michael Long have pointed out, some literature models are suggested:

- the cultural model;
- the language model;
- the personal growth model [2].

The cultural model is the most traditional approach to deal with LT. It is based on study literary movements and genres in their historical and social contents. It is mostly centered on cultural acquisition than on a target language gaining.

With language model LT can be used to focus on lexico-grammar aspects in the same way as they are presented in text books or in stylistic analysis. However, this model proposes a somewhat “reductive” approach to literature, since its linguistic activities are completely disconnected from the literary aspects of LT and could be used with virtually any LT.

The third one, the personal growth model suggests a quasi opportunity between the cultural model, as far as the text is used both to the explore the cultural context and also to study the target language. Here the reader is encouraged to express his own opinions, feelings and personal experiences so that the interaction between the text and the reader takes place. This very model relies on the ability of literature to touch people, and takes advantage of that potential to offer a richer cross-cultural competence in intercultural communication. The model is drawn mainly on combination of the cultural model and the personal growth model, attempting to make the study and enjoyment of literature possible whilst also to offer linguistic abilities [6, p. 29].

Any challenge of “culture” can be summed up “as a dense backdrop, culture is implicated in every instance of language in use” [5, p. 288–306]. The ways in which culture can infiltrate language have been distinguished by Tricia Hedge:

“The aesthetic sense: by this they mean the art, literature, music, media, etc. to be found in other cultures.

The socio-logical sense: by this they mean what has often been called “life and institutions”, that is, the nature of family, work, leisure, customs, etc.

The semantic sense: this relates to ... the conceptual system embodied in the language.

The sociolinguistic sense: by this they mean such things as politeness conventions, the way in which language is governed by issues of status or age in relationships and familiarity with rhetorical conventions in formal and informal letters, and other written genres” [4, p. 38].

There is one more immediate problem to solve is to determine criteria for revealing socio-cultural potential of LT.

The prominent scientist on subject offers to take into consideration the following peculiarities:

- the availability of socio-cultural information in LT;
- the way of presenting such information from the point of reader's view: an even distribution, "selfcomment" (extratext comment);
- semantic and stylistic filling with socio-cultural information [1, p. 23–28].

Of all kinds of interactions, inter-cultural communication is by far the most difficult because it is exactly that form of communication where differences in cultural assumptions and values are most vividly and strikingly perceived by counterparts. As Stewart and Bennet [7] suggest for successful inter-cultural communication some necessary steps should be taken:

1. **Establish conceptual cross-cultural bridges.**
2. **Foster an attitude of cultural relevance**, which means that since a culture provides a complete system of meaning for conducting life, each culture possesses integrity and is neither inferior nor superior to any other culture. But in a structured situation (i.e. contextualized situation) for a specific purpose, one cultural system may work better than another.
3. **Work toward self-understanding.** An awareness of one's own culture along with examples of contrasting cultures contributes to the individual's understanding of her- or himself as a cultural being. This understanding assists in preparing for the hardships of cultural shock and the frustrations common to working abroad or dealing with foreign nationals at home. Obtaining objectivity in appraising oneself as well as one's counterparts and an ability to separate cultural from idiosyncratic factors in one-self and oneself and others is important to effectiveness in foreign countries.
4. **Identifier facilitating and interfering factors**, those which help work with foreign counterparts and those which are usually a handicap.
5. **Develop cultural judgement**, since any success relies on judgement, good will, and cross-cultural commitment. It is necessary to question and require, and to test our analyses and suggestions [7].

Conclusion. In the way of summarizing one should admit that reading LT greatly contributes to aimed and steady development of reader's competence of cross-cultural awareness for inter-cultural communication.

As a consequence of processing LT reader gains – reading competence – the ability of getting to grips with any LT independently of their genres linguistic features or literary language.

Moreover, substantially socio-culturally filled LT represent a considerable investment into reader's sensitivity to how elements of culture can become embedded in language and affect meaning both of which will contribute to overall communicative competence.

It is a high time to abandon the idea that cultural differences are minefields to communication and mutual understanding and accept the challenge that cultural differences are the relevant source material to be employed for mutual benefit and cooperation.

References

1. Смелякова Л. П. Концепция отбора художественного текстового материала ВУЗа. *Іноземні мови*. 1995. № 1. С. 23–28.
2. Carter R. Long M. *Teaching Literature*. Longman, 1991. 305 p.
3. Donald J. Literature with a small “1”. *Modern English Teaching*. 2012. Vol. 21. № 3. P. 12–13.
4. Herdge T. *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford: Oxford University Press, 2000. 464 p.
5. Monthomery M. “Foreword” Corbett J. *An Intercultural Approach to English Language Teaching*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 2003. P. 288–306.
6. Sanches P. Balancing Act. *English Teaching Professional*. 2009. Issue. 60. P. 29–31.
7. Steward E., Bennet M. *American Cultural Patterns: A Cross-Cultural Perspective*. Yarmouth, Main: Intercultural Press, 2001. 192 p.

ЗМІСТ

ЛІНГВІСТИЧНА ІСТОРИОГРАФІЯ

Tyshchenko K., Botsman Yu.

LINGUISTIC HISTORIOGRAPHY ON THE METHODOLOGICAL VIEWS OF THE OUTSTANDING UKRAINIAN LINGUISTS of the 70's of the XIX century – 30's of the XX century3

Орел А., Мамонов Є.

РОЗВИТОК ФОНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ: ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ8

Роман В.

ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У МОВІ-РЕЦІПІЄНТІ 14

Піскунов О.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ В ДИНАМІЧНОМУ / ПЛОЩИННОМУ АСПЕКТАХ У СТУДІЯХ УЧЕНИХ ДРУГОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ КОМПАРАТИВІСТИКИ22

Тищенко К., Степанова В.

ПРІОРИТЕТНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ В СТУДІЯХ А. Ю. КРИМСЬКОГО Й І. І. СРЕЗНЕВСЬКОГО30

Рябініна І., Бачинська Г.

Б. О. ЛАРІН ПРО «СУМНІВНІ» ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ МОВИ.....34

Бурковська О.

СТАТУС КОНСТРУКЦІЙ, ЩО ЗА ФОРМОЮ ЗБІГАЮТЬСЯ З НОМІНАТИВНИМИ РЕЧЕННЯМИ 40

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

Тищенко К., Попроцька Д.

АКТУАЛІСТИЧНИЙ МЕТОД ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДОЛОГІЇ ПІЗНАННЯ46

Присяник О.

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ НАУКОВОЇ ТЕОРІЇ, МЕТОДОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ НАУКИ У СВІТЛІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ51

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ТА ФРАЗЕОЛОГІЯ

Сорока Т.

ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРЕДСТАВЛЕННЯ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ АКЦІОНОМЕНІВ57

Решетняк О., Базелюк М.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ БІБЛІЙНИХ СИМВОЛІВ У СУЧАСНОМУ ФОЛЬКЛОРНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ І ПОЛЬСЬКИХ МИТЦІВ62

<i>Онищак Г.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗЛА В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ	67
<i>Slabouz V., Budnyk S.</i> AMERICAN SLANG VS BRITISH SLANG	72
<i>Сушко О., Довгоспинний Я.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ КЛАСТЕР <i>НАРОД</i> В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ЧИННИК НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ <i>ДЕРЖАВА</i> (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»)	80
<i>Сердюк А.</i> МОТИВАЦІЙНА ОСНОВА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>WASSER / EAU / ВОДА</i>	86
<i>Ryzhkova S.</i> THE COGNITIVE ASPECT OF USING THE APHORISMS IN THE ENGLISH POLITICAL DISCOURSE.....	95

ТЕРМІНОЗНАВСТВО

<i>Луковенко Т.</i> ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОМЕОПАТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (тематичні розряди медичних, психологічних та педагогічних термінів).....	101
<i>Овчаренко Н.</i> СТИЛІСТИЧНІ ФІГУРИ ЯК ЗАСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ (на прикладі метафори та метонімії)	106
<i>Овчаренко Н.</i> ТЕРМІНОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАГАТОЗНАЧНОСТІ.....	110

ОНОМАСТИКА

<i>Падалка Р., Кльок К.</i> СПЕЦИФІКА АНТРОПОНІМІВ ЯК ВИЯВ АВТОРСЬКОЇ ДУМКИ У РОМАНІ АНАТОЛІЯ ФЕДЯ «ПЕРЕДДЕНЬ ДОБИ ВОДОЛІЄВОЇ»	115
--	-----

МОРФЕМІКА ТА СЛОВОТВІР

<i>Жукова К., Шапран Ю.</i> ВПЛИВ ТРАДИЦІЙ НА НАЗВИ СУЧАСНОГО ОДЯГУ В КИТАЙСЬКІЙ МОВІ.....	122
<i>Самойленко О.</i> ОНОМАСІОЛОГІЙНІ МОДЕЛІ КВАЗІКОМПЗИТИВ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТІВ	129
<i>Ивасюк О.</i> ДИВЕРГЕНТНЫЕ ПРОЦЕССЫ В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ГНЕЗДЕ ГЛАГОЛА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ <i>ОСЯЗАТЬ</i> ...	135
<i>Юшак В.</i> ПРОПОЗИТИВНА НОМІНАЦІЯ ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ СОФТОНІМІВ.....	144

ГРАМАТИКА

- Калько М.*
АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ І ТРАНЗИТИВНІСТЬ: ВЗАЄМОДІЯ КАТЕГОРІЇ
ВИДУ Й КОНТЕКСТУ 151
- Вінтонів М., Мала Ю.*
ПОВТОР ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ В ПОЛІТИЧНОМУ
ДИСКУРСІ..... 159
- Soroka L*
ASPECTUALITY FIELD IN MODERN ENGLISH: THE SEMELFACTIVE
ASPECT 169
- Дуброва О.*
ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА
АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА 177
- Шундель Т.*
СИНКРЕТИЧНИЙ ХАРАКТЕР ПЕРЕХІДНИХ КОНСТРУКЦІЙ В
АСПЕКТІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ
СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З ПРИЧИННО-
З'ЯСУВАЛЬНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ..... 185
- Маторина Н., Вершинина А.*
К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ..... 192

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

- Глуценко В., Височина В.*
ДЕЦИМАЛЬНІ ТА ВІГЕЗИМАЛЬНІ МОВИ В КОНТЕКСТІ ГІПОТЕЗИ
СЕПІРА-УОРФА (матеріал до курсу «Загальне мовознавство») .200
- Богомолів О.*
ТЕМА НАСИЛЛЯ У ЄГИПЕТСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
НА МАТЕРІАЛІ ДИСКУРСУ АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ..... 205
- Козак С.*
МАНІПУЛЯТИВНІ СТРАТЕГІЇ В АНГЛОМОВНИХ ПРЕС-РЕЛІЗАХ
ПРОДУКТУ 214

СТИЛІСТИКА

- Габидулліна А.*
ИРОНИЧЕСКИЕ ВЫСКАЗЫВАНИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ
ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ 221
- Васильєва Н.*
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЗАПАХІВ ПРИРОДИ У ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ 229

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

- Храбан Т.*
ІНТЕРНЕТ-МЕМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-
ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ 238
- Kovalenko V.*
THE MEANS OF INTER-CULTURAL COMMUNICATION IN
THE TERMS OF LITERARY TEXTS..... 249

**Збірник наукових праць
«Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології»
є фаховим виданням на підставі наказів
Міністерства освіти і науки України
№ 820 від 11 липня 2016 року
та № 1222 від 07 жовтня 2016 року.
Галузі науки: філологічні – мовознавство, літературознавство.**

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Частина I

Відповідальний за випуск:

Чайченко С. О. – доктор фізико-математичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи ДДПУ

Науково-технічний редактор, макет і верстка – **Маторіна Н. М.**

Адреса редакції: вул. Генерала Батюка, 19. Кафедра германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету, м. Слов'янськ Донецької обл., Україна, 84116.

Тел.: +38 050 6768530

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Підписано до друку 28.03.2019 р. Ум. др. арк. 16,25.

Формат 60x84 1/16.

Тираж 100 прим. Зам. № 1401/1.

Видавництво Б. І. Маторіна

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Тел./факс +38 06262 3-20-99. E-mail: matorinb@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК №3141 видане Державним комітетом телебачення та радіомовлення України від 24.03.2008 р.
